

Mədəniyyət.AZ

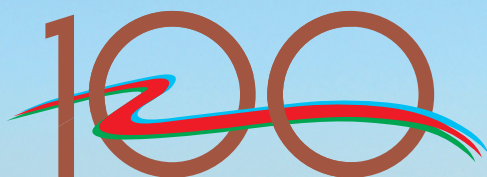
ISSN 2413-2365

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi

Mart – Aprel (318) 2018

YAŞA, YAŞA,
AZƏRBAYCAN!

AZƏRBAYCAN XALQ
CÜMHURİYYƏTİ
1 9 1 8 - 2 0 1 8

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidə ucaldılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması Azərbaycan xalqının həyatına böyük və əlamətdar hadisə kimi əbədi daxil olmuşdur. Xalqımız həmin tarixi ən əziz bayramlarından biri – Respublika günü kimi təntənə ilə qeyd edir. Azərbaycanda müstəqil, azad, demokratik respublika qurmaq məqsədini öz qarşısına qoymuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 aylıq fəaliyyəti dövründə xalqın milli mənlilik şüurunu özünə qaytarmış, onun öz müqəddəratını təyin etməyə qadir olduğunu əyani şəkildə nümayiş etdirmişdir.

Gərgin və müərkəb ictimai-siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, hərbi quruculuq və sair sahələrdə həyata keçirdiyi işlər xalqımızın tarixində dərin iz buraxmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci ilin aprelində süqut etsə də, onun aşlamış olduğu müstəqillik hissləri xalqımızın yaddaşından heç vaxt silinməmişdir.

Azərbaycan xalqı 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideallarını davam etdirərək bu tarixi varislik üzərində yeni müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində mühüm yer tutduğunu nəzərə alaraq, onun adının əbədləşdirilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. Bakı şəhərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidə ucaldılsın.
2. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi və Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti Azərbaycan Rəssamlar İttifaqı ilə birlikdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidənin layihələşdirilməsi və ucaldılmasını Cümhuriyyətin 85 illik yubiley ili olan 2003-cü ilin sonuna qədər təmin etsinlər.
3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:
 - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidənin layihələşdirilməsinin və ucaldılmasının maliyyələşdirilməsi məsələsini həll etsin;
 - bu Sərəncamdan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.
4. Bu Sərəncam imzalandığı gündən qüvvəyə minir.

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 1 fevral 2003-cü il
Nº 1138

Turana qılıncdan daha kəskin ulu qüvvət,
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət!

Hüseyn Cavid

Mədəniyyət.AZ

Təsisçi:
Mədəniyyət Nazirliyi

Baş redaktor:
Zöhrə Əliyeva

Redaksiya şurası:
Əbülfas Qarayev
Vaqif Əliyev
Sevda Məmmədaliyeva
Ədalət Vəliyev
Rəfiq Bayramov
Lala Kazımova
İlham Rəhimli
Vüqar Şikəmmədov

Redaksiya:
Qurban Məmmədov
Samirə Behbudqızı
İlham Fətəliyev

Elmi redaktor:
Asif Rüstəmli

Dizayn:
Azər Əlihusəynov

Jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli (protokol №10-R) qərarı ilə sənətsünaşlıq, memarlıq, kulturalojiya və pədaqogika üzrə "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı"na daxil edilmişdir.

Ünvan:
AZ1073, Bakı şəhəri,
Moskva prospekti – 1D,
Dövlət Film Fondu, 5-ci mərtəbə

Telefonlar:
(+99412) 431-49-25
(+99412) 431-49-54

Email: medeniyyetaz@gmail.com
facebook.com/medeniyyet.info
Veb-sayt: medeniyyet.info

Jurnalə təqdim olunan əlyazmalar geri qaytarılmır, dərc olunan materiallar yalnız redaksiyanın icazəsi ilə istifadə oluna bilər.
Jurnal "CBS" mətbəəsində nəşr olunur.
Sıra №
Tirajı: 1300
Mart – Aprel (318), 2018

Elmi, metodiki, publisistik
"Mədəni-maarif işi" jurnalı 1967-ci ildən çıxır.
Şəhadətnamə №R-122.
2012-ci ilin yanvarından "Mədəni həyat",
2015-ci ilin mart ayından
"Mədəniyyət.AZ" adı ilə nəşr olunur.

Founder:
Ministry of Culture

Editor:
Zöhrə Aliyeva

Editorial board:
Abulfas Karayev
Vaqif Aliyev
Sevda Məmmədaliyeva
Adalet Valiyev
Rəfiq Bayramov
Lala Kazımova
İlham Rəhimli
Vüqar Şikəmmədov

Editorial:
Qurban Məmmədov
Samirə Behbudqızı
İlham Fətəliyev

Scientific editor:
Asif Rustamli

Design:
Azər Alihusəynov

The journal was included in the "Register of scientific publication recommended for publishing the main results of dissertation in the Republic of Azerbaijan" by the decision of Presidium of the Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan (decision dated April 30, 2010: protocol №10): on the Study of Art, on the Study of Architecture, on the Study of Culture and on the Study of Pedagogy

Address:
AZ1073, Baku,
Moscow Avenue – 1D,
State Film Fond, 5th floor

Telephones:
(+99412) 431-49-25
(+99412) 431-49-54

Email: medeniyyetaz@gmail.com
facebook.com/medeniyyet.info
Website: medeniyyet.info

Submitted manuscripts
are not returned back and publishing materials
can be used only by permission of editorial staff.
The journal is published in printing house "CBS".

Order №
Circulation: 1300
March – April (318), 2018

The journal "Cultural and educational" covering
scientific, methodical and publicistic areas have been
publishing since 1967.
Certificate №R-122.

In 2012, January journal was renamed "Mədəni həyat",
but since 2015 March have been publishing
with the name of "Mədəniyyət.AZ".

Учредитель:
Министерство Культуры

Главный редактор:
Зохра Алиева

Редакционный совет:
Абульфас Караев
Вагиф Алиев
Севда Мамедалиева
Адалат Велиев
Рафиг Байрамов
Лала Кязимова
Ильгам Рагимли
Вугар Шихаммедов

Редакция:
Гурбан Мамедов
Самира Бехбудкызы
Ильхам Фаталиев

Научный редактор:
Асиф Рустамли

Дизайн:
Азәр Алигусейнов

Журнал внесен в "Список научных периодических изданий, рекомендованных для публикации основных результатов диссертаций в Азербайджанской Республике", решением Президиума Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики от 30 апреля 2010-го года (протокол №10-R).

Адрес:
AZ1073, город Баку,
Московский проспект – 1Д,
Государственный Фонд, 5-й этаж

Телефоны:
(+99412) 431-49-25
(+99412) 431-49-54

Email: medeniyyetaz@gmail.com
facebook.com/medeniyyet.info
Веб-сайт: medeniyyet.info

Рукописи, представленные в редакцию журнала,
не возвращаются.
Материалы, опубликованные в журнале, могут быть
использованы только с разрешения редакции.
Журнал печатается в издательстве "CBS".

Заказ №
Тираж: 1300
Март – Апрель (318), 2018

Научно-методический, публицистический журнал
"Культурно-просветительская работа"
издается с 1967-го года.
Свидетельство №R-122.
С января 2012-го года издавался под названием
"Медени хяат", с марта 2015-го выходит под
названием "Маданият.АЗ".

16

Töhfələr...

21

Dövlət rəmzləri

24

Azərbaycan Cümhuriyyəti:
23 ayın nailiyyətləri

30

Bir günəşin zərrələri – Rais Rəsulzadə...

36

Ordum varsa, yurdum var!

42

Ərazi bütövlüyümüzün təmin edilməsində
Qafqaz İslam Ordusunun rolu

48

Əlimərdan Bəy Topçubaşov və
azərbaycançılıq məfkurəsi

52

Məclisi-Məbusan izdihamı –
Cümhuriyyətin şərəfli günü

56

“Əhməd Cavad kimi şəxsiyyətlər
bizim sönməyən ulduzlarımızdır...”

58

Tarixdə və yaddaşlarda yaşayan 23 ay

MÜNDƏRİCAT

64 Cümhuriyyət parlamentində universitet müzakirələri

68 Cümhuriyyət irsinin fədakar tədqiqatçısı

71 Böyük publisistdən nadir inci

74 Qəlbinə hicran damğası vurulmuş şair

78 Mühacirət – Tariximizin şanlı səhifəsi

80 Azərbaycan Cümhuriyyəti və Üzeyir Bəy Hacıbəyli

84 Sülh elçisi Londonda

88 Cümhuriyyət dövrü teatrı

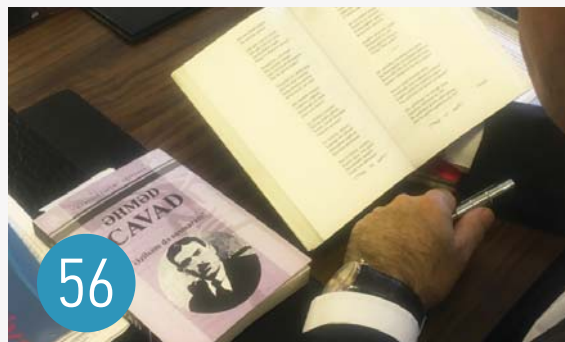
92 Cəfər Cabbarlının Cümhuriyyət dövrü yaradıcılığı

100 İşıqlı ömürlər

102 Qadın hüquqlarının müdafiəçisi
Şəfiqə Əfəndizadə

104 Tablolarda yaşayan Cümhuriyyət tarixi

110 Heykəltəraş taleyi

114 Azərbaycan Cümhuriyyətinin gənclər siyasəti

118 Cümhuriyyətimizin əks-sədası

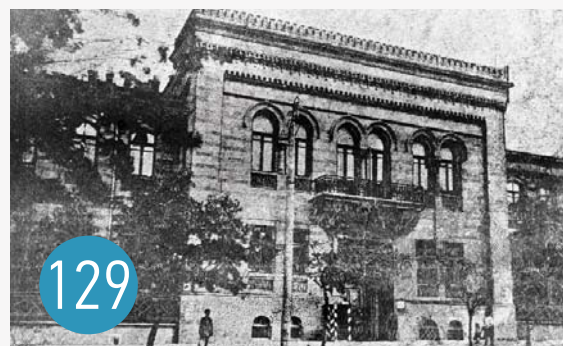
121 “АДР-одна из ярких страниц летописи государственности нашего народа”

129 “ADR is one of the brightest pages of the statesmanship in the annals of our nation”

134 100 illik tariximizi turizmlə tanıdaq

136 “AİTF” nüfuzlu sərgilər sırasında

140 Bizdən yazırlar...

2018-ci il may ayının 28-də müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublikanın – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illiyi tamam olur.

Qədim və zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik Azərbaycan xalqı keçmişinin müəyyən dövrlərində tarixin hökmü ilə böyük imperiyalar tərkibinə qatılmaq məcburiyyətində qalmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti məhz dünyanın siyasi nizamının yenidən qurulduğu bir vaxtda, XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın yaşadığı parlaq mədəni yüksəliş mərhələsinin məntiqi yekunu kimi meydana çıxmışdır.

XIX əsrin birinci yarısından etibarən maarifçilik ideyalarının yayılması ilə Azərbaycanda baş vermiş köklü ictimai-siyasi və mədəni dəyişikliklər yeni tipli teatrın, məktəbin və mətbuatın yaranmasını təmin etməklə milli özünüdərkini gerçəkləşməsi üçün zəmin hazırladı. Abbasqulu Ağa Bakıxanov və Mirzə Fətəli Axundzadə ilə başlayan bu yolu yeni tarixi mərhələdə Həsən Bəy Zərdəbi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Bəy Hüseynzadə və digər görkəmli şəxsiyyətlər davam etdirərək milli məfkurənin təşəkkülü və inkişafına mühüm təsir göstərirdilər. Həmin dövrdə güclü sahibkarlar təbəqəsinin formalaşdığı neft şəhəri Bakı, eyni zamanda, milli ruhlu ziyalılar nəslinin yetişdiyi ictimai-siyasi fikir mərkəzinə çevrilmişdi. Rusiyanın Dövlət dumalalarına və Müəssislər məclisinə seçilmiş azərbaycanlılar müstəmləkədən azad, demokratik dövlət sistemi yaratmağa hazır idilər.

Bununla yanaşı, Rusiyada çarizmin süqutundan sonra bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirməsi ilə keçmiş imperiya ərazisində mürəkkəb geosiyasi vəziyyət yaranmışdı. Dünyanın aparıcı dövlətlərinin Bakı neftinə marağının siyasi çarpışmaları daha da gərginləşdirdiyi belə bir şəraitdə Azərbaycanın tərəqqipərvər siyasi elitası müstəqil milli dövlətçiliyin yaradılması naminə birləşdi.

1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycanın müstəqilliyini bəyan edən İstiqlal bəyannaməsi qəbul edildi. Yeni qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz üzərinə götürdüyü çətin tarixi vəzifəni imkanlarının ən son həddində çalışaraq şərəflə yerinə yetirdi. Azərbaycanın ilk Parlamenti və Hökuməti, dövlət aparatı təşkil edildi, ölkənin sərhədləri müəyyənləşdirildi, bayrağı, himni və gerbi yaradıldı, ana dili dövlət dili elan edildi, dövlət quruculuğu sahəsində ciddi tədbirlər həyata keçirildi. Ölkənin ərazi bütövlüyü və milli təhlükəsizliyi təmin edildi, qısa müddətdə yüksək döyüş qabiliyyətli hərbi hissələr yaradıldı, milli tələblərə və demokratik prinsiplərə uyğun dövlət orqanları quruldu, maarifin və mədəniyyətin inkişafına xüsusi diqqət yetirildi, Azərbaycanın ilk universiteti təsis olundu, təhsil milliləşdirildi, xalqın sonrakı illərdə mədəni yüksəlişi üçün zəmin hazırlayan, ictimai fikir tarixi baxımından müstəsna əhəmiyyətli işlər görüldü.

Mövcudluğunun ilk günlərindən xalq hakimiyyəti və insanların

bərabərliyi prinsiplərinə əsaslanan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün ölkə vətəndaşlarına eyni hüquqlar verərək irqi, milli, dini, sinfi bərabərsizliyi ortadan qaldırdı. Cümhuriyyət parlamentinin il yarımliq fəaliyyəti boyunca qəbul etdiyi qanunlar milli dövlətin müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, siyasi və iqtisadi inkişafa, mədəniyyət və maarif sahələrində sürətli irəliləyişə imkan verdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti daim sülhsevər siyasət apararaq bütün dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələri yaratmağa və bir-birinin hüquqlarına hörmət prinsipləri əsasında münasibətlər qurmağa cəhd göstərdi. Dünya birliyi tərəfindən tanınmış Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq hüququn subyekti olması 1920-ci ilin aprel ayındakı bolşevik işğalından sonra Azərbaycanın bir dövlət kimi dünyanın siyasi xəritəsindən silinməsinin qarşısını aldı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təcavüzə məruz qaldığı üçün qarşıya qoyduğu məqsədlərə tam müvəffəq

ola bilmədən süquta uğrasa da, onun şüurlarda bərqərar etdiyi müstəqillik ideyası unudulmadı. Azərbaycan xalqı ötən dövr ərzində milli dövlətçilik atributlarının bir çoxunu qoruyub saxlaya bildi. Ümum-milli lider Heydər Əliyevin respublikada uğurla gerçəkləşdirdiyi siyasət xalqımızın tarixi-mədəni yaddaşını özünə qaytararaq milli mənlilik şüurunu inkişaf etdirdi, azərbaycançılıq məfkurəsi işığında müstəqillik arzularının güclənməsi və yaxın

gələcəkdə yenidən həqiqətə çevrilməsinə zəmin yaratdı.

1991-ci ildə müstəqilliyinin bərpasına nail olarkən müasir Azərbaycan Respublikası özünün qədim dövlətçilik ənənələrinə sadıq qaldığını göstərdi, Xalq Cümhuriyyətinin siyasi və mənəvi varisi olmaqla onun ücrəngli bayrağını, gerbini, himnini qəbul etdi. Xalqımız Cümhuriyyətin istiqlalını dünyaya yaydığı 28 May gününü həmin vaxtdan Respublika Günü olaraq təntənə ilə qeyd edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, milli dövlətçilik salnaməsini müstəsna dərəcədə zənginləşdirmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasının 100 illik yubileyi respublikada dövlət səviyyəsində geniş qeyd edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

3. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin yaranmasının 100 illik yubileyi münasibətilə xüsusi iclasın keçirilməsi tövsiyə edilsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 16 may 2017-ci il

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

2018-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan xalqının həyatında misilsiz hadisə baş vermiş, müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulmuşdur. Cəmi iki ilə yaxın yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zəngin dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə milli dövlətçilik tarixində silinməz izlər qoymuş, xalqın qəlbində azadlıq və istiqlal duyğularını gücləndirməklə respublikanın gələcək müstəqilliyi üçün etibarlı zəmin hazırlamışdır.

2018-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100-cü il-dönümü tamam olur. Bu əlamətdar hadisənin dövlət səviyyəsində layiqincə qeyd edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında” 2017-ci il 16 may tarixli 2867 nömrəli Sərəncamına əsasən, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə müvafiq tədbirlər planının hazırlanıb həyata keçirilməsi

tapşırılmışdır. Bu tədbirlərlə yanaşı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100-cü il-dönümü ilə əlaqədar ölkədə və ölkə xaricində silsilə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

2018-ci il Azərbaycan Respublikasında “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 10 yanvar 2018-ci il.

Müstəqillik ən böyük sərvətimizdir!

(Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinin qeyd olunduğu təntənəli mərasimdə çıxışı)

...Hörmətli xanımlar və cənablar!

Mən sizi və bütün Azərbaycan xalqını Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması tarixi hadisədir. İlk dəfə olaraq müsəlman aləmində demokratik respublika yaradılmışdır. Biz haqlı olaraq fəxr edirik ki, bu respublikanı Azərbaycan xalqı yaradıbdır. Bu, bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan xalqı böyük xalqdır, Azərbaycan xalqı azadlıqsevər, mütərəqqi xalqdır. Azərbaycan dövləti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucularının xatirəsinə böyük hörmətlə yanaşır. Bir neçə il bundan əvvəl mənim Sərəncamımla Bakının mərkəzində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin şərəfinə abidə ucaldılmışdır. Xalq Cümhuriyyətinin qurucularının adları əbədiləşdirildi. Bu il isə Azərbaycanda "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili" elan olunmuşdur və həm ölkəmizdə, həm də bir çox xarici ölkələrdə bu yubileyi qeyd edərək biz böyük tədbirlər keçirmişik, keçiririk və ilin sonuna qədər bu tədbirlər keçiriləcəkdir.

Bir daha demək istəyirəm ki, biz bu tarixi hadisə ilə haqlı olaraq fəxr edirik. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 23 ay ərzində fəaliyyət göstərmişdir. Ancaq bu müddət ərzində böyük işlər görə bilmişdir. Azərbaycanın dövlət bayrağı təsis edilmişdir, Azərbaycan vətəndaşlığı təsis edilmişdir, milli ordumuz yaradılmışdır. İyun ayında biz ordumuzun 100 illiyini qeyd edəcəyik. Azərbaycanın Milli Ordusu 1918-ci ilin sentyabrında Qafqaz İslam Ordusu ilə birlikdə Bakını erməni-bolşevik dəstələrindən, işğaldan azad etmişdir və bizim qədim tarixi şəhərimiz olan Bakını Azərbaycan xalqına qaytarmışdır. Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən sərhəd dəstəsi yaradılmışdır. Gəncənin tarixi adı qaytarılmışdır. Qısa müddət ərzində 200-dən çox qanun qəbul edilmişdir. Əlbəttə ki, onların arasında qadınlara səsvermə hüququnun verilməsi qanunu xüsusi yer tutur. Bakı Dövlət Universiteti yaradılmışdır və bu, onu göstərir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti kadrların yetişdirilməsi işində, təhsilin inkişafında böyük işlər görmək əzmində idi. Azərbaycan dili – ana dili bütün təhsil müəssisələrində qəbul edilmişdir.

Bir sözlə, görülmüş işlər çox idi. Xalq Cümhuriyyətinin niyyəti ondan ibarət idi ki, güclü dövlət yaratsınlar və Azərbaycan xalqı azadlıq, əmin-amanlıq şəraitində yaşaya bilsin. Əfsuslar olsun ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü uzun olmadı, 23 aydan sonra respublika süqut etdi. Bu, bizim böyük faciəmizdir. Mən tam əminəm ki, əgər 1920-ci ildə müstəqillik əldən verilməsəydi, bu gün Azərbaycan dünyanın ən zəngin və ən inkişaf etmiş ölkələrinin sırasında ola bilərdi. Çünki bizim təbii ehtiyatlarımız, coğrafi yerləşməyimiz imkan verirdi ki, bu təbii resurslardan biz səmərəli şəkildə istifadə edək. XIX əsrin ikinci yarısında – XX əsrin əvvəllərində dünya neft hasilatının böyük hissəsi məhz Azərbaycanda, Bakıda təmin olunurdu.

Əfsuslar olsun ki, biz müstəqilliyimizi itirdik. Bu, bir daha onu

göstərir ki, müstəqilliyi qoruyub saxlamaq onu əldə etməkdən daha çətin işdir. 1918-ci ildə qaldırılmış bayraq 1920-ci ildə endirildi və onu bir də o tarixdən 70 il sonra Naxçıvanda, Naxçıvanın Ali Məclisinin sessiyasında ulu öndər Heydər Əliyev qaldırmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı dövlət bayrağı kimi Naxçıvan Ali Məclisinin sessiyasında qəbul edilmişdir.

XX əsrdə Azərbaycan iki dəfə müstəqilliyə qovuşmuşdur, ikinci dəfə 1991-ci ildə. Bu da tarixi şans idi və Sovet İttifaqının dağılması nəticəsində Azərbaycan ikinci dəfə müstəqil ölkə kimi yaşamağa başladı...

...Azərbaycan xalqı öz liderinə – Heydər Əliyevə müraciətlə, onu hakimiyyətə dəvət etdi və nə qədər müdrik xalq olduğunu bir daha sübuta yetirdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə dəvət edilməsinin bir çox səbəbləri var idi. İlk növbədə, onun Azərbaycanın rəhbəri kimi 1970-1980-ci illərin əvvəllərində gördüyü işlər, Azərbaycanın inkişafı, quruculuq və abadlıq işləri xalqın yaddaşında əziz xatirə kimi qalmışdır. Məhz onun rəhbərliyi ilə 1970-ci illərdə Azərbaycan sovet məkanında ən geridə qalmış yerdən ən qabaqcıl yerə yüksəlmişdir. Digər səbəblər ondan ibarətdir ki, Heydər Əliyev xalqımız üçün ən ağır məqamlarda daim xalqla birlikdə olmuşdur, böyük müdriklik, cəsarət göstərmişdir. Qanlı Yanvar faciəsindən dərhal sonra – 1990-cı il yanvarın 21-də Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gələrək sovet hakimiyyətini, Kommunist Partiyasını törətdiyi cinayətə görə pisləmişdir, tənqid etmişdir, o qanlı faciəni qınamışdır, Azərbaycan xalqının ağrılarını bütün dünyaya çatdırmışdır...

...Qeyd etdiyim kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət bayrağını ilk dəfə olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sessiyasında dövlət bayrağı kimi məhz Heydər Əliyev təsdiqlədi. Sovet İttifaqının saxlanmasına dair referendumun Naxçıvanda keçirilməsinə imkan verməmişdir, baxmayaraq ki, Azərbaycanın bütün başqa yerlərində bu referendum keçirilmişdir. Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adını dəyişdirmiş və "Sovet Sosialist" sözlərini oradan çıxarmışdır. Yəni, əlbəttə, xalq yaxşı bilirdi ki, Heydər Əliyev güclü liderdir, Vətənə bağlı olan insandır və məhz belə bir insan Azərbaycana rəhbərlik etməlidir.

1993-cü il tariximizdə dönüş nöqtəsi olmuşdur. Əslində, bizim müstəqil tariximiz o ildən başlamışdır. Çünki 1991-1993-cü illərdə müstəqillik formal, şərti xarakter daşıyırdı. Azərbaycan demək olar ki, xaricdən idarə olunurdu. Biz hamımız bunu yaxşı bilirik. Ona görə Azərbaycan xalqı haqlı olaraq Heydər Əliyevi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin banisi, Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi tanıyır və bu, tarixi həqiqətdir...

...2003-cü ildən sonra Azərbaycanın dinamik inkişafı təmin edilmişdir. Biz güclü, qüdrətli dövlət qura bilmişik. Bu gün Azərbaycan,

sözün əsl mənasında, müstəqil siyasət aparan ölkədir. Bu gün dünya xəritəsində belə ölkələrin sayı o qədər də çox deyil. Xüsusilə biz ərazisi, əhalisi o qədər də böyük olmayan ölkələrə fikir versək görürük ki, müstəqil siyasət aparmaq iqtidarında olan ölkələr o qədər də çox deyil. Biz tam müstəqil siyasət aparırıq. Bizim siyasətimiz milli maraqlar üzərində qurulubdur. Azərbaycan xalqının maraqları bizim siyasətimizin mənbəyidir, onun əsasıdır. Kənardan bizim siyasətimizə təsir etmə imkanları sıfıra bərabərdir. Bunu yaxın tarix göstərib. İndi deyə bilərəm ki, belə cəhdlər də yoxdur. Ona görə ki, biz prinsiplə siyasət aparırıq. Bu siyasət Azərbaycan xalqı tərəfindən dəstəklənir və müdafiə olunur. Xalq-iqtidar vəhdəti bizim uğurlarımızın əsas səbəbidir.

Azərbaycan bu gün beynəlxalq arenada öz mövqelərini gücləndirir, beynəlxalq aləmdə çox böyük nüfuza malik olan bir ölkədir. Bizimlə əməkdaşlıq edən ölkələrin sayı getdikcə artır. Biz dünyanın ən mötəbər qurumu olan BMT Təhlükəsizlik Şurasına iki dəfə sədrlik etmişik. Gələn il biz BMT-dən sonra ikinci böyük təşkilata – Qoşulmama Hərəkatına sədrlik etməyə başlayacağıq. Biz bütün digər

aparıcı beynəlxalq təşkilatlarla çox sıx əməkdaşlıq edirik. Bəzi təşkilatların üzvüyük, bəzi təşkilatlarla əməkdaşlıq çərçivəsində fəaliyyət göstəririk. Dünya birliyi Azərbaycana böyük hörmətlə, böyük rəğbətlə yanaşır. Bu gün dünyanın siyasi xəritəsində Azərbaycanın yeri çox möhkəmdir.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı son illər ərzində apardığımız işlər münaqişənin həlli üçün hüquqi bazanı daha da genişləndirmişdir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsi və ATƏT-in qərarları, əlbəttə, bu hüquqi bazanın əsasını təşkil edir. Həmçinin 2003-cü ildən bu günə qədər digər beynəlxalq təşkilatlar oxşar qərar və qətnamələr qəbul etmişlər. Onların arasında Qoşulmama Hərəkatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası Parlament Assambleyası, GUAM, ECO və digər təşkilatlar var...

...Biz heç vaxt imkan verməyəcəyik ki, tarixi torpağımızda ikinci erməni dövləti yaradılsın. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllinin bir yolu var, o da Azərbaycanın beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan ərazi bütövlüyünün bərpasıdır.

Biz güclü ordu yaratmışıq. 1918-ci ildə Azərbaycan Ordusunun yaradılması haqqında qərar verildəndə yəqin ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları heç təəvvür edə bilməzdilər ki, bu gün

Azərbaycan Ordusu dünyanın ən güclü 50 ordusu sırasında olacaq. Bizim ordumuzun həm maddi-texniki təchizatı, həm də döyüş qabiliyyəti ən yüksək səviyyədədir. Biz bunu döyüş meydanında sübut edə bilməmişik. Azərbaycan Ordusu işğal altında olan torpaqların bir hissəsini iki il bundan əvvəl işğalçılardan azad etmişdir. Ağdərə, Füzuli, Cəbrayıl rayonlarının bir hissəsi işğalçılardan azad edildi. Azad edilmiş o torpaqlara Azərbaycan vətəndaşları qayıtmışlar. O torpaqlara həyat qayıtmışdır və bunu Azərbaycan dövləti etdi, Azərbaycan Ordusu etdi.

Güclü ordu müstəqilliyimizin əsasıdır, təhlükəsizliyimizin qaranıdır. Azərbaycanda təhlükəsizlik tam təmin edilibdir. Azərbaycan

bu gün müstəqil ölkə kimi dünya miqyasında ən sabit ölkələrdən biridir. Biz güclü iqtisadiyyat yaratmışıq. Biz təbii resurslarımızdan çox böyük səmərə ilə istifadə etmişik və iqtisadi müstəqillik siyasi müstəqilliyimizin əsas amilidir. İqtisadi müstəqillik olmadan siyasi müstəqillikdən söhbət gedə bilməz. Güclü iqtisadi əsaslar gələcəkdə də imkan verəcək ki, Azərbaycan heç kimdən asılı olmayaraq uğurla inkişaf etsin...

...Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycanda rəhbərliyə gəlməyə qədər Azərbaycan bütün bu sərvətlərə baxmayaraq, Sovet İttifaqında ən axırıncı yerdə idi. Nəyə görə? Çünki müstəqil deyildik. Taleyimiz əlimizdə deyildi.

1970-ci illərdə Heydər Əliyevin yorulmaz səyləri nəticəsində Azərbaycan çox böyük dərəcədə inkişaf etmişdir. Ancaq yenə də müstəqil deyildi. Müstəqilliyin ilk illərində xalqımızın başına gələn bəlalar, işğal, vətəndaş müharibəsi, AXC-Müsavat cütliyünün yarıtmaz fəaliyyəti demək olar ki, ölkəmizi məhv etmişdi. Ancaq biz dirçəldik. Nəyə görə? Məhz müstəqilliyə görə. Ona görə ki, bizim taleyimiz indi bizim əlimizdədir. Bizim gələcəyimiz etibarlı əllərdədir.

Bugünkü Azərbaycan bir daha göstərir ki, müstəqillik ən böyük sərvətimizdir. Bu, həqiqətən də belədir. Müstəqillik ən böyük sərvətimizdir, ən böyük nemətimizdir, ən böyük xoşbəxtliyimizdir. Azərbaycanın müstəqilliyi əbədidir! ❖

HEYDƏR ƏLİYEV – 95

AXC VƏ QURUCULARININ HAQQINI BƏRPA EDƏN LİDERİMİZ

*“Kəssə hər kim tökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur Yer üzünü”.*

Hüseyn Cavid

O, Azərbaycanın çox ağır və mürəkkəb dönməndə tarixi zərurət və xalqın dəvəti ilə hakimiyyətə gəlmişdi – durğunluğun, ətalətin hökm sürdüyü ötən əsrin altmışıncı illərində də, respublikanın özbaşınalıq, hərc-mərclik, xaos məkanına çevrildiyi, parçalanma təhlükəsi ilə üzləşdiyi müstəqillik dövründə də... Öz əzəməti, vətənpərvərliyi, peşəkarlığı ilə düşmən tör-töküntülərinin, bədxahların, tərəqqimizi istəməyən qüvvələrin bütün maneçiliklərini, sərt baryerləri, süni şəkildə yaradılan əngəlləri keçərək taleyüklü vəzifələri – xilaskar missiyasını yerinə yetirmək üçün gəldi.

Çünki şərəfli keçmişə və qədim ənənələrə malik xalqın gözlədiyini, dövlətçilik tarixi neçə yüz il əvvələ dayanan ölkəyə gərək olduğunu, zəngin məmləkətimizə yadelli müdaxiləçilərin necə hərisliklə diş qıcadığını bilirdi.

Gəldi... və Azərbaycanın həyatında tamamilə yeni bir mərhələnin əsası qoyuldu; siyasi, iqtisadi, hərbi, mədəni, elmi – bütün sahələr üzrə canlanma, inkişaf müşahidə edildi, uğurlar qazanıldı, müsbət nəticələr əldə olundu.

Gəldi... Pərakəndəlikdən, təfriqələrdən, səfələtdən, yalan və illüzi-

yalardan yorulmuş, bezmiş, bədbinləşmiş kütlələri doğul haqqlarına qovuşdurdu; xalq ətrafına topladı və yürütdüyü siyasəti dəstəklədi; insanlar kimsəsiz, sahibsiz olmadıqlarını anladılar, sabaha ümidlə, nikbin nəzərlərlə baxmağa başladılar.

Gəldi... İşğal etdikləri ərazilərlə kifayətlənməyib cənnət yurdu-muzun içərilərinə soxulmağa çalışan erməni-daşnak quldurlarının və onların xarici himayədarlarının qarşısına bir cəngavər komandan kimi çıxdı, düşməni durdurdu; cəbhə bölgəsində uğurlu əməliyyatların təşkilinə, nahaq qanların axmaması, gəncliyin daha gərəkli sınaqlara qədər qorunması məqsədilə atəşkəsə nail oldu.

Demokratik cəmiyyətin qurulması, insan hüquq və azadlıqlarının təmini, sosial rifahın yüksəlişi yolunda var gücü ilə çalışdı; Azərbaycanı bütün cahana açıq elan etdi, dünyanın qabaqcıl dövlətləri ilə ikitərəfli münasibətlər qurdu...

Əlbəttə, bu siyahını xeyli uzatmaq olar, Ulu öndər Heydər Əlirza oğlu Əliyevin tarix, ölkə, xalq qarşısındakı xidmətləri, mövcudluğumuza töhfələri haqqında yazmaq, söhbət açmaq mümkündür. Amma o dahi insana müstəqil Azərbaycanın memarı səviyyəsində

dəyər verilməsi daha məqsədəuyğundur. Çünki bütün fəaliyyəti məhz Azərbaycanın yaşaması, qüdrətlənməsi, nüfuz sahibi olması naminə idi. Və çox sevindirici haldır ki, ümummilli liderin bu istiqamətdə ən böyük töhfəsi bu gün onun qoyduğu xətti, yeritdiyi siyasəti uğurla davam etdirən Prezident cənab İlham Əliyevdir.

“**Heydər Əliyev şəxsiyyətinin uralığı təkcə qurub yaratmaqla ölçülmür, o, eyni zamanda yaşadan, mütərəqqi ideya və əməllərə nəfəs verən, başqalarının da gərəqli fəaliyyətini qiymətləndirən müdrik, genişürəkli siyasətçi və dövlət xadimidir. Cənab İlham Əliyevin müvafiq sərəncamları ilə 100 yaşını qeyd etdiyimiz Azərbaycan Cümhuriyyəti, onun qurucularına ümum-xalq sayğısı, bu mövzuda arxiv materiallarının tapılıb üzə çıxarılması, işlənməsi, gənc nəsillərə çatdırılması da mərhum Prezidentin göstəriş və qərarları ilə doxsanıncı illərin ortalarından etibarən gücləndi və sistemləşdi.**

Bu siyasətin bəlkə də pik nöqtəsi 2003-cü il fevralın 1-də imzalanmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə abidə ucaldılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamıdır.

Həmin tələyüklü sənəddə 1918-ci il mayın 28-də yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımızın həyatında əlamətdar hadisə kimi əbədi yer tutduğu, həmin tarixin ən əziz bayramlarından biri – Respublika günü kimi təntənəli şəkildə qeyd olunduğu bildirilir, qarşısına müstəqil, azad, demokratik respublika qurmaq məqsədi qoymuş Cümhuriyyətimizin cəmi 23 aylıq fəaliyyət dövründə xalqın milli mənlək şüurunı özünə qaytardığı, öz müqəddəratını müəyyənləşdirməyə qadirliyini əyani şəkildə nümayiş etdirdiyi vurğulanır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci ilin aprelində süquta uğrasa da da, aşılacağı müstəqillik hissələrinin xalqımızın yaddaşından heç vaxt silinməyəcəyinə inamla,

Azərbaycan xalqının 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyini bərpasından sonra Cümhuriyyət ideallarını davam etdirərək bu tarixi varislik üzərində yeni müstəqil Azərbaycan dövləti yaratdığı təsdiqlənir.

Bütün bunlar bir daha deməyə əsas verir ki, nə qədər müstəqil Azərbaycan yaşayacaq Heydər Əliyev şəxsiyyəti, fəaliyyəti, arzuları və tövsiyələri də unudulmayacaq.

Bu il Cümhuriyyətimizin 100 yaşı ilə Azərbaycanın ikinci dəfə azadlığa qovuşması və müstəqilliyimizin qorunub saxlanılmasında müstəsna xidmətlər göstərmiş ümummilli lider Heydər Əliyevin 95-illik yubileyinin eyni vaxta təsadüf etməsini də tələyin, zamanın qanunauyğunluğu saymaq olar. Ulu öndərin anadan olmasının 95 illiyinin Azərbaycanda və xarici ölkələrdə böyük coşğu ilə keçirilməsi qədirlən xalqımızın Rəhbərə məhəbbətinin təsdiqi, bariz nümunəsidir. ❖

Prezident İlham Əliyev
Cümhuriyyət abidəsini ziyarət edərkən.
28.05.2018

Bu il Şərqdə ilk demokratik respublikanın – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasının 100 ili tamam olur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı 16 may 2017-ci il tarixli Sərəncama əsasən Cümhuriyyətin yaradılmasının 100 illik yubileyi respublikada dövlət səviyyəsində geniş şəkildə qeyd edilir. Eyni zamanda, dövlətçilik tariximizə verilən yüksək dəyərin göstəricisi kimi, dövlət başçısı tərəfindən **2018-ci il “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli”** elan edilib.

Bu məqsədlə Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən bir sıra işlər görüldü, silsilə olaraq respublika miqyaslı və beynəlxalq tədbirlər planlaşdırılıb. İlk növbədə, Azərbaycan Milli Kitabxanasının sərgi zalında **“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100”** adlı daimi guşə hazırlanıb, geniş ictimaiyyətin istifadəsinə təqdim edilib.

“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100” adlı metodik vəsait çap edilərək regionlarda fəaliyyət göstərən bütün Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemlərinə çatdırılıb. Metodik nəşrdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) fəaliyyəti, AXC-nin Azərbaycanın dövlətçilik tarixindəki rolunun təbliği ilə bağlı kitabxanalarda müvafiq tədbirlərin keçirilməsinə kömək məqsədilə tövsiyələr verilib. Burada həmçinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti haqqında görkəmli şəxslərin çıxışlarından sitatlar, mövzu ilə əlaqədar rəsmi sənədlər, xronoloji məlumatlar, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı təqdim olunub.

2008-ci ildə AXC-nin 90 illik yubileyi ilə əlaqədar Milli Kitabxana tərəfindən **“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 90”** adlı bibliografik göstərici çap edilmişdi. Bibliografik göstərici AXC-nin yaranması, fəaliyyəti və süqutu, onun ictimai-siyasi xadimlərinin həyat və fəaliyyəti haqqında Azərbaycan və rus dilində 1918-ci ildən 2008-ci ilə qədər nəşr edilmiş kitab və məqalələri, dissertasiya və avtoreferatları əhatə edir. Hazırda yubiley ili çərçivəsində Milli Kitabxananın əməkdaşları tərəfindən **“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti”** adlı daha da təkmilləşdirilmiş yeni fundamental bibliografik vəsait və **“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100”** elektron məlumat bazası hazırlanır.

2018-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasının 100 illik yubileyi və “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” çərçivəsində bir sıra beynəlxalq tədbirlərin təşkili də planlaşdırılır. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, Azərbaycan Milli Kitabxanası, TÜRKSOY təşkilatı ilə birgə Ankarada beynəlxalq elmi konfrans, **“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100”** adlı geniş kitab sərgisi və fundamental bibliografiyanın təqdimatı, eyni zamanda, **İstanbulda 37-ci Türkiyə Beynəlxalq Kitab Sərgisində və Frankfurtda 70-ci Beynəlxalq Kitab Sərgi-Yarmarkasında “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100”** adlı geniş kitab sərgisinin açılışı həyata keçiriləcəkdir. ❖

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN 100 İLLİYİ MİLLİ MƏDƏNİYYƏTİMİZİN BAYRAMIDIR

Yeni Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ümummilli lider cənab Heydər Əliyev xalqımızın müstəqilliyinin qazanılmasında mədəniyyət, incəsənət xadimlərinin əməyini, xidmətlərini yüksək dəyərləndirərək deyirdi: “Azərbaycanın milli azadlığı, istiqlaliyyəti yolunda ən çox bizim ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz, incəsənətimiz xidmətlər göstərirdi.”

Həqiqətən də Xalq Cümhuriyyətinin qurulması, təşəkkülü və formalaşması prosesində milli mədəniyyətimizin, incəsənətimizin rolu müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Sənət adamları cəmiyyətdə milli şüurun oyanışına, dünyagörüşünün genişlənməsinə səy göstərirlər. Xalqımızın mənəvi sərvətlərinin zənginləşməsi, istiqlal ruhunun möhkəmlənməsi, dilimizin, adət-ənənələrimizin qorunması, yaşadılması və təbliği mədəniyyət, incəsənət xadimlərinin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır.

Cümhuriyyət dövrünün mədəniyyət siyasətinin ideya istiqamətlərini Üzeyir Hacıbəylinin musiqi yaradıcılığı, Abbas Mirzə Şərifzadənin, Mirzəəğa Əliyevin teatr fəaliyyəti, Cəbbar Qaryağdının, Seyid Şuşalının ifaçılıq sənəti, Əzim Əzimzadənin, Bəhrüz Kəngərlinin əlvan rənglər palitrası müəyyən edirdi. Cümhuriyyət dövründə ilk milli “İstiqlal” muzeyi, dövlət teatri yaradıldı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında imzaladığı sərəncamda yazır: “1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycanın müstəqilliyini bəyan edən İstiqlal bəyannaməsi qəbul edildi. Yeni qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz üzərinə götürdüyü çətin tarixi vəzifəni imkanlarının ən son həddində çalışaraq şərəflə yerinə yetirdi. Azərbaycanın ilk Parlamenti və Hökuməti, dövlət aparatı təşkil olundu, ölkənin sərhədləri müəyyənləşdirildi, bayrağı, himni və gerbi yaradıldı, ana dili dövlət dili elan edildi, dövlət quruculuğu

sahəsində ciddi tədbirlər həyata keçirildi. Ölkənin ərazi bütövlüyü və milli təhlükəsizliyi təmin edildi, qısa müddətdə yüksək döyüş qabiliyyətli hərbi hissələr yaradıldı, milli tələblərə və demokratik prinsiplərə uyğun dövlət orqanları quruldu, maarifin və mədəniyyətin inkişafına xüsusi diqqət yetirildi, Azərbaycanın ilk universiteti təsis olundu, təhsil milliləşdirildi, xalqın sonrakı illərdə mədəni yüksəlişi üçün zəmin hazırlayan, ictimai fikir tarixi baxımından müstəsna əhəmiyyətli işlər görüldü.”

Respublika Prezidentinin bu il 10 yanvar tarixli ikinci sərəncamı ilə 2018-ci il ölkəmizdə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili” elan edilmiş, yubiley münasibətilə görülməli işlərin tutumlu, miqyaslı tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır.

Bu əlamətdar yubiley Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, müstəqillik illərində əldə etdiyi uğurların bütün dünyada daha geniş şəkildə tanınması üçün əlverişli fürsətdir. Bununla bağlı çoxsaylı tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutulur. Müxtəlif qurumlara tədbirlərin keçirilməsi ilə bağlı ünvanlanan müraciətə cavab olaraq çoxsaylı təkliflər alınıb. Təkliflər ümumiləşdirilib, yubiley ilə əlaqədar rəmzi olaraq onlardan 100-ü Tədbirlər Planının layihəsinə daxil edilib.

Hamınızı Şərqdə ilk demokratik respublikanın – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 yaşı münasibətilə təbrik edirəm! İnanıram ki, bu yubiley ölkəmizin daxilində və onun hüdudlarından kənarda milli birlik və mədəniyyət bayramına çevriləcəkdir. ♦

Əbülfəs Qarayev
Azərbaycan Respublikasının
mədəniyyət naziri

Söz: Cəfər Cabbarlı
Musiqi: Tünzalə Ağayeva

Sevdiyim

*Altun köksün hilal-yıldız, işıqları öpüncə,
Zirvəsindən Şah dağının gündoğuşu dinilür.
Rəhm Allahi gözəlliklər tanrısı tək pək incə,
Bir siyaqla könüllərə hey salamlar söylüyür.
O yerlərdə qardaşları, dostları var, pək sevir,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al yanaqlı sevdiyim.*

*Canalıcı bir görkəmlə dağ başında durunca,
Oxşadıqca bahar yeli açıq-dağnıq tellərin.
Nazlı əlin umuzunda saçlarına vurduqca,
Bir-bir oxşayırsan bütün Turan ellərin.
Altaylardan, Altun dağdan doğma seller bəkləyor
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı sevdiyim.*

*Rəmuz ilə dörd bir yanə işıq saçmaq istiyor,
Ara-sıra tərpeniyor, bu kəsik uçmaq istiyor,
Qollarilə türk ellərin bütün qucmaq istiyor,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı sevdiyim.*

Xoş gördük, əziz oxucularımız!

Ölkəmiz, xalqımız və millətimiz üçün çox əlamətdar bir dövəndə görüşürük! Elə bir dövəndə ki, tarixi yaddaşımız daha da aktivləşib, milli ruhumuzun yüksəlişinin zirvə nöqtəsini və həmin vəsilə ilə də hər kəsin bu istiqamətdə bir əməli iş görmək istəyi vətəndaş həmrəyliyini daha da çoxdudur, milli vətənpərvərlik hisslərimizi həssaslaşdırır və böyük Azərbaycan xalqının hələ bundan sonra da nələrə qadir olduğunu sübuta yetirmək əzminə çevirir! Əgər desəm ki, tarixi yaddaşımızın 100 il əvvəlki şanlı səhifələrinə bu gün verilən möhtəşəm dəyər və Qərarlardır bu çoxşunun səbəbi, heç də yanılmaram! Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi azadlıq estafetini yenidən ləyaqətlə daşıyan bir xalq, dövlət və millət olaraq bu yenilməz ruhu əbədiyyən içimizdə daşımaq və əməllərimizdə gerçəkləşdirmək gücünü verir bizə müstəqilliyimizin əsrlük tarixi! Bu qərarlar və sərəncamlar, mənim ölkəmi, dövlətimi, prezidentimi sevmək və onun ardınca getmək üçün daha bir səbəbimdir!

Dərgimizdə bu tarixin müxtəlif məqamlarına işıq tutmağa çalışdıq. Sətirbəsətir oxuduqca Cümhuriyyət qurucuları, onların gördüyü işlər, məfkurə azadlığı və iradəsi, müstəqillik uğrunda apardıqları möhtəşəm mücadilə, xarakter bütövlüyü, yenilməzliyi, cəsərat və inam bizi hər dəfəsində yenidən valeh etdi, fikirlərinin genişliyi, uzaqqörənliyi, ideallarının müqəddəsliyi, düşüncələrinin miqyası və vüsəti qarşısında baş əydik! Təbii ki, belə fenomen insanların, Şərqin ən çağdaş, ən qabaqcıl fikir sahiblərinin müqəddəs əmanəti – Vətənimizin varisləri məhz bu günün insanı olacaqdı!

Əziz oxucularımız! Möhtərəm prezidentimizin verdiyi müdrik Qərar və Sərəncamlar nəticəsində biz bir çox dəyərli kitablar, elmi əsərlər, böyük, maraqlı məqalələrin, qalın-qalın monoqrafiyaların yaranmasının şahidiyik ərəfədə. Həmin vəsilə ilə Mədəniyyət Nazirliyinin təsisçiliyi ilə nəşr edilən bu mütəvazö dərgimizin xüsusi buraxılışında oxucularımızın istədiyi bilgilərə dərhal sahib olmaq, bəzən də ilk dəfə məhz bizim jurnalda çap olunmuş orijinal yazıları sizə təqdim etməkdir məqsədimiz. Jurnalımızın bu sayı Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 illiyinə bizim redaksiyanın da töhfəsi olsun istədik! Üstəlik, Nazirlər Kabinetinin say-seçmə dərgilər sırasında "...**"Mədəniyyət.AZ"** jurnalının..." "AXC-nin 100 illiyinə həsr olunan xüsusi buraxılışı hazırlansın (16.01.2018)..." qərarı bizə bir ayrı qürur hissi yaşatdı.

Bu sayımız bizimçün çox özəl oldu, çünki indiyə qədər zətən dərgimiz istedadlı tədqiqatçılar, ciddi müəlliflərlə əməkdaşlıq edirdi. Bu dəfə də əməkdaşlığı ilə fəxr etdiyimiz, həm vətəndə, həm də ölkədən uzaqlarda Azərbaycanı təmsil edən müqtədir alimlərimizin, jurnalist həmkarlarımızın yazılarıyla öyünmək şansımız var!

Bu dəfə "Mədəniyyət.AZ"-jurnalının səhifələrindən 100 ilin əks-sədasını eşitdirən müsahibələri oxuya, Rais Rəsulzadə kimi Cümhuriyyət varislərinin şahidliyini görə, sərhədlər uzaqlığından araşdırılıb öyrənilmiş həqiqətləri duya, müstəqillik uğrunda aparılan mücadilənin nəticələrini öyrənə bilərsiniz, əzizlərimiz! Bu yolda bizə ömrünü, gözələrinin işığını, bu tarixin gizli qapıları arxasında gizlənən həqiqətləri araşdırıb yazmağa həsr edən Şirməmməd Hüseynov, Asif Rüstəmli, Vilayət Quliyev, Sona Vəliyeva, Rafiq Novruzov, Ədalət Tahirzadə, Əfqan Vəliyev, Dilqəm Əhməd, Səadət Qarabağlı, İlham Rəhimli, Abid Tahirli, Ziyadxan Əliyev, Lətifə Məmmədova, Kamran İsmayilov və başqa alim və həmkarlarımız bələdçi oldular!

Amma, bu da son deyil! İlboyu başqa saylarımızda yenə də həmin mövzulara qayıdacaq, oxucularımızı maraqlı yazılarla sevindirəcəyik. Cümhuriyyət tariximiz, təbii ki, hər zaman Azərbaycan elminin avanqard mövzuları olaraq qalacaq!

Beləliklə, jurnalımızın bu sayında hamımız Azərbaycan Cümhuriyyəti fakt-hekayələrinin şahidlərinə çevriləcəyik!

Sevgilərlə,

Zöhrə Əliyeva,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Əməkdar mədəniyyət işçisi

*Mən hər ildə bir mayısa
Lap çox ümidlər bağlaram.
Hər gələcək mayıs üçün
Nisan ağlar, mən ağlaram.*

Əhməd Cavad, "Mayıs"

* * *

*Buraxınız, seyr edəyim, düşünəyim, oxşayayım
Şu sevimli üç boyalı, üç mənalı bayrağı.
Mələklərin qanadımı üzərimə kölgə salan?
Nə imiş bu, aman Allah?! Od yurdunun yarpağı!
Göy yarpaqlı, al çiçəkli yaşıl otlar topasımı?
Xayır, xayır? Çiçək solur, otlar yerdə tapdanır.
Fəqət bizim bayrağımız ucaları pək sevir,
Yulduzlardan, hilaldan da yüksəklərdə fırlanıyor.*

Cəfər Cabbarlı, "Azərbaycan bayrağına"

ƏMANƏT QALAN DÜNƏNİMİZ...

Hər halında, hər səslənişində gözəl, qulaqoxşayan, ruhu təzələyən anlam, kəlmə, ifadə – Respublika və ya Cümhuriyyət! Respublika – hakimiyyət orqanlarının xalq tərəfindən seçildiyi idarəetmə formasıdır. Respublika elə idarəetmə formasıdır ki, burada dövlət başçısı seçilir, dəyişdirilir, nümayəndəli orqan və ya bilavasitə seçicilər adından məhdudlaşdırılan formada hakimiyyətə sahib olmaq hüququ əldə edir.

Ötən əsrin ikinci onilliyində "Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!" (M.Ə.Rəsulzadə) şüarının ovqatından tariximizə doğmuş Azərbaycan Cümhuriyyəti adlı fəxarət hadisəsi bizə bu gözəlliyi bəxş etdi.

DÜNƏNDƏN BU GÜNƏ...

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-ci ilin 28 mayından 1920-ci ilin 28 aprelində 1 il 11 aylıq qısa bir ömür yaşamağına baxmayaraq, siyasi-ictimai, milli-mənəvi fikir tariximizdə etdiyi dönüş elə əsaslı idi ki, 1991-ci ilin 18 oktyabrında ikinci həyatını yaşamağa başlamasının möhkəm zəmini oldu. Əhməd Cavadın sovet dönəmində qələmə aldığı yuxarıdakı misralar puç olmadı, Cəfər Cabbarlının ötəri bir zaman kəsiyində seyr etmək macalı bulduğu bayrağımız indi möhtəşəm Bayraq Meydanında əbədi dalğalanmaq qismətinin dadını çıxarmaqdadır...

* * *

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi və "2018-ci ilin Azərbaycanda "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili" elan edilməsi haqqında"kı sərəncamlarının nəzərdə tutduğu tədbirlərə ötən ilin iyulunda yubiley komissiyasının iclası ilə start verildi.

“İclasda qeyd olundu ki, sərəncamlardan irəli gələn tapşırıqların yerinə yetirilməsi ilə bağlı ümumi koordinasiya Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə tapşırılıb və yubiley komissiyasına təqdim edilən 200 layihədən 100-ü seçilib.

İclasda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi ilə bağlı nəinki ölkə daxilində, eləcə də bütün dünyada və aparıcı beynəlxalq qurumlar çərçivəsində müxtəlif mövzularda tədbirlər keçiriləcəyi, kitablar nəşr olunacağı, sənədli filmlər çəkiləcəyi, bu əlamətdar tarix ilə bağlı müxtəlif dillərdə ümumi bir saytın yaradılacağı və bütün foto və videomaterialların, xəbərlərin burada yerləşdiriləcəyi də təklif olunub.

Topçubaşovun 95 yaşlı nəvəsi: "Azərbaycana getmək istəyirəm"...

Görkəmli ictimai-siyasi xadim, diplomat, Azərbaycan parlamentinin ilk sədri Əlimərdan Bəy Topçubaşovun varisi, 95 yaşlı nəvəsi Gülnarə Kürdəmir Cümhuriyyətin 100 illiyi münasibətilə Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin fəxri fərmanı ilə təltif olunub.

G.Kürdəmir Azərbaycan dövlətinə ona göstərilən diqqət və qayğıya görə təşəkkürünü bildirib: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100 illiyini qeyd edir. Bu, məni çox sevindirir, çünki Cümhuriyyət qurucularından olan Əlimərdan Bəyin nəvəsiyəm. Babam vəfat edəndə mənim 10 yaşım vardı. Bəzi şeylər yadımda deyil, ancaq gözəl insan olduğunu, bizi çox sevdiyini deyə bilərəm. İki il əvvəl Fransaya getmişdim, Sen Klu şəhərində məzarını ziyarət etdim. Azərbaycan hökuməti məzarı çox gözəl bərpa edib. Sevinirəm ki, Topçubaşovu unutmursunuz, mən bununla qürur duyuram. Xoşbəxtəm ki, onun nəvəsiyəm".

Hazırda Türkiyədə yaşayan G.Kürdəmir vurğulayıb ki, mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinin qeyd olunduğu gün Bakıda olmağı çox istəyir: "Mən Bakıya gedib doğma Vətənimə görmək istəyirəm. Azərbaycan hokuməti bir dəfə bacımla məni Bakıya dəvət etmişdi. Hətta biletlərimiz də alınmışdı. Ancaq bacım xəstələndiyindən səfərimiz təxirə salındı. İndi 95 yaşım var, qulağım zəif eşidir, tez yoruluram, çox yaşlandıam. Ancaq düşünürəm ki, gedib oraları görə bilərəm. Bəlkə də qismət bu günlərəymiş..."

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Rəyasət Heyətinin iclasında Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında" Sərəncamın icrasından irəli gələn məsələlərin həlli və AXC-nin 100 illiyinin qeyd olunması məqsədilə AMEA-nın Tədbirlər Planının təsdiqlənməsi haqqında qərar qəbul edilib.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında (AMEA) İctimai Elmlər Bölməsinin və Elm Tarixi İnstitutunun birgə təşkilatçılığı ilə "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: tarixi retrospektivlik və müasirlik" mövzusunda elmi konfrans keçirilib. Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri Erkan Özoral konfransda çıxış edib.

Azərbaycan Universitetində "Cümhuriyyət ideologiyası kontekstində filologiya elmi" mövzusunda respublika konfransı keçirilib. Məruzələrdə AXC dövründə əlifba və dil sahəsində görülmüş genişmiqyaslı işlərdən söz açılıb.

Bakı Şəhər Mədəniyyət Baş İdarəsinin tabeliyindəki Səbail rayon MKS-in 3 sayılı filialında məktəblilər arasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş "Müstəqilliyimizin tarixini öyrənək" başlığı altında intellektual yarış keçirilib. Tədbirin məqsədi Xalq Cümhuriyyətinin tarixi haqqında məktəbli oxucuları məlumatlandırmaq, onları "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası" ilə tanış etmək olub. Təşəbbüs yüksək səviyyədə reallaşib.

Azərbaycan Dövlət Musiqili Teatrının repertuarı da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100 anlamına köklənib. Teatrın səhnəsində yazıçı-dramaturq Əli Əmirlinin "Nuri-didə Ceyhun" pyesi əsasında Əməkdar incəsənət xadimi Mehriban Ələkbərzadənin hazırladığı eyniadlı tamaşa qoyulub. Azərbaycan səhnəsində ilk dəfə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin qardaşı, yazıçı-publisist, tərcüməçi, nəşir, ictimai xadim, azərbaycançılıq ideyalarına sonadək sadıq qalan Ceyhun Hacıbəyli obrazının canlandırıldığı bu tamaşa onun məşəqqətli mühacirət həyatından və Cümhuriyyətimizin keçdiyi çətin, lakin şərəfli mübarizə yolundan bəhs edir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Mərkəzi Elmi Kitabxanasında (MEK) qorunub saxlanan tərcüməçi, nəşir Ağə Həsən Mirzəzadənin topladığı və 1919-cu ildə Bakıda "İran" elektrik mətbəəsində çap olunan ərəb qrafikalı əlifba ilə yazılmış kitab rəqəmsallaşdırılıb və MEK-in elektron kataloquna salınıb.

"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) Gəncədə qəbul etdiyi hüquqi aktlar və onun tarixinin izahlı xronologiyası" adlı kitab çapdan çıxıb. AXC-nin Gəncədə fəaliyyət göstərdiyi 1918-ci ilin 16 iyunundan sentyabrın 25-dək (Bakıya köçənədək) ümumilikdə, idarəçilik haqqında 210-dək qanun və hüquqi akt qəbul edilib. Bu da onu deməyə əsas verir ki, həmin qısa müddətdə dövlətçilik üçün lazım olan əsas hüquqi aktlar işlənilib hazırlanmışdı. Həmin sənədlər sistemləşdirilərək xronoloji ardıcılıqla oxuculara təqdim olunur. Kitabda vaxtilə Avropaya və Türkiyəyə mühacirət edən AXC xadimlərinin fəaliyyətinə geniş yer ayrılıb.

Aprelin 11-dən 15-dək Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Tarix İnstitutu və Türkiyə Cümhuriyyəti Atatürk Araşdırma Mərkəzinin birgə təşkilatçılığı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş "XX əsrdə türk-müsəlman xalqlarına qarşı soyqırımları" mövzusunda V beynəlxalq elmi konfrans keçirilib. Konfransda "XX əsrdə Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımları", "1914-1920-ci illərdə Şərqi Anadolu, Urmiya, Salmas, Xoy bölgələrində türk-müsəlman əhaliyə qarşı soyqırımları" və "XX əsrdə Qafqaz, Volqaboyu və Mərkəzi Asiya xalqlarına qarşı soyqırımları və deportasiyalar" bölmələrində məruzələr dinlənilib.

"TEASPress" Nəşriyyat Evi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi münasibətilə İstanbulda iki sənədlər toplusu nəşr edib. Hər iki topluda verilmiş sənədlərin əksəriyyəti ilk dəfə elmi dövriyyəyə gətirilir və Azərbaycan tarixşünaslığında bir sıra aktual problemləri araşdırmağa kömək edir.

Azərbaycan dilindəki "Vikipediya"da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr edilən məqalə müsabiqəsi elan edilib. "Azərbaycan Vikimedia könüllüləri" İctimai Birliyinin məlumatına görə, mayın 31-dək davam edən müsabiqədə Xalq Cümhuriyyətinin tarixində rolu olan şəxslər, hadisələr, qurumlar və s. müxtəlif mövzular barədə "Vikipediya" məqalələri yaradılmış, mövcud məqalələr isə təkmilləşdirilmişdir. Yaradılması və təkmilləşdirilməsi tövsiyə olunan məqalələrin siyahısı hazırlanaraq "Vikipediya"da yerləşdirilib.

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyasının Adyunktura və elm şöbəsinin əməkdaşı, tarix elmləri doktoru, professor Nurulla Əliyevin "1918-1920-ci illərdə Azərbaycan hökumətinin fəaliyyətində hərbi-dəniz aspektləri" kitabı çapdan çıxıb. Kitabın elmi məsləhətçisi AMEA-nın Tarix İnstitutunun direktoru, akademik Yaqub Mahmudov, elmi redaktoru Qafqazşünaslıq İnstitutunun şöbə müdiri, tarix elmləri doktoru Qasım Hacıyevdir.

Azərbaycan Tərcümə Mərkəzinin yeni nəşri olan Əlimərdan Bəy Topçubaşovun "...Xalqımızın müstəqil yaşayacağına inanırdıq" kitabı çapdan çıxıb.

Çar Rusiyasındakı çoxmilyonlu türk-müsəlman xalqlarının sinanmış lideri, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideoloqlarından və ən fəal xadimlərindən biri, Azərbaycan Parlamentinin sədri Əlimərdan Bəy Topçubaşovun siyasi-publisistik irsi ilk dəfədir ki, geniş şəkildə Azərbaycan oxucusuna təqdim edilir. Nəşrin tərtibçisi Vilayət Quliyev, redaktoru Afaq Məsuddur.

AMEA-nın Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində baş tutan seminar "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu və Nəriman Nərimanov" mövzusunda həsr edilib.

Bakı Şəhər Mədəniyyət Baş İdarəsi Səbail rayon MKS-nin 3 saylı filialında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş "Milli dövlətçilik tarixində silinməz izlər" adlı tədbir keçirilib. Tədbirin qonaqları – AMEA Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Vasif Qafarov və başqaları çıxış edərək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranma tarixindən, türk-müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublika, dünya tarixində ən demokratik dövlət qurumlarından biri olmasından danışılıblar.

Estoniyanın Tartu Universitetinin Yohan Şütte adına Siyasi elmlər məktəbində “Azərbaycan günü” keçirilib. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunan tədbir məktəbin azərbaycanlı tələbələrindən təşəbbüsü ilə təşkil edilib. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100” mövzusunda mühazirə dinlənildikdən sonra “Əli və Nino” filmi nümayiş etdirilib.

AXC-nin Yaxın və Orta Şərqdə ilk parlamentli respublika olması bir çox Şərq ölkələrinin 100 illiklə bağlı tədbirlərdə fəallığına təsirini göstərməkdədir. Bu mənada, Özbəkistandakı Heydər Əliyev Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə bu mövzuda yerli mətbuatda çoxsaylı məqalələrin dərc olunması, cari ilin may ayında Daşkənddə Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərindən ibarət Özbəkistanın gənclərdən ibarət Simfonik Orkestrinin ifası ilə “Şərqin ilk parlayan ulduzu: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100” adlı möhtəşəm konsert proqramının təşkili, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və müstəqil Azərbaycanın ədəbiyyat tarixi” adlı özbək dilində kitabın nəşri, Özbəkistan KİV-ləri arasında “Первая Демократическая Республика в Мусульманском мире – Азербайджанская Демократическая Республика – 100” adlı məqalə və yeniyetmə və gənclər arasında “Şərqin ilk parlayan ulduzu – Azərbaycan Xalq Respublikası – 100” adlı esse yazı müsabiqələrinin keçirilməsini qeyd etmək olar.

Əskişəhər Azərbaycanlılar Dərnəyi tərəfindən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100-cü ildönümü ilə əlaqədar silsilə tədbirlər hazırlanıb. Əskişəhərin Dədə Qorqud parkında baş tutan tədbirdə Azərbaycanın tarixini, xüsusilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünü, coğrafiyasını, mədəniyyətini, adət-ənənələrini əks etdirən stendlər qurulub.

Macarıstanın Gödöllő şəhərində fəaliyyət göstərən Sent İştvan Universitetində təhsil ocağının doktorantı Rəqif Hüseynovun təşəbbüsü və ölkəmizin Macarıstandakı səfirliyi, Sent İştvan Universiteti və Varşava Təbiət Elmləri Universitetinin birgə təşkilatçılığı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş “Davamlı regional inkişaf” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirilib. Tədbirdə çıxış edən səfir Vilayət Quliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması, fəaliyyəti, habelə 1919-cu ildə Paris Sülh Konfransında iştirak etmiş Azərbaycanın nümayəndə heyəti barədə iştirakçılara ətraflı məlumat verib.

Azərbaycan Respublikasının Mərakeş Krallığındakı səfirliyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) 100 illiyi münasibətilə rəsmi qəbul təşkil edib. Tədbirdə Mərakeş rəsmiləri, Rabatda akkreditə olunmuş diplomatik korpusun və beynəlxalq təşkilatların əməkdaşları, ISESCO-nun nümayəndələri, Mərakeş-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyətinin üzvləri, jurnalistlər, yerli incəsənət xadimləri, iş adamları iştirak ediblər.

M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin (MDU) Tarix fakültəsində “Rus inqilabı və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi: 100 ildən sonra baxış” mövzusunda elmi-praktik konfrans keçirilib. Konfrans Azərbaycanın Rusiyadakı səfirliyi və Heydər Əliyev Fondunun Rusiya nümayəndəliyi ilə birgə təşkil olunub. Tədbirdə Azərbaycanın Rusiyadakı səfiri Polad Bülbüloğlu Azərbaycan mühacirət tarixinin tədqiqatçısı Ramiz Abutalıbov çıxış ediblər. Tədbir çərçivəsində Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə nəşr edilmiş “1919-1940-cı illər Paris arxivi” dördcildliyinin təqdimatı olub.

Moskva Millətlər Evinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) 100 illik yubileyinə və Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 134-cü ildönümünə həsr olunmuş “dəyirmi masa” keçirilib. M.Ə.Rəsulzadə Cəmiyyəti və Moskvadakı Azərbaycan diaspor təşkilatları tərəfindən təşkil olunmuş “Dəyirmi masa”da Dövlət Dumasının, Azərbaycanın Rusiyadakı səfirliyinin, diasporumuzun nümayəndələri, tanınmış ictimai xadimlər, elm adamları iştirak ediblər.

Qazaxıstanın paytaxtı Astanada Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi, layihə rəhbəri Arzu Əliyevanın baş prodüserliyi ilə Bakı Media Mərkəzinin ərsəyə gətirdiyi “Əbədi ezamiyyət” sənədli filminin nümayişi olub. Təqdimat ölkəmizin Qazaxıstandakı səfirliyinin təşkilatçılığı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubiley tədbirləri çərçivəsində gerçəkləşib. “Əbədi ezamiyyət” filmi 1919-cu ilin yanvarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin sədri Əlimərdan Bəy Topçu-başovun rəhbərliyi ilə Paris Sülh Konfransına ezam edilən nümayəndə heyətinin keşməkeşli taleyindən bəhs edir.

ABŞ-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi ilə bağlı tədbirlərə “Əli və Nino” filminin nümayişi ilə başlanıb. Azərbaycanın ABŞ-dakı səfirliyinin təşkilatçılığı ilə bu ölkənin aparıcı təhsil ocaqlarından biri olan Tafts Universitetində “Əli və Nino” filminin təqdimatı keçirilib. Tədbirdə universitetin müəllim və tələbələri, Boston ətrafında yaşayan Azərbaycan icmasının və yerli ictimaiyyətin nümayəndələri iştirak ediblər.

Vyetnamın Xo Şi Min şəhərindəki Honq Banq Beynəlxalq Universitetində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) 100 illik yubileyi ilə əlaqədar mühazirə təşkil edilib. Mühazirə zamanı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə bağlı foto və videomateriallar nümayiş etdirilib. Tələbələri maraqlandıran suallar cavablandırılıb. Qeyd edək ki, 13 min tələbəsi olan Honq Banq Beynəlxalq Universiteti Vyetnamda beynəlxalq münasibətlər sahəsində mütəxəssislər hazırlayan əsas təhsil ocaqlarından biridir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100-cü ildönümü ilə əlaqədar Vyetnamın Sosial və Humanitar Elmlər Universitetində “Azərbaycanı kəşf et” adlı sərgi açılıb. Sərgidə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və onun varisi olan müasir Azərbaycan Respublikası haqqında yazılı məlumat, həmçinin foto və video materiallar nümayiş etdirilib.

Ölkəmizin Vyetnamdakı səfirliyinin təşəbbüsü ilə paytaxt Hanoйда “Azərbaycan və Vyetnamın dövlətçiliyi: yaranma və inkişaf” adlı konfrans keçirilib. Tədbirdə Vyetnamın hakim Kommunist Partiyasının, parlamentin, elmi tədqiqat mərkəzlərinin nümayəndələri iştirak ediblər. Konfransda Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixi mərhələlərindən, Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından əvvəl və sonra Cənubi Qafqaz bölgəsində baş verən hadisələrdən, AXC-nin müxtəlif sahələrdə həyata keçirdiyi islahatlardan, həmçinin ölkəmizin müasir inkişafından söz açılıb.

İsveçrənin paytaxtı Berndə şəhərin meriyası, Bern kantonu və bələdiyyəsinin birgə təsisçisi olduğu “Polit-Forum-Bern” assosiasiyasına məxsus tarixi binada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) 100 illiyinə həsr edilmiş tədbir keçirilib. Azərbaycan Respublikasının İsveçrədəki səfirliyinin dəstəyi ilə “Azərbaycanlıların İsveçrədəki Mədəniyyət Mərkəzi” (AİMM) tərəfindən təşkil olunan tədbirdə yerli ictimaiyyət nümayəndələri, o cümlədən İsveçrədə yaşayan soydaşlarımız iştirak ediblər.

Azərbaycanın Hindistandakı səfirliyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) 100 illik yubileyi ilə əlaqədar paytaxt Dehli-də tədbir təşkil edib. Prezident İlham Əliyevin 2018-ci ilin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilməsi haqqında Sərəncamına əsasən keçirilən tədbirdə Hindistanın dövlət və hökumət qurumlarının məsul şəxsləri, ictimaiyyətin nümayəndələri, diplomatik korpusun təmsilçiləri, elm adamları iştirak ediblər.

Şərqi ilk demokratik respublikasının 59 qurucusunun xatirəsinə həsr olunmuş tədqiqat əsəri ictimaiyyətə təqdim edilib.

“Cümhuriyyətin qurucuları” adlı kitabın müəllifi tarixçi alim Nəsiman Yaqubludur.

Bakıda Rəsmi Qəbullar Sarayında kitabın təqdimatı mərasimində çıxış edən BP-nin əlaqələr, xarici işlər və strategiya üzrə vitse-prezidenti Bəxtiyar Aslanbəyli bildirib ki, “Cümhuriyyət qurucuları” adlı kitab Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə təmsil etdiyi qurumun hədiyyəsidir: “Cəmi 23 ay yaşayaraq istismar altında olan bir ölkəni Şərqi ilk və ən demokratik respublikasına çevirmiş Cümhuriyyət Azərbaycan xalqının milli qürur mənbələrindən biridir. Cümhuriyyət qurucularının xalqın tarixinə töhfəsi əvəzsizdir və BP fəxr edir ki, istiqlal mübarizəsi aparmış bu 59 nəfərin xatirəsinə həsr edilmiş tədqiqat işinə və kitabın nəşrinə dəstək verib”.

Bu kitab Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə Rusiya Almaniyə və Polşanın arxivlərində uzun müddət aparılmış geniş tədqiqatın nəticələrini əks etdirir. Kitabda tarixi məlumatlar, faktlar 59 cümhuriyyət qurucusunun həyatından götürülmüş məqamlar, həmçinin onların hökumət və dövlət rəhbərləri kimi fəaliyyət şəkildə sona çatmış qısa fəaliyyətləri haqqında məlumatlar öz əksini tapıb.

İyunun 27-dən 30-dək Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Tarix İnstitutu, Türkiyənin Atatürk Araşdırma Mərkəzi və bu ölkənin Azərbaycandakı səfirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin parlaq səhifəsi” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirilib.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi münasibətilə Beynəlxalq Türk Akademiyası tərəfindən ilk dəfə qazax dilində Cümhuriyyət haqqında məlumat, fakt və sənədlərin əks olunduğu kitab çapa hazırlanır. Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan və digər ölkələrdən nüfuzlu alimlərin məqalələrinin yer aldığı kitabda Cümhuriyyətin o dövrdə Mərkəzi Asiyada mövcud olmuş muxtariyyətlərlə əlaqələrindən də bəhs edilir. Qazax dilində indiyədək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə bağlı dolğun məlumatların əks olunduğu mənbə yox idi.

Bundan başqa, Azərbaycan alimlərinin iştirakı ilə Astanada Cümhuriyyətin 100 illiyinə həsr olunan seminar da təşkil edilib. İyunun 18-də Qazaxıstanda keçiriləcək III “Böyük Çöl” Humanitar Forumunun bir paneli isə bütünlüklə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə həsr olunacaq. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə çəkilən və Azərbaycan nümayəndə heyətinin Paris Sülh Konfransındakı fəaliyyətini əks etdirən “Əbədi ezamiyyət” sənədli filminin də Beynəlxalq Türk Akademiyası tərəfindən qazax dilinə subtitrlə tərcüməsi və 28 May – Respublika Günü ərəfəsində Qazaxıstan televiziya kanallarında yayımı təşkil olunmuşdur. ♦

“Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri – Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət himnidir”.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 23-cü maddə

“Azərbaycan Respublikasının bayrağı, gerbi və himni Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini təcəssüm etdirən müqəddəs rəmzlərdir. Vətəndaşlarımıza, xüsusən gənclərimizə dövlət atributlarına dərin ehtiram hisslərinin aşılması cəmiyyətdə vətənpərvərlik ruhunun möhkəmləndirilməsi işinə bilavasitə xidmət edir. Dövlət atributlarının mahiyyətinin və əhəmiyyətinin əhali arasında geniş təbliğ olunması, gənc nəslin Azərbaycanın bayrağına, gerbinə və himnina hörmət ruhunda tərbiyə edilməsi vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasının mühüm amillərindən biridir”.

Heydər Əliyev

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə digər tarixi işlərlə yanaşı, milli dövlətçilik atributlarının (dövlət bayrağı, milli himn və dövlət gerbi) yaradılması yolunda da uğurlu addımlar atılmış, dövlət bayrağı qanunvericilik səviyyəsində qəbul edilmiş, himn və gerb yaradılsa da, qanunvericilik aktı ilə təsdiq olunması o zamankı siyasi-tarixi hadisələrlə bağlı mümkün olmamışdı...

Üçrəngli bayrağımız Cümhuriyyət dövründə yaradılmış milli dövlətçilik atributlarından biridir.

Azərbaycanın müstəqilliyi və azadlığı uğrunda çox çətin şəraitdə mübarizəyə başlayan müvəqqəti milli hökumətin fəaliyyətinin Gəncə dövrünün ilk günləri milli dövlətçiliyimiz üçün çox əhəmiyyətli bir sıra qərarların (əslində qanunların), o sıradan, Azərbaycanda hərbi vəziyyət elan edilməsi (19 iyun 1918-ci il), Azərbaycan Milli Ordusunun (Korpusunun) yaradılması (26 iyun 1918-ci il), Azərbaycan dilinin dövlət dili elan olunması (27 iyun 1918-ci il), nəhayət, AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN DÖVLƏT BAYRAĞININ TƏSDİQLƏNMƏSİ (21 iyun 1918-ci il) HAQQINDA qərarların qəbul edilməsi ilə tarixi yaddaşımıza daxil olmuşdur...

“...Mürəkkəb və gərgin tarixi şəraitə baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurası 1918-ci

il noyabrın 9-da hökumətin başçısı Fətəli Xan Xoyskinin məruzəsi əsasında Azərbaycanın yeni üçrəngli – mavi, qırmızı, yaşıl zolaqlardan ibarət və üzərində ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsviri olan milli bayrağının təsdiqlənməsi haqqında qərar qəbul edir.

Deməli, bu gün Azərbaycan Respublikası üzərində dalğalanan müqəddəs DÖVLƏT BAYRAĞIMIZ – milli bayrağımız ilk dəfə 100 il bundan öncə, 1918-ci il noyabrın 9-da Bakıda, Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının (heyəti-vükəla) yerləşdiyi binada (indiki AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyi o zamankı Metropol mehmanxanası) qəbul edilmiş və qaldırılmışdır.

M.Ə.Rəsulzadə:

“Müstəqil

Azərbaycanı təmsil edən o üç boyalı bayrağı Şurayi-Milli qaldırmış, türk hürriyyəti, islam mədəniyyəti və müasir Avropa iqtidari-əhraranəsini təmsil

edən bu üç boyalı bayraq daima başlarımızın üstündə ehtizaz edəcəkdir. Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz. (Məbuslar yerlərindən qalxır, şiddətli alqışlar uzun müddət davam edir). Mən buna iman edirəm. Mənim bu imanımı millətlərin qəlbində doğmuş olan əməl günəşi işıqlandırır. Bu günəş bir daha üful (qürub) etməyəcəkdir...”

Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi istər simvollarının zənginliyi, istərsə də Azərbaycan milli dövlətçiliyinin, xalqımızın tarixi-mədəni, milli-mənəvi görüşlərini hərtərəfli, dolğun əks etdirməsi ilə seçilir. Dövlət gerbinin və möhürünün təsvirinin hazırlanması ilə bağlı müsabiqə elan edilməsi haqqında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurası iki dəfə qərar verib.

Birinci qərara əsasən 1919-cu il martın 23-də "Azərbaycan" qəzetində Azərbaycan Cümhuriyyətinin Dövlət gerbi və möhürü layihələrinin hazırlanması üçün müsabiqə elan edilib. Müsabiqənin müddəti həmin il aprelin 20-dək müəyyənəlib, bu işin təşkili və icrasına nəzarət Poçt və Teleqraf Nazirliyinə tapşırılib. Lakin təəssüf ki, həmin müsabiqə uğurla nəticələnmədi və müvafiq gerb layihəsi qəbul olunmadı. Buna görə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurası 1920-ci il yanvarın 30-da "Azərbaycan Cümhuriyyətinin gerbi və möhürünün, milli himninin və hərbi ordenlərinin layihələrinin hazırlanması haqqında" yenidən qərar qəbul etdi. Qərarın birinci bəndində hərbi ordenlərin yaradılması üçün müsabiqə elan edilməsi Hərbi Nazirliyə, ikinci bəndində isə milli himnin, dövlət gerbi və möhürünün layihələrinin hazırlanması ilə bağlı müsabiqə keçirilməsi isə Xalq Maarif Nazirliyinə həvalə edildi. Bu qərarı əsas tutan Xalq Maarif Nazirliyi 1920-ci il fevralın 19-da müsabiqə elan etdi.

Müsabiqədə ən yaxşı milli himnin mətni və musiqisi üçün 50 min rubl, gerb və möhürün ən yaxşı təsvirinə görə isə 25 min rubl mükafat təyin edilmişdi. Layihələr Xalq Maarif Nazirliyinə 1920-ci il mayın 1-dək təqdim edilməli, Milli İstiqlalın ikinci ildönümünədək (28.05.1920) təsdiq edilməli idi. Lakin təəssüf ki, 27 aprel 1920-ci

il rus sovet istilasından sonra milli dövlətimizin süqut etməsi bu ümum-milli və dövlət əhəmiyyətli məsələləri həll etməyə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinə imkan vermədi.

Müstəqil Azərbaycanın Dövlət gerbinin hazırlanması və təsdiqi məsələsinə bir də 70 il sonra – 1990-cı il noyabrın 17-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisində möhtərəm Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə baxıldı, üçrəngli milli bayrağımızla yanaşı, dövlət gerbi və himnimizin də qəbul edilməsi üçün müsabiqə elan olunması qərara alındı. Bu məsələləri kompleks halda həll etmək üçün Azərbaycan Respublikasının keçmiş Ali Sovetinə müraciət olundu. Ali Sovet 1991-ci il 5 fevral tarixli qərarı ilə üçrəngli dövlət bayrağını bərpa və qəbul etməklə yanaşı, "Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbinin ən yaxşı təsviri üçün müsabiqə elan olunması haqqında" (05.02.1991, №20-XII) xüsusi qərar çıxardı.

“1991-1992-ci illərdə müxtəlif mətbuat orqanlarında çoxlu yeni gerb layihələri çap olundu və 1993-cü ilin əvvəllərində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində həmin layihələr, eləcə də 1919-20-ci illərdə hazırlanmış gerb layihəsi müzakirə edildi. Gərgin müzakirələrdən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 1919-1920-ci illərdə hazırlanmış gerb layihəsinin (müəllifi Azərbaycanda yaşamış gürcü əsilli teatr rəssamı knyaz Şerşavidzedir) müəyyən düzəliş və təkmilləşdirmələrlə Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi kimi təsdiqlədi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən digər dövlətçilik atributları ilə yanaşı, dövlət himnimizin yaradılması sahəsində də müəyyən addımlar atılmış, qərarlar qəbul edilmişdir. Müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin Dövlət himninin layihəsi 1919-20-ci illərdə hazırlanmışsa da, o dövrün tarixi-siyasi hadisələri onun qanunvericilik səviyyəsində qəbuluna imkan vermədi. Belə ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi orqanı olan "Azərbaycan" qəzetinin (rusca) 14 noyabr 1919-cu il tarixli sayında Xalq Maarif Nazirliyi (nazir Rəşid Xan Qaplanov) tərəfindən hökumətə (Nazirlər Şurasının sədri Nəsim Bəy Yusifbəyli idi) milli himnin (sənəddə məhz "nasionalnogo qimna" adlanır) və dövlət gerbinin hazırlanmasının təşkili məsələsi haqqında rəsmi təkliflərin təqdim edildiyi xəbər verilir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası Maarif Nazirliyinin həmin təklifinə baxaraq 1920-ci il yanvarın 30-da "Azərbaycan Respublikasının milli himni, Dövlət gerbi və möhürü, hərbi ordenlərinin layihələrinin hazırlanması haqqında" qərar qəbul etdi. Bu atributların Azərbaycan istiqlalının ikinci ildönümünədək (28 may 1920-ci il) qanunvericilik səviyyəsində qəbul edilməsi nəzərdə tutulurdu. Lakin təəssüf ki, 1920-ci ilin 27 aprel rus-bolşevik istilası nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin devrilməsi və süqutu bu böyük milli ideyaların həyata keçirilməsinə imkan vermədi.

Azərbaycanın digər dövlətçilik atributları ilə yanaşı, milli himnin qəbulu məsələsi də tamamilə unuduldu...

Amma məsələ bundadır ki, hələ müstəqilliyə qovuşmadığımız illərdə Yusif Vəzir Çəmənəzəminli milli istiqlal mübarizəsində xalqın vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq duyğularını yüksəldən, onu istiqlala, müstəqilliyə, azadlığa səsləyə bilən milli marşlara böyük ehtiyacla bağlı "Zəruri məsələlər" məqaləsinin "Milli şərq" bölümündə yazırdı. Yusif Vəzirin qaldırdığı bu tələyüklü məsələ – milli marş yaratmaq zəruriyyəti dahi Üzeyir Hacıbəyli diqqətini cəlb edir və ona dərhal cavab verir.

Dahi bəstəkarın hələ 1917-ci ilin sonlarında sözlərini və musiqisini yazdığı "Milli marş", sonralar elmi ədəbiyyatda "Azərbaycan milli marşı" adı ilə tanınan əsər həmin il dekabrın 23-də, H.Z.Tağıyev teatrında özünün məşhur "O olmasın, bu olsun" əsərinin tamaşasından əvvəl orkestr tərəfindən ifa edildi. Marşın məzmunundan bəlli olur ki, şərəfli və ulu keçmişi olan Azərbaycan xalqının, Azərbaycan türkünün XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində düşdüğü ağır vəziyyətdən söz açan dahi Üzeyir Bəy xoşbəxt gələcək, milli azadlıq üçün milləti birliyə, tarixi keçmişindən ibrət almağa, əsarətə qarşı mübarizəyə səsləyir...♦

"Azərbaycan Respublikasının Dövlət rəmzləri" kitabına istinadən)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi Üzeyir Hacıbəyovun,
Sözləri Əhməd Cavadın (1919),

hərpa, transkripsiya və aranjmanı Aydın Əzimovundur (1989).

Azərbaycan marşı

Azərbaycan! Azərbaycan!

Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!

Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!

Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!

Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,

Sinə hər bə meydan oldu!

Hüququndan keçən əsgər,

Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,

Sənə hər an can qurban!

Sənə min bir məhəbbət

Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,

Bayrağını yüksəltməyə

Cümlə gənclər müştaqdır!

Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!

Azərbaycan! Azərbaycan!

Azərbaycan! Azərbaycan!

CÜMHURİYYƏTİN QURUCULARI

MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ

ƏLİMƏRDAN BƏY TOPÇUBAŞOV

NƏSİB BƏY YUSİFBƏYLİ

FƏTƏLİ XAN XOYSKİ

HƏSƏN BƏY AĞAYEV

AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİ: 23 AYIN NAILİYYƏTLƏRİ

Cümhuriyyətə gedən yol

I Dünya müharibəsinin amansız hərbi məşını altında əzilən Rusiyanın çar mütləqiyyəti 1917-ci ilin fevralında tarix səhnəsindən çəkildi. 28 noyabr 1917-ci ildə bölgənin aparıcı millətləri olan türk, gürcü və erməni nümayəndələrindən ibarət, Y.P.Gegeçkorinin sədrliyi altında, müsəlman komissarlar (nazirlər) Fətəli Xan Xoyski (xalq maarif komissarı), Məhəmməd Yusif Cəfərov (ticarət və sənaye komissarı), Xudadad bəy Məlikaslanov (yollar komissarı) və Xəlil bəy Xasməhəmmədovun (dövlət nəzarəti komissarı) da daxil olduqları Zaqafqaziya Komissarlığı adlı yerli hökumət quruldu.

“Komissarlıq 25 yanvar 1918-ci ildə diyarda siyasi vəziyyət haqqında məsələni müzakirə edərək Zaqafqaziyanın qanunverici orqanı olan Zaqafqaziya Seyminin çağırılması haqqında qərar qəbul etdi. Seymdə Müsəlman fraksiyasının sayı sabit olaraq 44 nəfər qalsa da, Seymin fəaliyyəti boyunca bəzi deputatlar başqaları ilə əvəzlənib və orada ümumən 53 nəfər müsəlman deputat olub. Həsən bəy Ağayevin Seym sədrinin birinci müavini, Mirhidayət Seyidzadənin katib vəzifələrini daşıdıqları qurumda azərbaycanlı deputatlar 17 komissiyasının hamısında fəal və səmərəli çalışıblar.

22 aprel 1918-ci ildə Zaqafqaziya Rusiyadan ayrıldı, müstəqil Zaqafqaziya Demokratik Federativ Cümhuriyyəti (ZDFC) dövləti elan edildi. Gürcüstanın 26 mayda öz müstəqilliyini elan etməsilə yalnız 34 gün yaşaya bilmiş müstəqil ZDFC və Zaqafqaziya Seymi tarix səhnəsindən silindi, 26 may günü Seym son toplantısını keçirərək özünü buraxdı.

Azərbaycan Milli Şurası. Müstəqilliyin elanı

Zaqafqaziya Seymi tarixə qovuşsa da, onun 44 nəfərlik Müsəlman fraksiyası 27 may 1918-ci ildə Azərbaycan Milli Şurası şəklində tamamilə yeni və şərəfli bir tarixin başlanğıcını qoydu. Milli Şuranın sədri hələ Batumda Osmanlı nümayəndələri ilə danışıqlar aparan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, onun müavinləri Həsən bəy Ağayev və Mirhidayət Seyidzadə, katibləri isə Mustafa Mahmudov və Rəhim Ağa Vəkilov seçildilər. Mayın 28-də Tiflisdə, keçmiş Qafqaz canişinin sarayında Həsən bəy Ağayevin sədrliyi altında Azərbaycan Milli Şurasının növbəti iclası keçirildi. Həsən bəy Azərbaycanın müstəqil bir dövlət olması məsələsini səsverməyə qoydu. Katib Mustafa Mahmudov Milli Şura üzvlərinin adlarını tək-tək oxudu. Hər üzv ayrı-ayrılıqda “razıyam” cavabını verdi. Yekunda sədr Həsən bəy Ağayev üzvlərə müraciətlə dedi: “Bu saatda, yəni 9-a 10 dəqiqə işləmiş Azərbaycanın istiqlaliyyəti Azərbaycan Milli Şurası tərəfindən qəbul edilmişdir”.

Beləliklə, Azərbaycan Milli Şurası Azərbaycanın İstiqlal Bəyannaməsini (Əqdnaməni) qəbul etdi. Əqdnamə 6 maddədən ibarətdir:

"1 - Bu gündən etibarən Azərbaycan xəlqi hakimiyyət haqqına malik olduğu kibi, Cənub-Şərqi Zaqafqasyadan ibarət olan Azərbaycan dəxi kamiləlhüquq(1) müstəqil bir dövlətdir.

2 - Müstəqil Azərbaycan dövlətinin şəkli-idarəsi (2) xəlq cümhuriyyəti olaraq təqərrür ediyor(3).

3 - Azərbaycan Xəlq Cümhuriyyəti bütün millətlər və bilxassə həmcivar olduğu millət və dövlətlərlə münasibəti-həsənə (4) təsisinə əzm edər.

4 - Azərbaycan Xəlq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cins fərqi gözəlmədən qələmrovunda (5) yaşayan bütün vətəndaşlarına

Gəncə şəhərinə köçdü. Bu zaman Gəncədə real hakimiyyət Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqazda asayışı bərpa etmək üçün göndərdiyi Qafqaz İslam Ordusunun baş komandanı Nuru Paşanın əlində idi. 17 iyun 1918-ci ildə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin sədrliyi ilə Milli Şuranın növbəti (7-ci) iclası keçirildi. Baş nazir Fətəli Xan Xoyski Milli Şura üzvlərindən Tiflisdə təşkil etdiyi hökumətin istefasının qəbulunu xahiş etdi. İstefanı qəbul edən Milli Şura yeni kabinənin təşkilini də Xoyskiyə tapşırı. Azərbaycan Milli Şurası iyunun 17-də Azərbaycan Cümhuriyyətinin ikinci hökumət kabinəsinin tərkibini təsdiqlədi. Xoyski yenidən hökumət başçısı seçildi.

Azərbaycan Hökuməti 1918-ci il iyunun 19-da bütün ölkədə hərbi vəziyyət elan etdi. Buna səbəb Şaumyanın başçılığı ilə Bakıda hakimiyyəti ələ keçirmiş Bakı Xalq Komissarları Soveti-

Cümhuriyyət parlamenti

hüquqi-siyasiyyə və vətəniyyə təmin elər.

5 - Azərbaycan Xəlq Cümhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bircümlə millətlərə sərbəstəne inkişafı üçün geniş meydan burakır.

6 - Məclisi-Müəssisan (6) toplanıncaya qədər bütün Azərbaycan idarəsinin başında arayı-ümumiyyə ilə intixab olunmuş Şurayı-Milli və Şurayı-Milliyə qarşı məsul hökuməti-müvəqqəyə durur".

Cümhuriyyətin Gəncə dönəmi

Azərbaycan Milli Şurası və hökuməti 1918-ci il iyunun 16-da Tiflisdən Azərbaycanın tarixi-siyasi mərkəzlərindən olan qədim

nin tabeliyindəki 18 min nəfərlik 1-ci Qafqaz qırmızı korpusunun Gəncəyə doğru yürüşə başlaması təhlükəsi idi. 21 iyununda hökumət qırmızı parçadan hazırlanmış, qırmızı yerlik üzərində ağ aypara və səkkizguşə ulduz təsvir edilmiş bayrağı Azərbaycanın dövlət bayrağı kimi qəbul etdi. Hökumətin 12 iyulda çıxardığı önəmli və maraqlı bir qərar Azərbaycan Cümhuriyyətinin bütün ərazisində vaxtın Bakı vaxtı ilə hesablanması haqqında oldu. Bu, bir növ, hakimiyyətin Bakını alacağına inamının da ifadəsi idi. Xoyski hökumətinin Gəncə dövründə qəbul etdiyi ən mühüm qərarlardan biri də 1918-ci il iyulun 15-də Zaqafqaziyada müsəlmanlar üzərində zorakılıqları araşdıracaq Fövqəladə İstintaq Komissiyasının (FİK) yaradılması idi.

Gəncədə oturmuş bir hakimiyyətin müvəqqəti də olsa özünə paytaxt seçdiyi şəhərin hələ də Rusiya çarçası Yelizavetanın adını daşması, əlbəttə, həm dövlət adamlarının, həm də yerli əhalinin qururuna toxunurdu. 30 iyul 1918-ci il tarixli qərarla Gəncənin qədim adı özünə qaytarıldı. Avqustun 11-də ümumi səfərbərlik elan edildi. 1894-1899-cu illərdə anadan olmuş kişi cinsindən bütün müsəlman vətəndaşlar orduya çağırıldı.

Bakının qurtuluşu

Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti Gəncəyə gəldikdən sonra növbəti hədəfi ölkənin işğal altındakı bir nömrəli strateji əhəmiyyətli şəhəri Bakını "Sentrokaspi diktaturası"ndan azad etmək, paytaxtı oraya köçürməkdə. 28 may 1918-ci ildə Azərbaycanın istiqlalı elan olunduqdan sonra hərbi yardım üçün rəsmən Osmanlı dövlətinə müraciət edildi. 1918-ci il iyunun 4-də Batumda iki dövlət arasında 11 maddəlik müahidənamə bağlandı. Müahidənamənin 4-cü maddəsinə əsasən, Mürsəl Paşanın komandanlığı altında Beşinci Qafqaz diviziyası Azərbaycana göndərildi. Həmin diviziya ilə general-leytenant Əliağa Şıxlınskinin komandanlığındakı Azərbaycan hərbi qüvvələri "Qafqaz İslam Ordusu" adı altında birləşdirildi, rəhbərlik Nuru Paşaya tapşırıldı. 15 sentyabrda Qafqaz İslam Ordusu Bakıya daxil oldu, şəhər azad edildi. Bakının işğaldan qurtularaq müstəqil Azərbaycan dövlətinin yeni paytaxtına çevrilməsi ilə bağlı hökumət başçısı Fətəli Xan Xoyski öz minnətdarlıq və təbrikini Nuru Paşaya bu sözlərlə bildirdi: "... Komandanız altında bulunan cəsur

türk əsgərlərimiz tərəfindən Azərbaycanın paytaxtı olan Bakının düşməndən təmizlənməsi münasibətilə millətim zati-həmiyyəti-pərvəranələrinizə və dünyanın ən cəsur və soylu əsgəri olan türk oğullarına minnətdar olduğumu arz etməklə iftixar edirəm".

Qələbə münasibətilə isə Ənvər Paşa o zaman İstanbulda olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadəni təbrik edir.

“Rəsulzadə bu barədə yazır: “O zaman biz İstanbulda idik. Mərkəzi Avropa dövlətlərinin iştirakı ilə toplanacaq konfransda iştirak üçün digər Qafqaz Cümhuriyyətləri ilə bərabər Azərbaycan Cümhuriyyətini təmsil edən Heyəti-Mürəxxəsənin rəisi idik. O dövrün hərbiyyə naziri və Başkomandan vəkili olan Ənvər Paşa həzrətləri telefon etdi: “Əmin Bəy, Bakı alındı!” Bu qısa xəbərin mənə də doğurduğu təsiri qabil deyil, təsvir edə bilmirəm. O təsiri hələ unuda bilmirəm”.

Bakı azad edildikdən sonra Azərbaycan hökuməti tezliklə tam tərkibdə Gəncədən Bakıya köçdü.

Məclisi-Məbusanın (parlamentin) açılışı

I Dünya müharibəsi başa çatınca dünyanın yeni xəritəsini cızacaq Paris Sülh Konfransı yaxınlaşırdı. Öz müstəqilliyini hər vasitə ilə qorumağa çalışan Azərbaycan Cümhuriyyəti də orada bütün xalqın adından danışa biləcək bir siyasi qurumla təmsil olunmaq istəyirdi.

Heyəti-Vükəla rəisi (Baş nazir) F.X.Xoyski Milli Şuraya müraciət etdi ki, Müəssislər Məclisini çağırmaq üçün hazırlıq işinə hökumətin vaxtı çatmadığından bu vəzifəni Milli Şura öz üzərinə götürsün. Milli Şura təkliflə razılaşdı. Şuranın Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin sədrliyi altında 19 noyabrda keçirilən iclasında məsələ geniş müzakirə edildi. Elə həmin gün Milli Şura Azərbaycan Məclisi-Məbusanının (parlamentinin) yaradılması haqqında qanun qəbul etdi. 7 dekabr 1918-ci ildə gündüz saat 1-də H.Z.Tağıyevin Nikolayevski (7) küçəsində yerləşən keçmiş qız məktəbinin (indiki AMEA Əlyazmalar İnstitutunun) binasında müsəlman Şərqində ilk parlamentin açılışı oldu. Məclisi-Məbusanın ilk iclasında Əlimərdan Bəy Topçubaşov sədr, Həsən Bəy Ağayev isə sədrin birinci müavini seçildilər (Əlimərdan Bəy öncə İstanbulda, sonra isə Parisdə Azərbaycan təmsilçisi olduğu üçün parlamentə gerçək sədrlik Həsən Bəyin üzərinə düşdü). Artıq 1919-cu ilin sonlarına yaxın Məclisi-Məbusanda 11 müxtəlif partiya fraksiyası və qrupun təmsilçisi olan 96 deputat var idi. Hesablamalarımıza görə, fəaliyyətinin sonunadək müxtəlif əvəzlənmələrlə Məclisi-Məbusanın 100 müsəlman və 28 qeyri-müsəlman olmaqla 128 deputatı olub. Cəmi 17 ay yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycan Cümhuriyyətinin Məclisi-Məbusanı 1918-ci il dekabrın 7-dən 1920-ci ilin 27 aprelində 145 iclas keçirdi və ölkənin ən önəmli həyati məsələlərini həll etdi

Müstəqilliyin tanınması uğrunda mücadilə

I Dünya müharibəsi bitdikdən sonra 1918-ci ilin sonlarından sonraşın nəticələrinin müzakirələrinə başlandı. Bu məqsədlə Parisdə Versal Sülh Konfransı çağırıldı, ABŞ, İngiltərə, Fransa, İtaliya və Yaponiya bu tarixi konfransın başlıca təşkilatçıları oldular. Konfransın əsas məqsədi qalib Antanta dövlətləri ilə məğlub Almaniya-Osmanlı bloku arasında saziş bağlamaq, eləcə də parçalanmış Rusiya imperiyasının gələcəyi ilə bağlı qərar vermək idi. XX əsrin siyasi xəritəsinin müəyyənləşdiriləcəyi bu tədbirə Cənubi Qafqazda müstəqilliklərini elan etmiş üç ölkə mütləq şəkildə qatılmaq, mövcudluqlarını tanımaq istəyirdilər.

“Məclisi-Məbusan hökumətlə birgə keçirdiyi iclasda Parisə göndiriləcək Heyəti-Mürəxxəsənin (tam səlahiyyətli nümayəndə heyətinin) tərkibini müəyyənləşdirdi. Əlimərdan Bəy Topçubaşov heyətin sədri seçildi. Heyəti-Mürəxxəsə aprelin 22-də İstanbuldan Parisə doğru yol aldı və mayın 7-də Parisə yetişincə fəal işə başladı.

1919-cu il mayın 28-də – Azərbaycan Cümhuriyyəti istiqlalının birinci ildönümü günü heyət konfransın əsas lideri, “Vilson prinsipləri”nin müəllifi olan ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüşdü. Topçubaşov ABŞ prezidentinə hökuməti adından bunları bəyan etdi: “Sizi əmin edirik ki, müstəqil yaşamaq üçün bizdə hər şey vardır... Biz Azərbaycan üçün yalnız öz parlamentimizi və öz hökumətimizi tanıyıq və tanıyacağıq”. Ancaq Vilson Amerikanın dünyanın kiçik hissələrə bölünməsinə istəmədiyini, Azərbaycan məsələsinin “rus

məsələsi”ndən əvvəl həll edilə bilməyəcəyini söylədi.

Böyük Britaniyanın təşəbbüsü ilə 1920-ci il yanvarın 10-da Versal Ali Şurasının sessiyasında bildirildi ki, Cənubi Qafqazda üç mühüm hadisə baş verir. Birincisi, bolşevik Rusiyasının qoşunları cənub istiqamətində hərəkət edir; ikincisi, geri çəkilən Denikin ordusu bu respublikalara soxula bilər, üçüncüsü, kamalçılar Rusiya ilə razılıq əsasında bu respublikalara müdaxilə edə bilər, buna görə də Azərbaycan və Gürcüstan de-fakto tanınmalıdır. Yanvarın 11-də Ali Şura İngiltərənin xarici işlər naziri Lord Kerzonun təklifi ilə bu məzmununda bir qərar qəbul etdi: “Müttəfiq və birlik ölkələri Azərbaycan və Gürcüstan hökumətlərini birlikdə de-fakto səviyyəsində tanıyır”.

Beləliklə, Azərbaycanın müstəqilliyi 11 yanvar 1920-ci ildə Paris Sülh konfransında de-fakto tanındı. Yanvarın 15-də Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin Baş katibi Jül Kambon Ali Şura üzvlərinin və müttəfiq ölkələrin Azərbaycanı de-fakto tanıması barədə Paris Sülh konfransının rəsmi qərarını Ə.b.Topçubaşova təqdim etdi. Bundan bir gün öncə – yanvarın 14-də isə Azərbaycan Cümhuriyyətinin Baş naziri Nəsim Bəy Yusifbəyli vətəndaşlara müraciət edərək tanınma haqqında məlumat vermiş, bu münasibətlə 14 yanvar Azərbaycanda qeyri-iş günü elan edilmişdi.

Rusiyanın Cümhuriyyəti işğal etməsi

Azərbaycan Cümhuriyyəti dövlət quruculuğu sahəsində mühüm işlər görsə də, Osmanlı dövlətinin I Dünya müharibəsində yenilməsi və ordusunu Qafqazdan çəkməyə məcbur olması, onlardan sonra müttəfiq orduların Bakıya gəlişi və hakimiyyəti xeyli dərəcədə qəsb etməsi, Denikin Rusiyada qalib olacağına ümid bəsləyən Antantanın Cənubi Qafqaz cümhuriyyətlərinə hərbi yardım göstərməməsi, Gürcüstan və Azərbaycanın hərbi qüvvələrinin Rusiya müdaxiləsi təhlükəsinə qarşı uğursuz əlaqələndirilməsi, ermənilərin Qarabağda Rusiyanın sifarişli ilə qiyam qaldırması, istiqlal savaşı aparan Türkiyənin sovet Rusiyası ilə sıx əlaqələr qurması, Məclisi-Məbusanda və hökumətdə Rusiyanın təhriki ilə müxalifətin pozuculuqla məşğul olması və b. amillər Cümhuriyyəti ağır duruma salırdı.

Moskvanın istəyinə uyğun olaraq ermənilər 1920-ci il martın 22-də Novruz bayramı gecəsi Xankəndindəki Azərbaycan ordusu hissələrinə hücum etdilər. Bundan sonra onlar bütün Dağlıq Qarabağda, Naxçıvan və Ordubadda da Azərbaycan əleyhinə qiyam qaldırdılar. Qazaxda da hakimiyyət əleyhinə çıxışlar baş verdi. Azərbaycan ordusunun başlıca qüvvələri erməni qiyamını yatırtmağa göndərildi. Bakıda cəmi 2 minlik qüvvə qaldı ki, o da hakimiyyət binalarını qoruyurdu.

“Bolşeviklərin Azərbaycanda yaydığı başlıca təbliğatlardan biri bu idi ki, Bakıya gələn XI ordu Türkiyənin istiqlal savaşına yardım etmək üçün ərazimizdən keçmək istəyir, ancaq “ingilislərə satılmış mənfur müsavətçilər” buna yol vermirlər. Təbliğatçıların arasında türkiyəli hərbcisi və müəllimlərin çoxluğu xalqı bu sözlərin doğruluğuna xeyli inandırır.

AXC-nin bir yaşı münasibətilə hərbi parad

XI ordu aprelin 26-da artıq Azərbaycan sərhədlərini keçərək 27 aprelə Quba və Qusarı işğal etdi. Həmin gün şəhər tezdən bolşeviklərin silahlı dəstələri həm Bakı şəhəri daxilində, həm də onun kənarlarında 10 mühüm obyekt: dəmiryol vağzal, poçt, teleqraf, radiostansiya, polis məntəqələri, iri neft mədənləri və sənaye müəssisələri, hərbi və ticarət limanı və b. yerləri ələ keçirdilər. Bakının şimal sərhədi və Gəncə arasında telefon və teleqraf əlaqəsi kəsildi, bu da hökumətin əylətlərdəki özünə sadıq hərbi hissələri vaxtında köməyə çağırmasına imkan vermədi.

İşğal əməliyyatında Xəzər hərbi donanması önəmli rol oynadı. Donanma gəmilərinin heyəti bu dövərdə bolşeviklərdən və onlara rəğbət bəsləyən matroslardan ibarət idi. Hakimiyyəti 2 saat ərzində hələ mövcud olmayan Azərbaycan Sovet hökumətinə təhvil vermək ultimatumu göndərən hərbi gəmilər sahilə düzülərək öz toplarını hökumət binalarına tuşlamışdılar.

Ultimatumu müzakirə etmək üçün Məclisi-Müəssisənin iclasından öncə sədr Məhəmməd Həsən Hacınski və üzvlər M.Rəsulzadə, Q.b.Qarabəyov, A.b.Səfikürdski və A.B.Qardaşovdan ibarət bir komissiya yaradıldı. Komissiyanın qərarını müzakirə etməzdən öncə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə təklif etdi ki, çıxardığımız tarixi qərardan millət xəbərsiz qalmasın. Ölkə parlamentinin qapısını açıq qoyaq ki, hər kəs necə təhlükəli vəziyyət içində olduğumuzu, nə cür

qərar qəbul edəcəyimizi bilsin. Onun təklifi bəyənilərək qəbul edildi.

Nəhayət, 27 aprel 1920-ci il axşam saat 11.00-də parlament əksəriyyət səsə hakimiyyətin aşağıdakı şərtlərlə bolşeviklərə təhvil verilməsini qəbul etdi:

1. Sovet hökuməti tərəfindən idarə olunan Azərbaycanın tam istiqlaliyyəti saxlanılır;

2. Azərbaycan kommunist firqəsinin yaratdığı hökumət müvəqqəti orqan olacaqdır;

3. Azərbaycanın son idarə formasını hər hansı bir xarici təzyiqdən asılı olmayan fəhlə, kəndli və əsgər deputatları sovetləri şəxsində Azərbaycanın ali qanunverici orqanı müəyyənləşdirəcəkdir;

4. Hökumət idarəsinin bütün qulluqçuları öz yerlərində qalır, ancaq məsul vəzifə tutanlar dəyişdirilir;

5. Yeni yaradılan müvəqqəti kommunist hökuməti parlament və hökumət üzvlərinin həyatının və əmlakının toxunulmazlığına təminat verir;

6. Qırmızı ordunun Bakı şəhərinə döyüşlə daxil olmasına yol verməmək üçün tədbir görülməcəkdir;

7. Yeni hökumət haradan baş verməsindən asılı olmayaraq, Azərbaycanın istiqlalını sarsıtmaq məqsədi güdən bütün xarici qüvvələrə qarşı öz sərəncamında olan vasitələrlə qəti tədbirlər görəcəkdir.

Cümhuriyyət dönəmində qazanılanlar

23 aylıq Azərbaycan Cümhuriyyəti dönəmində ölkəmiz mühüm uğurlar əldə etdi. İlk dəfə hakimiyyətin üç qolundan (hökumət, yəni nazirliklər; parlament və məhkəmə) ibarət dövlətimiz oldu. Hökumətin 26 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə “müsəlman korpusu” “Əlahiddə Azərbaycan Korpusu” adlandırıldı. 1919-cu ilin oktyabrında Azərbaycanda milli zabıt AXCLarı hazırlayan hərbi təhsil müəssisəsi – Hərbiyyə Məktəbi yaradıldı.

Parlamentin 30 oktyabr 1919-cu ildə qəbul etdiyi “Mətbuat haqqında Nizamnamə”yə əsasən, mətbəə açmaq, çap məhsullarını nəşr etmək, buraxmaq və satmaq üçün hökumətin heç bir icazəsi tələb edilmirdi. Yetkinlik yaşına çatmış hər bir vətəndaş mətbu nəşrin məsul redaktoru ola bilərdi. Ölkənin milli azlıqları Azərbaycan ərazisində özlərinin mədəni-maarifçi cəmiyyətləri ilə təmsil olunmuşdular. Rus, erməni, yəhudi, polyak, alman, fars və başqa milli icma və koloniyalara məxsus ən müxtəlif cəmiyyətlər sərbəst fəaliyyət göstərirdi. Hökumət onlara qayğı göstərir, fəaliyyətinə şərait yaradırdı.

1919-cu il iyulun 21-də Azərbaycan Məclisi-Məbusanı “Azərbaycan Cümhuriyyətinin Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında” Əsasnaməni təsdiq etdi. Əsasnamənin əsas müddəalarında

1 oktyabr 1918-ci ildə hökumət çox mühüm qanun qəbul edərək bolşeviklərin milliləşdirdiyi neft mədənlərini keçmiş yiyələrinə qaytardı.

27 iyun 1918-ci ildə Fətəli Xan Xoyski hökuməti türk dilini bütün ölkə ərazisində dövlət dili elan etdi. Dövlət dilinin türkcə olması Azərbaycan Cümhuriyyətinin təhsil sahəsindəki apardığı bir sıra islahatlara da yol açdı. Bu islahatlar içərisində ictimai-siyasi-mənəvi baxımdan ilk ən önəmli tədbirin məktəblərin milliləşdirilməsi olduğunu desək, yanılmarıq. Bununla 100 ildən artıq müddətdə bir çox nəsilərin beyninə zorla yeridilən ruslaşdırma ideologiyasının qarşısına möhkəm siper çəkildi.

“Baş nazir Xoyskinin imzaladığı 28 avqust 1918-ci il tarixli “İbtidai, ali ibtidai və ümumi orta təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi haqqında” qərarla müəyyən edilirdi ki, bütün tədris müəssisələrində təlim yalnız ana dilində aparılmalıdır və dövlət dili olan türk dilinin məktəblərdə tədrisi məcburidir.

Hələ 8 aprel 1919-cu ildə hökumət xalq maarif nazirinə tapşırırmışdı ki, 1919-1920-ci dərs ilinin başlanğıcından Bakıda Universitet açsın, bundan ötrü 10 milyon manatı aşmamaqla smeta tərtib etsin, Universitetə Kommersiya Məktəbinin (indiki Pedaqoji Universitetin) binası verilsin. Məsələnin müzakirəsi Məclisi-Məbusana keçirildi. Çoxsaylı gərgin müzakirələrdən sonra 1 sentyabr 1919-cu ildə o, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması haqqında qanun qəbul etdi. Bu, Azərbaycan xalqının tarixindəki ən işıqlı səhifələrdən biridir. Cümhuriyyətin gördüyü mühüm işlərdən biri də xarici ölkələrdə ali təhsil almaq üçün 100 gənci dövlət hesabına dünyanın nüfuzlu təhsil müəssisələrinə göndərməsidir.

23 ayda görülmüş bu işlər onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti işğal edilməsəydi, ölkəmiz bu gün dünyanın ən güclü ölkələrindən biri olacaqdı. ❖

Dilqəm Əhməd

göstərilirdi ki, Müəssislər Məclisi, cinsindən asılı olmayaraq, ümumi, bərabər və gizli səsvermə yolu ilə seçilmiş üzvlərdən təşkil olunur. Əsasnamədə Müəssislər Məclisinə 120 nəfər nümayəndənin seçilməsi nəzərdə tutulurdu. Əsasnaməyə görə, cinsindən, irqindən, milliliyindən, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, 20 yaşına çatmış və səsvermə hüququ olan bütün Azərbaycan vətəndaşları səsvermə hüququna malik idilər. Bu Əsasnamə o dövrdə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərqində ən demokratik seçki hüququ müəyyən edən tarixi sənəd idi. Burada qadınlar da səsvermə hüququna yiyələnirdilər.

İzahlar:

1. Tamhüquqlu.
2. İdarə şəkli (forması).
3. Qərarlaşır.
4. Yaxşı münasibətlər.
5. Burada: tabeliyində.
6. Müəssislər Məclisi.
7. İndiki İstiqlaliyyət

BİR GÜNƏŞİN ZƏRRƏLƏRİ...

AXC-nin 100-cü ildönümü arafəsində “Mədəniyyət.AZ” jurnalı redaksiyasının qonağı Cümhuriyyət banilərindən Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin nəvəsi Rais Azər oğlu Rəsulzadə oldu.

Rais müəllim 1 noyabr 1946-cı ildə Qazaxıstanda sürgündə doğulub. Karaqanda şəhərində orta məktəbdə, eyni zamanda Ümumittifaq Qiyabi İncəsənət Xalq Universitetində oxuyub. Sonra Azərbaycana gələrək 1965–1969-cu illərdə Əzim Əzimzadə adına Dövlət Rəssamlıq Məktəbinin tələbəsi olub.

Hərbi xidmətini başa vuraraq yenidən Bakıya qayıdıb, 1972-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun bədii qrafika fakültəsində təhsil alıb və burada da müəllimlik fəaliyyətinə başlayıb.

1978-ci ildən SSRİ və Azərbaycan rəssamlar ittifaqlarının üzvüdür. Keçmiş İttifaqın sərgi salonlarından başqa, əsərləri Kubada, Əfqanıstanda, Polşada, ABŞ və başqa ölkələrdə nümayiş etdirilib. 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Əməkdar rəssamı fəxri adına layiq görülüb.

Rais Rəsulzadə

Rəsulzadələr

Həmsöhbətimiz adını nənəsinin qoyduğunu deyir: “Qardaşıma Ramiz, mənə isə Rais adını verdilər. Adətən mənə Rais kimi də təqdim edirlər. Amma əslində, adım Raisdir. “Ra” qədim Misirdə Günəş rəmzi olub, “İs” isə şüa, istilik anlamını verir. Hər halda nədir adlardan biridir.

Əlbəttə, rəssamlıq yaradıcılıq işidir; rəssam olmurlar, rəssam doğulurlar reallığı bizə yaxşı tanış olsa da, arzusunun haradan qaynaqlandığını soruşuruq. Rəssamlığa uşaq yaşlarından marağı olduğunu deyən Rais bəy, atası Azərin də rəsmlər çəkdiyini söyləyir:

“Bülbül nə üçün oxuyur, onu oxutduran nədir? Əgər bilsəydi, bəlkə, heç oxumazdı. Rəssamlıq da belədir, yəni daxili tələbatdır, insanın təbiətindən irəli gələn bir şeydir və hər kəs onun qarşısında təslimdir. Yaradıcı insanlar öz sənətinin əsiri olurlar. Amma elə adamlar var ki, bu peşə ilə məşğulsa da, başqa sahələrdə də uğurlara imza ata bilər. Yaxud həm diplomat, həm də rəssam kimi fəaliyyət göstərən böyük, yaradıcı insanlar olub. Rəssamlıq Allahdan gələn bir şeydir və bunu inkar etmək qeyri-mümkündür. Lakin mühtidən çox şey asılıdır.”

“Bu, mənim qanımda idi”, – deyən müsahibimiz sən demə rəssamlıqla yanaşı, yüngül atletika və şahmatla da məşğul olurmuş.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və onun qurucuları haqqında düşünərkən ilk öncə təsəvvürümüzdə Məhəmməd Əmin Bəy və Rəsulzadələr ailəsinin üzləşdiyi dəhşətli faciələr canlanır. AXC banisi məcburiyyət qarşısında vətəni tərk etdikdən sonra xaricdə mühacirətdə, Novxanı kəndində yaşayan ailəsi isə Qazaxıstan ucqarlarındakı sürgündə ağır məşəqqətlərə qatılmalı oldu. Məhəmməd Əmin Bəyin atası Axund Hacı Ələkbər 1927-ci ildə vəfat etdi; bütün qadağalara baxmayaraq, Novxanı sakinləri onu böyük ehtiramla son mənzilə yola saldılar. Doğma anası Zinyət xanımı erkən itirdiyindən atası ikinci dəfə Maral xanım ilə ailə həyatı qurmuşdu. Kiçik Məhəmməd Əmini və bacısı Şəhrəbanunu böyüdüb boya-başa çatdıran Maral xanım, sözün həqiqi mənasında, onlara analıq etmişdi. Özü də çox dindar xanım idi, qatarla 28 günlük sürgün səfərində yad kişilərin yanında narahatlıq yaranmasın deyə, yalnız gündə bir-iki dəfə qəndi suya salaraq sümürürdü. Bakıdan gətirdiyi əncir qurusu da qurtardıqdan sonra, ümumiyyətlə, heç nə yemədi və Taldı-Kurqana çatan vaxt dünyasını dəyişdi.

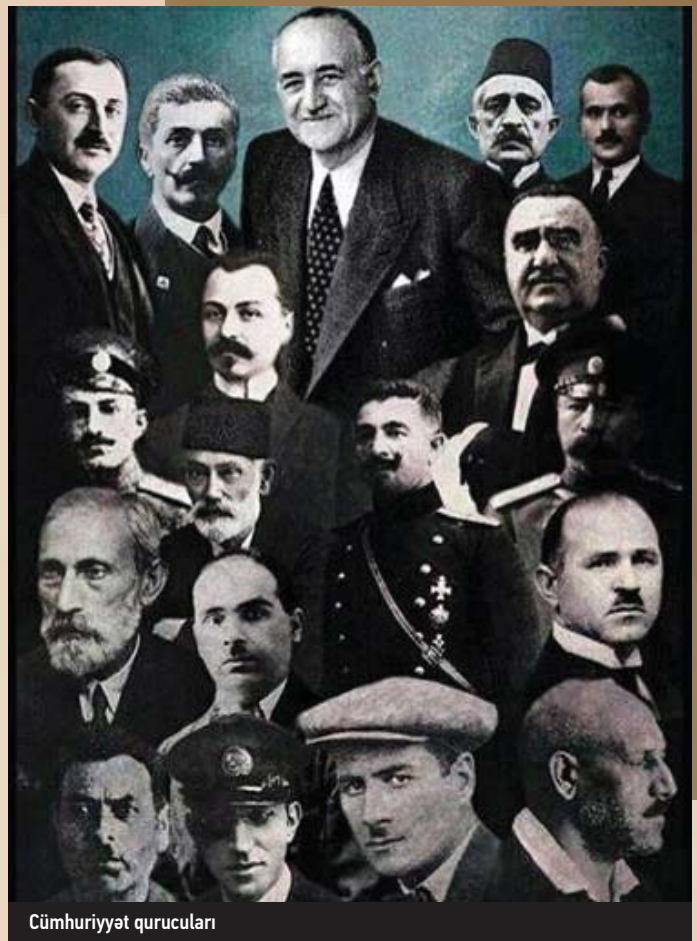
Yeri gəlmişkən, övladlarından peşə yolunun davamçısı ilə maraqlanıraq. Hiss olunur ki, ailəsi barədə çox danışmağı xoşlamır.

“Sadə ailəm, həyat yoldaşım və Humay adlı qızım var, – deyir. – Qızım rəssamlıqdan uzaqdır. Halbuki, uşaqlıqda çox gözəl rəsmlər çəkirdi və bacarıqlı idi. Ona bu sahədə işləməyi təklif etsəm də, mənim əziyyətlərimi bildirib qəbul etmədi. İndiki gənclər öz seçdiyi yolla gedirlər. Belə olsa, daha yaxşıdır. Humayın elektronika, kompüter sahəsinə marağı daha çoxdur”.

– Rais bəy, uzun illər AXC və onun banilərini haqqının özünə qaytarılacağı günü səbirsizliklə gözləmisiniz. Nəhayət, Azərbaycan ikinci dəfə dövlət müstəqilliyi qazandıqdan sonra Cümhuriyyətin varisi elan olundu və bu istiqamətdə peşəkar tədqiqatlar, araşdırmalar başladı. Cənab Prezidentin Sərəncamı isə dövlət rəhbərliyinin, xalqın şanlı keçmişinə, iftixarlı tarixinə məhəbbətini rəsmən təsdiqlədi. Həmin xəbəri necə qarşıladınız?

– Çox gözəl və çox əla! Bu barədə elə Sərəncam verilən dəqiqələrdə jurnalistlər mənimlə əlaqə saxladılar, əhəmiyyətli bir sənəd olduğunu vurğuladım. Xüsusən, milli dəyərlərin qorunub saxlanılması, gənclərin öz tarixini öyrənməsi baxımından aktuallığını qeyd elədim. Yeni nəsillərin mənsub olduğu xalqın, vətənin şərəfli keçmişini, milli azadlıq ideologiyasını, mənəvi dəyərlərini bilməsi çox vacibdir. Həmin dəyərlər də elə-belə yaranmayıb ki..? Böyük şəxsiyyətlər mürtəcə hakimiyyətlərin təhdidi qarşısında heç nədən çəkinməyərək o prosesləri nəzəri cəhətdən işləyib hazırlayıblar, əməli fəaliyyətdə həyata keçiriblər. Cənab Prezidentə minnətdarlığımı bildirirəm!

Nə yaxşı ki, ötən əsrin əvvəllərində təməli qoyulmuş möhtəşəm demokratik proseslər, dövlətçilik ənənələri izsiz ötüb keçmədi. Ötən müddət ərzində xalqımızın vətənpərvər övladları azadlıq odunu ürəyində qoruyub saxladı, sönməyə qoymadı və növbəti mərhələlərə ötürdü. Nəticədə, Cümhuriyyətin süqutundan 70 il sonra ölkəmiz ikinci dəfə istiqlaliyyətini elan etdi. Məhəmməd Əmin Bəyin təbirincə desək, bir kərə yüksələn bayraq bir daha enmədi! Dövlətimizin baş-

çısı da çox haqlı olaraq Azərbaycan Respublikasını AXC-nin hüquqi varisi sayır.

– 100 yaşlı Azərbaycan Cümhuriyyəti sizdən ötrü, ilk növbədə, nədir – babanız Məhəmməd Əmin Bəy və silahdaşlarının çin olmuş arzuları, hüquqi-demokratik dövlətçilik təsisatı, yoxsa azərbaycanlıların bir xalq, millət kimi özünü təsdiqi..?

– 1918-ci ilin 28 mayında Şərqdə ilk demokratik respublika quruldu. Azərbaycan Cümhuriyyətinin bu statusu xalqımızın siyasi-mədəni səviyyəsinin, intellekt və AXC potensialının, daha hansı milli-mənəvi dəyərlərə sahibliyinin göstəricisidir. AXC qoca Şərq,

Novxani. Nəvə babanın abidəsi önündə

türk-müsəlman aləmi haqqında o illərdə bütün dünyada formalaşmış mənfi imici – gerilik, fanatizm, antidemokratiklik, etimadsızlıq, guşənişinlik və sair stereotipləri tamamilə dağıtdı. Cümhuriyyətin şanlı qurucuları timsalında nəinki insan haqlarına önəm verməklə seçib-seçilmək imkanlarını tanıyan, hətta bu istiqamətdə qanunlar yazmağa, hüquqi baza hazırlamağa qabil, respublika qurub idarə edən və digər ölkələrlə diplomatik əlaqələr formalaşdıran peşəkar siyasətçilər, liderlər ordusu təqdim olundu. Əlbəttə, şübhəsiz ki, onların ən müsbət cəhətləri vətənə, xalqa, torpağa tükənməz sevgiləri və Azərbaycanı azad, bağımsız görmək arzuları, sivil dünyaya inteqrasiya zəminində milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıqları idi. Rəsulzadə və silahdaşları XX əsrin başlanğıcında – anarxiya və zorakılıqların hökm sürdüyü mürəkkəb ictimai-siyasi burulğanlar dövründə yoxdan bir dövlət yaratdılar, hədəf və məqsədlərini beynəlxalq tribunallardan elan elədilər. Amma təəssüf ki, xüsusən şimaldan şahə qalxan irtica dalğası onun çox yaşamasına imkan vermədi. AXC-nin cəmi 23 aylıq ömründə qəbul elədiyi qanunvericilik aktlarını, region və Qərb dövlətləri ilə imzaladığı sazişləri göz önünə gətirəndə içimizdəki “yaşasaydı, daha hansı uğurlar qazanacaqdı” sualını cavablandırmaq çətinlik törətmir.

Təsəvvür edin ki, qısa müddət ərzində Batumda Osmanlı dövləti

ilə sülh, barış və dostluq haqqında müqavilə imzalandı, suverenliyimiz Türkiyə tərəfindən rəsmən tanındı. Gəncədə Milli Ordu formalaşdırıldı, Milli Müdafiə Nazirliyi, polis, xüsusi xidmət orqanları quruldu. İyulun 12-də Qazaxda Azərbaycanın ilk sərhədi yaradılaraq qərargah üzərində üçrəngli bayrağımız asıldı. Ölkədə neft sənayesi milliləşdirildi. Azərbaycan vətəndaşlığı, dövlət dili, məktəblərdə ana dilində təhsil haqqında qanun qəbul olundu və sair. Odur ki, 23 ay bizim həm şərəfli, həm də kədərli tariximizdir. Cümhuriyyət xalqımıza azadlığın, müstəqilliyin, suverenliyin şirinliyini daddırdı. AXC bir siyasi-hüquqi təsisat, demokratik idarəetmə modeli kimi böyük önəm daşıyırdı. Əvvəla, yetmiş illik sovet rejimi boyu boyunduruqdan qurtulmaq istəyən xalqımızın cəsur övladları məhz ondan ilhamlanıb gizli dərnəklər, təşkilatlar vasitəsilə günümüze daşdılar. İkincisi, yəqin ki,

1918-ci ilin 28 may milli dövlətçilik nümunəsi və təcrübəsi olmasaydı, səksəninci illərin sonunda yenidən baş qaldıran milli-azadlıq hərəkatı daha ağır məşəqqətlərlə üzləşər, daha çox qurbanlar verərdi...

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və silahdaşlarının fəaliyyətinə gəldikdə, nəinki Azərbaycan, hətta Rusiya, SSRİ məkanında yaşayan türk-müsəlman xalqların taleyində əvəzsiz rol oynayan siyasətçilər, ictimai xadimlər, liderlər səviyyəsində xarakterizə edilməli və dəyərləndirilməlidir. Həmin millətlər ötən əsrin başlanğıcında onun, əqidədaşlarının ideoloji platforması və müxtəlif tribunallardan səsləndirdikləri fikirlər sayəsində köləlikdən, hüquqsuzluqdan qurtulub milli muxtariyyət qazana bildilər. Çünki birinci Ümumtürk qurultayındakı müzakirə və çıxışlardan sonra mövcud hakimiyyət, Rusiya nümayəndələri ən yaxşı halda mədəni muxtariyyət verməyə razılaşırdılar. Amma Rəsulzadə çox çətinliklə də olsa, mahal, ərazi, milli muxtariyyət haqqında təklifin qəbulunu bacardı. İndiki Tatarıstan, Dağıstan və başqalarının muxtar idarəçilik strukturu həmin ideyanın gerçəkləşməsi nəticəsində mümkünləşdi.

– Məşhur şəcərənin nümayəndəsi olaraq, sovet dövründə sizə münasibət necə idi?

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin əmisi qızı olan həyat yoldaşı Ümbülbanu xanımın ürəyi iki səbəbdən partladı. Qazaxıstan sürgününə də dözə bilərdi. Amma bütün ruhunu oğlu Rəsulun yanında qoyub gəlmişdi. Rəsulu hamıdan birinci həbs etdilər. NKVD zindanlarında aylarla çəkən iztirab və işgəncələrdən sonra bədnam “üçlüyün” qərarı ilə güllələnmə cəzasına məhkum olundu və hökm 1938-ci il martın 1-də yerinə yetirildi. O zaman Rəsulun 19 yaşı yenice tamam olmuşdu. O, həyat yoldaşından da xəbərsiz idi. Məktublaşmaların arası kəsildiyindən ərinin harada olması və vəziyyəti haqqında heç nə bilmirdi. Oğlu Azər də sonralar xatirələrində anasını bu cür təsvir edib: “Anam soyuğa da dözərdi, aclığa da. Amma qürbət elə gedən gündən Rəsulun adı dilindən düşmürdü. “Oğlumu nəhaq güllələdilər” deyib ağlayırdı. Elə bu dərdlə də dünyadan köçdü. Tez-tez bu sözləri eşidirdik: “Məhəmməd Əmin sizi burada qoyub özü aradan çıxdı. İndi xaricdə kefi kök, damağı çağ yaşayır. Siz heç yadına da düşmürsünüz”. Anam belə söhbətlərə əhəmiyyət vermir, atama inanırdı. Hərdən atamın günahsızlığı barədə də danışırı. Söz-söhbət ən çox qardaşım Rəsulu dilxor edirdi. Məktəbdən gələn kimi hirsle çantasını bir küncə atıb deyirdi: “Müəllimlərim məni bezdiriblər. Hər gün dərsdə deyirlər ki, “Məhəmməd Əminlər belə etdi, Məmməd Əminlər elə etdi...” Anam sakitləşdirirdi Rəsulu. Deyirdi ki, elə sözlərə fikir vermə...”

Ümbülbanu xanım savadlı və fədakar qadın olduğundan Məhəmməd Əminin böyüklüyünü o olmayanda belə, ailədə qoruyub saxlayıb. Amma o da bir qadındır. Üzləşdiyi ağır faciələrə sinə gərə bilməyərək, 1940-cı ildə sürgündə 51 yaşında vəfat edir.

Lətifə Rəsulzadənin ilk övladı idi. Elə faciələrin ən ağırını yaşamaq da, deyəsən, onun payına düşmüşdü. 1912-ci ildə anadan olan Lətifə atasını sonuncu dəfə 8 yaşında görmüşdü. 1930-cu ildə Dəməd Müslümsadə ilə ailə qurur. Üç qız uşağı dünyaya gəlir. Onu iki qızı ilə birgə Qazaxıstana sürgün edirlər. Lətifə xanım uzaq Qazaxıstan soyuquna və işgəncəli şəraitə dözə bilmir. 1944-cü ilin soyuq yanvar gecəsində qızı Evşənə birlikdə həyata göz yumur. O biri qızı, 13 yaşlı Firuzə, səhər yuxudan ayılanda sevimli anasını və bacısını ölmüş görür...

Təbii ki, bundan sonra Firuzənin taleyini təsəvvür etmək o qədər də asan deyil. Amma onun bir Sona bacısı vardı ki, uşaq evinə verildiyindən sürgünə gəlməmişdi. Sonanın taleyi haqqında hələ də heç bir məlumat yoxdur.

Rəsulzadənin nəvəsi Sona ilə yanaşı, ikinci qızı Xəlida də itkindir. 1940-cı ildə Ümbülbanu xanımın vəfatından sonra kiçik övladlar Azərlə Xəlida tək qalırlar. Xəlida nəvəsi Maral xanımı, anası Ümbülbanu xanımı qürbət torpağa tapşırır. Bundan sonra isə faciə növbəsi ona çatır. 24 yaşında ikən Qazaxıstandan baş götürüb Bakıya qaçır. Nakam qız Bakıya gəlir çatsa da, az keçməmiş itkin düşür. İndiyə kimi də harada olduğu bilinmir. Qardaşı Azər onu hər yanda axtarır. Çox yerlərə xəbər göndərir. Amma ölənə qədər bu istəyinə çatı bilmir.

Azər Məhəmməd Əmin Bəyin repressiyalardan sağ çıxan, uzun ömür sürən yeganə övlədidir, əlbəttə, əgər buna yaşamaq demək olarsa... Azər iki aylıq olanda atası evə gələrək körpəni öpür, adının nə olduğunu soruşur. Ümbülbanu xanım uşağın adını Əliheydər qoyduqlarını deyir. Məhəmməd Əmin oğlunu bağrına basıb narazılıq dolu coşğunluqla deyir: "Yox, bu, Əliheydər deyil. Bu, azəri oğludur – Azər olacaq". Ata-oğul beləcə ayrılır və bir daha görüşürlər.

- Bilirsiniz, elə nəzərəcarpacaq əksinqilabi, nə bilim, etiraz mövzulu fəaliyyət göstərməmişəm və bu da publikaya, auditoriyaya işləyən insanlar üçün qeyri-mümkün idi. Lakin məlumdur ki, sərt qadağalar, "dəmir pərdələr" zamanı idi; şair, yazıçı, rəssamlardan kimisi hakim ideologiyaya yaranır, kimisi də dissidentliklə məşğul olur, "sandıq ədəbiyyatı" yaradırdı. Yeni ciddi nəzarət var idi – nəsr, nəzm əsərləri, rəngkarlıq nümunələri senzurdan keçirilirdi. Mənim, ailəmizin bir Rəsulzadələr şəcərəsi, məşhur nəslin davamçıları kimi bütün mənalarda diqqət mərkəzinə düşməsi zamanın tələbinə görə təbii sayılmalıdır. Yadımdadır, Rəssamlıq Məktəbini bitirəndə bir diplom işi çəkmişdim – üç nəfər küçədə divara vərəqə yapışdırır – adını da qoymuşdum "Gizlində"... Atam soruşdu, bu, nədir? Cavab verdim ki, diplom işi hazırlamışam. Dedi, indi yetmişinci illər – Brejnev dövrüdür, stalinizm repressiya aparatı geridə qalıb, amma əsəri belə qəbul eləməzlər axı, heç olmasa, adını dəyiş. Düzdür, diplom işi yaxşı qarşılandı, "ələ" da yazdılar, çünki bolşeviklərin gizli inqilabi fəaliyyəti mənasında anlaşıldı (gülür). Görkəmli alimimiz Nəsiman Yaqublu isə həmin tablolu sovetlərə qarşı mübarizə mövzusunda əsərlərdən yazdığı kitaba saldı.

Amma ümumi kontekstdə yanaşdıqda mənim elə sürgündə doğulmağım rejimin bizlərə münasibətinin əyani təəcəssümüdür. Qazaxıstanın Taldı-Kurqan vilayətində Kirov adına bir qəsəbə idi. Əvvəl uşaq idim, belə şeylərə çox fikir vermirdim, böyüyüb özümü dərk edəndə məni ağlamaq tuturdu: gör taleyə bax, yaşıdlarım Bakıda, digər iri şəhərlərdə, mən isə çöl-biyabanda... Doğrudur, sonra Karaqandaya köçdük – ora böyük şəhər idi, sənaye mərkəzi idi...

- Bəs, Azərbaycana dönüşünüz hansı şəraitdə baş tutdu?

- Məni Bakıya çəkən, ilk növbədə, ata-baba yurdunu qarış-qarış gəzmək, soydaşlarımla, sağ qalan doğmalarımla görüşmək istəyi, eləcə də burada rəssamlıq təhsili almaq niyyətim idi. Orta məktəbi bitirib gəldim, 1965-69-cu illərdə Rəssamlıq Məktəbində sənətin

sirlərini öyrəndim. Atam da müharibədən öncə bu məktəbdə əfsanəvi kəşfiyyatçı Mehdi Hüseynzadə ilə birgə oxumuşdu. Əsgərliyə çağırıldım, Rusiyanın Penza şəhərində qulluq elədim, hərbi xidmətdən sonra 1971-ci ildə yenidən Bakıya qayıdıb Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutuna qəbul olundum. Elə həmin təhsil müəssisəsində

M.Ə.Rəsulzadənin qızı Lətifə xanım həyat yoldaşı Dəməd Müslümsadə ilə

Leyla (Vanda) xanım

vətənə bir neçə dəfə gəlmişdi...

- Gözünün qabağında bütün ailəsi pərən-pərən olan atam 1946-da, 58-də, yetmişinci illərdə Bakıya bir neçə dəfə səfər eləsə də, soyuq münasibətlə üzləşmişdi. Sonuncu – 1991-ci il gəlişində birgə Şəhidlər Xiyabanını ziyarətə getmişdik. Heydər Əliyev də böyük bir heyətlə ziyarətdə idi... Mərhum prezident bizə yaxınlaşaraq görüşdü, atama müraciətlə "Siz Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin oğlu Azərsiniz?" – deyə soruşdu. Onlar xeyli söhbətləşdilər, sən demə, televizorda görüb tanıyıbmış...

O zaman onu Novxaniyə aparmışdım, Rəsulzadənin ata evinə, ulularımızın torpağa tapşırıldığı qəbiristanlığa baş çəkdik, Məhəmməd Əmin Bəyin atasının məzarı yanında dəfnini vəsiyyət eləmişdi. 1993-cü ilin iyulunda ağır xəstələnəndə Karaqandadakı evində çarpayısının yanında idim. Ayın 8-dən 9-na keçən gecə dünyasını dəyişdi, biz dərhal hazırlıq işlərinə başladım. Artıq Bakıda olan

Heydər Əliyev bu barədə məlumatlandırılıbmış, zəng vurdular ki, atamın nəşini gətirmək üçün təyyarə göndərir...

- Təbii ki, nə qədər Azərbaycan, bir o boyda da Türkiyənin cazibəsində idiniz, sağlığında görə bilmədiyiniz babanızın məzarını ziyarətə tələsirdiniz... Nə zaman qismət oldu?

- 1997-ci ildə qardaş ölkəyə yaradıcılıq ezamiyyətinə

qalıb müəllim kimi fəaliyyətimi davam etdirdim. Dəfələrlə həm Qazaxıstan, həm Rusiya, həm də ittifaqın digər ölkələrində müxtəlif vəzifələr və iş təklif olunsada, həmişə Bakıda yaşayıb çalışmağı üstün tutmuşam. Rəngkarlıq yaradıcılığında da daim Azərbaycan mənzərələrini çəkməyə üstünlük vermişəm. Bu səbəbdən Bakı kəndlərinə və ölkənin digər rayonlarına tez-tez səyahət edirəm.

- Azər Rəsulzadə də, səhv eləmirəmsə, vəfatına qədər

Uzun çarpışmalara rəğmən ailəsinə qovuşa bilməyən Rəsulzadə qürbətdə polyak əsilli Vanda xanım ilə evlənir. Lakin bəzi faktlara əsaslanaraq güman etmək olar ki, bu hadisə 30-cu illərin II yarısından tez baş verməyib. Belə ki, ötən əsrin 70-ci illərində Vanda xanım ilə Ankarada qonşu olmuş türkiyəli yazar Bülent Danişoğlu onun bir sıra xatirələrini qələmə alıb.

Vanda xanım Varşava Universitetinin fransız filologiyası fakültəsini bitirmişdi. O, ömrünün son anlarına kimi öz həyat yoldaşına sadıq qalmış, mühacirət həyatının bütün ağrı-acılarına Məhəmməd Əmin Bəylə birlikdə mətanətlə sinə gərmişdi. Rəsulzadə Vanda-yə "Leyla" deyə müraciət edərmiş.

Bülent Danişoğlu onun haqqında yazır: "Leyla xanımı 1970-ci illərdə tanıdım. Kızılırmak sokakda, indi Ankarol sinemasının olduğu yerdəki binanın bir zirzəmi qatında qalırdı. Həmin küçəyə köçdüyümüz gündən bəri hər gün itinin ipindən tutaraq titrək addımlarla yeridiyini görərdik. Arıq, ağbəniz, gülərüzlü, yaşlı, amma gözləri parıldayan bir qadın idi. Məhəllə əsnafı ona "madam" deyə xitab edərdi. Ləhcəsindən türk olmadığı anlaşılırdı. Sonra bir gün anam onu evimizə dəvət etdi. Madamın adının Leyla olduğunu o zaman öyrəndim. Zətən özü də bir müddət sonra adının Vandadan Leylaya dönüşməsinin hekayəsini anlatmışdı. Sevgili kocası "Leyli və Məcnun" əhvalatını danışmış və adının Leyla olmasını istəmişdi – kocası, yəni Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu və ilk cümhur başqanı Məhəmməd Əmin Rəsulzadə..."

Leyla (Vanda) xanım 1974-cü ildə Ankarada vəfat edib və elə orada da dəfn olunub.

AXC memarının mübarizələr və acılarla dolu ömrü 1955-ci ilin martına qədər davam edir. Martin əvvəlində şəkər xəstəliyindən əziyyət çəkən Məhəmməd Əmin Bəyin səhhəti pisləşdi və o, Ankara Universitetinin Tibb fakültəsinin klinikasına yerləşdirildi. Martin 6-da gecə saat 22:50-də dünyasını dəyişir...

Dostların əhatəsində

la İstanbula getmişdik, milli pulumuz da yenidən dövriyyəyə buraxılmışdı. Kafedə əyləşib nahar elədik, hesabı ödəyəndə üzərində Məhəmməd Əmin Bəyin şəkli həkk edilmiş min manatlıq əsginas masanın üstünə düşdü. Rza bəy ofisiyanın diqqət kəsildiyini görüb mənə işarə ilə, "bax, bu kişinin nəvəsidir" söylədi. Mən həmin türk gəncin heyranətini, sevincini, bizə təzimini təsvir edə bilmirəm...

- Rais müəllim, ötən həftə müsahibə ilə əlaqədar sizə telefon açanda Türkiyədə olduğunuzu dediniz, yəqin ki,

Cümhuriyyət tədbirlərində iştirakla bağlı idi...

- Bəli, Rəsulzadə və Azərbaycan Cümhuriyyəti mövzusunda bir neçə tədbirə, film təqdimatına qatıldım, bəzi gələcək layihələrlə bağlı məsləhətləşmələr apardıq. "Son dayanacaq" filmi çəkilib, Rəsulzadənin həyat-fəaliyyətindən bəhs edən başqa bir ekran əsəri də hazırlanır. Nəşriyyatlar, kütləvi informasiya vasitələri bu istiqamətdə fəal çalışırlar. Eləcə də bu günlərdə Bakıda görkəmli tarixçi alim Aydın Balayevin təşəbbüsü ilə M.Ə.Rəsulzadənin Ceyhun Hacıbəyliyə yazdığı 39 məktub kitab halında işıq üzü görüb.

Bilirəm ki, bu mövzuda, tədqiqatlar aparılır. Həmin araşdırmaların nəticəsi olaraq ölkə daxilində və xaricdəki arxivlərdə saxlanılan bir çox sənədlər gün işığına çıxarılaçaq və gələcək nəsillər Cümhuriyyət barədə daha dolğun bilgiler əldə edə biləcəklər. ♦

Zöhrə Əliyeva
Qurban Məmmədov

göndərildiyimi eşidəndə, inanın ki, uçmağa qanad axtarırdım. Ankara-yə yetişən vaxt tez-tələsik oradakı azəri-türk dərnekləri ilə əlaqə yaradıb Məhəmməd Kəngərli, Cəmil Ünal, Əhməd Qaraca və başqaları ilə birgə Əsri qəbiristanlığına getdik. Onlar məni məzarla baş-başa buraxıb kənara çəkildilər... (kövrəlir) və ürəyimdə yığılıb qalan sözləri, Rəsulzadələrin faciəsini göz yaşı içərisində pıçıldadım...

**"Yetmiş illik ayrılıq axır ki, yetdi sona,
Salam, Rəsul övladı Məhəmməd Əmin kişi..!"**

Qardaş Türkiyənin Rəsulzadə ruhuna möhtəşəm sayğı və sevgisini gördüm: Əsri məzarlığının mərkəzində (dünyada rast gəlinməyən) Məhəmməd Əmin Bəyin adını daşıyan küçə var. Ankarada böyük bir texniki-humanitar liseyə Rəsulzadənin adı verilib. Bütün ölkə boyu müxtəlif prospektlər, parklar, siyasi-mədəni-təhsil qurumları onun şərəfinə adlandırılıb və sair. Yəni hara getdimsə, babama, AXC-yə, Azərbaycan Respublikasına, xalqımıza tükənməz məhəbbətin şahidi oldum. Yadımdadır, bir dəfə müstəqillik qazandığımız zamanlarda mərhum sənətkarımız Muxtar Avşarovun oğlu rəssam Rza Avşar-

NAZİRLƏR

XOSROV BƏY SULTANOV – HƏRBİYYƏ NAZIRI; ZİRAƏT (ƏKİNCİLİK) NAZIRI; ZİRAƏT VƏ DÖVLƏT ƏMLAKI NAZIRI

MƏHƏMMƏDHƏSƏN HACINSKI – XARİCİYYƏ NAZIRI; MALİYYƏ NAZIRI; DÖVLƏT MÜFƏTTİŞİ; DAXİLİYYƏ NAZIRI; TİCARƏT, SƏNAYE VƏ ƏRZAQ NAZIRI

XƏLİL BƏY XASRƏHƏMMƏDOV – ƏDLİYYƏ NAZIRI; PORTFELSİZ NAZIR; DAXİLİYYƏ NAZIRI

MƏHƏMMƏD YUSİF CƏFƏROV – AZƏRBAYCAN PARLAMENTİNİN SƏDR MÜAVİNİ, TİCARƏT VƏ SƏNAYE NAZIRI; XARİCİYYƏ NAZIRI

ƏKBƏR AĞƏ ŞEYXÜLİSLAMZADƏ – ZİRAƏT (ƏKİNCİLİK) VƏ MƏSƏL (ƏMƏK) NAZIRI

ORDUM VARSA, YURDUM VAR!

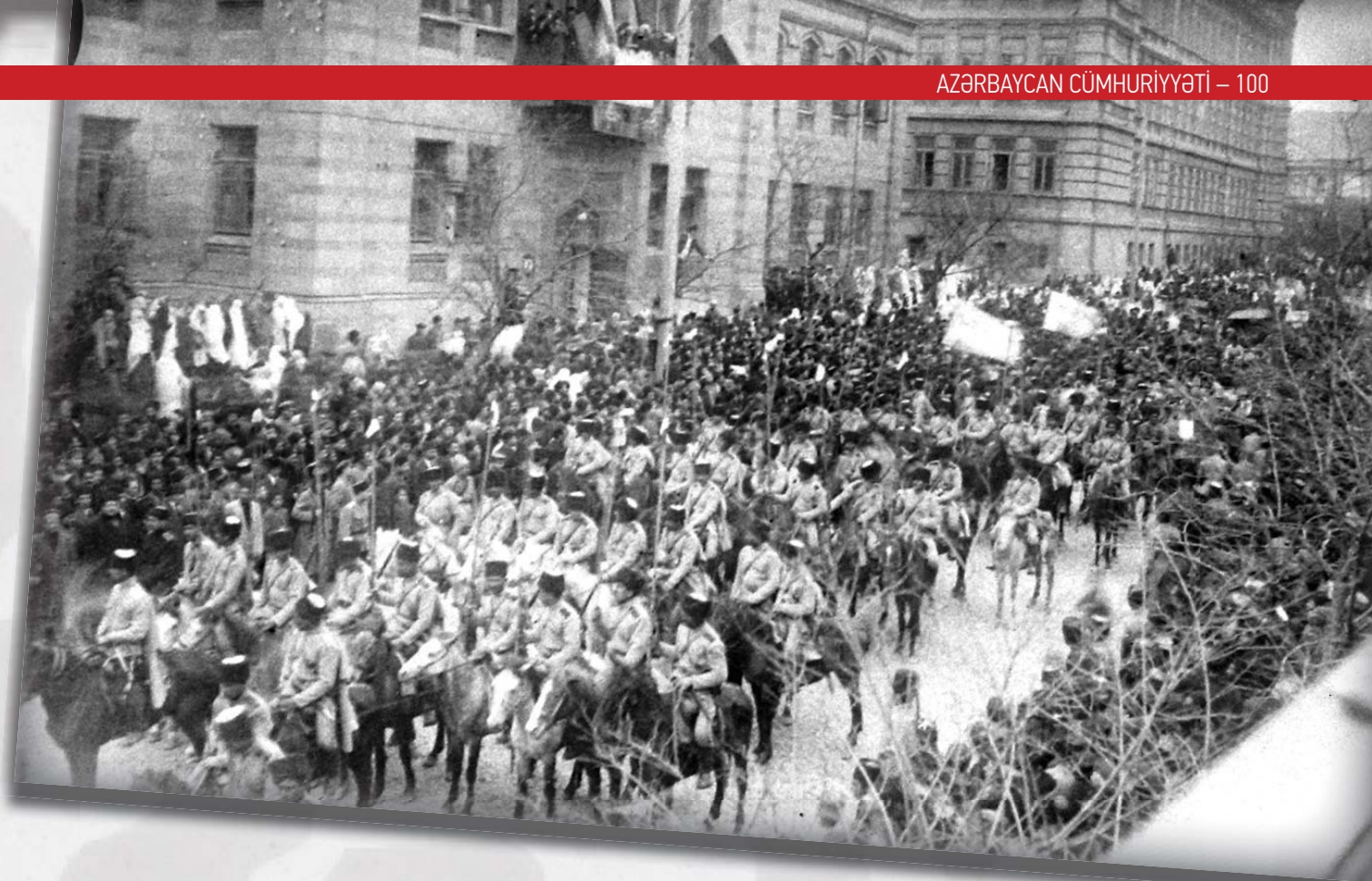

MİLLİ ORDU QURUCULUĞU

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çox az müddət ərzində öz hökuməti, parlamenti, milli ordusu və pul vahidi olan demokratik respublikaya çevrilə bildi. Müstəqilliyi bir çox dünya dövlətləri tərəfindən tanınaraq beynəlxalq münasibətlərin iştirakçısı və beynəlxalq hüququn subyekti oldu.

Cümhuriyyətin ümumi siyasətinin ən mühüm sahələrindən biri hərbi siyasət idi. Hansı ki, birbaşa milli ordunun yaradılması, fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı idi və cəmiyyətin mövcudluğunun təmin olunmasına xidmət edirdi.

Gənc demokratik dövlətin meydana çıxması Birinci Dünya müharibəsinin qurtardığı mürəkkəb və ziddiyyətli bir dövrə düşürdü. Bu, elə dövr idi ki, çoxəsrlük imperiyalar yığılır və hərbi-siyasi ziddiyyətlərin yeni düynləri əmələ gəlirdi. Belə bir şəraitdə

Azərbaycan Cümhuriyyətinin Silahlı Qüvvələri siyasi sistemin mühüm elementi, dövlət hakimiyyətinin başlıca aləti kimi inkişaf edirdi.

“Azərbaycan (müsəlman) korpusunun formalaşmasına hələ 1917-ci ilin sonları – 1918-ci ilin əvvəllərində Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin qərarı ilə başlanmışdı. Korpusun komandiri general Əliağa Şıxlinski idi.

1918-ci il mayın 25-də 5-ci Türk Qafqaz diviziyasının əsas hissələri Gəncəyə daxil oldular. Onların ardınca mayın 26-da elə oraya bir qrup zabitlə general-leytenant Nuru Paşa da gəldi. O, artıq Qafqaz İslam Ordusunun təşkilinə başlamışdı.

1918-ci il iyunun 4-də Türkiyə ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti arasında sülh və dostluq haqqında müqavilə bağlandı ki, həmin sazişə görə Türkiyə Azərbaycana hərbi yardım göstərməyi öz üzərinə götürdü.

Azərbaycan hökuməti Tiflisdən Gəncəyə köçəndən sonra bütün ölkədə hərbi vəziyyət elan edildi. İlk dövrlərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən yaradılmış 600 nəfərlik könüllü dəstə qoşun birləşmələrinə daxil oldu. İyunun 26-da müsəlman korpusu “Xüsusi Azərbaycan korpusu” adlandırıldı, sonra iyulun ilk günlərində bu birləşmə buraxıldı və

onun hissələrini digər iki türk diviziyası ilə birlikdə Nuru Paşa-nın komandanlığı altında Qafqaz İslam Ordusuna birləşdirdilər.

Bu ordu milli ordu kadrlarının hazırlanmasına çox böyük kömək göstərdi.

Qafqaz İslam Ordusunun tərkibində vuruşan azərbaycanlı döyüşçülər ilk döyüşə Göyçay yaxınlığında girdilər (27 iyun – 1 iyul 1918-ci il). I Qafqaz korpusunun hissələri darmadağın edildi və Kürdəmirə geri atıldı. Qafqaz İslam Ordusunun əsgərləri hücumu genişləndirərək iyulun 6-da Ağsunu tutdular, iyulun 10-da isə Kürdəmirə daxil oldular.

İyulun sonlarında Şamaxı, Qarasu, Hacıqabul, Ələt, Səngəçal, avqustun 3-də isə Quba azad edildi. Avqustun 5-6-da Bibiheybət, Badamdar və Qurd qapısı ərazilərində gedən döyüşlərdən sonra Bakı yaxınlığındakı döyüşlər son mərhələyə qədəm qoydu. Sentyabrın 15-də Qafqaz İslam Ordusunun hissələri şəhərə qətiyyətli hücum gerçəkləşdirdilər və nəticədə Bakı şəhəri azadlığa qovuşdu.

Sentyabrın 25-də Azərbaycan hökuməti Gəncədən Bakıya köçdü. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə 1918-ci il noyabrın 1-də Hərb Nazirliyi təsis edildi. Nazir vəzifəsini Nazirlər Şurasının sədri Fətəli Xan Xoyski tutdu, onun müavini isə artilleriya **general-leytenantı Səməd Bəy Mehmandarov** oldu.

Azərbaycanda ordu quruculuğunun təməlinə Rusiya ordusunun təşkil, komplektləşdirmə, idarəçilik və döyüş hazırlığı prinsipləri dururdu. Cümhuriyyətin Silahlı Qüvvələrinin fəaliyyəti müvəqqəti olaraq çar Rusiyasının nizamnamələri, təlimatları və ümumiyyətlə, qanunvericiliyi ilə tənzimlənirdi.

“ Hərbi kadrların hazırlığı məqsədi ilə Gəncədə hərbi məktəb açıldı, sonra isə bu məktəb Bakıya köçürüldü. Şurada hərbi feldşer məktəbi də yaradıldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərb naziri müavininin əmri ilə 1918-ci il noyabrın 15-də Silahlı Qüvvələrin Baş Qərargahının və Hərb naziri dəftərxanasının formalaşdırılmasına başlanıldı.

Noyabrın 17-də türk qoşunları gedəndən sonra Bakıya general-mayor V.M.Tomsonun başçılığı altında 39-cu ingilis piyada qoşunları briqadası gəldi. Azərbaycanın hərbi hissələri paytaxtdan çıxarıldı. Bununla əlaqədar olaraq 1918-ci ilin noyabrından 1919-cu il aprelin 7-nə qədər Cümhuriyyətin Hərb Nazirliyi Gəncədə yerləşdirildi.

1918-ci il dekabrın 25-də general S.Mehmandarov Hərb naziri, general-leytenant Əliağa Şıxlinski onun köməkçisi vəzifəsini tutdu. Bu dövrdə Cümhuriyyətin Silahlı Qüvvələri Baş Qərargahının və onun mühəndis, artilleriya, hərbi-sanitar, hərbi-tədris və başqa şöbələrinin təsisinə başa çatdı. Baş Qərargahın Baş İdarəsinin rəisi general-leytenant M.A.Sulkeviç təyin edildi.

Hökumət öz qarşısında belə bir məqsəd qoydu ki, 1919-cu ildə 25 minlik ordu yaratsın. Bu məqsədlər üçün dövlət büdcəsinin 24%-i xərcləndi. Hökumətin Gəncədə yerləşdiyi vaxt türk zabıtlarının köməyi ilə hərbi gizirlər məktəbi yaradıldı.

1919-cu ilin aprelində Antanta dövlətlərinin ədalətsiz məhdudiyyətləri götürüldəndən sonra Azərbaycan qoşunları təntənə ilə Bakıya döndülər, onların ardınca Hərb Nazirliyi də paytaxta köçdü.

1919-cu ilin aprelində Şimali Qafqazda vəziyyət kəskinləşdi. Denikinın könüllü ordusu Petrovsk və Dərbəndi tutdu. Azərbaycan və Gürcüstanın müstəqilliyi üçün gerçək təhlükə yarandı. Azərbaycan parlamentinin təqdimatı ilə xüsusi orqan – Dövlət Müdafiə Komitəsi yaradıldı və o, Cümhuriyyətin bütün ərazisində hərbi vəziyyət elan etdi.

1919-cu il iyunun 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Gürcüstan Respublikası arasında üçillik hərbi-müdafiə sazişi imzalandı və hər iki ölkənin hərbi idarələri milli silahlı qüvvələrin möhkəmləndirilməsi üzrə sıx əməkdaşlığa başladılar.

Gürcüstan Azərbaycanın hərbi qulluqçularının öz hərbi-tədris müəssisələrində təhsil almasına böyük kömək göstərdi, təcrübəli gürcü zabıtları və hərbi mütəxəssisləri Azərbaycan ordusuna göndərildilər.

İngilis ordusu Azərbaycandan tamamilə çıxandan sonra (avqustun ikinci yarısında) Cümhuriyyətin Hərb Nazirliyi ölkənin müdafiə gücünün möhkəmləndirilməsi üzrə bir sıra vacib addımlar atdı. Məsələn, Hərbi Donanmanın əsası qoyul-

du ki, bunu da “Ərdahan” və “Qars” kanonir gəmiləri, bir neçə xidmət və köməkçi gəmiləri – “Astarabad”, “Araz”, “Nargin” və başqaları təşkil etdi, hərbi liman düzəldildi.

Azərbaycan Ordusu ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin olunması vəzifəsini yerinə yetirdi.

Yarandığı ilk günlərdən Ermənistan Respublikası Azərbaycana qarşı açıq təcavüzə başladı. Onların nizami qoşun hissələri və daşnak quldur dəstələri martın 22-si Novruz bayramı günü Naxçıvana, Zəngəzura, Qarabağa soxuldular, daşnak bəndələri xaincəsinə Xankəndindəki Azərbaycan qoşun qarnizonuna hücum etdi. Qarabağın dağlıq hissəsində, Gəncədə və Qazax uyezdində daşnak qiyamı baş verdi. Daşnak hissələri ilə vuruş Azərbaycan Ordusunun böyük hissəsini yayırdı.

Belə çətin şəraitdə Cümhuriyyətin hərbi idarəsi vəziyyəti düzgün qiymətləndirərək özünün şimal mövqelərini möhkəmlətdi, sərhədin mühafizəsi gücləndirildi, silah-sursat təminatı çoxaldıldı.

Aprelin 27-si saat 10-da XI Qırmızı Ordunun dörd zirehli qatırı xaincəsinə sərhədi pozdu və Azərbaycan ərazisinə soxuldu. Bolşevik avanqardının xeyli üstün olmasına baxmayaraq, ordu hissələrimiz bir çox yerlərdə qəhrəmancasına müqavimət göstərərək təcavüzkarı dayandırmaq üçün cəhdlər etdi.

1920-ci il aprelin 28-də Qırmızı Ordu birləşmələri Bakıya girdi. Hakimiyyət bolşevik rejimin əlinə keçdi.

İSTİQLAL VARİSİ “İSTİQLAL”

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev qeyd edirdi: “Müstəqillik yolu qədər çətin yol yoxdur... Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindir, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir”.

1919-cu ildə “Yaşıl qələm” Ədəbi Cəmiyyətinin üzvləri Hüseyn Bəy Mirzə Camalov və Məhəmməd Ağaoğlu Azərbaycan Parlamenti qarşısında çıxış edərək Bakıda milli muzeyin yaradılması məsələsini qaldırdılar və 1919-cu il dekabrın 7-də parlamentin yaradılmasının ildönümü münasibətilə İstiqlal Muzeyinin açılışı oldu və Azərbaycanda ilk rəsmi dövlət muzeyi parlamentin nəzdində fəaliyyətə başladı. Bu fakt Azərbaycan mədəniyyəti tarixində mühüm hadisə idi və 1920-ci ilin aprelində Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra İstiqlal Muzeyi ləğv edilsə də, yeni muzeylərin təşkilində mühüm rol oynadı.

“Onilliklər keçdi. 1991-ci ildə Azərbaycan yenidən müstəqil dövlət oldu. Həmin ildə də Azərbaycan İstiqlal Muzeyi yaradıldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə bu adda muzeyin mövcudluğu haqqında fakt yox idi. Muzey yaradıldıqdan sonra, sənədlərin işlənməsi və arxivlərin öyrənilməsi nəticəsində məlum oldu ki, ilk rəsmi dövlət muzeyi “İstiqlal Muzeyi”dir.

Müstəqillik yoluna yeni qədəm qoymuş ölkədə bu adda muzeyin yaradılması təsadüfi deyildir. Muzey müstəqil Azərbaycanla həmyaşıddır. 26 il – kəşflər, dərk etmək, inkişaf zamanı və bu gün İstiqlal Muzeyinin əsas işi gəncləri Vətənə məhəbbət, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmək, ölkəmizin müstəqilliyi uğrunda canından keçən qəhrəmanların əziz xatirəsini əbədləşdirməkdən ibarətdir.

Muzeyin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də Azərbaycan Demokratik Respublikasının fəaliyyətilə bağlı olan eksponatları öyrənmək və onları təqdim etməkdir. Ekspozisiya zallarından biri bu mövzuya həsr olunub. Burada XX əsrin əvvəlləri ilə bağlı hadisələr, demokratik dövlətin yaradılması, həmçinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə həsr olunan eksponatlar, arxiv fotoşəkilləri, sənədlər, pul vahidləri, markalar, şəxsi əşyalar və mövzuya aid kitablar nümayiş olunur.

ridir. Həmin gün Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Azərbaycan İstiqlal Muzeyinin təşkilatçılığı ilə Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinin parlaq nümayəndəsi, görkəmli türkoloq, tanınmış mütəfəkkir və üçrəngli bayrağımızın ideya müəllifi, yazıçı-publisist Əli Bəy Hüseynzadənin qızı Feyzəvər xanım Alpars tərəfindən Azərbaycana hədiyyə olunan əşyalardan ibarət sərgitəqdimat keçirildi. Təqdimatda İstanbuldan gətirilən 161 əsərdən seçilmiş Əli Bəy Hüseynzadənin, övladları Səlim Turan və Feyzəvər Alparsın yaratdığı bir sıra sənət əsərləri, Əli Bəyin həyatının müxtəlif anlarını əks etdirən fotoşəkilləri, şəxsi əşyaları nümayiş etdirilib. Ümumiyyətlə, 37 təsviri sənət əsəri, 48 fotoşəkil, 53 şəxsi əşya, 22 orden, medal və nişanlar, eləcə də ipək üzərində çap olunmuş "Həyat" qəzeti Azərbaycana hədiyyə olunub. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan muzeylərinə ilk dəfə belə dəyərli əşyalardan ibarət

Muzeydə bu dövrə aid 517 eksponat var.

2013-cü ildə muzeyimizə maraqlı eksponatlar daxil olub. Türkiyə vətəndaşı, muzeyşünas Məşidə Niğmət Məmiş onun ulu babası Əhməd Əli oğluna məxsus iki kitabı – "İmadul İslam", "Darenta Şərhi" kitablarını muzeyə hədiyyə edib. Əhməd Əli oğlu türk əsgəri kimi, Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə Qafqaz Ordusunun tərkibində 15 sentyabr 1918-ci ildə Bakının azad olunmasında iştirak edib. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra o, on il azadlıqdan məhrum edilib. Bu illər ərzində iki müqəddəs əmanəti özündə saxlayıb, Türkiyəyə qayıtdıqdan sonra kitabları öz doğmalarına verib. Onun nəticələri də biləndə ki, Bakıda İstiqlal Muzeyi fəaliyyət göstərir bu kitabları bizə hədiyyə ediblər. Beləliklə, muzeyimizə 15 sentyabr 1918-ci il hadisələrinin şahidi yeni eksponatlar daxil olur.

9 iyun 2017-ci il muzeyin fəaliyyətində ən mühüm tarixlərdən bi-

kolleksiyanın bağışlanması çox əhəmiyyətli hadisədir. Tədbirdə çıxış edən Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm naziri Əbülfəs Qarayev bildirib ki, dövrünün qabaqcıl mütəfəkkiri və proseslərin fəal iştirakçısı olan Əli Bəy Hüseynzadənin qoyduğu irs millətin özünüdərkində çox önəmlidir, Türkiyə və Azərbaycan arasında mənəvi körpüdür. Nazir böyük mütəfəkkirin arxivinin qaytarılmasına görə Türkiyə dövlətinə də minnətdarlığını bildirib və qeyd edib ki, "Onlar bu tarixin Azərbaycana təqdimatı ilə sübut etdilər ki, bizim ayrılmaz tariximiz var".

Çox sevindirici haldır ki, 17 mart 2018-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsində xidmətlərinə görə Feyzəvər Turan Alpars "Dostluq" ordeni ilə təltif edilib.

Beləliklə, AXC dövrünü əks etdirən bu nadir kolleksiya Azərbaycan İstiqlal Muzeyinin fonduna daxildir və muzeyin ekspozisiyasında nümayiş olunacaq.

Muzeydə müntəzəm şəkildə Azərbaycan Demokratik Respublikasına və o dövrün görkəmli şəxsiyyətlərinin yubileylərinə həsr olunmuş tədbirlər reallaşdırılır.

“ Prezident İlham Əliyevin sərəncamına əsasən, Azərbaycan İstiqlal Muzeyində Azərbaycan Cümhuriyyətinin 90 illiyinə, M.Ə.Rəsulzadənin 130 illiyinə, Ə.Hüseynzadənin 150 illiyinə, general Ə.Şıxlınskinin 150 illiyinə, general S.Mehmandarovun 160 illiyinə və C.Naxçıvanskinin 120 illiyinə həsr olunan tədbirlər keçirilmişdir.

Dövlətimizin başçısı bu yubiley ilini “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili” elan etdi. Respublikada və lazımi təşkilatlarda “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinin təntənəli şəkildə” qeyd olunması haqqında hələ 16 may 2017-ci ildən Prezident sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncamın dövlətimiz üçün böyük tarixi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o dövrün varisi kimi, keçmiş tariximizi öyrənməli və ondan ibrət dərsləri götürməliyik.

“Bu il biz müstəqilliyimizin yüz illiyini qeyd edəcəyik. Yüz il bundan əvvəl müsəlman aləmində ilk dəfə olaraq Demokratik Respublika yaradılmışdır. Biz fəxr edirik ki, bu Respublikanı Azərbaycan xalqı yaradıb və bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirdi ki, Azərbaycan xalqı böyük xalqdır, istedadlı xalqdır, azad xalqdır” söyləyən cənab Prezident vurğulayıb ki, bugünkü müstəqil ölkəmiz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin şanlı varisidir.

Muzeyimizin fəaliyyətinin ən başlıca vəzifələrindən biri muzey

eksponatları vasitəsi ilə tariximizi və tarixi prosesləri işıqlandırmaq, gəncləri və yetişməkdə olan gənc nəslə muzeyə cəlb etmək, onların vətənpərvər ruhda tərbiyəsidir.

Bu yubiley ilində muzeydə və muzeydən kənar təşkilatlarda AXC-nin 100 illiyinə həsr olunan tədbirlər, açıq dərslər və sərgilər təqdim edilir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti bizim bugünkü tariximizlə sıx bağlıdır. Onun öyrənilməsi və təbliği Azərbaycan İstiqlal Muzeyinin fəaliyyətində daim diqqət mərkəzindədir.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurulması milli dövlətçilik tariximizdə əvəzsiz hadisələrdən biri kimi qiymətləndirilir. 23 aylıq qısa ömrünə rəğmən, məhz Cümhuriyyət dövründə xalqı-

mızın sonrakı taleyində böyük izlər buraxan tarixi proseslərin əsası qoyuldu. Təsadüfi deyil ki, 1991-ci ilin 18 oktyabrında qəbul edilən Müstəqillik Aktında müasir Azərbaycan Respublikası məhz AXC-nin hüquqi-siyasi varisi elan edildi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2018-ci ili ölkəmizdə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili” elan etməklə bir daha dövlətçiliyimizə, ənənələrimizə, Azərbaycan xalqının müstəqilliyinə töhfə verdi. Bu, ilk növbədə xalqımızın tarixi keçmişinin öyrənilməsinin, milli-mənəvi dirçəliş məsələlərinin daim diqqət mərkəzində saxlanması göstəricisi, ölkəmizin müstəqilliyinə verilən dəyərdir. ❖

Fəridə Şəmsi
Azərbaycan İstiqlal Muzeyinin
direktoru

NAZİRLƏR

XUDADAD BƏY MƏLİKASLANOV -
TƏRİQ VƏ MƏABİR (YOLLAR), POÇT
VƏ TELEQRAF NAZIRI; TİCARƏT,
SƏNAYE VƏ ƏRZAQ NAZIRI

CAMO BƏY HACINSKI - DÖVLƏT
MÜFƏTTİŞİ; POÇT VƏ TELEQRAF NAZIRI

BEHBUD XAN CAVANŞİR - DAXİLİYYƏ
NAZIRI; TİCARƏT VƏ SƏNAYE NAZIRI

ƏBDÜLMƏLİ BƏY ƏMİRCANOV - MALİYYƏ
NAZIRI; DÖVLƏT NƏZARƏTÇISI

AĞA AŞUROV - TİCARƏT VƏ SƏNAYE
NAZIRI; ƏRZAQ NAZIRI; POÇT VƏ
TELEQRAF NAZIRI

Ərazi bütövlüyümüzün təmin edilməsində Qafqaz İslam Ordusunun rolu

Rusiyada 1917-ci ilin fevral və oktyabr aylarında baş verən inqilablar nəticəsində dövrün nəhəng imperiyalarından biri olan çar Rusiyası çökdü. İmperiyanın çökməsi ilə müstəmləkə boyunduruğu altında əziyyət çəkən bir sıra xalqların müstəqillik ideallarının gerçəkləşməsinə imkanlar yarandı. Həmin imkandan ilk faydalananlardan biri də Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının böyük əksəriyyətini təşkil edən Azərbaycan xalqı idi. Etiraf etmək lazımdır ki, bu müstəqilliyin gerçəkləşməsində qabaqcıl demokratik fikirli Azərbaycan aydınlarının çox böyük xidmətləri olmuşdur. Bircə faktı xatırladaq ki, həmin dövrdə çar Rusiyası tərkibində yaşayan müxtəlif xalqları təmsil edən 35 milyon müsəlmandan yalnız Qafqazda yaşayan bir neçə milyonluq müsəlmən öz müqəddəratını təyin etmək uğrunda mübarizəyə qalxaraq, müvəqqəti olsa da, müstəqilliklərinə qovuşa bilmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Azərbaycan türkləri, xüsusən də onun qabaqcıl hissəsi arasında etnik özünüdərk, milli şüurun və milliyətçilik ideyalarının inkişaf etməsinin bir yekunu idi. Əslən Axıska türkü olan və Bakıda jurnalist kimi çalışan Ömər Faiq Nemanzadə 1918-ci ilin əvvəllərində Baş nazir Tələt Paşa ilə görüşündə azərbaycanlılarda türklük şüurunun inkişafına toxunaraq deyirdi: “Paşam, mən qəzetçiyəm. Azərbaycan mətbuatında çox çalışmışam. Azərbaycan xalqı türklüklərini qəti dərk etmiş bir millətdir. İstiqlala layiqdirlər. Güclü bir ədəbiyyata malikdirlər” (1, 56).

Birinci Dünya müharibəsinin vurduğu ağır yaralar və imperiyanın tənəzzülü Azərbaycan üçün bir sıra ciddi problemlər də gətirdi. Əvvəla, Azərbaycan, o cümlədən də neftlə zəngin Bakı şəhəri Dördlər İttifaqı, Antanta və bolşevik Rusiyası arasında maraqların və münasibətlərin toqquşduğu kəskin mübarizə məkanına çevrildi. Şəraitdən asılı olaraq onların Bakıda müdafiə etdikləri qeyri-müsəlmanlardan ibarət hakimiyyəti tez-tez əldən-ələ keçir, ölkənin sərvətləri, xüsusilə də neft ehtiyatları talan edilirdi. İkincisi, bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsindən sonra Rusiyanın I Dünya müharibəsindən çıxması nəticəsində Şərq cəbhəsindəki rus hərbi birləşmələri və onların tərəfində vuruşan ermənilər silahları ilə birgə təxris olunaraq Cənubi Qafqaza axın etdilər. Ac-yalavac əsgər kütlələrinin təxisi bölgədə gərginliyin və quldurluğun artmasına rəvac verdi. Digər tərəfdən, bu əsgər kütləsindən bölgədəki güclər də öz maraqlarına uyğun faydalanmağa səy göstərərək ölkədəki qarma-qarışıqlığı bir az da dərinləşdirdilər. Üçüncüsü, həm Antanta, həm də bolşevik Rusiyası ermənilərə yardımlar edərək onları Cənubi Qafqazda təşkilatlanmış hərbi gücə çevirdilər. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, hələ 1915-ci ildə Türkiyədə baş verən hadisələrdən və Almaniya ilə sovet Rusiyası arasında 1918-ci il martın 3-də bağlanan Brest-Litovsk sülhündən (həmin müqaviləyə görə, Qars, Ərdahan, Batum Osmanlı Türkiyəsinə qaytarılırdı) sonra 250 minə yaxın erməni Cənubi Qafqaza köç etmişdi. Antanta ölkələri tərəfindən maliyyələşdirilən və silahlandırılan bu ermənilərdən Osmanlı Türkiyəsinə qarşı döyüşlərdə geniş

miqyasda istifadə olunurdu. 1917-ci il dekabrın 7-də İngiltərə Hərbi Şurası ermənilərə maliyyə dəstəyi və Qafqaza fərqli yollarla erməni könüllü dəstələrinin gəlməsinə icazə verməsi ilə bağlı qərar qəbul etmişdi (2, 101). Həmin dövrdə İngiltərə tərəfindən ermənilərin dəstəklənməsi üçün ayrılan yardım 20 milyon sterlinqə bərabər idi (3, 329). Sadəcə, pul deyil, müxtəlif silah və sursatlar da ermənilər üçün tədarük edildi.

“ Bu yardımlar Versaldakı Antanta Ali Hərbi Şurasının ingilis hərbi mütəxəssislərinin 1917-ci ilin dekabr ayındakı memorandumunda açıq şəkildə göstərilməkdədir: “Ermənilərə hər vəziyyətdə işğal etdikləri bölgələrdə pul, silah və sursat tədarükü ingilis siyasətinin maraqları daxilindədir. Bu təcrübənin uğurlu olması nəticəsində erməni qüvvələrindən gələcəkdə türklərin diz çökməsi üçün faydalanmaq olar” (4,97). Digər tərəfdən, Şərq cəbhəsindən tərxis olunan rus hərbi hissələri də silahlarının böyük bir qismini ermənilərə verərək Qafqazı tərk edirdilər. Eyni zamanda, Şərq cəbhəsindən tərxis olunanların sırasında da xeyli miqdarda erməni əsilli zabıt və əsgər var idi. Onların bir çoxu mütəşəkkil erməni dəstələrinə qoşularaq müsəlman əhalinin qarət və qətl ilə məşğul idilər.

Təkcə Bakı şəhərinə Şərq cəbhəsindən tərxis olunmuş 6 min erməni əsgəri gəlmişdi. Himayədarları tərəfindən üstün və təşkilatlanmış güc halına gətirilən ermənilər Cənubi Qafqazın müsəlman əhalisinə divan tutur, yaşayış məntəqələrini dağıdır, insanları qətl edir və əmlaklarını talayırdılar. Tarixi faktlar sübut edir ki, həmin dövrdə on minlərlə azəri türkü bu cür erməni özbaşınalıqlarının qurbanı olmuşdur. Nəhayət, o vaxtlar təxminən 2 milyon əhalisi olan Azərbaycanın (5, c.85) ərazisinin az qala yarısından çoxu və özü də əhalinin daha sıx yaşadığı yerlər erməni və bolşeviklərin nəzarəti altında idi (6, 346). Göründüyü kimi, yeni tarixi şəraitdə Azərbaycan xalqı təklənmişdi və ixtiyarında olan resurslarla mövcud bolşevik-daşnak təhlükəsi ilə təklidə mübarizə aparmaq iqtidarında deyildi (6, 231).

Belə bir ağır vəziyyətdə yenidən yaranan AXC-nin də təkbaşına bu problemləri həll etməsi xeyli dərəcədə problematik görünürdü. Düzdür, AXC yeni hakimiyyət strukturları quraraq öz hakimiyyətini bütün bölgələrə yaymaq, qonşu dövlətlərlə sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi, beynəlxalq aləmdə tanınmaq, kaos və qarışıqlığın aradan qaldırılması, ölkənin müstəqilliyinə və varlığına olan təhdidlərin, eləcə də onun parçalanmasına gətirib çıxara biləcək fəaliyyətlərin qarşısının alınması və s. üçün ciddi işlərə başladı. Lakin onun bu işləri gerçəkləşdirə biləcək nə yetərinə gücü, nə də resursları var idi. AXC rəhbərləri yaxşı dərk edirdilər ki, bölgədə rəqib güclərin maraqlarının kəsişdiyi, hərc-mərcliyin hökm sürdüyü və azərbaycanlıların da cəlb olunduğu etnik münaqişələrin tüğyan etdiyi bir zamanda Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunmasında ciddi çətinliklərlə üzləşəcəklər. Müstəqilliklərini elan etmiş qonşu erməni və gürcülər çoxdan idi ki, oriyentasiya axtarışda idilər

və böyük güclərə sığınmağın yollarını arayırdı və bundan da yetərinə faydalana bilirdilər. Azərbaycanın bu problemlərinin həllində ona yardım edə biləcək yeganə güc dil və din baxımından qohum olan Osmanlı Türkiyəsi idi. Hələ fevral burjua inqilabından sonra Azərbaycanın bəzi bölgələrindən ayrı-ayrı nümayəndə heyətləri erməni qiyamlarının və rusların özbaşınalıqlarının qarşısının alınması, eləcə də müstəqillik mübarizəsində kömək üçün Osmanlı dövlətinə müraciət ünvanlamışdılar. Belə nümayəndə heyətlərindən birinə Gəncə Milli Komitəsi adından N.Şeyxzamanov başçılıq edirdi. O, çətinliklə də olsa İstanbula gedərək Ənvər Paşa, Tələt Paşa, Xəlil paşa və Sultan Rəşad kimi yüksək mənsəbli Osmanlı rəsmiləri ilə görüşüb Gəncə Milli Komitəsi adından yardım müraciətini çatdırmışdı. Nağı Bəy xatirələrində bu haqda yazırdı: “Mən etimadnaməmi çıxarıb Tələt Paşaya verdim. “Əziz paşalarım, Azərbaycan xalqı 100 ildir ki, çar hakimiyyətinin zülmü altında inləməkdə idi. Qafqaz Rusiya tərəfindən işğal olunarkən səkkiz xanlığın xalqı olan azərilər, yəni dini bir, dili bir, adət və ənənələri bir olan millətimiz Türk millətidir. Millətimiz rus hakimiyyətinə qarşı gecəli-gündüzlü hər fədakarlığa qatlaşaraq çalışdılar. Bu çalışmaların rus çarlığının devrilməsində böyük rolu olmuşdur. Qafqazda başsız qalan rus ordusu pərişan halda idi. Millətimizin silahlı qüvvələrinin hücumuna, təzyiqinə dözə bilmədilər. Onlar az bir vaxtda silahlarını ataraq çəkildilər. Azərbaycanın hər tərəfində xalqı idarə edə biləcək milli komitələr quruldu. Artıq anarxiyadan heç bir əsər-əlamət qalmadı. Ancaq bu gün üçün yaxşı olan bu vəziyyət sabah təhlükəlidir. İqtisadiyyatımız, ictimai vəziyyətimiz, imanımız, mədəniyyətimiz hər sahədə rus millətindən qat-qat üstün olsa da, azəri türklərinin istiqbalı qaranlıq görünür. Müstəqil yaşamağa öyrənmiş millətimizin böyük bir nöqsanı vardır. Xalqımızın vaxtilə hərbi təlim və tərbiyədən məhrum edilməsi və rus çarı Dəli Pyotrun vəsiyyətnaməsi gərəyincə İran və Türkiyə Rusiya himayəsi və nüfuzu altına keçmədən Qafqazdan əsgər alınmamasını əmr etməsi bu əskikliyi doğurmuşdur. Azərbaycan xalqı sizdən yardım gözləyir. Siz qardaş əlinizi bizə uzadaraq yardım edin. Müstəqil olaq. Siz bizi çəkib özünü qatmaq istəsəniz, biz buna razı ola bilmərik (bu zaman mərhum Tələt Paşa salondakılara “baxın ilhaki nə gözəl türkçə anladır” dedi). Bizə böyük hərbi qüvvə göndərməyin. Bizə hərbi mütəxəssis və çavuş AXCları göndərin. Bizdə az bir zamanda böyük hərbi qüvvə qurmağın imkanı vardır. Türk olduğumuz üçün istənilən qüvvə qanımızda mövcuddur. Xalqımızın milli qüvvətinə güvənərək az bir zamanda rusları torpağımızdan təmizləyib ata bildik” (1, 56).

Nuru Paşa

Osmanlı dövlətinin də Qafqazlarda maraqları var idi. Bu, ilk növbədə, çar Rusiyanın I Dünya müharibəsindən çıxması, Rusiyanın daxilindəki vətəndaş müharibəsi və qarma-qarışıqlıq nəticəsində yaranmış vəziyyətdən faydalanmaqla, yeni ərazilərin ələ keçirilməsi istəkləri ilə bağlı idi. Meydana gələn proseslər türklərə Qafqaz, İran və Orta Asiyaya girmək üçün əlverişli imkan yaratmışdı (7, 14). Digər tərəfdən, hakimiyyətdə olan Tələt Paşa, Ənvər Paşa, Cövdət paşa və s. kimi "İttihad və Tərəqqi" Partiyasının liderlərinin dünyagörüşündə türkçülük və turançılığa doğru bir meyillənmə hiss olunmaqda idi (8, 94). Bu görüşlər "İttihad və Tərəqqi" Partiyasının 1917-ci il noyabr ayının 11-də verdiyi bir bəyanatda da öz əksini tapmışdı. Həmin Bəyanatda deyilirdi: "Vətənimizin və millətimizin milli idealları bizi Moskva düşməni imhaya (məhv etməyə) dəvət etməkdədir. Beləliklə, rus idarəsindəki bütün irqdaşlarımızı içinə alan və onlarla birliyimizə imkan verəcək təbii hüddudumuz əldə edilmiş olacaqdır" (9, 68). Balkan məğlubiyyəti ilə osmançılıq, ərəblərin qiyamları ilə də islamçılıq iflasa uğradıqdan sonra türkçülük ideyası, daha doğrusu, turançılıq xətti Osmanlı dövlətinin rəsmi ideologiyasına çevrilməkdə idi (10, 35). Eyni zamanda, Osmanlı Türkiyəsinin hərbi güclərinin Qafqazlara yeridilməsinin mənəvi əsasları var idi. Osmanlı dövləti dünya türklüyünün və islamın mərkəzi idi. Dünya türkləri və müsəlmanları Osmanlı dövlətinə ümid yeri olaraq baxırdılar. Onunla dil, din, mədəniyyət və mənəviyyət baxımından bir olan Cənubi Qafqazın türk və müsəlman əhalisi erməni-daşnak və bolşevik dəstələrinin soyqırımına uğramışdılar. Özü nə qədər ağır vəziyyətdə olsa da, onlara yardım etmək

Osmanlının borcu idi (11).

Bolşevik-daşnakların azğınlığı və müsəlman əhaliyə qarşı törətdikləri qətləmlər və Qafqazlarda baş verən bir sıra proseslər Tələt Paşa və Ənvər Paşa öndərliyindəki Osmanlı hökumətinin Cənubi Qafqaza qoşun hissələri göndərilməsi fikrini qətiləşdirdi. Bunu Türkiyənin Batum konfransındakı nümayəndə heyətinin başçısı Xəlil bəyin 1918-ci ilin may ayının 26-da Zaqafqaziya nümayəndə heyətinin başçısına təqdim etdiyi memorandumdan da hiss etmək mümkün idi. Memorandumda deyilirdi: "... Zati-alilərinə məlum olduğu üzrə Qafqazın vəziyyəti çox kritik və qarışıqdır və həllənməyə möhtacdır. Bakı və ətrafında yüz minlərcə türk və müsəlmanlar özlərinə inqilabçı deyən vicdansız haydukların qanlı pəncəsində inləyir. Bu zavallıları təhdid edən düzəlməsi imkansız fəlakət gündən-günə artmaqdadır. Saysız mütəşəkkil quldur dəstələrinin təcavüzünə məruz qalan Qafqazın başqa bölgələrindəki türk və müsəlman xalqın vəziyyəti də heç cür ümidverici deyildir. Rəis həzrətləri, qəbul edərsiniz ki, bu adı daşımağa layiq olan heç bir hökumət qonşu olduğu bir ərazidə belə cinayətlərin cəzasız qalmasına dözə bilməz və yenə qəbul edərsiniz ki, Qafqazı məhv edən bu anarxiya münasibətilə Dövlət-Aliyyə-Osmaniyyənin vəziyyəti çox nazikdir. Çünki bu anarxiyanın Dövlət-Aliyyə-Osmaniyyənin əhalisi ilə eyni irq və dinə mənsub bir əhalinin asayişinə dəxi əlaqəsi vardır. Digər tərəfdən, ümumi hərbin gərəyi olaraq Dövlət-Aliyyə öz ordusunu digər cəbhələrə Qafqaz yolu ilə göndərmək məcburiyyəti qarşısındadır. Bu da indiki müəyyən olmayan vəziyyətə son qoymağı tələb edir" (12, 83-84). Digər tərəfdən, AXC ilə Osmanlı Türkiyəsi arasında iyunun 4-də bağlanmış müqaviləyə (IV maddəyə) əsasən Osmanlı hökuməti dinclik və asayiş möhkəmləndirmək, ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün, əgər ehtiyac olarsa, Azərbaycana hərbi yardım göstərməyi öz üzərinə götürürdü (13, v.1-3).

“Ölkədə erməni-rus talanlarının davam etməsi, eləcə də Bakı XKS-nin qoşunlarının Gəncəyə doğru irəliləməsi 4 iyun müqaviləsindən dərhal sonra Azərbaycan hökumətini məcbur edirdi ki, hərbi yardımla bağlı müqavilə şərtlərindən istifadə etsin. Bu məqsədlə Milli Şuranın sədri M.Ə.Rəsulzadə və xarici işlər naziri M.H.Hacinski Azərbaycana hərbi yardım göstərilməsi barədə Türkiyə nümayəndələri ilə danışıqlar apardılar.

Müqavilə öhdəliklərinə görə onlar Osmanlı hökumətindən Azərbaycana ordu göndərilməsini rica etdilər (14, 530). Azərbaycan Nazirlər Şurasının sədri F.X.Xoyski parlamentdəki çıxışlarından birində Osmanlı dövlətindən hərbi yardım istənilməsi məsələsini dəyərləndirərək deyirdi: "Türkiyə-Azərbaycan sülhnaməsinin bir maddəsinə görə, məmləkətimizə nə vaxt lazım olsa, hüququmuzun müdafiəsi üçün türklər bizə bir qədər əsgər verməli idilər. Ona görə ki, darda qaldıqda bu çarəyə təvəssül edildi. Türklər imzalarına əməl və vəzifələrini hüsn-ifa etdilər. Əlbəttə, qoşunsuz, gücsüz görülməsi pək müşkül olan işlər çox çətinliklə yavaş-yavaş işlənirdi. Bizə xaricdən qüvvə almaq üçün başqa millət və dövlətə müraciət etmək bəzi şəraitdən dolayı mümkün deyildi, müraciət etdikdə də

bir nəticə hasil olmazdı, ona görədir ki, dindəş və millətdəşimiz olan Türkiyəyə müraciət edildi" (18, 39).

“ Qeyd edək ki, Osmanlı dövləti Azərbaycan nümayəndələrinin əvvəllərdən olunmuş müraciətlərinə əsasən praktik fəaliyyətə başlamışdı. Ancaq Osmanlı dövlətini ciddi surətdə narahat edən bir məqam var idi ki, o da Cənubi Qafqazda ciddi maraqları olan, müttəfiq Almanıyanın Azərbaycana türk hərbi kontingentinin yeridiləcəyinə etiraz edə biləcəyi ilə bağlı idi. Elə hərəkət edilməli ki, bu, Almanıyanın etirazlarına səbəb olmasın. Ona görə Osmanlı hökuməti qərara aldı ki, Osmanlı ordusu və Azərbaycan könüllülərindən ibarət İslam Ordusu yaradılsın.

Ənvər Paşanın fikrincə, belə olduqda Almanıyanın müqavimətini aradan götürmək olardı (15, 164). Əslində, Qafqaz İslam Ordusunun yaradılmasına Ənvər Paşa hələ 1918-ci ilin mart ayından başlamış və aprel ayının 5-də o, Qafqaz İslam Ordusunun təşkili haqqında əmri imzalamışdı (16, 85-86). Qafqaz İslam Ordusunun qarşısına qoyulan əsas məqsədlər əsasən aşağıdakılardan ibarət idi: ermənilərin ingilislərlə birləşərək Bakını işğal etməsinə maneçilik törətmək; Bakıda müsəlmanlar və bolşeviklər arasındakı müharibəyə müdaxilə etmək; Bakı ilə bağlı “almanların ehtiraslarına mane olmaq”; Qafqaz müsəlmanlarını təcavüzdən qurtarmaq” (17, 234).

Yeni yaradılacaq Qafqaz İslam Ordusuna Ənvər Paşa özünün ən yaxın və etibarlı adamlarından biri, ögey qardaşı Nuru Paşanı təyin edir. Tezliklə Nuru Paşanın rəhbərliyindəki hərbiçilər (300 nəfər) Araz çayını keçib (mayın 20-də) Gəncəyə doğru hərəkət etməyə başlayaraq mayın 25-də şəhərə yetişdilər (19, 106). Gəncədə xalq qıraqlı bölgələrdən gələnlərin iştirakı ilə Türk əsgərlərini böyük təntənə ilə qarşıladılar. Sonralar M.Ə.Rəsulzadə bu barədə yazırdı: “O zaman müdhiş bir anarxiyaya məruz, digər tərəfdən də, bolşevik təcavüzü ilə təhdid olunan Gəncə Nuru Paşanı göydən enmiş xilaskar bir mələk kimi qarşılamışdı. Xalqın ona göstərdiyi istiqbal Gəncə tarixində görünməmişdi” (20, 38-39). Nuru Paşa Gəncəyə gəldikdən sonra onun ilk addımlarından biri Azərbaycanın müxtəlif məntəqələri ilə əlaqə yaratmaq və həmin məntəqələrdə müqavimət dəstələrinin təşkilinin genişləndirilməsinə cəhd göstərməklə bağlı idi (6, 272). Az zaman içərisində Gəncə-Qazax, Zaqatala, Nuxa, Ağdam, Ağdaş, Cəbrayıl, Qarabağ və Zəngəzurun şərq tərəflərini əhatə edən məntəqələrdə əsəyişin təmini üzrə idarə və komandalar təsis edildi (6, 272). Türk qoşunları Gəncədə olarkən digər mühüm bir addım isə oradakı erməni (Gəncədə təxminən 20 minə qədər erməni yaşayırdı) silahlı dəstələrinin tərk-silahı ilə bağlı idi. Xatırladı ki, Gəncədə erməni qəsəbəsinin əhalisi inqilab dövründə silah yığmış və hətta 600 nəfərdən ibarət tam təşkil olunmuş, tüfənglər və pulemyotlarla silahlanmış taborla malik idi (19, 183). Baş verən döyüşlər nəticəsində erməni silahlı dəstələri tərk-silah edildi. Türklər Azərbaycanda ilk şəhidini də bu döyüşlərdə vermişdi.

İyunun əvvəllərində digər Türk hərbi hissələri artıq Gəncəyə yetişməkdə idilər. Türkiyə qoşunlarının digər bir qismi Qars və

Gümrüdən keçib Qarakilsə-Dilican-Qazax və Ağstafa yolu ilə, başqa bir hissəsi isə Cənubi Azərbaycan-Qarabağ istiqamətindən hərəkət edərək Azərbaycana daxil olmaqda idilər. Mürsəl Paşanın başçılıq etdiyi Türkiyə ordusunun ən yaxşı diviziyalarından olan 5-ci diviziya iyun ayının əvvəllərində Gəncəyə daxil oldu. 257 zabıtdən və 5575 əsgərdən ibarət olan bu diviziyanı Azərbaycan əhalisi böyük sevinclə qarşıladı (21, 63).

Sovet Rusiyası, Bakı XKS və Almaniya, eləcə də Gürcüstan Osmanlı dövlətinin bu hərəkətlərindən dərin narahatçılıq keçirməyə başladılar. Hətta Almaniya Gürcüstana təzyiq göstərirdi ki, Osmanlı qoşunlarını öz ərazisindən Azərbaycana buraxmasın. Ona görə iyun ayının 10-da Borçalı istiqamətindən Azərbaycana doğru hərəkət edən türk qoşunları alman-gürcü qoşunları ilə üz-üzə dayandı. Çox da böyük olmayan hərbi əməliyyat nəticəsində Türkiyə ordusu general Kressin başçılıq etdiyi alman-gürcü dəstələrini geri oturtdu və xeyli sayda əsir aldı. Bu hadisə ilə bağlı iyun ayının 11-də Almaniya Baş Qərargahı öz teleqramında Türkiyədə və Yaxın Şərqdə olan hərbi hissələrini çıxaracağı ilə Osmanlı hökumətini hədələyirdi və hərbi əsirləri buraxmağı tələb edirdi (22, 479). Lakin bütün bunlara baxmayaraq, nə alman-gürcü qoşunları, nə də digər qüvvələr Türk ordusunun Gəncəyə, son nəticədə isə Bakıya hərəkətinin qarşısını ala bildi.

Bakıda yerləşən bolşevik-daşnak hökuməti Azərbaycan xalqının müstəqilliyinə və türklərin bura da möhkəmlənməsinə qısqancılıqla yanaşaraq öz silahlı dəstələrini Gəncənin üzərinə göndərdi. Onlar həm Şamaxı yolu ilə, həm də dəmir yolu xətti boyunca qərbə doğru irəliləməkdə idilər. Belə bir vaxtda hər hansı bir lənglik göstərmək əlavə neçə-neçə kəndin itirilməsi, qanlar bahasına geri qaytarılacaq mövqelərin əldən verilməsi demək idi. Qəti və sürətli tədbirlərin həyata keçirilməməsi həm də nə qədər insanın öz yurd-yuvasından qovulması, əzab və işgəncələrə düçar olması ilə nəticələnərdi. Ona görə də Qafqaz İslam Ordusu komandanlığı türk qoşunları yetişənə kimi şərqə doğru hərəkətin başlanmasına qərar verdi (6, 371). İyunun 11-dən etibarən bolşevik-daşnaklarla müxtəlif istiqamətlərdə (Ucar, Goyçay, Kürdəmir, Qaraməryəm və s.) bir sıra qanlı döyüşlər baş verdi. Bu döyüşlərdə QİO-da xeyli itkilər vermək bahasına düşmənin hücumlarını dayandıra bildilər. Bundan sonra iyunun 27-də yenidən hücumla cəhd edən bolşevik qoşunları məğlub edilərək geri oturduldu. Əks-hücum nəticəsində Göyçay və Müsüslüdə mühüm qələbələr əldə edildi. Bakıya doğru irəliləmək üçün əlverişli imkan yarandı. Bu döyüşlərdən sonra QİO 28 iyun-2 iyul arasında Salyan ətrafında olan bolşevik-daşnak qoşunlarını darmadağın edərək bu əraziləri

də düşməndən təmizlədi. İyul ayında Qafqaz İslam Ordusu Şamaxı (19-22 iyul 1918-ci il) və Hacıqabul (26-31 iyul 1918-ci il) ətrafında düşməni qüvvələrini məğlub edərək Bakıya yaxınlaşdı. Artıq iyulun sonlarında Bakı ətrafında döyüşlər gedirdi. Vəziyyətin gərginləşdiyini görən Bakı komissarları iyulun 31-də hakimiyyətdən getmələrini bəyan etdilər (23, 616). Avqustun 1-də isə Bakıda daşnaklar, sağ eserlər və menşeviklər "Sentrokaspi və sovetlərin Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin Diktaturası" adlı hökumət təşkil etdilər. Bakı Soveti kimi, Sentrokaspi Diktaturası da Xalq Cümhuriyyətini tanımır, Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını müəyyənləşdirmək istəyini heç bir vəchlə qəbul etmir, AXC-nin dəvəti ilə Azərbaycan xalqının imdadına çatmış Türk qoşunlarına işğalçı kimi baxırdılar (19, 264).

Bakıya olunan hücumların qarşısını almaq üçün Sentrokaspi diktaturası ingilislərin qüvvələrindən faydalanmaq istədilər. Bunun üçün Ənzəliyə gedən nümayəndə heyəti general Denstervil başda olmaqla ingilis qüvvələrini Bakıya dəvət etdilər. Digər tərəfdən, Almaniyə ilə bolşevik Rusiyası arasında avqustun 27-də gizli bir müqavilə imzalandı. Müqavilənin 14-cü maddəsi isə bilavasitə Azərbaycana aid idi. Müqavilədə Almaniyə tərəfi öhdəlik götürürdü ki, Qafqazda üçüncü dövlətin (Osmanlı dövləti) hərbi qüvvələri Kür çayının mənsəbindən Petropavlovsk kəndinə qədər, Şamaxı qəzasının sərhədləri boyunca Əyrioba kəndinə qədər, Bakı, Şamaxı və Quba qəzaları sərhədləri boyunca Bakı qəzasının şimal sərhədlərindən dənizə qədər olan ərazilərə keçməsin (24, 443-444). Bu müqavilədən Osmanlı dövləti avqustun sonlarında xəbər tutdu. Almanların bu hərəkəti Qafqaz İslam Ordusunun Bakıya doğru irəliləyişini sürətləndirdi. Nəhayət, sentyabrın 15-də Azərbaycan və Osmanlı hərbi birləşmələri Nuru Paşanın rəhbərliyi ilə Bakı şəhərinə daxil olaraq oranı düşmənlərdən azad etdilər. Bakının alınması Azərbaycan-Türkiyə hərbi əməkdaşlığının uğurlu yekunu idi. Hadisə Türkiyədə də böyük sevincə qarşılanmış və bununla bağlı şənliklər təşkil olunmuşdu. Bakının azad edilməsinin böyük tarixi əhəmiyyəti var idi. Azərbaycan və türk silah qardaşlığının sayəsində Azərbaycan təbii, tarixi paytaxtına, milli, mənəvi, elm və mədəniyyət mərkəzinə qovuşdu (11).

“Azərbaycan torpaqlarının azad olunması asan başa gəlməmişdi. Bu qələbə Qafqaz İslam Ordusu tərkibində vuruşan yüzlərlə Türk və Azərbaycan oğullarının qanı bahasına ərsəyə gəlmişdi. Ümumiyyətlə, Azərbaycan torpaqlarının azad olunmasında Qafqaz İslam Ordusu 4 min əsgər və zabıt şəhid vermişdi (25).

Ənvər Paşa

1918-ci ilin payızında alman-türk bloku dünya müharibəsində məğlubiyyəti ilə bağlı oktyabrın 30-da Türkiyə Mudros barışıqının ağır şərtlərinə imza atmalı oldu. Osmanlı imperiyası ilə yanaşı, onun müttəfiqi sayılan Azərbaycan iştirak etmədiyi müharibədə məğlub sayıldı (21, 51). Mudros barışıqının on birinci maddəsinə görə, Türkiyə ordusu tezliklə Cənubi Azərbayanı və Zaqafqazı tərk etmək zorunda qaldı. Eyni zamanda, Mudros barışıqının şərtlərinə görə, müttəfiqlər Bakını işğal etməli idi. Noyabrın 4-də Ə.M.Topçubaşov Azərbaycan hökuməti adından Mudros barışıqının Azərbaycana aid maddələrinə etirazını bildirdi (26, 19).

Azərbaycan üçün faciəvi olan bu müqavilənin ağır şərtlərinə baxmayaraq, xalqımız vaxtilə türk ordusunu böyük hərətlə qarşıladığı kimi, dünya müharibəsində məğlub dövlətlər arasında olmasından ehtiyat etməyərək onu dərin hörmət və ehtiramla yola saldı. Noyabr ayının 10-da, bazar günü Azərbaycan hökuməti Nuru Paşanın şərəfinə ziyafət verdi. Ziyafətdə 400 nəfər tanınmış ziyalı və siyasi xadim, sənayeçilərin nümayəndələri, siyasi partiyaların və cəmiyyətlərin liderləri, Azərbaycan ordusunun rəhbərliyi iştirak edirdi (16, 158). Həmin ziyafətdə çıxış edən Fətəli Xan Xoyski Azərbaycan uğrunda qanı tökülən Türk əsgərlərinin heç vaxt unudulmayacağını vurğulayaraq dedi: "Azərbaycanın döyüş meydanlarında bizim türk qardaşlarımızın qanı bizim qanımızla bir-birinə qarışdı. Mənşə etibarilə biz bir-birimizə qohumuq, indi Azərbaycan torpaqlarında bir-birinə qarışan qanımız bu qohumluğu daha da möhkəmləndirdi. Azərbaycanın azadlığı uğrunda tökülmüş qanlar Osmanlı və Azərbaycan türkləri arasında dostluğun və qırılmaz əlaqələrin möhkəm təminatıdır" (27). ♦

Şirin Bünyadova
tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Əsgər Əhməd
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: Asker57@gmail.com

Ədəbiyyat:

1. Nağı Keykurin. Nağı Bəy Şeyxzamanlının xatirələri və istiqlalıyyət fədaıları. Bakı, Təknur, 2007.
2. PRO CAB (Cabinet Papers) 23/4, War Cabinet, 294, Minutes of a Meeting of the War Cabinet held at 10, Downing Street on Friday, December 7, 1917.
3. Yerasimos Stefanos. Milliyetler ve sınırlar. Bal-kanlar, Kafkasya ve Orta Doğu. İstanbul: İletişim yayıncılık, 2000.
4. PRO. CAB. 25/120, S.W.C. 1, Secret, "Note on the Military Situation in Armenia" by Supreme War Council, British Section, Versailles, December 3, 1917.
5. N.Yüceer, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan hərəkatı: Azerbaycan ve Dağıstan'ın bağımsızlığını ka-zanması, 1918. Ankara: Genelkurmay basım evi, 1996.
6. M. Süleymanov. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi tarixi. I cild, Tehran, Firuzan Nəşriyyatı, 2014.
7. E.Şixəliyev. İngiltərənin Cənubi Qafqaz siyasətində erməni amili və Naxçıvan məsələsi (XX əsrin əvvəlləri). Strateji təhlil, say 4 (11), 2014, səh. 9-22.
8. M. Görüryılmaz, Türk Qafqaz İslam Ordusu və ermənilər (1918), Qismət, Bakı, 2009.
9. Y. Reha. Birinci Dünya müharibəsi başlan-ğında Osmanlı dövlətinin Qafqaz siyasəti. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu. Bakı, 2008, s.57-74.
10. V.Qafarov. Türkiyə-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan məsələsi (1917-1922). Bakı: Azərnaşr, 2011.
11. M.Qasımlı. Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan. <http://kaspi.az/az/qafqaz-islam-ordusu-ve-azerbaycan>.
12. T.Sünbül. Azerbaijan Dosyası. Ankara, Kök Yayınları, 1990.
13. Osmanlı imperatorluğu hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası arasında dostluq müqaviləsi. 04.06.1918. //ARDA, f.894, s.2, i. 88, v.1-3.
14. N.Kurat. Türkiye ve Rusiya. Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.
15. Mim Kemal Öke. Ermeni Meselesi. İstanbul, Aydınlar ocağı, 1986.
16. C.P.Həsənlı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti (1918-1920). Bakı, "Garisma" MMC, 2009, 576 səh.
17. M.Süleymanov. Qafqaz İslam Ordusunun quruluş, hazırlıq və səfərbərlik vəziyyəti // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu toplusu. Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008.
18. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) Parlament (stenoqrafik hesabatlar). I cild. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998.
19. M.Süleymanov. Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan. Bakı, Hərbi Nəşriyyat, 1999.
20. Rəsulzadə M.C. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, Elm, 1990.
21. N.Nəsibzadə. Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920). Bakı, "Ay-Ulduz" nəşriyyatı, 1996.
22. W.E.D.Allen and Paul Muratof. Caucasian Battlefields: A History of the Wars and Turco - Caucasian Border (1828-1921). Cambridge, University Press, 1953.
23. Большевики в борьбе за победу социалистической революции в Азербайджане. 1917-1918. Документы и материалы. Баку, 1957.
24. Документы внешней политики СССР. Том 1. 7 ноября 1917 - 31 декабря 1918 г. М.: Госполитиздат, 1959.
25. A.İsgəndərov. Məsəlman Şərqiində ilk res-publika – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti "Xalq qəzeti". 2014. 24 may. N 108. S.5.; 25 may. N 109. S. 4.
26. A.Əhmədova. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti. "Qanun". 2013. №7 (225). S.19-22.
27. Азербайджан, 1918, 12 ноября.

Резюме

Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с Кавказской исламской армией, которая сыграла важнейшую роль в сохранении территориальной целостности и обеспечении безопасности Азербайджана. Отметим, что в связи с выходом большевистской России из Первой мировой войны на Южном Кавказе сложилась новая обстановка. В результате этого в регионе сформировались новые самостоятельные государства. Но такое положение одновременно привело к возникновению ряда проблем в отношении народов региона, в особенности, мусульманских турков. Разбойные группировки из демобилизованных с Южного фронта солдат и офицеров армянского и русского происхождения грабили, убивали, мучили население мусульманско-туркских сёл. В то же время богатый нефтью Баку тоже находился в руках враждебных сил, которые хотели распространить свою власть на весь Азербайджан. Естественно, у правительства Азербайджана, только начавшего формироваться, не было ресурсов и никаких возможностей, чтобы противостоять этому. Поэтому АДР с целью использовать условия заключенного с Османской Турцией в Батуми договора и получить помощь в решении этих проблем обращается к братскому турецкому государству за помощью. Османское правительство, положительно оценив это обращение, посылает в Азербайджан часть своих войск под предводительством Нуру Паши. С помощью турков была сформирована Кавказская исламская армия, к которой примкнули и добровольцы из Азербайджана. В скором времени эта армия, нанеся тяжелые удары по армяно-русским формированиям, стала освобождать одну за другой азербайджанские территории. Наконец, 15 сентября 1915 года усилиями Кавказской исламской армии Баку был освобожден от вражеских сил. При поддержке турецких военных, находящихся в Азербайджане, в республике была проведена большая работа в области строительства национальной армии.

Ключевые слова: Парламент, Расулзаде, заседание, толпа.

Summary

The Article is devoted to the investigation of the items relating to Caucasian Islamic army which played a substantial role in the ensuring of Azerbaijan's territorial integrity and security. We must mention that, after Bolshevik Russia ended the World War II, the new and different situation arose. As a result of that, the new states were formed in the region, but this brought along a lot of problems for the region peoples, especially for Muslim Turks. Armenian and Russian origin soldiers and officers who released from the Eastern front destroyed Muslim-Turkish villages, murdered peaceful residents. Baku, rich with petrol were, at the same time captured by the enemy forces and they intended to spread their authority to whole Azerbaijan. Naturally, recently formed Azerbaijan State had not had the opportunity to prevent this. That's why Azerbaijan Republic applied the Ottoman state for help to solve these problems and benefit from The terms of Batum treaty. Appreciating positively, Ottoman state sent the part of its troops to Azerbaijan by the leading of Nuru pasha. Caucasian Islamic Army was formed with the participation of Azerbaijanis by the help of Turkish officers. Soon this army defeated Armenian-Russian armies and released Azerbaijani lands. Finally, Baku city was released from enemies by the efforts of Caucasian Islamic army in September 15, 1915. The enemy forces were defeated in other regions of Azerbaijan. Great measures were taken in the field of army construction in Azerbaijan by the help of Turkish army.

Key words: Parliament, Rasulzadeh, meeting, crowd.

NAZİRLƏR

XUDADAD BƏY RƏFİBƏYLİ - SƏHIYYƏ
NAZIRI; ÜMURİ-NAFİƏ VƏ XEYRİYYƏ
(SOSIAL TƏMİNAT) NAZIRI

MUSA BƏY RƏFİYEV - PORTFELSİZ
NAZIR; MƏZAHİB VƏ MÜAVİNƏ
(MƏZHƏBLƏR VƏ SOSIAL TƏMİNAT)
NAZIRI; SƏHIYYƏ NAZIRI

İSMAYIL XAN ZİYADXANOV -
HƏRBİ İŞLƏR MÜVƏKKİLİ

ASLAN BƏY SƏFİKÜRDÜLÜ - POÇT VƏ
TELEQRAF NAZIRI; ƏDLİYYƏ VƏ
ƏMƏK NAZIRI

SƏMƏD AĞA MEHMANDAROV -
HƏRBİYYƏ NAZIRI

ƏLİMƏRDAN BƏY TOPÇUBAŞOV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ MƏFKURƏSİ

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının istiqlal məfkurəsinin daşıyıcılarından olan Əlimərdan Bəy Topçubaşovun həyat və fəaliyyəti haqqında əksər tədqiqat materialı hər dəfə yeni faktların üzə çıxmasına şərait yaradır. Ə.Topçubaşov dövrünün yüksək təhsil almış hüquqşünası, elm, ictimai xadimi və naşir idi. Peterburq Universitetində təhsil aldığı illərdən başlayaraq dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə biganə qalmaması onun fikir və düşüncələrinin inkişafını millətin taleyüklü məsələlərinə yönəlmişdi. Onun bütün fəaliyyətində əsas məqsəd, özü demişkən, “qəflət yuxusunda” olan millətin milli oyanışında, milli azadlıq hərəkatının düzgün istiqamətlənməsində ziyalı kimi iştirak etmək idi. Qarşıda duran məqsəd və vəzifələrin vahid təşkilat proqramının yoxluğuna baxmayaraq, dövrün ziyalılarının, xüsusilə Ə.Topçubaşov və onun yaxın silahdaşlarının fəaliyyət istiqamətləri çox düzgün müəyyənləşdirilmişdi:

- xalqın maarifləndirilməsi və mədəniyyətin inkişafına nail olmaq (yalnız bu yolla cəhalətə və fanatizmə qalib gəlmək olardı);
 - milli şüurun oyanışı və xalqın haqq və hüquqlarının dərkinə çalışmaq;
 - azadlığın, müstəqilliyin müstəmləkəçiliyə və milli ədavət siyasətinə qalib gəlməsinin yollarını müəyyənləşdirmək;
 - islam bayrağı altında ümumrusiya ərazisində milli azadlıq ideyalarını mübarizəyə yönəltmək;
 - türk xalqlarının birliyi ideyasını (vahid dil, mənaəviyyət ümumiyyəti, vahid milli ideologiya) gələcək qalibiyyətin əsas simvolu kimi qəbul etmək.
- Dərin hüquq təhsilinə, ictimai-siyasi dünyagörüşə və milli ruha malik Ə.Topçubaşov qəbul etdiyi fəaliyyət proqramının hər mərhələsində çətinliklə olsa da, nailiyyət qazanırdı.

“Sözün əsl mənasında, Ə.Topçubaşov yaradıcılığı ilə tanışlıq Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinin ən vacib məqamlarının mənzərəsini əks etdirir. Millətin ən fədakar oğulları xalqın gələcəyi uğrunda mübarizə apardıqları halda, onlar sovet dövrü materiallarında “xalq düşmənləri” kimi yazılmışlar. Ə.Topçubaşovun ictimai-siyasi fəaliyyətinin püxtələşməsində məktəb rolunu oynayan “Kaspi” qəzetini xüsusilə vurğulamaq lazımdır.

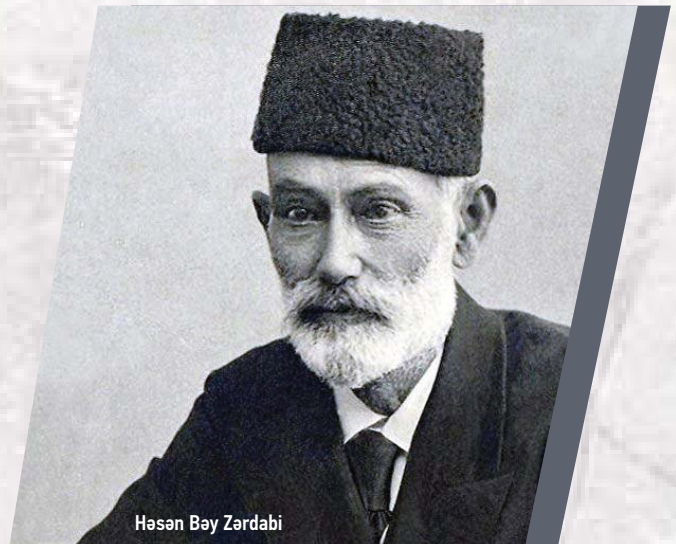
Qısa bir dövrdə redaktor kimi fəaliyyət göstərən M.A.Şahtaxtlıdan sonra Əlimərdan Bəyin “Kaspi” qəzetinin ikinci müsəlman redaktoru olması, maarifpərvər mesənət Zeynalabdin Tağıyevin uzaqgörənliyi ilə qəzet və mətbəə işinə diqqətini yönəltməsindən sonra baş verdi.

Artıq 1898-ci ildə Ə.Topçubaşovun redaktor təyin olunduğu vaxtdan “Kaspi” qəzeti “müsəlman “Kaspi”si” adlandırılmağa başladı. Yeri gəlmişkən, “Kaspi” qəzeti ilə bağlı ideya-amalların inkişafında istiqamətləndirici maarifpərvər ideoloq H.Zərdabinin fəaliyyətini xüsusilə vurğulamaq gərəkdir. Dövrün bütün milli-mədəni, maarifçilik mübarizəsində xalqın, millətin taleyüklü məsələlərinin həllində H.Zərdabi ziyalıların məsləhət yeri, istinad nöqtəsi idi. Əlimərdan Bəyin qayınatası Həsən Bəyi hərtərəfli yüksək qiymətləndirərək onun bütün məsləhətlərini dinləməsi fəaliyyətinin uğur əmsalına çevrilmişdi. Həsən Bəylə Əlimərdan Bəyi təkcə qohumluq əlaqələri deyil, ən başlıcası, milli məfkurəyə xidmət amalı birləşdirirdi. Birgə müəyyənəşdirilən gələcək hədəflər böyük düşüncə xadimlərinin mərhələli fəaliyyətində çox dəqiq həyata keçirilirdi.

“Səlahəddin Xəlilovun təbirincə desək: “Milli ruh öz inkişafında mərhələlərdən keçir. Bir şəxsin özünüdərk yolunda emosiyadan təfəkkürə və oradan da fəlsəfi dünyagörüşünə doğru keçdiyi yola bənzər, bir millət də yalnız ruhun emosional halından fəlsəfi özünüdərk məqamına yüksələrək əsl böyük millət olur”. Bu fikir Əlimərdan Bəyin həyat və fəaliyyətinin mərhələləri ilə eynilik təşkil edir.

Peterburq Universitetinin məzunu kimi Tiflis mühitində vəkillik fəaliyyətinə başlaması sonralar onu gərgin ictimai-siyasi proseslərin, qaynar ədəbi mühitin mərkəzi olan Bakıda məskunlaşmağa sövq etdi. 1894-cü ildən Bakıda yaşaması onun milli düşüncəli ziyalı təbəqəsi ilə yaxından tanışlığına şərait yaratdı.

1881-ci ildən fəaliyyətə başlayan, Azərbaycan tarixində yeni ruhlu mətbuat orqanı olan “Kaspi” qəzeti xalqın milli intibah və istiqlal hərəkətində böyük rol oynadı. 1897-ci ilin sonlarından “Kaspi” mətbəəsinin H.Z.Tağıyev tərəfindən 57 min rubla satın alınmasında, hətta nəşirliyi öz üzərinə götürməsində Ə.Topçubaşovun qayınatası, böyük maarifçi ideoloq H.Zərdabinin məsləhəti tarixi əhəmiyyətə çevrildi.

Həsən Bəy Zərdabi

Siyasi qınaqlara məruz qalmaması üçün H.Z.Tağıyevin mətbəəni Ə.Topçubaşova icarəyə verməsi haqqında müqavilə imzalaması 1898-ci ildən “Kaspi” qəzetinin fəaliyyət proqramını milliləşdirdi. Onun redaktoru olduğu “Kaspi” qəzetini “müsəlman “Kaspi”si” adlandıranlar çox haqlı idilər. Fəaliyyət ideyasının milli-mədəni inkişafa, maarifçiliyə, milli oyanışa çağırışa, fəhlə və kəndlilərin hüquqlarını dolaylı yolla da olsa, müdafiə etmək istiqamətinə yönəlməsi qəzetin tam milli mövqedən çıxışı etdiyini göstərirdi. Əlimərdan Bəyin əqidəsində cəmlənən düşüncə fəlsəfəsi təkcə kağız üzərində yazı deyil, problemlərin həlli yolları, hüquqi əsaslarla izah olunur, ideyanın həyata keçməsi prosesi onun “biz hər bir halda ictimaiyyətin və həqiqətin tələblərinə cavab verməyə borclu yuq, həqiqət mətbuatın ali məqsədidir” fikri kimi həyatının bütün mərhələlərində fəaliyyətinin düsturuna çevrildi.

Onun redaktorluğu dövründə qəzetin gündəlik tirajının on minə çatması, Rusiya ərazisində yaşayanlara, xüsusilə türkdilli və müsəlman dininə mənsub xalqlara nüsxələr göndərilərək onları birliyə səsləməsi Əlimərdan Bəyi ümummüsəlman lideri kimi yüksək dəyərləndirirdi.

Çevik düşüncə tərzinə və operativ fəaliyyət vərdişinə malik olması Əlimərdan Bəyə hadisələri məqamında düz-

gün qiymətləndirməyə, milli düşüncə sahiblərindən ibarət dost çevrəsini genişləndirməyə imkan yaradırdı. 1905-ci ildə mətbuat tariximizdə öz yeri olan “Həyat” qəzetinin idarəçilik məsələsində rəhbərliyi tərəddüd etmədən Ə.Hüseynzadə və Ə.Ağaoğluna tapşırırmışdı. Bu ərafədə Azərbaycanın ilk “millət xadimi” kimi birinci Dövlət Dumasının vəkili statusunda bütün Qafqaz müsəlmanlarının, Rusiya müsəlmanlarının lideri səviyyəsində onların hüquqlarını müdafiə edirdi. Xalq, millət fədaisi kimi gördüyü işlər Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurulmasına qədərki dövrdə onun dövlət lideri kimi yetişməsində xüsusi rol oynadı. Cəsarətli addımları müxalif mövqedən çıxış edərək “Vıborq bəyannaməsi”ni imzalaması və buna görə də üç ay həbsə məhkumluğu ilə nəticələndi. Sözünlə əsl mənasında, Ə.Topçubaşovun böyük siyasi lider, milli istiqlal düşüncəsinin ideoloqu kimi yetişməsi 1917-ci ildə Qafqaz və Rusiya müsəlmanlarının qurultayına sədr seçilməsində öz təsdiqini tapdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) yaranmasında böyük

nin müstəqilliyinə dünya dövlətlərinin münasibətini, dövlətlərarası münasibətdəki problemlərin və onların həlli yollarının araşdırılmasında realıqları əks etdirirdi. Nəhayət, “azərbaycançılığın bu dövrdəki rəsmi çərçivələri hansı miqyasda idi” sualının cavabları da həmin əsərdə çox dəqiqliklə göstərilmişdir. Müstəqilliyini yeni qazanan Azərbaycan haqqında məlumatı olmayan ingilis polkovniki Tampilə verilən tarixi cavablar dövlətə vətəndaş sevgisinin məzmunu kimi, dövlət quruculuğu işində hüquq təhsilinin mükəmməlliyinin göstəricisi kimi Ə.Topçubaşovu həm də bir tarixi şəxsiyyət olaraq səciyyələndirir. 1918-ci ilin 16 noyabrında Mirzə Mahmud xanla görüşən Topçubaşovun gərəksiz dialoqa sövq edilməsi nəticəsində onun siyasi çevikliyini sübuta yetirən mənzərənin şahidi oluruq. Azərbaycanın müstəqilliyini gözü götürməyən İranın şovinist səfiri dövlətin “Azərbaycan” adlandırılmasının, bu adla gələcəkdə “nələri nail olmaq” istəyinin xofunu gizlədə bilmir. Buna bənzər daha bir

Ə.Topçubaşov

xidmətlər göstərməsini o, özünün vətəndaş, ziyalı vəzifəsi kimi qiymətləndirirdi. 1918-ci ilin avqust ayında fəvqəladə səlahiyyətli nazir kimi qatıldığı İstanbul şəhərində keçirilən toplantıda ilk dəfə Azərbaycan dövlətinin qardaş Türkiyə dövləti ilə diplomatik münasibətləri müzakirə olundu. Əlimərdan Bəyin bütün siyasi danışıqlarında AXC-nin fəaliyyət ideologiyası olan azərbaycançılığa sədaqətini o dövrün sənədi kimi qiymətləndirilən “İstanbulda diplomatik söhbətlər” (1918-1919-cu illər) əsərində görürük. Bu əsər AXC-

vəziyyət: 1919-cu il yanvarın 9-da İranın xarici işlər naziri Məmalik Əli Qulu xan ilə dialoqu zamanı Ə.Topçubaşov azərbaycançılıq mövqeyini müstəqil dövlət məmuru kimi verdiyi tutarlı cavablarda təsdiq etdi. Müstəqilliyimizə şübhə ilə yanaşıb, hətta “Muxtariyyətinizi saxlamaqla İran dövlətinin himayəsində olmaqla xarici dövlətlərdən qoruna biləcəyinizi” təklif edən xarici işlər nazirinin öz dövlətinin məramını çatdırması Topçubaşovun tutarlı cavabları ilə susdurulur. O vurğulayırdı ki, müstəqilliyin əsas, başlıca şərti ölkənin ərazi büt-

tövlüyünü qorumaq və tarixdə xalqın və dövlətin iradəli duruşunu sübut etməkdir. Hətta 1918-ci il erməni-Azərbaycan münaqişəsindən sonra müxtəlif dövlətlərin Azərbaycana təzyiqinin artdığı bir vaxtda Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyinin müstəşarı Rəşad Hikmət bəyin “5-10 kəndlə Azərbaycan nə varlı olan deyil, nə də kasıb” təklifinə qarşı Topçubaşov sübut və dəlillərlə tarixi torpaqlarımızın müdafiəsinə qalxdı, hətta ermənilərin nə zaman bu yerlərə köç etdiyini, Qarabağdakı, İrəvandakı məkrli niyyətlərini ortaya qoydu. Azərbaycan dövlətinin adından bu fikirlə qəti razi olmadığını bəyanladı.

“1918-1920-ci illərdə fəaliyyət göstərən müstəqil Azərbaycan Respublikası parlamentinin sədri kimi Azərbaycanın Paris konfransına göndərilən sülh heyətinə başçılıq edəndə də o, fikirlərində və qətiyyətində dövlətçilik və azərbaycançılıq mövqeyini əsas ideya kimi qorudu. Əlimərdan Bəy müstəqil Azərbaycanın dünya dövlətləri ilə diplomatik münasibətlərinin təşəkkülündə müstəsna xidmətlərə malik idi. Azərbaycan dövlətinin yeni təşəkkül tapan müstəqilliyinin 1920-ci ilin yanvarında Versal Ali Şurası tərəfindən tanınması onun siyasi fəaliyyətinin mükəmməlliyini göstərdi.

San-Remo, London, Spa konfranslarında Azərbaycanın hüquqlarını yüksək şəkildə müdafiəsi dövlətçilik fəaliyyətimizə qızıl hərflərlə yazılmalıdır. Qısa bir ömür yaşamış AXC-nin fəaliyyəti dövründə istər siyasi-diplomatik münasibətlərdə, istər daxili-millət məsələlərin həllində, istərsə iqtisadi məsələlərə dair layihələrin Azərbaycan dövlətinin xeyrinə yönəldilməsində Topçubaşovun fəaliyyəti yüksək qiymətə layiqdir. Cənubi Qafqazda möhkəmlənməkdə olan müstəqil Azərbaycan dövlətinin yüksəliş xofu qonşu dövlətləri narahat etməyə bilməzdi.

Rusiyanın bolşevizm siyasəti ilə ölkəmizə təcavüzünün müstəqilliyimizə son qoyduğu dövrlərdə də Ə.Topçubaşov Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mücadiləsini qətiyyənlə durdurmadı. Mühacirətdə davam edən istiqlal mübarizəsi Rusiyanın işğalını dünyaya çatdırmaqda idi. 1920-ci ilin noyabr ayında Cenevrədə Millətlər Cəmiyyəti qarşısında Azərbaycanın Rusiyanın işğalına məruz qaldığını söyləyərək dünya dövlətlərinin diqqətini bu məsələyə çəkdi. Azərbaycan oğullarının canı-qanı bahasına qurduğu Azərbaycan Cümhuriyyətinin taleyi onun taleyinə çevrilmişdi. Fransada mühacir həyatı yaşayan Əlimərdan Bəy durmadan mübarizə apararaq Azərbaycanın taleyüklü məsələsi uğrunda kəskin ruhda yazılan məqalə və çıxışlarında Rusiyanın təcavüzünə dünya dövlətlərinin hüquqi qiymət verməsini tələb edirdi. 1922-ci ildə London və Genov, 1923-cü ildə Lozannada bu təcavüzün Azərbaycanda törətdiyi faciələr, dağıntılar, itkilər haqqında dünyaya məlumat verdi. İstiqlal savaşı mühacirətdə daha kəskin şəkildə davam edirdi.

Ə.Topçubaşov diplomatik səfərlərdə olması ilə əlaqədar

müstəqillik qazanan doğma vətəninə cəmi üç ay yaşaya bilmişdi. Görkəmli alim Vilayət Quliyevin 2009-cu ildə nəşr olunmuş “Kədərli ildönümü, yaxud Parisdə dəfn” sərəlvəli yazısında qeyd olunur ki, Avropanın ən nüfuzlu siyasət qurumları, media orqanları ilə yaxınlığı, onları Azərbaycanla həmrəy olmağa yönəltməsi, eyni zamanda, “Prometey” (1930-1936-cı illər, redaktoru Georgi Qvazava), “Severniy Kafkas” (1934-1938-ci illər, redaktoru B.Baytuqan) jurnallarının nəşrini meydana çıxarmışdı. Bu jurnallar onun dünyasını dəyişdiyi gün haqqında nekroloqla birgə, tanınmış adamların dəfndə iştirakı haqqında yazaraq Avropa və mühacir ziyalıların Əlimərdan Bəyə olan sonsuz ehtiramını qeyd edirdi. O, mühacirətdə yaşayan Qafqaz xalqlarının lideri kimi yüksək hörmət qazanmışdı. Elə buna görə də dəfn mitinqində Qafqazdan olan mühacir ziyalılar onun bütün xalqların, heç bir münaqişəyə baxmayaraq, həmrəy olmalarına çalışdığını söylədilər.

Azərbaycan milli təşkilatı adından Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, gürcü milli təşkilatı adından A.Çxeneli, Qafqaz dağlıları adından Ta-usullan Çakman, Ukrayna milli təşkilatı adından V.Petroviç, Fransa Şərq Komitəsi qurucuları, həmçinin onların mətbuat orqanlarının rəhbərləri, ayrı-ayrı dövlət qurumlarının Fransadakı nümayəndələri bu dahi insanla vidalaşmağa gəlmişdilər.

Azərbaycan xalqının milli şüurunun oyanmasında, müstəqillik uğrunda mübarizədə, dövlətçilik məfkurəsinin formalaşmasında, AXC-nin yaranması, onun möhkəmlənməsi proseslərində və Rusiyanın Azərbaycana təcavüzü, müstəqilliyin itirilməsindən sonra mühacirətdən bu işğala qarşı ömrü boyu apardığı mücadilə Ə.Topçubaşovun adını azərbaycançılıq məfkurəsinin öncüllərindən biri kimi dövlətçilik tarixinə yazdı. Bu gün onun böyük əhəmiyyətə malik çoxşaxəli fəaliyyətinin hər sahəsi geniş tədqiqat mövzusu kimi işlənəlməlidir. Uzun illər boyu adının çəkilməsi qadağan olunan böyük dövlət xadimi, dövlətçilik və azərbaycançılıq məfkurəsinin banilərindən biri – Ə.Topçubaşovun ruhu qarşısında tarixi minnətdarlıq borcunu onun zəngin irsini hərtərəfli araşdıraraq gələcək nəsələ çatdırmaqla qismən də olsa ödəyə bilərik.

Topçubaşov şəxsiyyəti, onun zəngin irsi bu gün müstəqil Azərbaycanın yoluna işıq salır, ötən əsrin sonlarında öz istiqlalına qovuşmuş ölkəmizdə onun adı daim əziz tutulur. Heç də təsadüfi deyil ki, ulu öndər Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra 1993-cü ilin dekabrında ilk rəsmi səfərini etdiyi Fransada Əlimərdan Bəyin məzarını ziyarət etmiş, onun xatirəsinə ehtiramını bildirmişdi. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu dahi şəxsiyyətin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Sərəncamı da dövlətçilik irsimizə təəssübkeşlikdən irəli gələn tarixi addım kimi qiymətləndirilməlidir. ♦

Sona Vəliyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

MƏCLİSİ-MƏBUSAN İZDİHAMI – CÜMHURİYYƏTİN ŞƏRƏFLİ GÜNÜ

1918-ci ilin 28 mayında millət öz müqəddəratını təyin etmək hüququna nail olduğunu göstərdi. Azərbaycan xalqı öz istiqlalına inandı, hürriyyət və səadət günəşini gördü.

1918-ci il noyabrın 19-da qəbul olunan qanuna əsasən 120 əzalıq Məclisi-Məbusanın açılması xüsusunda Məhəmməd Əmin Rəsulzadə bütün Azərbaycan əhalisinə müraciət etdi: "Vətəndaşlar, zamanın əhəmiyyətini dərk edəlim, hər millətin haqqını təslim edəcək sülh-i-ümumi konfransı uzaq deyildir. O zamana qədər vətənimizi ixtişaşdan qoruyalım. Azərbaycan Məclisi-Məbusanını təsis, hökumətini yenidən təşkil edəlim və var qüvvət və mücahidəmizlə sülh-i-ümumi məclisinə yığışalım". (1, səh. 41)

Azərbaycan Parlamenti bütün çətinliklərə baxmayaraq, zülm və istibdadın astanasından yenidən xilas olmuş bir vaxtda paytaxt Bakıda ilk iclasını açır.

Qəlbi vətən sevgisi ilə dolu olan iclas təsisçiləri iclası milli təşkilatımızın mərkəzi sayılan "İsmayiliyyə"də açmağın müəssər olmamasından son dərəcə təsirlənir, lakin bu heç bir vəchlə ruh düşkünlüyü yaratmır. Şüranın sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin nitqindən inam, əzm, mübarizə duyulur: "Ev yanar, amma millət, milli istiqlaliyyət fikri, milli ruh ölməz". (1, səh. 23)

Azərbaycan xalqının bu tarixi gün üçün nə qədər qurban verdiyi, nə qədər zülmə, əzaba qatlaşdığı ölçüyəgəlməzdir. Parlament fəaliyyətə başlamazdan öncə də, sonra da şüarı – millətin müdafiəsi, mühafizəsi, müqəddəratının həlli və bu yolda sülhün qalıbiyyəti idi. Həm də Azərbaycanın bütün dövlətlər içərisində öz yeri və istiqlalını sübut etməyə haqqı olduğunu bütün dünyaya çatdırmaq yolunda parlament ən layiqli vasitə idi.

Azərbaycan Parlamentinin ilk iclas günü unudulmaz tarixi

hadisədir. Çünki anarxiya qırılmış, Bakı azad edilmiş və azadlıq fədailəri öz uğurlarını paytaxt şəhərdə qeyd etməyə nail olmuşdular. Milli hüquq və istiqlalını bəşəriyyətə bəyan etmək üçün parlament ən güclü silah idi. Hər kəs parlamentin açılışı münasibəti ilə sevinir, sevincini ifadə etmək üçün qəzalardan təbrik məktubları gəlirdi.

Bütün Məclis nümayəndələri bu hadisəyə biganə yanaşmamış, hər kəs bu haqda öz təəssüratını yazmışdır. Lakin diqqəti ən çox cəlb edən böyük millətçi Üzeyir Hacıbəylinin "Təəssürat" məqaləsidir: "Parlamanımız açıldı, gördük, Fətəli Xan doğru dedi ki, yatsa idik də yuxumuza girməzdi".

Məqalənin hər bir cümləsi milli qurur hissi oyadır və insanlارın fərəhini, sevincini açıq-aydın göstərir. Parlamentin açılışı zamanı zal o qədər dolu idi ki, bu birliyin əzəməti heç bir qüvvənin təsirindən sarsılmazdı. Bütün qələm sahibləri öz yerlərini alıb iclasın başlanmasını gözləyirdi. Və nəhayət, iclas başladı. Milli Şura rəisi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Məclisdə ilk nitqi söyləmiş və iclası açıq elan etmişdi. Üzeyir Hacıbəyli öz məqaləsində bunu qürurla belə ifadə edir: "Padşahlı məmləkətlərdə məclisi-məbusanı padşah açar, amma Azərbaycan Cümhuriyyətinin Məclisi-Məbusanını bir nəfər vətən övladı açdı".

Siyasi vəziyyətin çətin olduğu bir vaxtda, xarici qüvvələrin hücumunun labüdlüyü zamanında parlamentin açılması çox çətin idi. Lakin şərait nə qədər mürəkkəb olsa da, parlamentin açılmasına maneə yaratmadı. Əksinə, Məclisi tezliklə açmağın zəruriliyini təsdiq etdi.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin mübarək bir yolla addımlaması üçün parlamentin tezliklə fəaliyyətə başlaması və ürəklə çalışması lazım idi. Lakin bir qrup qeyri-müsləman cəmiyyətləri, hökumət

CÜMHURİYYƏT SƏNƏDLƏRDƏ

içində hökumət yaratmaq niyyətində olanlar vəziyyətin fəvqəladə olduğunu təsdiqləməyə çalışırdılar. Belə bir zamanda seçki üçün vaxt tələb olunurdu. Gecikmiş bir vaxtı daha da gecikdirmək istiqlalçılığımızın tanınması və qəbul edilməsinin ləngiməsi baxımından əlverişli deyildi.

Mövcud vəziyyəti nəzərə alaraq, parlament seçki üsulu ilə deyil, "kovpitasiya", yəni kənardan səlahiyyətli şəxsləri cəlb etmək üsulu ilə toplandı.

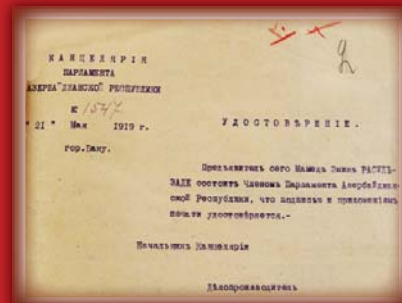
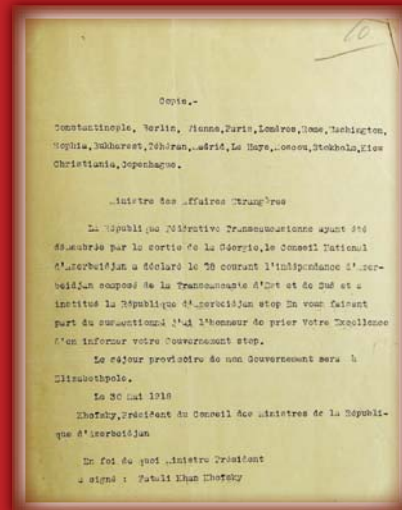
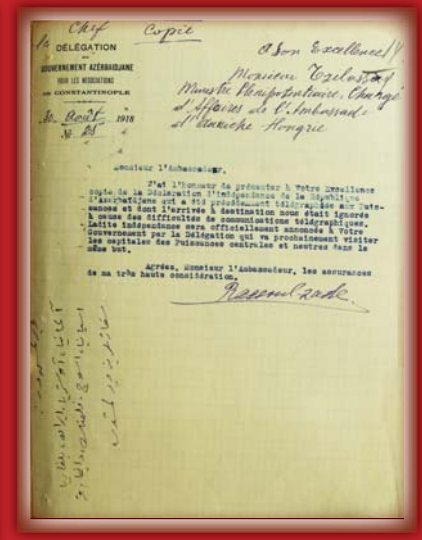
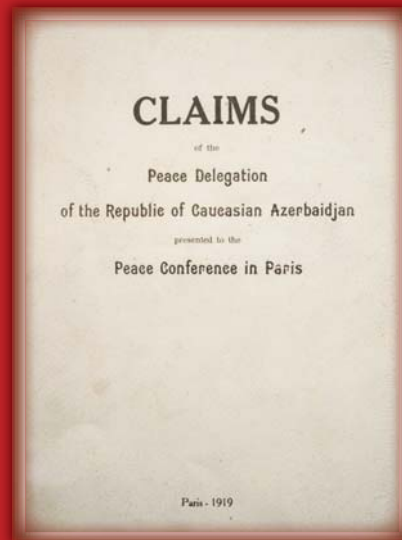
Millət fədailəri hər bir üsuli-tədbirin müvafiq vəziyyətdən irəli gəldiyini xalqa müraciətlə izah edir, insanları intizarda qoymurdular. Buna görə də Məclisin açıldığı gün iclas çox böyük izdi-hamla qarşılandı. Xalq həmin tarixi günün intizarında idi və sevinci qürurla yaşamaq istəyirdi.

Lakin milləti azad və müstəqil görmək istəməyənlərin sayı da kifayət qədər çox idi. Üzeyir Hacıbəyli çıxışlarında deyirdi: "Gözlər var ki, dünənə qədər əsir və qul olan bir milləti, bu gün azad və sərbəst görmək istəmir. Qulaqlar var ki, lal edilmiş bir dilək, bir millət dilənən bu gün açılıb da söz söyləməsini eşitmək istəmir. Qəlblər var ki, bir əsrdən artıq məhkum qalan bir millətin bu gün hakim deyil, yalnız müstəqil və azad olmasını qəbul etmək istəmir". (1, səh. 43)

Lakin bədxahlar nə fitnələr törətsələr də, öz qarşılarında əsarət zəncirini bir daha boynuna salmaq istəməyən Azərbaycan Cümhuriyyətini gördülər. Parlamentin açılması həm daxili, həm də xarici qüvvələrin istiqlal inamlı, cəsarətli bir millətin öz səsini dünyaya bəyan etmək gücünə malik olduğunu göstərdi. Məclisdən çıxan hər bir səs xalqın səsi idi.

Bundan başqa, parlamentin açılışı, Cümhuriyyətin Məclisi-Məbusanı ilə hökumət daha ciddi bir görünüşə sahib oldu. Parlament daxili işləri nizama salmaqla bərabər, həm də mühüm qanun və qərarlar qəbul edəcəkdi. Qarşıda yeni təsisatı inamlı addımlamaq, millətin müqəddəratını həll etmək kimi müqəddəs vəzifə gözləyirdi.

Parlamentin tərkibində müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin mövcudluğu Cümhuriyyətin şüarının – "bəşəriyyət üçün sülh" olduğunu bir daha sübuta yetirdi. Azərbaycanda heç bir millət nə hakim, nə də məhkum olma-

malı, hər bir vətəndaş ümumi vətənin mənafeyini müdafiə etməli idi. Parlamentin iclaslarında bütün millətlərin nümayəndələri birgə iştirakla məmləkətin gələcək müqəddəratını həll etməli idi. Müştərak hökumətin təşkili təmin olunmalıydı. Çünki bu günə qədər müxtəlif fırqələr hələ ümumi dil tapa bilməmişdilər. Ayrı-ayrı millətlər Ümumrusiya Məclisi-Müəssisəsinin Azərbaycan hökuməti tərəfindən qəbul və təsdiqini şərt qoyurdu.

Üçüncü Aleksandr rus taxtına çıxar-çıxmaz Rusiyada parlament proqramının hazırlanması üçün göstəriş verir və həmin proqram hazırlanaraq çərə təqdim olunur. Proqram müzakirədən keçirilir və qəbul edilir. Lakin Rusiyanın bir qrup missionerləri bunun mənasının "qovorilnaya", yəni boş-boş söhbətlər məskəni olduğunu söyləyərək əhalinin mənfəətinə dair heç bir iş görülmədiyini diqqətə çatdırırlar. Əsas səbəbi isə, təbii ki, missionerlərin xalqa etdiyi zülmün üzə çıxarılmaması idi. Əgər parlament fəaliyyətə başlasa idi, məsələlər

müzakirə edəcək və bütün çətinliklər üçün çərə tapacaqdı. Yol uzun və çətin olsa da, məqsəd aydın idi.

Parlamentin açılması barədə yazılanlardan məlum olur ki, Məclis nümayəndələri bir an da olsun millətin müqəddəratını unutmamalı idilər. Parlamentin görəcəyi işlər çox idi. Nizam və asayişin bərpası, xarici və daxili təcavüzün qarşısını almaq isə əsas məsələ kimi qarşıya qoyulmuşdu.

Xalqın çox sevincli və qürurlu görünməsinin səbəbi parlamentin möhkəm və milli əsas üzərində qurulması idi. Əsrlərlə zülm görmüş bir millətin idarəsi öz əlində olacaqdı. Üzeyir Hacıbəyli "Tarixi günümüz" məqaləsində bu qüruru ifadə edir və hər bir çıxışında hadisələri xalqın nicat yolu kimi qiymətləndirirdi: "Bu gün o gündür ki, Azərbaycan türklərinin milli məclisi, milli şurası açılıb, Azərbaycan təkmil bir hökumət şəklinə girir". (4,184)

Üzeyir Hacıbəyli Rəsulzadənin parlamentin açılış nitqini o qədər

orada müzakirə olunur və qarşısına bir sədd çəkilərdi. Ona görə də missionerlər bunun Avropaya, Amerikaya yayılmasını istəmirdilər.

Lakin Azərbaycan Parlamenti missionerlərin dediyi kimi "qovorilnaya" yox, müqəddəs bir yer olub, millətin dərdi, vətənin mənafeyini

gözəl təsvir edir ki, insan bu gün də öz sevinc hissini gizlədə bilmir: "Qol atmaqdan bu yaxşıdır. Bunda ixlası-qəlb və səmimiyyətlə bərabər, sərd edilən kəlamda bir də böyük bir ciddiyyət mövcud olduğuna hər kəs inanıb natiqin hər sözünə lazımınca əhəmiyyət verir-

di. O idi ki, hər bir cümlə axırında alqışlar yağırdı". (1, 88)

Parlament bütün problemləri, milli mənafeyi, millət məsuliyyətini də şüara çevirərək öz işinə başladı. Milli Şuramızdan çıxan səslərin həqiqiliyinə hər kəs inanırdı. Bunun nəticəsində ətrafın hücumundan üzü ağ çıxacağımıza, xarici qüvvələrin geri çəkilməsinə və sabitlik içində daxili islahatlar aparmanın daha asan olacağına inam böyük idi.

İclas salonunun qarşısındakı izdiham bir millətin öz istiqlalını necə bayram etdiyini göstərirdi. Hər kəs bu izdiham içərisində özünəməxsus, öz qavradığı şəkildə istiqlaldan, hürriyyətdən, istiqbalıdan söhbət açırdı.

Parlament binasının önündə fəxri qarovullar dayanmışdı, giriş hissə xalılarla bəzədilmiş və binanın üzərində Azərbaycan bayrağı dalğalanırdı. Nəhayət, saat ikinin yarısında iclas başlandı. İclası M.Ə.Rəsulzadə böyük nikbinliklə, tükənməz ruh yüksəkliyi ilə açaraq Azərbaycanın istiqlal tarixindən, rus istibdadından danışdı. Eyni zamanda, çıxışında qeyd edir ki, Azərbaycan xalqının heç vaxt rus xalqına, rus mədəniyyətinə qarşı dostluq və məhəbbətdən başqa fikri olmayıb. Bütün millətlərin yolunun bir olduğunu vurğulayır, bunun üçün çalışdığı, bu yolda mübarizəyə hazırlığı diqqətə çatdırır. Onun türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək əlamətindən ibarət olan bayrağımızın bir daha enməməsi üçün söylədiyi sözləri Məclis ayağa qalxaraq alqışlarla qarşılayır və həmin sözlər bu gün də əyilməzliyin nümunəsi kimi yaşayır.

Parlament 17 aylıq fəaliyyəti dövründə 145 iclas keçirib, yetərsay

olmadığı üçün toplantılardan 15-i baş tutmayıb. Qalan 130 iclasdan ikisi tarixi tədbir sayılır – biri 1919-cu ilin 28 mayında Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalını elan etdiyi günün ildönümünə, digəri 1919-cu il 15 sentyabr tarixində Bakının azad edilməsinin ildönümünə həsr olunub. İclaslardan dördü – Rus inqilabının ikinci və üçüncü ildönümləri münasibəti ilə, 1919-1920-ci illər martın 12-də, Azərbaycan və Gürcüstanın hərbi əməkdaşlığı münasibətilə, 1919-cu il 27 iyun tarixli və 1920-ci il 14 yanvar tarixli Azərbaycanın müstəqilliyinin de-fakto tanınması ilə bağlı təntənəli iclasları keçirilib. Digərləri ölkənin daxili və xarici siyasəti, iqtisadi qanunvericiliyə dair qanun və qərarların qəbulu və müzakirəsi ilə əlaqədar olub.

Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamenti dövründə 270-dən çox qanun layihəsi müzakirəyə çıxarılıb, onlardan 230-u qəbul edilib. Parlamentin Nizamnaməsi olan "Azərbaycan Parlamentinin Nakazı (Təlimatı)" onun fəaliyyətini tənzimləyirdi.

Azərbaycan Parlamenti Şərqdə azad və demokratik təsisatlara arxalanaraq, qadınlara seçmək və seçilmək hüququ verən, xalqın və dövlətin mənafeələrini bilavasitə özündə birləşdirən, insan hüquq və azadlıqlarına xidmət edən bir parlament olmaqla fəaliyyəti müddətində bir çox tələyüklü məsələlərin həllinə nail ola bildi. Məhz buna görə də o, öz adını Azərbaycan tarixinə unudulmaz səhifələrlə yazdı və xalqımızın qəlbində əsrlərlə yaşamaq hüququ qazandı. Onun fəaliyyətinin və adının bu gün şərəflə xatırlanması, parlament fədailərinin xatirəsinin əziz tutulması deməyə əsas verir və bu, dənılmaz bir həqiqət, tariximizin şərəfli səhifəsidir. ❖

Ləman Muxtarova

AMEA N.Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin dissertantı

E-mail: lemanazfen@gmail.com

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). I cild, Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998, 976 səh.
2. "Azərbaycan" qəzetində Parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918-aprel 1920). II cild. Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2016, 656 səh.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. "Lider" Nəşriyyatı, Bakı, 2005, 479 səh.
4. Dilqəm Əhməd. Fərqlilər. Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, 2015. 216 səh.

Резюме

Эта статья посвящена открытию первого заседания Парламента и сложившемуся впечатлению от первого дня заседания. 28 мая 1918 года, после объявления Азербайджана Демократической Республикой, правительство 19 ноября того же года приняло решение о создании парламента для установлении порядка во внутренних делах и для ведения внешней политики.

Ключевые слова: Парламент, Расулзаде, заседание, толпа.

Summary

The article is dedicated to the opening of the first meeting of Azerbaijan Parliament and its influence on the crowd. After declaration of the Azerbaijan Republic in 1918, the government had to call Parliament in order to regulate internal affairs and to carry out foreign politics. The article touches to the issues such as working not only for the aim to make important laws and decisions, but also to fulfill the slogan "peace for humanity".

Key words: Parliament, Rasulzadeh, meeting, crowd.

NAZİRLƏR

RÜSTƏM XAN XOYSKİ -
SOSIAL TƏMİNAT NAZİRİ

YEVSEY GİNDES - SƏHİYYƏ NAZİRİ

MİRZƏ ƏSƏDULLAYEV -
TİCARƏT VƏ SƏNAYE NAZİRİƏLİƏĞA HƏSƏNZADƏ -
DÖVLƏT MÜFƏTTİŞİ, MALİYYƏ NAZİRİ;
DÖVLƏT BANKININ SƏDRİAĞA ƏMİNOV -
TİCARƏT VƏ SƏNAYE NAZİRİ

“ƏHMƏD CAVAD KİMİ ŞƏXSİYYƏTLƏR BİZİM SÖNMƏYƏN ULDUZLARIMIZDIR”...

Sedat Sağırkaya

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) 100 illiyi qardaş ölkədə də bir sıra qurumlar tərəfindən müxtəlif tədbirlərlə qeyd olunur. Bunlardan biri də Türk dünyasının ortaq televiziya kanalı olan TRT Avazın həyata keçirdiyi layihələrdir. Telekanalın koordinatoru Sedat Sağırkaya ilə söhbətimizdə mövzu

ilə bağlı maraqlı məqamlara toxunduq. Öncə Sedat bəy yaxın planlarını açıqladı:

- Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 illiyi ilə əlaqədar “Əhməd Cavad” sənədli filmini çəkirik. Bu filmdə Azərbaycan-Türkiyə qardaşlıq münasibətlərini onun həyatı üzərindən çox gözəl anlada biləcəyimizi düşünürük. Hazırda filmin ssenarisi və mətnləri yazılır. Bu bir portret janrında sənədli film olacaq.

Bundan başqa, 28 May – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulduğu günün şərəfinə bir konsert proqramı təşkil etmək niyyətindəyik. Bu ilin sentyabr ayında Qafqaz İslam Ordusunun Ba-

kını azad etməsinin də 100-cü ili tamam olur. Bu münasibətlə də Əhməd Cavadın şeirlərinin sözlərinə bəstələnən əsərlərdən ibarət Qala-konsert düzənləməyi planlaşdırırıq. Həmin tədbiri Prezident səviyyəsində gerçəkləşdirməyi düşünürük.

Cümhuriyyətin yubiley ili ilə bağlı önümüzdəki günlərdə Bakının da ziyarətini və Azərbaycan Televiziyası, İctimai Televiziya ilə bu mövzuda bəzi ortaq layihələrdə əməkdaşlıq imkanlarının müzakirəsini nəzərdə tutmuşuq. Bildiyimiz kimi, Qafqaz İslam Ordusundan 1130 hərbi şəhid olub. Onlar üçün də Bakıda Azərbaycan adət-ənənəsinə uyğun olaraq ehsan, dua mərasimi düzənləməyi düşünürük. Əgər bunu həyata keçirə bilsək, tədbir Türkiyədəki Mövlud mərasiminə bənzəyəcək. Vəfat edənlərə hörmət əlaməti kimi Azərbaycanda da belə adətlərin önəmli olduğunu bilirik. O üzdən Türkiyənin Bakıdakı səfirliyi ilə də görüşüb niyyətimizi bildirəcək və əgər alınsa, onların vasitəsilə belə bir planı gerçəkləşdirəcəyik.

- Əhməd Cavadın həyatını və fəaliyyətini bir sənədli filmə canlandırmaq, onun timsalında Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrini təqdim etmək üçün böyük ədəbi yaxşı tanımaq, araşdırmaq lazımdır. Buna nail ola bildinizmi?

- Biz bu qərara gəldikdən sonra 3 aydır ki, Əhməd Cavadla bağlı Azərbaycanda çap edilən kitabları, məlumatları oxuyuram. Qeyd edirəm ki, onun Türkiyədə də tərcümə olunmuş əsərləri var. Əhməd Cavadı oxuduqdan sonra qısa bir həyata bu qədər önəmli işləri necə sığışdırılabilib, deyə təəccübləndim. Eyni zamanda, bu dahi şəxsiyyətlə eyni millətin nümayəndəsi olmaqdan qürur duyuram. Çox gənc yaşlarında Balkan müharibəsinə qatılmaq üçün Türkiyəyə

– Balkan cəbhəsinə gəlib, o qədər gözəl şeirlər yazmış, yardım kampaniyalarına qatılmış, Qafqaz İslam Ordusunu hərbi geyimdə Gəncədə qarşılamiş, müstəqillik uğrunda mübarizə aparmışdır. Eyni zamanda, bir çox əsəri tərcümə etməklə Türkiyəyə qazandırır. Rus dilini öz ana dili kimi bilib. Gözəl təhsilə yiyələnib. Soylu-köklü bir ailənin övladı olub. Gözəl bir insan Şükriyyə xanım ilə ailə qurub. Onunla yaşadığı həyat da məni çox təsirləndirdi. Hər kəsin belə bir şəxsiyyəti tanımasını istəyirəm.

– Belə nəticəyə gəlmək olar ki, bir millət, iki dövlət olsa da, bir-birimizi hələ də yaxşı tanıya bilməmişik...

– Elədir. Məsələn, Əhməd Cavadı yeni tanıdım. “Çırpınırdın, Qara dəniz” bütün türk xalqlarının milli marşıdır. Bu şeir haqqında məlumatımız var idi, amma onu Əhməd Cavadın yazdığını bilmirdik. Bir də baxdıq ki, onun xeyli qiymətli əsəri varmış. Azərbaycan milli marşının da Əhməd Cavad tərəfindən yazıldığını yeni öyrəndik. Əhməd Cavad öz millətinə aşıq, Türk millətinə canını fəda etmiş böyük bir insan, şərəfli mücahid, cəngavərdir. Onunla bağlı oxuduqca sanki gözümlün önünə bizim “Diriliş Ərtoğrul” filmindəki Ərtoğrul Qazi kimi cəngavər gəlir. Eyni zamanda, böyük bir şair, düşüncə sahibi olub. Xanımına yazdığı şeirləri oxuduğumda naif, romantik bir Türk kişisi... Onun şəxsinə insanın gözləri önünə bir sıra portretlər gəlir. Zəngin bir xarakterə, ruha sahib adam olub. Buna görə də onu hər kəsin tanımasını istəyirəm. Bunun üçün də cəhd edirik. Gələcəkdə belə şəxsiyyətlərin tanınması üçün də səy göstərəcəyik. Millətimizin ortaq dəyərlərini bu kanaldan tanımaq üçün vasitəçilik edəcəyik.

– Şərqdə ilk cümhuriyyət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi münasibətilə nə üçün məhz Əhməd Cavadla bağlı film çəkmək qərarına gəldiniz?

– O, Azərbaycan milli marşının müəllifidir. “Çırpınırdın, Qara dəniz” mahnısını isə uşaqlıqdan dinləyib sevmişik. Bu kanalın açılışında istedadlı müğənni Azərinin ifasında həmin mahnı səsləndirilib. Mahnı ifa edilərkən Türkiyədə həyəcanlanmayan insan yoxdur. Əhməd Cavadı oxuduqca, öyrəndikcə bir daha əmin oluruq ki, yaxşı ki, onu seçmişik. Adına layiq işlər görməyə çalışırıq. Əhməd Cavad kimi şəxsiyyətlər bizim göydəki ulduzlarımızdır və biz onların nurunda aydınlarıq.

Əhməd Cavad Qafqaz İslam Ordusunu qarşıladıqda Nuru Paşaya öz imzası ilə bir şeir kitabını hədiyyə edib, bir tarixçi də o kitabı ikinci əl kitab satışından əldə edib. Bunlar da filmə yer alacaq.

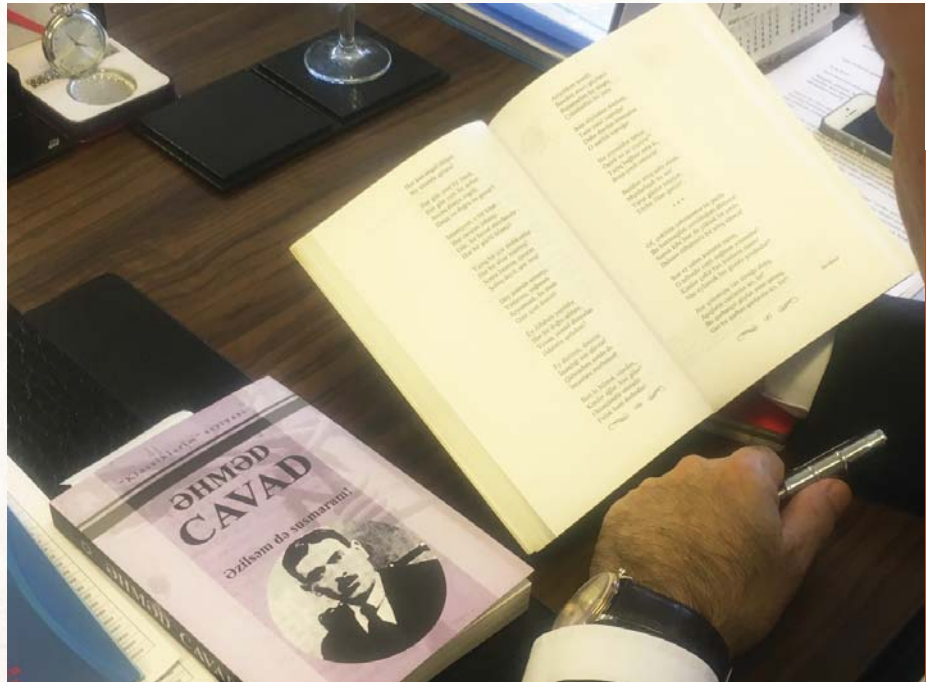
– TRT Avaz-ın Türk dünyasına yönəlik hansı maraqlı layihələri var?

– Hazırda kanalımızda yenidənqurma işləri aparırıq və bu işlərin sentyabrda başa çatdırılması gözlənilir. TRT Avaz-ı daha fərqli bir proqramlarla yayına hazırlayırıq. Yəni TRT-nin çəkdiyi və bütün dün-

yada çox izlənen, məsələn, “Diriliş Ərtoğrul” kimi önəmli filmlər yeni mərhələdən başlayaraq ekranlarımızda yayınlanacaq. Onsuz da kanalımızın böyük izləyici kütləsinin Azərbaycan tamaşaçısı olduğunu da bilirik. Bu baxımdan Azərbaycan Televiziyası və İctimai Televiziya ilə bir sıra layihələri gerçəkləşdirmək niyyətimiz var. Ümumiyyətlə, Türk mədəniyyəti və tarixi ilə bağlı ortaq fəaliyyətlərimizi inkişaf etdirəcəyik. Bütün dünyadakı türk qardaşlarımızın bir-birindən xəbərdar olmalarını təmin edən layihələrlə bağlı da hazırlıqlarımız var. Bunların üzərində çalışırıq.

– Yeri gəlmişkən, Azərbaycan televiziyaları ilə TRT Avaz arasında əlaqələri necə qiymətləndirmək olar?

– Bizim Azərbaycanla əlaqələrimiz çox yaxşıdır. Fikrimcə, Azərbaycan Türkiyədən fərqli bir ölkə deyil. Mən ilk dəfə Bakıya 1990-cı ildə getmişəm. O zaman 20 Yanvar hadisələri yeni baş verdiyindən Şəhidlər Xiyabanı da yeni salınmışdı. Sonra Azərbaycanın müstəqilliyi elan edildi. İkinci dəfə isə Azərbaycana 2009-cu ildə getdim. Orada dostlarla görüşdük. İnanıram ki, Azərbaycanla Türkiyə arasında bu qardaşlıq daha da güclənəcək və oradakı televiziyalarla

önəmli işlər görəcəyik.

Əslində, bu TRT Avaz-da Azərbaycanla bağlı, məsələn, tarixi şəxsiyyətlərin həyatları ilə bağlı bir çox layihələr həyata keçirilib və bunlar davam edəcək.

Son olaraq Azərbaycan və Türkiyənin müstəqilliyi əbədi yaşamasını arzulayıram! İki ölkənin qardaşlığı daimi olsun! Sülh və səadət içində yaşayaq və qardaşlıq körpülərimizi daha da genişləndirək. Birlikdə bütün dünyaya nümunə olacaq dostluq içərisində ömür sürək!

– Amin! ♦

Mehparə Sultanova
Ankara

TARİXDƏ VƏ YADDAŞLARDA YAŞAYAN 23 AY

Tariximizin şərəfli səhifələrindən olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 yaşı tamam olur. Bununla əlaqədar cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən müvafiq sərəncamlar imzalanıb və 2018-ci il Cümhuriyyət İli elan olunub. Bəs bir əsr öncə xalqımızın qabaqcıl fikirli, yüksək təhsilli, geniş dünyagörüşünə malik vətənpərvər övladlarının qurduğu, Şərqdə ilk demokratik respublika kimi tanınan Cümhuriyyətimiz necə yarandı, hansı mərhələlərdən keçdi, nə cür süquta uğradı?

Bu və digər suallara cavab tapmaq üçün AXC dövrünün araşdırmaçısı, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əfqan Vəliyevlə söhbətləşdik. Əfqan müəllim İstanbul Universitetində bakalvr və magistr təhsili alıb. Daha sonra həmin universitetdə doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. “Azərbaycanda yeniləşmə və milliyyətçilik hərəkatı (1800-1918)”, “Azərbaycan siyasi düşüncə tarixi və Mirzə Bala Mehmetzadə”, “Tarixdən günümüze Azərbaycan” kitablarının müəllifidir.

- Əfqan müəllim, ən əvvəl XX əsrin başlanğıcına qayıdaq və dövrün ictimai-siyasi durumunu təsvir etməyə çalışaq...

- Bir millətin mövcudluğunda mətbuatın çox böyük əməyi vardır. 22 iyul 1875-ci ildə Həsən Bəy Zərdabi tərəfindən nəşr olunan “Əkinçi” qəzeti ilə milli mətbuatımızın təməli qoyuldu. Lakin “Əkinçi” 1877-ci ildə rus-türk müharibəsinə görə bağlandı. 1879-91-ci illərdə Səid, Cəlal və Kamal Ünsizadə qardaşları tərəfindən “Ziya”, “Ziyayi-Qafqaziyyə” və “Kəşkül” qəzetləri və kəşkül jurnalları nəşrə başladı. Bunlar da bağlandıqdan sonra 1903-cü ilə qədər cəmiyyətimiz milli mətbuatsız qaldı.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ümmətçilikdən millətçiliyə doğru addımlar atılmaqda idi. Xalqımızda bir milli oyanış hərəkatı nəzərə çarpırdı ki, bu da 1905-ci ildə Rusiyadakı burjuva-demokratik inqilabından sonra daha mütəşəkkil xarakter aldı. Ölkəmizdə şöbələri yaradılan sosial-demokrat yönümlü partiyalar öz yarılarında milli düşüncəli insanların təşkilatlanmasına zəmin hazırladı. Həmin dövrdə, eyni zamanda, Şahtaxtalı Məhəmməd ağa tərəfindən “Şərqi-Rus” qəzeti, inqilabın təmin etdiyi nisbi hürriyyət sayəsində “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Füyuzat”, “Dəbistan”, “Molla Nəsrəddin” kimi elmi-ədəbi-satirik mətbuat yaranıb fəaliyyət göstərdi. Bu mətbuata Ə.Topçubaşov, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, C.Məmmədquluzadə, rəhbərlik edirdilər. Bu mətbu orqanların ardınca isə yeniləşmə və milliyyətçilik dövrünün təsiri ilə “Rəhbər”, “Bəhlul”, “Təkamül”, “Təzə Həyat”, “İttifaq”, “Zənbur”, “Sada”, “Sadayi-vatan”, “Sadayi-haqq”, “Sadayi-Qafqaz”, “Həqiqət”, “Günəş”, “Yeni Həqiqət”, “Məlumat”,

“Yeni İrşad”, “Yeni Füyuzat”, “Hilal”, “Nicat”, “İqbal” adlı mətbuat orqanları işıq üzü gördü. “Kaspi”, “Füyuzat”, “İrşad”, “Molla Nəsrəddin”, “Həyat” məcmuələri böyük təbliğat, maarifçilik işi aparır, milli təfəkkürü cilalayır.

Bu arada əhali də çar üsul-idarəsinin yeritdiyi siyasətlə razılaşmır, əlavə güzəştlər, imtiyazlar istəyirdi. Belə bir zamanda Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Nəriman Nərimanov, Əlimərdan Bəy Topçubaşov, Əli Bəy Hüseynzadə, Ruhulla Axundov, Əhməd Ağaoğlu, cəmiyyətdə söz, mövqe, nüfuz sahibi olan başqa şəxsiyyətlər meydana çıxdı və milli ideologiyaya rəhbərlik etməyə, ictimai-siyasi prosesləri yönəltməyə başladılar. Beləliklə, “Hümmət”lə, “Difai” ilə start götürən ictimai-mənəvi müdafiə fəaliyyəti tədricən siyasi təşkilatlanma mərhələsinə keçdi. Bildiyiniz kimi, həmin dövrdə Rusiyada vəziyyət mürəkkəb idi, xalqlar aclıq, yoxsulluq, səfəlat içərisində yaşayırdılar, xüsusən 1905-ci il burjuva-demokratik inqilabı, rus-yapon müharibəsi və Birinci Dünya savaşındakı məğlubiyyətdən sonra çar hakimiyyətinə etimad tamamilə itmişdi. 1917-ci il inqilablarından sonra isə onsuz da çürük dirəklər üzərində qərar tutmuş mülkəliyyət monarxiyasının çökməsi ilə müstəmləkə boyunduruğundakı xalqların milli azadlıq hərəkatı alovlandı. Azərbaycanda bir milliyyətçilik dalğası baş qaldırdı ki, həmin ideyaların da kökü, toxumu Türkiyədən gəlirdi. Artıq xalqın milli şüuru oyanır, insanlar milli kimliyini, azəri türkü olduğunu dərk edir, qəzet-jurnallarda bu oyanışa, özünüdərkə səsləyən məqalələr dərc olunur, əhali arasında yayılırdı.

- Cümhuriyyət ideyalarının həyata keçirilməsi və Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya təqdimatında beynəlxalq tribunaların nə kimi rolu oldu?

- Həmin fikirlər daha geniş arealı əhatələdikcə, Məhəmməd Əmin Bəy “Hümmət”in belə ağır və məsuliyyətli yükü götürməyi bacarmayacağını, kütlələri milli ideaların arxasınca – Cümhuriyyət quruculuğuna apara bilməyəcəyini düşünür və Nəsim Bəy Yusifbəyli Bakiya dəvət edir. 1905-ci il hadisələrindən sonra məmləkətimizdə özbaşınalıq hökm sürür, paytaxtımızda eser-menşeviklər və daşnaklar at oynadırdılar. Mərkəzi hakimiyyətin ucqarlara təsirinin get-gedə azaldığını, törədilən qırğınların qarşısını almaqda acizliyini görən vətən, millət təəssübkeşləri çıxış yolları arayır, müdafiə tədbirləri həyata keçirir, əzilən xalqın fəryadını müxtəlif tribunlardan çatdırmağa çalışırdılar. Əsas missiya 11 dekabrda I Dövlət Dumasına seçilən vəkillərin üzərinə düşürdü – Əlimərdan Bəy Topçubaşov, Xəlil Bəy Xasmməmmədov, İsmayıl Xan Ziyadxan, Məmmədağa Əliyev, Əsədulla Muradxanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev və digərləri Du-

mada İsmayıl Bəy Qasıralının rəhbərlik etdiyi müsəlman fraksiyası ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində Rusiya Müsəlmanları İttifaqını yaradılar. Həmin iclaslardakı çıxışlar Azərbaycanın sonrakı taleyində böyük rol oynadı. Bildiyiniz kimi, çoxsaylı müsəlman qırğınları baş verirdi. Dumada söz alan İsmayıl Xan Ziyadxan diqqəti ölkəmizdəki sözügedən qətləmlərə yönəltdi və hətta Gəncədə törədilmiş faciələrə toxunaraq küçələrə səpələnmiş cəsədlərdən, babasının da nəşinin günlərlə optalıqda qalmasından, bütün bu vəhşiliklərin mövcud hakimiyyəti gözdən salmasından söhbət açmaqla çarın zədələnmiş imicinin bərpası üçün geniş imtiyazlar tələb etdi. Xalqın yenidən hörmətini qazanmaqdan ötrü anadilli mətbuat, təhsil, seçib-seçilmək, vergi, hərbi xidmətdə, rəsmi vəzifələrdə təmsilçilik hüquqlarının tanınması olduğunu bildirdi. Sevdindirici haldır ki, İsmayıl Bəyin təsirli çıxışı müsbət bəhrəsini verdi; o, ayaqüstə alqışlandı, tələblərinin qəbulundan əlavə, Dumada ən çox səsə malik Kadetlərin Azərbaycana və azəri fraksiyasına münasibəti tam dəyişdi.

- Sözügedən hadisələr kontekstində siyasi proseslərdə təcridən ümmətçilikdən millətçiliyə keçidin müşahidə olunması ilə, yəqin, razılaşırsınız...

- 1906-cı il aprelin 23-də Rusiya müsəlmanlarının bir həftə sürən III qurultayı keçirildi. Dumaya növbəti seçkilərdə Əlimərdan Bəy Topçubaşov deputat seçilməsə də, Rusiya Müsəlmanları İttifaqının sədri kimi fəaliyyətini davam etdirirdi. Eyni zamanda, qanunverici orqanın yerləşdiyi binanın qarşısındakı "Avrora" mehmanxanasında qalırdı və tələbkar məsələlərin müzakirəsi ilə əlaqədar azərbaycanlı vəkillər onun otağına gedir, qərar və tövsiyələrini dinləyirdilər. Artıq partiyaya çevrilən Rusiya Müsəlmanları İttifaqında siyasi qərarların qəbulu geniş vüsət almışdı. Tələblər isə daha çox mövcud vəziyyətlə razılaşmayan, barışmayan Azərbaycanda bir özgürlük, bağımsızlıq küləklərinin əsməsi xəbərlərini ehtiva edirdi. Topçubaşov sözügedən istiqamətdə Rusiya müsəlmanlarından kömək gözlədiyini açıqladı və Qasıralı həmin dəstəyi göstərəcəyinə söz verdi. Beləliklə, Azərbaycanda ümmətçilikdən millətçiliyə doğru böyük bir mərhələnin əsası qoyulur. 1907-ci ildə Fətəli Xan Xoyskinin Dumaya seçilməsi ilə bu quruma təzə nəfəs, qan gəlir. Tiflisdə İbrahim Bəy Vəkilovun təşəbbüsü ilə azərbaycanlılar tərəfindən "Müdafiə" təşkilatı yaradılır ki, milli hərəkatın möhkəmlənməsi naminə ianələr toplayaraq maddi yardımını əsirgəmir.

Təfəkkürdəki yenilənmələr təzə məcmuələrin, qurumların meydana gəlməsi ilə nəticələndi. 1906-cı il noyabrın 1-də Əli Bəy Hüseynzadənin məşhur dərgisi nəşrə başladı və "Molla Nəsrəddin"lə gözü açılan kütlələrin "Füyuzat"la milli özünüdərkli xeyli gücləndi. 22 avqustda İsa bəy Aşurbəylinin (Muxtarov) "Nicat", on gün fərqlə "Nəşri-maarif", "Səadət" cəmiyyətləri və sair maarifçi təşkilatlar qurulur ki, bunlar da xeyriyyə missiyası adı altında imkansız insanları təhsilə, müstəqilliyə, yeni həyata səsləyirlər. Müstəqilliyə doğru gedən illərdə Rəsulzadənin yayımladığı "Açıq söz", ardınca "Bəsirət", "Füyuzat"ın ənənəsini davam etdirən "Şəlalə", milliyət prinsiplərini yayan "Dirilik", elmi-ədəbi-tərbiyəvi "Məktəb", "Qurtuluş", "Tuti", "Babayi-əmir", "Məzəli" kimi məcmuələr də bu qəbildəndir.

- Şübhəsiz ki, belə strateji hədəflərə xarizmatik liderin, güclü komandanın köməyi ilə çatmaq mümkün idi...

- Bəli, küçələrə, meydanlara çıxıb etirazını bildiren xalq kütlələrinin bir rəhbərə, yönəldici, idarəedicisi mərkəzə ehtiyacı var idi. Belə bir zamanda Rəsulzadənin dəvəti ilə Nəsim Bəy Yusifbəyli Bakıya gəlir və bir tərəfində "Hümmət"çilərin (N.Nərimanov, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Pepinov, Ruhullah Axundov), digər tərəfdə isə millətçilərin aylaşdığı Deyirmi masada müzakirə başlanır. Nəsim Bəy Rəsulzadəyə üz tutub "məqsədin milli, yaxud bolşevik hökumətinin qurulması" olduğunu soruşur və cavabı dinlədikdən sonra onun yarıdakılara göstərərək "bu adamlarla milli dövlət qurmaq mümkündür" deyir və Məhəmməd Əmin Bəyi özü ilə Gəncəyə götürür. Bu hadisə 1917-ci ilin 26-30 oktyabr tarixində baş verir, ayın 31-də isə Yusifbəyli Şah Abbas məscidi qarşısına təxminən 10 min adam toplayaraq artıq mövcud quruluştan müsbət heç nə gözləmədiklərini, yeni yola çıxmağın gərəkliyini bildirir. Eləcə də həmin proseslərə Rəsulzadənin rəhbərlik edəcəyini, daim xalqın içində olacağını vurğulayır. Məhəmməd Əmin Bəy sözügedən mənzərədən çox təsirlənir, çıxışına ilk dəfədir ki, belə çoxsaylı insanların bir yere cəmləşdiyini

M.Ə.Rəsulzadə

gördüyü etirafı ilə başlayaraq əsas hədəflərindən söhbət açır. Bununla da Türk Ədəmi-Mərkəziyyətlə Müsavat partiyasının ittifaqının təməli qoyulur.

Bu hadisədən sonra Stepan Şaumyanın rəhbərliyi ilə Bakıda Xalq Komissarları Soveti qurulur və paytaxtda, bölgələrdə daha ağır qırğınlar törədilir.

1917-ci il martın 9-da Rusiya imperiyasının Müvəqqəti Hökuməti Qafqazda çar idarəçilik sisteminin – canişinliyin ləğvi barədə qərar verdi, əvəzində Cənubi Qafqazdan Dövlət Dumasına seçilmiş deputatlardan ibarət yeni təşkilat – Zaqafqaziya Xüsusi Komitəsi quruldu.

- Əfqan bəy, belə bir şəraitdə Zaqafqaziya Seymi hansı zərurətdən yarandı və nə qədər fəaliyyət göstərdi?

- 1918-ci ilin 14 fevralında isə Cənubi Qafqazdan Ümumrusiya parlamentinə Müəssislər Məclisinə seçilmiş azərbaycanlı

(müsəlman), gürcü və erməni deputatlar Tiflisdə toplaşaraq Cənubi Qafqaz (Zaqafqaziya) Seymini yaratdılar. Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə seçkilər 1917-ci ilin noyabrında, inqilabdan sonra keçirilmişdi. Lakin bolşeviklər bu seçkilərdə faktiki uduzduqları üçün (o cümlədən Cənubi Qafqazda) Müəssislər Məclisinin fəaliyyətə başlamasına imkan vermədilər. Bundan sonra Cənubi Qafqazdan seçilmiş deputatlar regional parlament (Seym) yaratmaq qərarına gəldilər. Seymin 44 nəfərlik müsəlman fraksiyası Zaqafqaziya müsəlman parlamenti funksiyasını yerinə yetirirdi. Bu da Cənubi Qafqaz üzrə 1 milyon müsəlman seçicinin səsi demək idi.

Həmin il fevralın 23-də Tiflisdə Zaqafqaziya Seyminin ilk iclası baş tutdu. Seymdəki üç əsas partiya – gürcü sosial-demokratlar (menşeviklər) 32, “Müsavət” və bitərəflər partiyası 30, ermənilərin “Daşnaksütyun” partiyası 27 deputatla təmsil olunmuşdu. Bundan savayı, Seymdə gürcü və ermənilərin bir neçə kiçik partiyası, həmçinin azərbaycanlı (müsəlman) deputatların “İttihad”, “Hümmət”, müsəlman sosialistlər qrupları (14 nəfər) yer almışdı.

22 aprelə Zaqafqaziya seyminin azərbaycanlı, gürcü və erməni deputatları paytaxtı Tiflis olmaqla Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının yarandığını elan etdilər. Seymdə 44 nəfərlik azərbaycanlı deputatların 30 nəfərinə müsavət və bitərəflər fraksiyasına M.Rəsulzadə rəhbərlik edirdi. Gürcü A.Çxengelinin başçılıq etdiyi hökumətə Azərbaycandan F.Xoyski, K.Məlik-Aslanov, N.Usubbəyov, M.H.Hacinski və M.Heydərov daxil idilər. Federasiya bir ay sonra dağıldı.

1918-ci il mayın 26-da Tiflisdə Zaqafqaziya Seyminin son iclası keçirildi. Gürcü heyəti Zaqafqazı vahid dövlətdə birləşdirməyin qeyri-mümkünlüyünü səbəb göstərərək federasiyadan çıxdılar. Seymin buraxılması, Zaqafqaziya Federativ Respublikasının ləğvi barədə qərar qəbul olundu.

Zaqafqaziya Seyminin süqutundan sonra – 27 may 1918-ci ildə qurumun azərbaycanlı deputatları Tiflisdə fövqəladə iclas keçirərək Azərbaycanın müvəqqəti Milli Şurasını yaratdılar. Azərbaycanın ilk parlamenti kimi fəaliyyətə başlayan 28 nəfərlik Milli Şuranın sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, müavini Həsən Bəy Ağayev, katibi Mustafa Mahmudov seçildi.

Zaqafqaziya Federasiyasının cəmi bir ay mövcud olmasının əsas səbəblərindən biri də erməni tərəfin həm Azərbaycana, həm də Gürcüstana ərazi iddiaları idi. Seymin iclaslarında Azərbaycan tərəfi dəfələrlə erməni deputatlara xalqımıza qarşı terror və təxribatları dayandırmağı tələb etmiş, onlar da öz çetələri ilə görüşüb həmin məsələni çatdıracaqlarını söz vermişdilər. Lakin 31 mart soyqırımından sonra bu vədlərin tamamilə mənasızlığını görən fraksiyamız, xüsusən də Rəsulzadə, Topçubaşov və Xoyski “müttəfiqlərinin” ünvanına sərt tənqidlər səsləndirdilər. Elə son iclasda Azərbaycan heyətinin Seymin ləğvinə etiraz etməsinin səbəbi də ermənilərin xəyanəti üzündən qarşıya qoyulan məqsədə çatılmaması idi...

Eyni zamanda, Seym dağıldandan sonra fəaliyyəti harada davam etdirmək məsələsi qarşıya çıxdı. Paytaxtımızdakı vəziyyət tamamilə milli qüvvələrin əleyhinə idi, 1917-ci ilin 12 dekabrında qurulan Bakı Sovetinə seçkilərin nəticələri də həmin siyasi mənzərəni təsdiqləyir: 48 bolşevik, 85 eser, 36 daşnak, 18 müsavətçi, 13 eser təmsilçiliyi

deməyə əsas verir ki, idarəçilik tamamilə qeyri-müsəlmanların nəzarətindədir. Bundan əlavə, silahlı ingilislərin də irticaya köməyə gəlməsi durumu bir az da kəskinləşdirirdi. Seymin 26 may tarixli son iclasında Məhəmməd Əmin Bəy Çxengeli-Jordanıyaya milli hökumət qurmaq üçün Gəncəyə getmək fikrini söyləyir. Gürcü siyasətçi isə terror və qətləmin hər tərəfi bürüdüyünü, hətta Gəncədə belə, güvənlikdə olmadıqlarını, burada təhlükəsizliklərinə təminat verə biləcəklərini bildirir, milli hökuməti də elə Tiflisdən elan etməyi məsləhət görür. Beləliklə, mayın 27-də Gürcüstan, 28-də Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bəyan edir. Daha dəqiq, mayın 27-də axşam nümayəndə heyətimiz toplanır və Fətəli Xan Xoyskinin rəhbərliyi ilə yaradılan müvəqqəti Milli Şura bayraq, gerb və sair barədə müzakirə apararaq ertəsi gün müstəqilliyimizi elan edir. Mayın 28-də Azərbaycanın İstiqlaliyyət Bəyannaməsi qəbul olunur və Xoyskinin başçılığı ilə birinci hökumətin tərkibi açıqlanır. Mayın 30-da həmin kabinet Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması barədə sənəd hazırlayır və dünya dövlətlərinə müraciət ünvanlayır.

- Məlumdur ki, AXC olduqca mürəkkəb şəraitdə, ağır şərtlər müqabilində yaşayıb püxtələşirdi, yeganə söykənəcəyi isə Türkiyə idi. Osmanlı imperiyasının tənəzzülü dövründə qardaş ölkənin dəstəyi, Qafqaz İslam Ordusunun formalaşması necə mümkünləşdi?

– 4 iyunda Batumda Osmanlı dövləti ilə AXC arasında sülh, barış və dostluq haqqında müqavilə imzalanır, suverenliyimiz Türkiyə tərəfindən tanınır. Ayın 12-də isə yenə orada Rəsulzadənin rəhbərliyi, Məhəmməd Bəy Hacınskinin iştirakı ilə qardaş ölkənin nümayəndə heyəti ilə görüş keçirilir və müqaviləyə Osmanlının Azərbaycana köməyini, lazım gələrsə, müdaxiləsini özündə ehtiva edən 2 maddə əlavə olunur. İyunun 14-də isə sözügedən maddələrə söykənən gənc dövlət rəsmən Türkiyədən kömək istəyir. Həmin təminat alındandan iki gün sonra – 16 iyunda AXC hökuməti Gəncəyə köçür və bu şəhəri özünün müvəqqəti paytaxtı elan edir. Ertəsi gün isə Xudat Bəy Rəfibəyli kabinetin səhiyyə naziri təyin olunur.

Xatırladım ki, o dövəmdə qonşu ölkədə vəziyyət çox pis idi; Osmanlı son illərini yaşayırdı, xarici müdaxiləçilər – ingilislər, fransızlar, qeyriləri məmləkətdə at oynadırdılar. Hərbi güc, ordu köməyi almaq məqsədilə ora gedən Rəsulzadə türk əsgərinin silah-sursatsız, hüquqsuz şəkildə küçə-meydanlarda dolaşdığını görüb bərk heyrətlənir. Sultanla görüşmək istəyində bulunur, lakin onu müdafiə naziri Ənvər Paşanın qəbul edəcəyini bildirirlər. Bildiyiniz kimi, həmin şəxs bir Turan sevdalı idi, Cümhuriyyət rəhbərimizi də yüksək səviyyədə qarşılayaraq “türklər üçün vətən nə Türkiyə, nə də Türkiyə, fəqət böyük Turandır” söyləyir. Rəsulzadə xatirələrində yazır ki, sanki bir Osmanlı generalı ilə deyil, Əli Bəy Hüseynzadə məktəbi keçmiş şəxsiyyətlə, onun tələbəsi ilə qarşılaşdım. Türkiyə müdafiə naziri təəssüflə durumu izah edir və sadəcə, Nuru Paşanın rum elindən dönmüş Çatalca ərazisində yerləşən 4500 əsgərinin olduğunu bildirir. Onunla görüşdə isə türk komandan Azərbaycana sevgisini və daim köməyə hazır olduqlarını bəyan edir. Bu görüşdən sonra Rəsulzadə və Yusifbəylinin tapşırığı ilə Nağı Bəy Şeyxzamanlı, eləcə də türkcə yaxşı bilən mesxeti türkü Ömər Faiq Nemanzadə ordu ilə bağlı digər məsələləri həll etmək üçün İstanbula göndərilir. Ciddi

silah-sursat qıtlığı olur, amma haradan keçsələr, “azəri qardaş-bacılarımızı qırırlar, onlara yardıma gedirik” dedikdə, əli silah tutan əhali də dəstəyə qoşulduğundan sıraları xeyli genişlənir. Həm də Doğu qoşunları komandanı, Ərzurumda dislokasiya yerindəki Kazım Qarabəkirə müraciət olunur və paşanın göndərdiyi nizami hissələr də yola çıxır, fəqət könüllülərin qoşulması ilə sayları artdığından Kazım Qarabəkirə öz ordusunu geri çağırması xahişi ünvanlanır. Üstəlik, Azərbaycandan, eləcə də Gürcüsdən ərazisində yaşayan azərilərdən toplanmış könüllülər bu qüvvələri xeyli gücləndirir. Gəncəyə doğru istiqamət alan ordu və Nuru Paşanın qərargahı Seyfəlidə yerləşərək təlimlərə başlayırlar. Eyni zamanda, ölkədəki dini icmalara, müftilərə, axundlara, mollalara səsvermə hüququ verilir və onlardan xalq arasında, məscidlərdə minbərlərdən milli orduya kömək üçün çağırış çıxışları xahiş olunur. İyunun 19-da respublikada fəvqəladə vəziyyət elan edilir. Ayın 23-də isə Zaqafqaziya seymindəki qanunların ölkə ərazisində qüvvədə saxlanması qərara alınır. 24-də hökumətin mühüm qərarına əsasən, qida və qida məhsullarının xaricə aparılması yasaqlanır. İyunun 26-da Gəncədə Milli Ordu formalaşdırılır, ertəsi gün türk dili dövlət dili səviyyəsində qəbul olunur, rus rublu daxildə tədavi vasitəsi sayılır, iyulun 2-də Polis təşkilatı qurulur.

İyulun 12-də Qazaxda Azərbaycanın ilk sərhədi yaradılaraq qərargah üzərindən bayrağımız asılır.

Nəhayət, ianə pullarla və çar ordusunun müxtəlif məntəqələrdəki anbarlarını ələ keçirməklə silah-sursat ehtiyacını ödəyən, yerli gənc əsgərlərlə birgə təlim işlərini yekunlaşdıran Qafqaz İslam Ordusu erməni-daşnak qüvvələrinin divan tutduğu xalqın köməyinə tələsir. Azərbaycanın bütün ərazilərində – Kürdəmirdə, Qubada, Şamaxıda ağır döyüşlər baş verir və əzəli-əbədi düşmənlərimizin rüsvayçı məğlubiyyəti, pərən-pərən düşüb dağılışması nəticəsində daha böyük faciələrin qarşısı alınır. Qafqaz İslam Ordusunun komandanlığı və şəxsi heyət əsl qardaş köməyi, fədakarlıq nümunəsi göstərirlər. O dövrdə Mirzə Bala Məhəmmədzadə həm silahlı qüvvələrin imamı idi, həm də Cümhuriyyət tarixini yazmaq missiyasını yerinə yetirirdi. Xüsusi natiqlik qabiliyyəti də vardı, türk həkim yazır ki, ağır döyüşlərdə yaralılarla dolu səhra lazaretində – çadırdə Mirzə Balanın vətənpərvərlik coşqulu nitqindən sonra yarasını sarımağa adam tapmırdıq, yəni hamı yenidən savaşa yollanırdı...

İyulun 25-də ingilis ordusu paytaxta girir, Bakı Kommunasını süquta uğrataraq, 30-da Sentrokaspi diktaturasını yaradır. Avqustun 3-də Nuru Paşanın köməkçisi Mürsəl Paşa vəziyyəti nəzərə alaraq Bakı üzərinə hərəkət əmrini imzalayır; milli hökumət də

xalqa müraciətlə əli silah tutan hər kəsi köməyə çağırır və eser-menşeviklərə sarsıdıcı zərbələr vurulur.

23 avqustda Azərbaycan vətəndaşlığı, 28-də məktəblərdə türk dilində tədris haqqında qanun qəbul olunur.

Avqustun 24-də Əlimərdan Bəy Topçubaşov Paris Sülh Konfransında AXC-nin iştirakına təminat məqsədilə, Türkiyədə fəaliyyət göstərən diplomatik korpuslar və nüfuzlu əcnəbi iş adamları ilə danışıqlar aparıb sazişlər bağlamaq üçün İstanbula göndərilir. Həmin ayın 28-də müstəqilliyimizi istəməyən qüvvələr Berlində bir araya gələrək Bakının Rusiyanın tərkibində qalması barədə bəyanat imzalayırlar ki, bu da Rəsulzadə və Topçubaşovun sərt etirazı ilə qarşılır.

Avqustun 31-də Ermənistan hökuməti İstanbul, Moskva və Berlində daşnak quldurlar Andronik, Manukyan, Saakyanın terror təşkilatlarının cinayətlərinə görə üzr istəyib, yəni terrorçu dövlət və millət olduğunu etiraf edib.

İstanbulda gedən nümayəndə heyətimizlə görüşən

türk sultanı IV Mehmet Vəhdəddin paşa Azərbaycana dəstəyini əsirgəməyəcəyini və Qafqaz İslam Ordusu səlahiyyətlilərindən – zabitlərdən, əsgərlərdən istəyənin qalib burada fəaliyyət göstərməsinə maneə törədilməyəcəyini bildirir.

Sentyabrın 9-da dövlət məmurlarına, müəllimlərə dəmir yolu nəqliyyatından pulsuz istifadə hüququ verilir. 14 sentyabr-

da Cümhuriyyətin ilk Qurban bayramının keçirilməsi qərara alınır və aztəminatlı ailələrə qurbanlıq paylanması üçün komissiyalar yaradılır.

Sentyabrın 15-i Bakı Sentrokaspi eser-menşevik tör-töküntülərindən təmizlənir və on gün sonra milli hökumət Gəncədən Bakıya köçürülür. Hökumətin bu dövrdəki qərarlarından biri isə ölkədə neft sənayesinin milliləşdirilməsi olur.

Lakin Birinci Dünya müharibəsində məğlub olmuş Osmanlı imperatorluğu Mudros müqaviləsinə görə öz qoşunlarını Azərbaycandan geri çəkmək məcburiyyətində qalır, 17 noyabrda ingilis ordusunun komandanı general V.Tomsonun rəhbərliyi ilə müttəfiq dövlətlərin qoşunları Bakıya daxil olur...

Lakin çətin gündə köməyimizə tələsən, mövcudluğumuz və istiqalımız naminə şəhidlər verən türk qardaşlarımızın, necə dəyərlər, ürəyi burada qalır, Qafqaz İslam Ordusunun rəhbərliyi yenə də ingilislərdən Azərbaycan Cümhuriyyətinin qorunub saxlanması xahişini çatdırırlar. İngilislər əvvəl müxtəlif ictimai yerlərdə, dövlət

binalarının üzərində asılmış milli bayrağımıza qısqıncılıqla yanaşsa da, xalqın qəzəbindən ehtiyatlanıb və sənaye-ticarəti maraqlarını, neftə sahiblənmək arzularını önə çəkib bəzi məsələlərdə güzəştə gedirlər.

Dekabrın 7-də indiki Əlyazmalar İnstitutunun binasında Azərbaycan Parlamentinin açılışı olur və ilk çıxışını edən Məhəmməd Əmin Rəsulzadə eyvana çıxaraq xalqa məşhur müraciətini ünvanlayır.

Burada bir məqamı vurğulamaq lazımdır ki, dövlət müstəqilliyimizi gözü götürməyən, suverenliyimizlə nəəlac razılaşan ingilislər Osmanlı-Azərbaycan münasibətlərindən və Rəsulzadənin Türkiyə ilə əlaqələrindən xəbərdar idilər. Ona görə də cidd-cəhdlərlə geniş, çoxcəhətli fəaliyyətini məhdudlaşdırmağa çalışırdılar. Milli Şura rəisi olaraq parlament seçkiləri ərəfəsində bütün sənədləri, yazışmaları, hətta deputat mandatları da onun tərəfindən imzalanmışdı. Parlament açılışının ertəsi günü Milli Şura buraxılır, Rəsulzadə səlahiyyətlərini Məclisi-məbusana verir. Parlament etimadını itirdiyi halda isə səlahiyyətlərin təkrarən Milli Şuraya keçməsi və yenidən başqanlığın rəhbərliyi qərara alınır. Bu, o deməkdir ki, Məhəmməd Əmin Bəy yeni hökumətdə yer almır; Əlimərdan Bəy Topçubaşov parlament sədri, Həsən Bəy Ağayev sədr müavini seçilir. Dekabrın

- Nəzərə alaq ki, təsisat yeni qurulmuşdu və hələ qarşıda həllini gözləyən çoxsaylı problemlər vardı. AXC rəhbərliyinin formalaşdığı demokratik mühitdə fəallaşan antimillətçi fraksiyalar ağır şəraitdə yaşayan narazı kütlələrin içərisində güclü əks-təbliğat aparırdılar. Eyni zamanda, ölkədə bolşeviklərin sayı və təsiri artmağa başlayır, Bakıda əsas işçi qüvvəsi sayılan fəhlə sinfi proletariat adı altında siyasi cəhətdən savadsız kəndlilərlə birgə həmin düşərgəyə meyillənirdilər.

1919-cu ildə Rusiyanın xarici işlər naziri Çiçerin Azərbaycanda yerləşmiş menşeviklərin ölkəsi əleyhinə fəaliyyəti bəhanəsi və onların buradan çıxarılması tələbi ilə Xoyski hökumətinə nota göndərir. Amma Fətəli Xan həmin ultimatumu əhəmiyyət vermir. Bundan başqa, şimal qonşumuz kəskin yanacaq qıtlığı ilə üzləşmiş, bir sıra fabrik-zavodları bu üzdən dayanmışdı; neft-qaz ehtiyatlarının cəmləşdiyi məkanlarsa Denikin və Kolçaqın nəzarətində idi. Yəni konkret şəkildə, neftsiz sovet hakimiyyətinin qurulması mümkün deyildi.

Digər məsələ Rusiyadan mədət, kömək uman Türkiyə faktoru ilə bağlıdır. Belə ki, Atatürk milli hərəkət başlamışdı və silah-sursata, texnikaya ciddi ehtiyacı vardı, həmin yardımı da Rusiyadan gözləyirdi. Təvfiq Paşanı, Fuad Cəfərsoyu Moskva-ya göndərməsi sayəsində müxtəlif müqavilələr imzalandı və iki ölkə dostlaşdı.

İlk notasına cavab almayan Çiçerin yaranmış durumu bir fürsət bilərək onsuz da AXC-ni əzməkdən ötrü Dağıstanda toplaşmış rus ordusunun Türkiyəyə yeridilməsinin yalnız Azərbaycan ərazisindən mümkünlüyü versiyasını ortaya atdı. Və Azərbaycana ünvanlanan ikinci ultimatum da parlament tərəfindən rədd edildi. Artıq danışıq imkanının qalmadığını gören bolşevik Rusiyanı məhz Türkiyəyə silah-sursat, lazım

Parlamentin açıldığı bina – indiki Əlyazmalar İnstitutu

28-də növbəti qərarla Azərbaycan Cümhuriyyəti sərhədləri daxilində rəsmi dövlət elan edilir. 1919-cu ilin 15 yanvarında hökumətin sərəncamı ilə Xosrov Paşa Sultanov Qarabağın general-qubernatoru təyin olunur. Lakin Qarabağda, Zəngəzurda, Lənkəranda hakimiyyət tamamilə milli qüvvələrin əlində deyildi, bir yandan ermənilər fürsət düşdükcə müsəlman qırğını törədir, digər tərəfdən rus-bolşevik birləşmələri ciddi təxribatlarla əhalini hökumət əleyhinə qaldırırdılar...

- Və demək olarmı ki, xırda təfərrüatlara varılmaqla Cümhuriyyət qurucularını gözənd salmağa yönələn bu və digər hadisələr milli hökumətin çöküşünə hesablanmışdı və buna aparırdı?

gəlsə, əsgəri yardım variantından bəhrələnməyə çalışdı. Moskvanın ölkəmizə birbaşa müdaxilə etməməsinin səbəbi isə ingilislərlə qarşı-qarşıya gəlmək istəməməsindən qaynaqlanırdı; yeni bir cəbhə açılmasını arzulamırdılar. Belə bir vəziyyətdə Fuad Cəfərsoy təkrarən Moskvaya çağırılır və "qırmızı ordu"nun Azərbaycan ərazisindən keçib getməsi məsələsi qaldırılır. Həmin görüşə Türkiyədəki səfirimiz İbrahim Əbilov da qatılır və deyilənə görə, hazırlanan məşum plandan xəbəri olduğundan bir daha silahdaşlarının yanında görünür. Türkiyənin dəfələrlə xahişi nəticəsiz qalır və Mustafa Kamal paşa hökumətinin məktubu parlamentin müzakirəsinə verilir, artıq hamı həmin qoşunların məmləkətimizə hansı niyyətlə ayaq qoyduğunu yaxşı anlayır, buna görə də ciddi etirazlar səsləndirilirdi. Nəhayət,

xahişin ratifikasiyasına kömək üçün Rəsulzadəyə müraciət olunur. Məhəmməd Əmin Bəy artıq səhhətində problemlər yaşayan Nəsim Bəy Yusifbəyli Gəncədən Bakıya dəvət edir və parlamenti toplayır. Kürsüdən deputatlara müraciətlə zamanında istiqlaliliyyətimizə dəstək olan Türkiyəyə kömək məqsədilə rus hərbiçilərinin tranzit keçib getməsinə izn vermək zərurəti anladılır və təklifin səsə qoyulması qərarlaşdırılır. Mövcud-ictimai-siyasi vəziyyətdə bolşevik təsirli qüvvələrin üstünlüyü ilə bolşevik ordusunun girişinə icazə verilir.

Mahaçqalada əmrə hazır qoşun elə Yalamadan sərhədi adlayan andan talan və qətlə başlayır. Behbud xan Cavanşir Qubadan Bakıya teleqram vuraraq mərkəzi hökuməti kritik durumdan hali edir. Rəsulzadə hərbi nazir Mehmandarovu çağıraraq müqavimət imkanlarını soruşur, məlum olur ki, paytaxtda 2000-2500 nəfər civarında polis-jandarm bölmələri var, milli ordunun əsas hissələri Gəncədə, Qarabağda, Lənkəranda və sərhəd bölgələrdədir. Belə təqdirdə, lazımı qüvvələrin gəlib çatmasına qədər 2-3 gün müddətində şəhərin müdafiəsini donanmaya tapşırmağı düşünürlər, yəni bu vaxt ərzində işğalçı qüvvələrin Bakıya girişi əngəllənməli idi. Parlamentdə Əliheydər Qarayevin əlindəki ultimatomu gören Rəsulzadə bərk narahatlıq keçirir. Bilirsiz ki, Ə.Qarayev Rəsulzadə və milli qüvvələrlə düşmənçilikdən əlavə, sovetlərdən ötrü doğma övladını qurban verməyə hazır, amansız bolşevik idi. Məhəmməd Əmin Bəy heç fikrini bildirməyə macal tapmamış, Çingiz İldırımın bolşeviklərin tərəfində olduğu, gəmiləri və yüksəkliklərdəki topları ələ keçirdiyi söylənir. Əliheydər əlindəki təslimçilik aktını masanın üzərinə qoyur və gündüz 12.00-dan axşam 23.00-dək vaxt verir. Məşum və işğalçı sənəd 22.30-da imzalanır.

- Lakin tarixlə daha yaxından tanışlıq, bolşevik Rusiyanın təbii sərvətlərimizə həris marağı barədə faktlar elə həmin icazə olmadan da irticanın şahə qalxacağını, gənc demokratik respublika üzərinə hücumu keçəcəyini deməyə əsas verirdi.

- Bəli, tamamilə razıyam. Haşiyə çıxaraq bildirmək istəyirəm ki, müstəqil Azərbaycana qarşı hücumu hazırlaşan işğalçı ordunun bir ucu Dərbənddəydi, digəri Petroqraddaydı, yəni onların ərazimizdən keçib Türkiyəyə getməsinə icazə verilməsəydi belə, min bir bəhanə ilə sınırları aşacaqdılar... Xüsusən elə bir dövrdə ki, yenidən formalaşan milli ordunun bu səviyyədə irticaya müqavimət göstərmək gücü, yanımızda da Qafqaz İslam Ordusu yox idi...

Daha sonra Ə.Məhəmmədşadə, M.B.Məhəmmədşadə, M.Rəsuloğlu Cəfər Cəbbarlinin Çəmbəkənddəki evinə gedirlər. Orada Nağı Bəy Şeyxzamanlıya çatdırmaq üçün siyahı verib liderlərin, öncüllərin ölkədən çıxarılmasını, Mirzə Bala Məhəmmədşadəyə isə gizli Milli Müqavimət Hərəkatı qurmağı tapşırırlar. Məhəmməd Əmin Bəy Bakı qoçusu, həm də öz mühafizə xidmətinin başçısı Balasadiq Zeynalovun müşayiəti ilə Abbasqulu Ağə Kazımşadə ilə birgə Lahicə gedərək bir müddət orada gizlənir. Bir axtarış nəticəsində yeri təsbit olunur və həbs edilərək Bakıya gətirilir. Xüsusi şöbənin zirzəmisinə yerləşdirilir, Ponkratov tərəfindən dəfələrlə sorğu-sual olunur. Stalin onunla görüşmək üçün həbsxanaya gəlir və Moskvaya getməsi qərarlaşdırılır. Bir neçə gündən sonra Rəsulzadə əmisioğlu Rəsuloğlu ilə birlikdə Bakı Dəmiryol Vağzalına – onu gözləyən Stalinin olduğu qatara gətirilir. Onun Moskvaya yola salınması üçün

müşayiət edən mühafizəçi xatirələrində bildirir ki, vaqonun qapısını döydüm, qarşıma yoldaş Stalin çıxdı və dustaqla qucaqlaşdı görüşdüm, sonra təhvil-təslim aktına "prinyal tovarış Stalin" yazıb qol çəkdi və mənə uzadıb getməyimi istədi.

İosif Stalin Məhəmməd Əmin Bəyi özü ilə Moskvaya apararaq Zaqafqaziya məsələləri üzrə müşavir təyin edir, eləcə də bütün silahdaşları ilə əməkdaşlığa hazır olduğunu bildirir. Lakin onun çağırışı ilə üzə çıxıb sovetlərlə çalışan cümhuriyyətçilərin sonrakı acı aqibətini görüb aldandığını başa düşür...

- Əfqan müəllim, Cümhuriyyətin 100 illiyi ilə bağlı məlum Sərəncamın imzalanması xəbərini necə qarşıladınız?

- Əlbəttə ki, çox sevindim, həm suverenliyimiz yolunda məşəqqətlərə sinə gərmiş böyük şəxsiyyətlərin haqlarının tanındığına, həm də sözügedən sənədin bu mövzuda tədqiqatlara təkan verəcəyinə və xüsusən də gənc alimlərimizi ruhlandıracağına görə... Möhtərəm Prezidentimizə minnətdarlığımı bildirirəm!

Şükür Allaha ki, xalqımız yenidən özündə cəsarət, təpər, mübarizə ruhu tapıb ayağa qalxdı, Azərbaycan bir əsrdə ikinci dəfə istiqlaliliyyət qazandı. Bax bu, Cümhuriyyət qurucuları qarşısında ən böyük imtahanımız, o şəxsiyyətlərin ruhuna ən gözəl töhfəmizdir..!

P.S: Jurnalımız çapa hazırlanarkən şərəfli keçmişimizlə bağlı daha bir sevindirici xəbar aldıq: yüz il öncə AXC parlamentində asılan bayraq vətənə gətirilib. 23 aylıq şanlı tarix, Cümhuriyyət qurucuları, onların sonrakı taleyi və mühacirət dövrü barədə dəyərli araşdırmalar müəllifi, sosiologiya elmləri doktoru, İstanbul Universitetinin doktorantı, yazıçı-tədqiqatçı Əfqan Vəliyev sanki öz missiyasını başa çatdırmaq, bütövləşdirmək naminə belə bir gərəqli addım atmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentində asılan Dövlət bayrağı mayın 24-də Nazirlər Kabinetində Baş nazir Novruz Məmmədova təqdim olunub. Bu münasibətlə keçirilən tədbirdə çıxış edən Baş nazir Novruz Məmmədov Dövlət bayrağının Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinin qeyd olunduğu arafədə Türkiyədən doğma Vətənə – Azərbaycana gətirilməsini tarixi hadisə adlandırır. Ə.Vəliyev bayraqdan əlavə, həmin dövrə aid bir çox arxiv materiallarını – alyazma məktubları, tarixi sənədləri, xəritələri Baş nazirə təqdim edib. ❖

Söhbəti qələmə aldı:
Qurban Cəbrayıl

NAZİRLƏR

VİKTOR KLENEVSKİ -
ÜMURİ-XEYRİYYƏ (SOSIAL
MÜDAFİƏ) NAZIRIHƏMİD BƏY ŞAHTAXTİNSKİ - MAARİF
VƏ MƏZAHİB (MƏZHƏBLƏR) NAZIRIRƏSİD XAN QAPLANOV -
MAARİF VƏ MƏZAHİB (MƏZHƏBLƏR)
NAZIRI; MALİYYƏ NAZIRINURMƏHƏMMƏD BƏY ŞAHSUVAROV
-MAARİF VƏ MƏZAHİB
(MƏZHƏBLƏR) NAZIRICÜMHURİYYƏT PARLAMENTİNDƏ
UNİVERSİTET MÜZAKİRƏLƏRİ

Azərbaycan Cümhuriyyəti siyasi səhnəyə gəlişinin ilk günlərindən maarif və mədəniyyət məsələlərinə mühüm diqqət yetirirdi. Demokratiyanın yalnız savadlı xalqın hakimiyyəti olduğunu yaxşı başa düşən Cümhuriyyət liderləri əhalinin bütün təbəqələrinin təhsilə cəlb edilməsini əsas hədəflərdən biri sayırdılar. Savad kurslarının açılması, ibtidai təhsil şəbəkəsinin genişləndirilməsi, Qazaxda Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan bölməsi əsasında ayrıca seminariyanın, Bakıda Qızlar Gimnaziyasının təsis olunması bu istiqamətdə atılan uğurlu addımlardan sayılmalıdır. 1918-ci il iyunun 27-də türk dilinin dövlət dili elan olunması təhsilin milliləşdirilməsi ilə bağlı məsələni də bütün kəskinliyi ilə üzə çıxarmışdı.

Qarşısında çox ciddi problemlər dayanmasına baxmayaraq, hökumətin təhsil sahəsinə verdiyi böyük diqqət və əhəmiyyəti ölkənin baş naziri Fətəli Xan Xoyskinin 1918-ci il dekabrın 26-da üçüncü hökumət kabinəsinin rəhbəri kimi parlament qarşısında proqram çıxışında vurğulanan aşağıdakı məqamdan da görmək mümkündür:

“Burada Xalq Təhsili Nazirliyi haqqında bir neçə söz demək istəyirəm. Bu nazirlik dövlətin və ictimai həyatın bünövrəsini təşkil edən bir qurumdur. Sizinlə ünsiyyət zamanı üzləşdiyim çətinliklər ana dilini bilməməyin necə kədərli nəticələrə gətirib çıxardığını aydın göstərir. Özümü də məqbul saymadığımız vəziyyəti başqa millətlərə də rəva görməməliyik. Hər kəsin öz ana dilində təhsil almaq haqqı vardır”.

Dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlarına eyni gözlə baxan Azərbaycan hökuməti mövcudluğunun ilk günlərindən təhsil şəbəkəsini inkişaf etdirmək və genişləndirmək, yeni təhsil ocaqları yaratmaq, Avropaya tələbə göndərmək, Türkiyədən müəllim və dərsliklər gətirməklə bir sırada milli ali məktəb-universitet açmaq barəsində də ciddi düşündü.

Bu məqsədlə hələ 1918-ci ilin sonlarında Tiflisdə fəaliyyət göstərən Zaqafqaziya universitetinin Bakıya köçürülməsi ilə bağlı təklif irəli sürülmüşdü. Gürcüstanda təhsilin ana dilində aparıldığı gürcü universitetinin təsis olunması nəticəsində Zaqafqaziya universitetinin fəaliyyəti, necə deyirlər, havadan asılı qalmışdı və belə bir vəziyyətdə onun öz işini Bakıda davam etdirməsi vəziyyətdən ən yaxşı çıxış yolu ola bilərdi. Lakin bu ali məktəbin rus millətçiliyi ruhunda köklənmiş professorlar şurası 1919-cu ilin yanvarında Azərbaycan hökumətinin dəvətini qəbul etməmək haqqında qərar çıxarmışdı.

Xalq təhsili nazirinin müavini Həmid bəy Şaxtaxtinskiy Tiflisə ezam olunması və universitet rəhbərliyi ilə aparılan danışıqlar nəticəsində Bakının təklifi ilə bağlı mənfi münasibəti qismən dəyişdirmək mümkün olmuşdu.

Bunun ardınca Zaqafqaziya universitetinin rektoru prof. V.İ.Razumovski, professorlar N.A.Dubrovski, L.A.İşkov, İ.S.Sitoviçdən ibarət heyət Azərbaycan hökuməti ilə müzakirələr aparmaq məqsədi ilə Bakıya gəlmişdi. Görüşlər zamanı hökumət bu məsələdə tam qərarlı olduğunu, Bakıda mütləq universitet açılacağını bir daha bəyan etmiş, son möhlət kimi 1919-cu il mayın 1-i müəyyənləşdirilmişdi.

Lakin Zaqafqaziya universitetinin Azərbaycana düşmən münasibəti başlayan professor-müəllim heyətinin təzyiqi nəticəsində göstərilən

müddət ərzində qərar qəbul etmək mümkün olmadı. Vəziyyəti belə görən təhsil nazirliyi mayın 1-də universitet açmaq əzmini bir daha bildirmiş və bu fikrin tərəfdarlarını Bakıya dəvət etmişdi. “Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarixi” (1969) kitabının müəllifi prof. A. Atakişiyevin yazdığına görə, təhsil nazirinin müavini H. Şahtaxtinskiyin rəsmi müraciətindən sonra V. İ. Razumovski başda olmaqla bir qrup alim Bakıya gələn yerli universitetin təşkili istiqamətində çalışmağa razılıq verdi.

“Hökumətin qərarına əsasən Bakı universiteti, onun nizamnaməsi, ştat vahidləri və smetası haqda qanun layihəsi hazırlayıb parlamentin təsdiqinə vermək üçün xüsusi komissiya yaradıldı. Komissiyaın sədri Bakı universitetinin gələcək ilk rektoru prof. V. İ. Razumovski idi.

Onun tərkibinə Tiflisdəki Zaqafqaziya universitetinin daha iki professoru, Bakı şəhər Dumasının, Neft Şurasının və Maarif Nazirliyinin nümayəndələri daxil edilmişdilər. Hökumət ilkin zəruri xərclərin ödənilməsi məqsədi ilə komissiyaya 1 milyon manat vəsait ayırmışdı.

Komissiyaın 1919-cu il mayın 21-dəki ilk iclasında iştirak edən xalq maarifi naziri Nəsim Bəy Usubbəyov universitet ideyasının gerçəkləşməsi üçün hökumətin özündən asılı bütün tədbirləri vaxtılı-vaxtında görəcəyinə, tələb olunan maliyyə vəsaitinə qızırqalanmayacağına bir daha zəmanət vermişdi.

İlk Azərbaycan universitetinin açılması yolundakı növbəti konkret addım 1919-cu il iyun ayının 12-də rəsmi “Azərbaycan” qəzetində “Bakı Dövlət Universitetinin təsis edilməsi haqqında qanun layihəsi”nin dərci idi.

Bunun ardınca mətbuatda və ictimai fikirdə universitet təsisinə bağlı geniş müzakirələr başlandı. Maraqlıdır ki, Azərbaycanı daim qaranlıq və cəhalət içərisində qalmış bir ölkə kimi görmək istəyən Daşnaksütyun partiyasının təmsilçiləri universitet ideyasının qəti əleyhdarları sırasında yer almışdılar.

Daşnaklarla birlikdə rus millətçiləri də Bakıda universitet açılması və onun Azərbaycan dövlətinin idarəçiliyinə keçməsinin qarşısını hər vasitə ilə almağa çalışırdılar. Bu məqsədlə Rusiyanın cənubundakı silahlı qüvvələrin komandanı general A. İ. Denikin hətta Bakıya köçməmək şərti ilə Zaqafqaziya universitetinə 21 milyon rubl maliyyə vəsaiti ayırmağa hazır olduğunu da bildirmişdi.

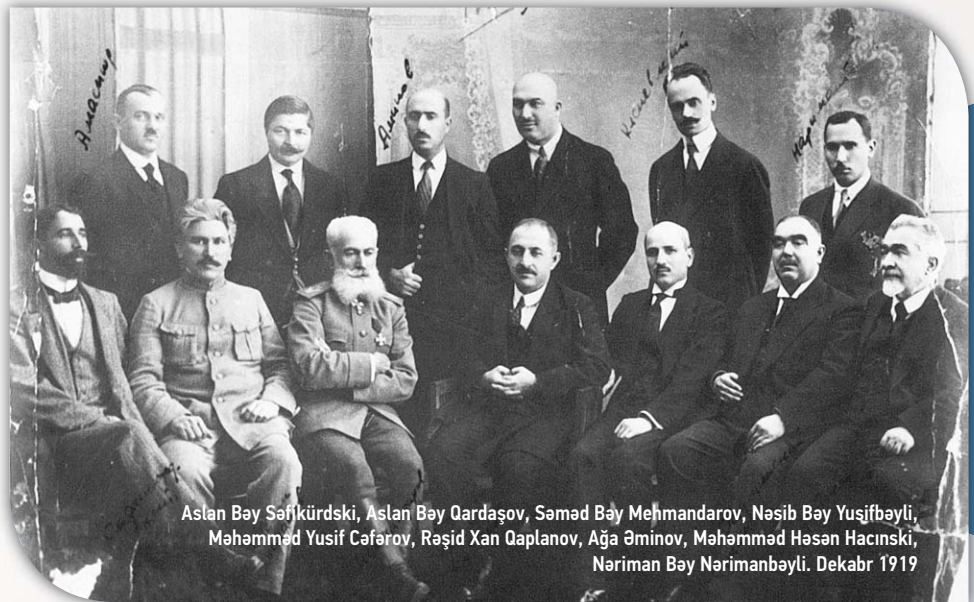
Azərbaycan universitetinin rus professorlar tərəfindən təsis, habelə təhsilin rus dilində aparılması milli düşüncəli insanlar arasında da müəyyən tərəddüd və fikir ayrılıqları yaratmışdı. Lakin hökumət üzvləri, eləcə də Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları universitet ideyasını ilk gündən qətiyyətlə dəstəkləmiş, nəticədə ictimai fikri öz arxalarına aparmağı bacarmışdılar.

Azərbaycan Cümhuriyyəti parlament respublikası olduğundan universitetin taleyi ilə bağlı son qərar parlamentin təsdiqindən sonra verilməli idi.

Bakı universitetinin təşkili ilə bağlı məsələ ilk dəfə parlamentin gündəliyinə 1919-cu il avqust ayının 21-də çıxarıldı. Maraqlı və simptomatik haldır ki, həmin gün iclasın sədri bütün həyatını Azərbaycan təhsilinin inkişafına həsr etmiş görkəmli maarif xadimi Sultan Məcid Qənizadə idi. Məsələ ilə bağlı məruzə isə tanınmış publisist və ictimai xadim Mehdi bəy Hacınskiyə həvalə olunmuşdu.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, məsələ ali qanunverici orqanın müzakirəsinə çıxarılan qədər bir sıra mərhələlərdən keçib. Maarif Nazirliyi V. İ. Razumovski komissiyasının iştirakı ilə universitetin 72 maddədən ibarət nizamnaməsini hazırlayıb hökumətə təqdim etmişdi.

Universitet təsis məsələsində cəmiyyətdə olduğu kimi, parlamentdə də fikirlər haçalanmışdı. “İttihad” və “Əhrar” fraksiyalarının bəzi deputatları hətta məsələnin gündəliyə salınmasına etiraz etdilər. Onlar prinsip etibarilə Azərbaycanda universitet təsisinə ide-

yasına qarşı çıxmasalar da, ölkədə ilk növbədə ibtidai və orta təhsil şəbəkəsi yaratmaq, ana dilində oxumağa və tədris etməyə qadir şagird və müəllim kontingenti formalaşdırmaq, yalnız bundan sonra universitet açmaq fikrinə tərəfdar çıxırdılar. Narahatçılıq doğuran başqa bir həssas məqam Rusiya əsarətindən yenidən xilas olmuş Azərbaycanın ilk universitetinin rus alimləri tərəfindən və rus dilində açılması idi.

Yalnız M. Ə. Rəsulzadənin işə qarışması və elmin beynəlmilləliyi fikrini qüvvətli dəlillərlə, o cümlədən Peyğəmbərin kəlamları ilə əsaslandırması nəticəsində məsələ parlamentin 21 avqust iclasının gündəliyindən çıxarılmadı. Həmin iclasda deputatlardan S. Kravçenko (Vasili ata, “Slavyan-Rus cəmiyyəti”), Q. Qarabəyov (“İttihad”), Y. Əhmədov (Bitərəflər), S. Vonsoviç (“Milli azlıqlar”), A. Əfəndizadə (“Əhrar”), S. Ağamalıoğlu (“Hümmət”), Ə. Qarayev (“Hümmət”), M. Mixaylov (“Slavyan-Rus cəmiyyəti”), M. Mahmudov (“Müsəvat”) müzakirələrdə çıxış edərək universitet təsisinə bağlı fikirlərini bölüşdülər.

“Həmin dövrdə Azərbaycanda idarəçilik baş nazir N.Yusifbəylinin formalaşdırdığı dördüncü hökumət kabinəsinin əlində idi. Bu hökumətdə xalq maarifi və dini etiqadlar naziri vəzifəsini milliyyətçə qumuq türkü olan Sorbonna məzunu, tanınmış ziyalı və ictimai xadim Rəşid Xan Qaplanov (1885–1937) tuturdu. Bundan əvvəl o, Şimali Qafqaz Respublikası hökumətində çalışmışdı.

İclasda iştirak edən R.Qaplanov müzakirələrin gedişini diqqətlə izləyərək millət vəkiliyyətinin mülahizə və təkliflərinə öz münasibətini bildirdi. Nazirin çıxışı onun məsələyə kifayət qədər dərinlən bələd olduğunu, ilk gündən başlayaraq universitet ideyasının qızğın tərəfdarlarından biri kimi tanındığını göstərirdi.

“Biz darülfünun açılması üçün gec davrandıq və çox vaxt qeyb etdik. Əgər biz Qara bəyin (parlamentdəki “İttihad” fraksiyasının rəhbəri doktor Qara bəy Qarabəyov nəzərdə tutulur – V.Q.) təklifini qəbul edər, layihəni bərayi-tədqiq fraksiyalara göndərərsək, vaxt qayıb olacaq, əmin olun ki, darülfünun bu sənə açılmayacağı kimi, gələcək sənə də açılmayacaqdır”, – deyərək sözü başlanan R.Qaplanovun qətiyyəti ilk universitetin Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə açılmasında, Cümhuriyyətin adı ilə bağlanması mühüm rol oynadı.

O, universitetin məqsəd və vəzifələrinə də kifayət qədər mühüm meyarlarla yanaşırdı. Xalq maarifi nazirinin təsəvvüründə universitet, sadəcə, müəyyən sahələr üzrə mütəxəssis hazırlığı mərkəzi deyil, elm və mədəniyyət mərkəzi, millətin mənəvi iradəsinin və intellektual gücünün simvollarından biri kimi ortaya çıxmalı idi: “Biz darülfünunu yalnız açıqda qalmış (burada “işsiz” – V.Q.) bir kaç müəllimi, bir kaç tələbəni hazırlamaq üçün açmayırıq. Bilirsiniz ki, hər bir mədəni millət və qövmlər darülfünun haqqındakı fədakarlıqdan çəkinməz. Bu mühüm və müqəddəs vəzifəni şayani-şərait təhtində (müvafiq şərait yaranmışda – V.Q.) qəbul və ifa edir. Və yenə də məmləkətimiz daxilində açılacaq olan darülfünun mövcudiyyəti ilə biz vətənimizi daha başqa bir surətdə Avropaya göstərəcək və hürriyyətə layiq bir millət olduğumuzu da bu surətlə ədd və isbat edəəcəyik”.

R.Qaplanovun fikrincə, universitet yeni, hürriyyət və müstəqil Azərbaycanın mədəni dünyaya göndərdiyi mühüm mesajlardan biri olmalı idi. “Biz məsələni dövlətin mənafeyi nöqtəyindən nəzərdən tədqiq və mülahizə etməliyik, – deyərək o, universitetin, sadəcə, müəllim, yaxud həkim hazırlığı üçün açıldığını düşünən millət vəkiliyyətinin fikri ilə razılaşmayaraq əlavə edirdi: – Biz cahana elan edirik ki, hürriyyətə haqlı müstəqil bir millətik. Bunu yalnız elanımız kafi deyildir. Təzahüratı-milliyəmizi daha ziyadə təhqiq etmək və onu gələcəyə hazırlamaq lazımdır. Biz millətin ruhunu bu surətlə yüksəldərsək, əmin olalım ki, istiqbalda bütün fənalıqların önünü almış və millətimizi sahili-sələmətə sövq ilə fəlakətdən və fənalıqlardan qurtarmış oluruq”. Onun fikrincə, universitet yalnız tədris deyil, daha çox milli-mənəvi mərkəz, bir beyin mərkəzi kimi fəaliyyət göstərməli, buradakı elmi personal Azərbaycanı öz qədim tarixi, mədəniyyəti, iqtisadiyyatı – zəngin yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə dünyaya tanıtmalı idi.

Məhz bu səbəbdən də xalq maarifi naziri kimi Rəşid Xan Qaplanov hələlik xaricə tələbə göndərmək, universitet təşkilini isə daha münasib vaxta saxlamaq təklifi ilə razılaşmırdı. Onun fikrincə, bu, ilk növbədə, maliyyə baxımından özünü doğrultmurdu. “Yaxında Avropaya bərayi-təhsilə göndərilən yüz əfəndinin bir sənəlik xərcinin nə qədər böyük

yekun tutduğunu görəcəksiniz”, – deyərək universitet təsisinə üçün 5 milyon manat ayrılmasına tərəddüd edən millət vəkiliyyətinin ayıq salmağa çalışırdı. Nazir 100 nəfər azərbaycanlı gəncin Avropa universitetlərinə göndərilməsini müsbət bir qərar kimi alqışlasa da, eyni məbləğə Bakı universitetində üç yüz tələbənin təhsil almaq imkanı qazanacağını və onların yerli tələblərə daha yaxşı cavab verəcəklərini unutmadığı da xahiş edirdi.

Rəşid Xan Qaplanov kifayət qədər realist idi. Berlin, yaxud Paris universitetinin verdiyi təhsillə, həmin şəhərlərin elmi-mədəni mühiti ilə Bakı universitetinin imkanlarının bir olmayacağını yaxşı başa düşürdü. Lakin nəyin bahasına olursa-olsun, ilk addımı atmaq, universiteti açmaq lazım idi. Ona görə də qəti əmin idi ki, “... darülfünunumuz olursa, bütün istəyimiz və diləyimiz hasil olur. Bu darülfünun rus və

Rəşid Xan Qaplanov

qeyri lisanı olsun, əgər layiqli professorlar təhti-idarəsində olsa, bizim dövlətimizə xidmət edəcəklər!”

“Yoxdan bir bayraq yarananlar” bütün başqa ciddi təşəbbüslər kimi, universitet təsisinə də əslində quru yerdə başladıklarının fərqiində idilər. Lakin onlar qurmaq istədikləri halal və demokratik sistem nəticəsində bütün digər müsbət başlanğıclar kimi, universitet ideyasının da uğuruna inanırdılar: “Boylə darülfünunu açıqdən sonra get-gedə bizim tələbələrimiz çoxalacaq və 5-6 sənə təhsil davamından sonra bizim də icab edilən alimlərimiz mükəmməl surətdə oradan çıxacaqdır və bəlkə də, professorlarımız da kəndimizdən olacaqdır”, – deyərək hətta universitet məsələsinin parlament gündəliyinə salınmasının tərəddüd doğurduğu 21 avqust 1919-cu ildə Rəşid Xan Qaplanov gələcəyə belə qəti ümidlə baxırdı.

O, Azərbaycan türklərinin təbiət etibarını ilə nəcibliyinə, humanizm və xeyirxahlığına, ürək genişliyinə inanırdı. Odu ki, rus professorların rus dilində təhsil verəcəkləri universitetdə “xristian tələbələr əksəriyyət ilə bizim tələbələrin əqliyyətinə (azlığına - V.Q.) qalib gələcəklər” tipli fikirlərə qətiyyətlə etirazını bildirərək parlament kürsüsündən bəyan edirdi: “Mən də deyirəm, iki-üç sənədən sonra bizim tələbələrimiz əksəriyyət kəsb edəcəklər. Mən zənn edirəm ki, biz türklərə bu kimi mülahizə ilə hissiyyətə tabe olmaq lazım deyil. Əgər biz böyük qövmlə isək, alicənabənə bir tərzdə kəndimiz üçün istədiyimiz və kəndimiz malik olduğumuz hüququ başqalarına da bəxş etməliyik”.

Universiteti qutsal ibadətqahlarla bir tutan R.Qaplanov müzakirələrin ilk günündəki çıxışını aşağıdakı sözlərlə bitirmişdi: “Biz müsəlmanlar məscidin müqəddəs yer olduğunu nəzərə alaraq ora daxil olanda ayaqqabılarımızı soyunuruq. İstərdim ki, darülfünuna da eyni münasibət bəslənilsin. Yəni bu elm məbədinə girərkən mülahizəti-şəxsiyyətə, siyasiyyətə və firqə nizalarını unudaraq girməlidir. Əminəm ki, bu darülfünuna istiqbali-milliyəmizi (millətimizin gələcəyini - V.Q.) təminədi bir məbədi-elm nəzəri ilə baxacağıq”.

Bakı universitetinin təşkili ilə bağlı müzakirələr parlamentin 25 avqust, 28 avqust, 1 sentyabr, 18 sentyabr 1919-cu il tarixli iclaslarında da davam etdirildi, qanun layihəsi ikinci və üçüncü oxunuşdan keçirilərək qəbul olundu. Həmin iclaslarda daha çox təşkilati-texniki məsələlər – universitet üçün müvafiq şərtlərə cavab verən bina və avadanlıqlar əldə edilməsi, büdcənin müəyyənəşdirilməsi, dekan və rektor seçkisi, təhsil ocağının muxtariyyət statusu və s. müzakirəyə çıxarılmışdı. R.Qaplanov millət vəkilləri ilə bir sırada təhsil naziri kimi parlament müzakirələrinin bu hissəsində də yaxından iştirak edir, problemlərlə bağlı öz münasibətini bildirir, həll yollarını göstərməyə çalışırdı.

O dövr Bakısındakı iki ən münasib tikilinin – Bakı Kommersiya Məktəbi (indiki N.Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universiteti) və Birinci Gimnaziya (indiki İqtisad Universiteti) binalarının Bakı Universiteti üçün ayrılmasında nazir R.Qaplanovun sona qədər dirəniş göstərməsi mühüm rol oynadı. Universitetin ilkin maliyyələşdirilməsində tərəddüd keçirən bir sıra parlament üzvlərini inandırmaq baxımından da onun əsaslı təhlil və dəlilləri yerinə düşdü. Nəticədə, ilkin mərhələ üçün 5 milyon manatlıq büdcə formalaşdırmaq mümkün oldu. Həm də smeta hələ universitet nizamnaməsindən əvvəl qəbul edilmişdi.

Bakı universiteti başdan-başa qeyri-türk professorların nəzarətində olsa da, parlament ilk ali məktəbə muxtar özünüidarə statusu verməkdən çəkinmədi. R.Qaplanov yalnız bir məsələyə – tələbələrin rektor seçkisinə iştirakına etirazını bildirdi. Dövrün şərtləri, tələbə gəncliyin sosialist ideyalara böyük rəğbəti, hər yerdə “bütlləri sındırmaq” əhval-ruhiyyəsinin mövcudluğu nəzərə alınarsa, bu, tamamilə təbii və anlaşıqlı yanaşma tərzidir. Təsədüfi deyil ki, həmin məsələdə M.Ə.Rəsulzadə və Rəşid Xan Qaplanovun opponenti bolşevik Ə.Qarayev idi...

Əlbəttə, R.Qaplanovun parlamentdəki çıxışlarından gətirdiyim bu sitatlar ilk universitetimizin yaradılması ideyasını yalnız onun adı və fəaliyyəti ilə bağlamaq təsəvvürü yaratmamalıdır. Universitet Azərbaycanın qabaqcıl oğullarının kollegial iradəsinin və istəyinin bəhrəsi idi. Təsədüfi deyil ki, ilk rektor V.İ.Razumovski 25 avqust

1919-cu il tarixli iclasda parlament üzvləri qarşısındakı çıxışında bu cəhətə diqqət yetirərək demişdi: “Gördüyünüz böyük tarixi iş, həqiqətən də, çox diqqətli yanaşma tələb edir. Xoşbəxtəm ki, burada partiyaların hamısının son dərəcə vicdanlı münasibətinə şahid oluram. Tək Azərbaycan deyil, bütün müsəlman dünyası üçün böyük tarixi hadisənin baş verdiyi bu anlarda parlament üzvləri ilə birlikdə ictimaiyyətin təmsilçilərini də burada görmək məni hədsiz sevindirir”. Vətəndaşların öz evlərindən hələ mövcud olmayan universitet kitabxanası üçün kitab və əlyazmalar gətirmələrini, ianələr verməsini də professor Razumovski Azərbaycan xalqının elm və təhsil təşəliyi ilə izah edirdi.

“**Bütün avqust ayı davam edən gərgin müzakirələrdən sonra parlament özünün 1 sentyabr 1919-cu il tarixli iclasında dörd fakültədən ibarət Bakı Dövlət Universitetinin təsis haqqında tarixi qərar çıxardı. Bir sözlə, ilk universitetimizin təsis Azərbaycan ictimai-mədəni fikrinin və Azərbaycan dostlarının əlbir səylərinin bəhrəsi idi. Qardaş qumuq xalqının oğlu Rəşid Qaplanovun da bu sərə qoşulması, bəlkə də, onun lazımi məqamda lazımi yerdə olması ilə izah edilə bilər. Amma insanlar belə məqama xoşbəxt təsadüf yox, bütün həyatları boyu çəkdikləri zəhmət bahasına gəlib çıxırlar. Düşünürəm ki, universitet açmaq xoşbəxtliyi qazanan Rəşid Xan da bu mənada istisna təşkil etmirdi. 1919-cu ilin noyabrında müsəlman Şərqi üçün ilk Avropa tipli universiteti kimi öz qapılarını çoxmillətli müəllim-tələbə kontingentinin üzünə açan Bakı universitetinin ideyadan gerçəyə çevrilməsində onun da müəyyən xidmətləri var idi.**

Gələcək il 100 illiyini qeyd edəcək Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan Cümhuriyyətinin xalqımıza ən qiymətli ərməğanlarından biri idi. ❖

Vilayət Muxtarov
professor

CÜMHURİYYƏT İRSİNİN FƏDAKAR TƏDQİQATÇISI

Cümhuriyyətin fədakar tədqiqatçısı dedikdə müstəqil vətəni, azad millətini, suveren dövlətini sevmə, təəssübünü çəkən, onun tarixini, epoxasını, mühitini dərinlən araşdıran, Cümhuriyyət qurucularının əməl və əməlinə yaxından bələd olan, istiqlal məfkurəsinin alovlu təbliğatçısına çevrilən, canı, ruhu ilə müqəddəs milli ideallara sadiq qalan mərd, mübariz, fədakar insan, dönməz əqidəyə, parlaq zəkaya malik şəxsiyyət göz önündə canlanır...

“Çağdaş zamanəmizdə sadalanan yüksək mənəvi meyarlara cavab verən, Cümhuriyyət irsini istiqlal işığında qəlbinin hərəkətinə, zəkasının nuruna bələyəyərək qalın, sanballı kitablara, dərs vəsaitlərinə çevirib müasir gəncliyə ünvanlayan, həyat, yaşam üçün ən böyük şəfəni xalqa xidmətdə tapan, məzmunlu, mənalı ömrünün, xoşbəxt taleyinin onuncu onilliyinə qürur, iftixar hissilə qədəm qoyan professor, Əməkdar jurnalist, Prezident təqaüddüsü, “Şərəf” ordenli Şirməmməd Hüseynovu çoxsaylı təltif və mükafatlardan fərqli anlamda “Cümhuriyyətin fədakar tədqiqatçısı” adlandırısaq, güman edirəm ki, mübaliğəyə yol vermərik.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra onun min əzab-əziyyətlə hasilə gətirdiyi, nəşr etdirdiyi tədqiqat işlərini, elmi yaradıcılığını və publisistik fəaliyyətini davamlı izləmək məmnunluğu mənə də müyəssər olmuşdur. Hər zaman rəvan nitqə, sağlam məntiqə, geniş erudisiyaya, güclü yaddaşa malik Şirməmməd müəllimin ən sərt dövrlərdə belə nurlu çöhrəsindən təbəssüm əskilməyib. Bu müdrik, fədakar pedaqoq-alimi bəzən Cümhuriyyət dövründən bu günümüzdə təşrif gətirmiş adama, sinəsi sirlə, sehlə dolu aləmə bənzədirəm. Ağıl-qaralı saçlarına əlləri ilə sığal verib qabaran köksünü kürsüyə dayayıaraq Cümhuriyyət qurucularından, dövrün ictimai-siyasi hadisələrindən odlu-alovlu nitqlər söyləyəndə onun simasında Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan Bəy Topçubaşov, Fətəli Xan Xoyski, Nəsim Bəy Yusifbəyli, Xəlil Bəy Xasməmmədov, Mustafa bəy Mahmudov və b. istiqlal fədailərinin ləyaqətli, sədaqətli, dəyanətli, cəsarətli mənəvi varisini görürəm.

Şirməmməd Ağaməmməd oğlu Hüseynov (1924) Şəki şəhərində dünyaya göz açıb, 20 yaşında Şəki Müəllimlər İnstitutunun fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirib, iki il Zaqatala və Şəki rayonlarında fizika-riyaziyyat müəllimi vəzifəsində pedaqoji işlə məşğul olub. Jurnalistlik fəaliyyətinə 1944-cü ildə “Nuxa fəhləsi” qəzetində ədəbi işçi kimi başlayıb. 1945-1950-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinin jurnalistika şöbəsində təhsil alaraq oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirib. Bir müddət “Azərbaycan müəllimi” qəzetində şöbə müdiri vəzifəsində çalışan Şirməmməd Ağaməmməd oğlu 1950-

Şirməmməd Hüseynov

ci ildə M.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti Jurnalistika fakültəsinin aspiranturasına daxil olur və dörd ildən sonra namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək elmi dərəcə alır. Şirməmməd müəllim 1954-cü ildə Moskvadan qayıtdıqdan sonra taleyini birdəfəlik olaraq doğma universitetlə, onun Jurnalistika fakültəsi ilə bağlayır. O, 1954-cü ildən fəxri təqaüdə çıxdığı 2014-cü ilədək Jurnalistika fakültəsində baş müəllim, dosent, dekan müavini, dekan, kafedra müdiri vəzifələrində çox fəal çalışmışdır. Xalqımız dövlət müstəqilliyini bərpa edəndə (1991, oktyabr) professor Ş.Hüseynovun jurnalistika məsələlərinə həsr edilən 11 monoqrafiya və dərslisi, 111 elmi-publisistik məqaləsi nəşr olunub. Son 25 ildə Şirməmməd müəllimin elmi-publisistik fəaliyyəti, tədqiqat əsərləri, çıxışları, məruzələri Cümhuriyyət qurucularının irsi, tarixi şəxsiyyətlər ilə birbaşa bağlıdır.

“Onun 1992-2014-cü illərdə, 22 il ərzində toplayıb, tərtib və ərəb qrafikasıdan transfoneliterasiya edib, nəşrə hazırladığı Azərbaycan Milli Şurasının sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin beş cildliyinə müfəssəl ön söz, şərh və lüğət yazdığını, 20 ilə yaxın müddət ərzində (1903-1920) mətbuat orqanlarına səpələnmiş ədəbi-publisistik materialları bir-bir topladığını, sistemləşdirdiyini nəzərə alsaq, nə qədər nəhəng, məşəqqətli və elmi baxımdan əhəmiyyətli işin öhdəsindən böyük peşəkarlıqla gəldiyinin şahidi oluruq.

Vurğulamaq yerinə düşər ki, M.Ə.Rəsulzadənin Bakı dövrü ədəbi irsini toplayıb nəşrə hazırlamaq mühacirət dövründən qat-qat çətin və əzablıdır. Çünki Cümhuriyyət ideoloqunun mühacirət irsi əsasən kitablarda, dərgilərdə öz əksini tapmışdırsa, Bakıda yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi müddətdə bir kitabı da çap edilməmiş, bütün əsərlərini yüzlərlə dəstləri natamam olan mətbuat səhifələrindən araşdırıb üzə çıxarmaq lazım gəlmişdir. M.Ə.Rəsulzadənin mühacirət dövrü ictimai-siyasi mübarizəsində haqq-ədalət axtarışı, mühacirlər arasında təşkilatlanma mühüm yer tuturdusa, Bakı dövrü fəaliyyətində istiqlal uğrunda mübarizə, Azərbaycanın müstəqilliyinin bəyan edilməsi, möhkəmləndirilməsi və xarici aləmdə tanidilməsi problemləri ön plana çıxırdı.

M.Ə.Rəsulzadənin “Əsərləri” beşcildliyinin hazırlanması və nəşri professor Şirməmməd Hüseynovun milli tarixşünaslığımız, ədəbiyyatşünaslığımız və mətbuat tariximiz üçün əvəzolunmaz töhfəsi,

xalqımıza, müstəqilliyimizə, dövlətçiliyimizə ucaldılan möhtəşəm mənəvi abidəsidir.

Onun “Mənəvi irsimiz və gerçəklik” (2004), “Milli haqq və ədalət axtarışında” (2004), “Mətbu irsimizdən səhifələr” (2007), “Müstəqilliyin çətin yolu... reallıqlar, düşüncələr” (2009), “Azərbaycan istiqlalının bayraqdarı” (2011) və b. kitablarında adından da bəlli olduğu kimi, müstəqillik, mənəviyyət və mətbuat problemləri vətəndaş yanğısı, araşdırıcı-alim cəfəkeşliyi, publisist sərtliyi, kəsərliliyi ilə incələnmişdir.

Milli istiqlala, Cümhuriyyət qurucularının ədəbi irsinə dair kitabların ərəb qrafikasından müasir əlifbaya transfoneliterasiya edilməsi, nəşrə ön sözün və şərhlərin yazılması hər zaman Şirməmməd müəllimin elmi fəaliyyətində ön sırada, üst qatda yer alıb. Onun “Qurtuluş” jurnalının 1934-cü il xüsusi nömrəsi” (2008), “M.Ə.Rəsulzadə – Azərbaycanda milli hərəkət” (2009), “Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdən kənarda qoyulmuş mətbu əsərləri” (2009), “Ü.Hacıbəyli. Nəşrlərdən kənarda qoyulmuş, ixtisar və “redaktə” edilmiş əsərləri” (2010), “M.Ə.Rəsulzadə. Bakı və Azərbaycan tarixinə dair əsərləri” (2013), “İstiqlal. 1918 - 28 mayıs - 1919” (2014) və b. kitabları vaxtından nadirəyə çevrilmiş, yalnız Şirməmməd müəllimin fədakar zəhməti nəticəsində tapılıb üzə çıxarılararaq nəşrə hazırlanmış, müqəddimə, izahlar və lüğət yazılaraq sanballı tirajla çağdaş oxuculara, milli istiqlal sevdalılarına ünvanlanmışdır.

Xatırlayıram ki, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycan Cümhuriyyətinin birinci ildönümünə həsr edilən və 1919-cu il 28 mayda işıq üzü görmüş “İstiqlal” məcmuəsi haqqında məlumatlı olsaq da, Azərbaycan arxivlərindən toplunu əldə etmək müşkül məsələyə çevrilmişdi. Türkiyəli araşdırmaçı dostların da bu sahədə bizə yardım göstərməsi “kolay” deyildi. Ankarada 1991-ci il may ayında konfransda olduğum müddətdə ən zəngin kitabxanalarda apardığım araşdırmalar da nəticəsiz qalırdı... Budur, uzun illərin sorağında olduğum “İstiqlal” məcmuəsi... Professor bu toplunu əldə etməklə kifayətlənir, onu müasir əlifbaya çevirərək 2014-cü ildə “Qanun” nəşriyyatında çap edir. Nəşrin dəyərli xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, çapa hazırlayan topluda mətnin latın qrafikalı variantı ilə paralel ərəb əlifbalı faksimilesini də verir. Məcmuədə “Azərbaycan istiqlalını mübəyyin əqdnamə”si, Ə.Cavadın “Milli bayrağımıza”, “Qalx”, Əli Yusifin “Bir Turan yolçusu diyor ki” şeirləri, M.Ə.Rəsulzadənin “Azərbaycan Cümhuriyyəti”, “Azərbaycan paytaxtı”, Üzeyir Hacıbəylinin “Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqında”, Məhəmməd Ağaoğlunun “Azərbaycan”, “Xalq ədəbiyyatı” və b. elmi-publisistik məqalələr yer alıb.

Məcmuənin üz qabığında isə Şirməmməd müəllim məramını belə bəyan edir: “Məcmuə çoxminlik dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə “Azərbaycan” adlı dövlətimizin bir yaşının tamam olması münasibətilə 1919-cu il mayın 28-də işıq üzü görmüşdür. Cəmi 4 ildən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyini Müstəqil Cümhuriyyətimizdə bayram edəcəyik. Bu məcmuəni həmin yubileyə hazırlığın ilk töhfəsi hesab edin!”

“Bəli, Cümhuriyyətin fədakar tədqiqatçısının istiqlal “mərafonu” bir əsrlik müstəqillik bayramımızdan xeyli əvvəl, “İstiqlal” məcmuəsi ilə başlasa da, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tədqiqi, tanıtımı və təbliği sahəsində bir hovur nəfəs dərmədən, maneələr qarşısında dayanmadan, vaxt itirmədən qarşısına qoyduğu ali məqsədin dərinliyi ilə ucalığı arasındakı zaman məsafəsinin mötəbər vəhdətinə çevrildi.

Möhtəşəmliyi, mükəmməlliyi və əhəmiyyəti ilə heyrat doğuran, 2015-2017-ci illərdə “Qanun” nəşriyyatında çap edilən, ümumi həcmi 95 c.v.-dən çox olan “Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhləri” adlı üçcildlik kitab 1918-ci ilin noyabr ayından 1920-ci ilin aprelinədək fəaliyyət müddətində Azərbaycan Cümhuriyyətinin ideoloji istiqamətinin, quruculuq yolunun, dövlətçilik sisteminin, iş prinsiplərinin Parlament müstəvisində müzakirəsi, qərarların qəbulu, daxili və xarici siyasət, ictimai-mədəni mühit haqqında dolğun təsəvvür yaradır. 443 saydan ibarət olan “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrindən bu

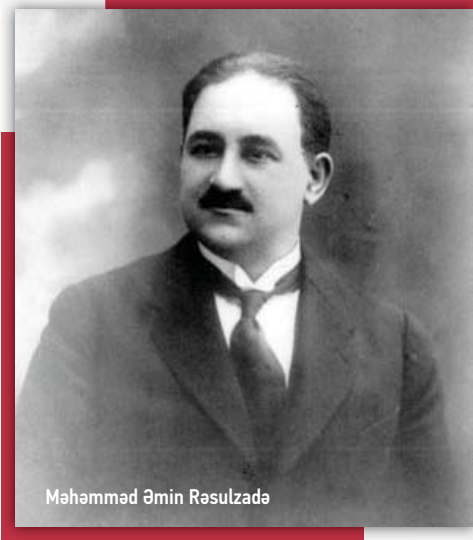
qədər materialın araşdırılıb toplanması, ərəb qrafikasından müasir əlifbaya çevrilməsi, geniş və ətraflı ön söz yazılması, zəngin lüğət tərtibi gərgin zəhmət tələb etsə də, professor Şirməmməd Hüseynov bu ağır, eyni zamanda, iftixar, qürur hissi doğuran işin öhdəsindən qeyrətlə, mətanətlə, ləyaqətlə gəlmişdir.

“Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhləri” üçcildliyinin birinci cildi (redaktorları: prof. Şamil Vəliyev, Samir Xəlidoğlu, Bakı, “Qanun”, 2016, 556 səh.) prof. Ş.Hüseynovun “Ön söz”ü ilə başlayır, Xəlil İbrahimin “Azərbaycan Parlamanı” yazısında Heyəti-Vükəla rəisi Fətəli Xan Xoyskinin parlaman sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə məktub yazaraq Məclisi Millinin vaxtının və yerinin müəyyənləşdirilməsinin və toplanmasına səy etməyin təmənnasında olduğunu vurğulayan informasiyalar yer almışdır.

Rəsmi müraciətdən sonra M.Ə.Rəsulzadə Milli Şura üzvlərini 1918-ci il noyabr ayının 16-da Duma binasının (indiki Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti – A.R.) iclas zalına dəvət etdi. Milli Şura rəisi Bakıda keçirdikləri ilk iclasda xalqımızın keçdiyi mübarizə yoluna ümumi nəzər salaraq belə dəyərləndirirdi: “Azərbaycanlılar... heç vaxt hürriyyət və istiqlaliyyət fikrindən ayrılmayaraq daima bu uğurda çalışmış, mübarizə eləmişlərdir. Rusiya çarizmi dövründə onların fəaliyyəti yalnız milli ədəbiyyat, milli məktəb, milli mədəniyyət mübarizəsində təzahür etmişdir”.

Göründüyü kimi, M.Ə.Rəsulzadə Milli Şuranın beş aylıq fasilədən sonra növbəti iclasının açılışı zamanı yığcam və sanballı çıxışında “mənəm-mənəm”likdən ucada dayanaraq iki cümlə ilə ədəbiyyat, məarif və mədəniyyət xadimlərinin milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsini haqlı olaraq xüsusi vurğulamış, onların haqlarını, xidmətlərini zərgər dəqiqliyi ilə yüksək dəyərləndirmişdir.

“Azərbaycan” qəzetinin səhifələrində Milli Şuranın iclas materialları yer alıb, Parlamanın açılışı münasibətilə Üzeyir Hacıbəyli, Xəlil İbrahim, Fərhad Ağazadə, Əli Yusif, Hüseyn Mirzəcamalov və başqaları rəy və təkliflər bildirib, təbriklər öz əksini tapıb.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə

“Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhləri” üçcildliyinin birinci cildinə 1918-ci il 10 noyabrdan 1919-cı il 12 mayadək olan dövrdə Cümhuriyyət Parlamentinin müzakirə etdiyi məsələlər, firqələrin müraciət və bəyanatları, görkəmli ziyalıların, ədiblərin, mədəniyyət xadimlərinin istiqlal ruhuna köklənmiş düşüncələri, baxışları, təəssüratları, ictimai-siyasi hadisələr haqqında şərhlər daxildir.

Üçcildliyin ikinci cildi əvvəlkinin davamı olsa da, kitab professor Şirməmməd Hüseynovun ön sözü ilə açılır, M.Ə.Rəsulzadənin “Azərbaycan”ın birinci sənəyi-davamiyyəsi”, “Hadisələrin mənası”, Ü.Hacıbəylinin “Dördgöz olmalıyıq” məqalələri toplusunun istiqlal ruhuna uyğun, müqəddəs məramı ilə canlı vəhdət yaradan müqəddimələridir. Topluda M.Ə.Rəsulzadə, Ü.Hacıbəyli, N.Yusifbəyli, A.A.Ağəlizadə, Ö.F.Nəmanzadə (Ümidvar), X.İbrahim, Ə.Ağakışızadə, F.Ağazadə və b. məqalələri, şərhləri müasirliyi, aktuallığı ilə diqqət çəkir. İkinci cildə yer alan materiallar içərisində Cümhuriyyətin birillik yubileyi ilə əlaqədar “Azərbaycan” qəzetində Vükəla Şurası rəisi və Daxiliyyə naziri Nəsim Bəy Yusifbəylinin “Azərbaycan vətəndaşlarına hökumətin müraciəti”,

Şeyxülislam, Axund Ağə Ağa Ağəlizadənin “İstiqlaliyyət”, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin “Nə böyük bayram”, Üzeyir Hacıbəylinin “Bir yaş”, İbrahim Xəlilin “Şərəfli bayram”, Fərhad Ağazadənin “Türk şüarəsi və istiqlal”, Əliabbas Müznibin “Azərbaycan istiqlalı”, Əli Yusifin “Gənc nəslə”, Şəfiqə Əfəndizadənin “Təşkilatın qadınlara təsiri”, Ağababa Ağababazadənin “Milli bayram münasibətilə” və digər nəşr edilmiş məqalələr, düşüncələr, təəssüratlar şanlı tariximizə məhəbbət, milli dövlətçiliyə rəğbət və istiqlal məfkurəsinə sədaqət ruhunda qələmə alınaraq Cümhuriyyət insanlarında işıqlı gələcəyə, nurlu sabahlara möhkəm inam və ilham aşılayırdı.

“Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhləri” kitabının ikinci cildi Parlamenin 23 təşrini-əvvəl (oktyabr-A.R.) tarixli iclası və Ü.Hacıbəylinin “Əsassız tələb” adlı məqaləsi ilə bitir. Ali qanunverici orqanın 23 oktyabr tarixli iclasında “Mətbuat nizamnaməsi” haqqında məruzə Şəfi bəy Rüstəmbəyliyə həvalə edilmişdi. O, azad, hür mətbuatın mahiyyəti barədə deyir: “... Mətbuat gərək hür və sərbəst olsun... Bu layihənin əsası üzrə hər bir azərbaycanlının ixtiyarı var ki, məmləkətdə qəzetə çıxarsın, kitab tələf etsin və mətbəə açsın”.

Azərbaycan xalqının istiqlala gedən yolunda mayaka, dan ulduzuna çevrilən, məramı uğrunda məhrumiyyətlərə, təpkilərə məruz qalan, lakin amalından, niyyətindən dönməyən milli mətbuatımız hüquq

və vəzifələrini özündə əks etdirən “Mətbuat nizamnaməsi” ilə söz və düşüncə azadlığının yeni hüquqi mərhələsinə qədəm qoyurdu. Parlamentin təmsilçiləri bu qanun layihəsi ilə mətbuatı məmur özbaşınalığından xilas etməyin, azad fikrin intişarına təkən verməyin optimal yollarını arayırdılar.

“Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhləri” kitabının yenidən çapdan çıxmış üçüncü cildində də (“Qanun” nəşriyyatı, 2017, 552 səh.) “Mətbuat nizamnaməsi”nin ciddi müzakirəsi davam etdirilmişdir. Azərbaycan Məclisi-Məbusanının (Parlamenin) 23-27 oktyabr 1919-cu il tarixində keçirdiyi iclaslarında Nəsim Bəy Yusifbəyli, Səmədağa Ağamalıoğlu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əliheydər Qarayev, Məhəmməd Əli Rəsulzadə, İbrahim Əbilov, Hacı Kərim Sanlı, Əsədulla Əhmədov, Abdulla bəy Əfəndizadə, Əhməd Cövdət və başqaları müzakirələrə qatılır, qanun layihəsi ikinci oxunuşdan sonra müəyyən dəyişikliklərlə qəbul edilir. Kitabda Parlamenin bir illiyi münasibətilə “Azərbaycan” qəzetinin 1919-cu il 9 dekabr tarixli 340-cı sayında verilən məlumatda bildirilir ki, bir il ərzində Cümhuriyyətin ali qanunvericilik orqanı 104 iclas keçirmiş, 120-yə yaxın mühüm qərar qəbul olunmuşdur.

“Azərbaycan” qəzetinin 1920-ci il 27 aprel tarixli sonuncu – 85-ci sayında Parlamenin 15 nisan (aprel) iclasında təsdiqlənmiş “İran-Azərbaycan müahidənamələrinin təsdiqi” adlı sənədin son müzakirəsi verilib.

“Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhləri” kitabının sonuncu cildində akademik, millət vəkili Nizami Cəfərovun “Professor Şirməmməd Hüseynova açıq məktub”, millət vəkili Fazil Mustafanın “Təqəüdünü millətinə xərcləyən kişi”, millət vəkili, “Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru Bəxtiyar Sadıqovun “İstiqlalımızın yadigarı, həmyaşıdı və tərənnümçüsü” adlı məqalələr də yer alıb.

Cümhuriyyət dövrünün mühüm əhəmiyyət kəsb edən önəmli hadisələrini, tarixi şəxsiyyətlərin fikir və düşüncələrini, Parlamentdəki müzakirə və mübahisələri özündə əks etdirən materialları “Azərbaycan” qəzetinin səhifələrindən toplayıb ərəb qrafikasından müasir əlifbaya çevirərək hər cildinə ön söz, lüğət yazan “Şərəf” ordenli professor Şirməmməd Hüseynov üçcildlik kitabı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi ərəfəsində ən möhtəşəm və unudulmaz abidə ucaltmışdır. Onun vətənə, millətə və dövlətə böyük sevgisini, bariz fədakarlığını və mətin iradəsini təcəssüm etdirən “Azərbaycan” qəzetində Parlament hesabatları və şərhləri” adlı kitablarını bütövlükdə istiqlal dövrünün ensiklopediyası, ictimai-siyasi mühitin salnaməsi və müstəqilliyimizin tarix dərsləri də adlandırmaq olar.

Əminliklə vurğulamaq istəyirəm ki, milli ruhunun yenilməzliyi, yarıdıcılıq qüdrətinin sarsılmazlığı, istiqlal məfkurəsinə sədaqəti ilə tənən, rəğbət qazanan Cümhuriyyətin fədakar tədqiqatçısı, professor Şirməmməd Hüseynovun AXC Parlamentini və epoxası haqqında monumentallığı, əzəməti, möhtəşəmliyi ilə fərqlənən üçcildliyi istiqlalına, müstəqilliyinə yenidən qovuşmuş Azərbaycanın ən yüksək mükafatına təqdimata, ölçüyəgəlməz əməyi qədirşünaslıqla dəyərləndirilməyə layiqdir. ♦

A.Rüstəmli

AMEA N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin müdiri,
filologiya üzrə elmlər doktoru, ADMİU-nun professoru

NAZİRLƏR

ASLAN BƏY QARDAŞOV - ZİRAƏT
(ƏKİNÇİLİK) NAZIRINƏRİMAN BƏY NƏRİMANBƏYLİ
-DÖVLƏT MÜFƏTTİŞİMUSTAFA AĞA VƏKİLOV -
DAXİLİYYƏ NAZIRIƏHMƏD CÖVDƏT PƏPƏNOV - MƏSƏİ VƏ
ZİRAƏT (ƏMƏK VƏ ƏKİNÇİLİK) NAZIRI

...Böyük publisistdən nadir inci

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən biri, yazıçı-publisist, tərcüməçi, nəşir və ictimai xadim Ceyhun Hacıbəylinin (1891–1962) anadan olmasının 125 illiyinin keçirilməsi ilə bağlı sərəncamı həm bu böyük tarixi şəxsiyyətin irsinin, yaradıcılığının araşdırılmasında, həm bütövlükdə mühacirət irsinin tədqiqində, həm də tariximizin obyektiv, yaxud subyektiv amillərə görə araşdırılmamış, qaranlıq səhifələrinin işıqlandırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin dövrdən keçən müddət ərzində bu problemlərlə bağlı KİV-də çox sayda elmi, elmi-publisistik materiallar dərc olunub, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən Ceyhun Hacıbəylinin “Seçilmiş əsərləri”, “Bir il xəyallarda və bütöv bir ömür” memuarı işıq üzü görüb. Bütün bunlar xalqımızın ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi həyatında silinməz iz buraxmış C.Hacıbəyli həyat və yaradıcılığının tam, dərin və hərtərəfli öyrənilməsinə əsas vermir. XX əsrin ilk 20 ilində buraxılan mətbu orqanlarda, Fransa və Almaniya nəşrlərində Ceyhun bəyin hələ araşdırılmamış çox sayda yaradıcılıq nümunələrinin olduğu şübhəsizdir və onlar bu gün öz tədqiqatçıların yolunu gözləyir.

“Publisistin vaxtı ilə “Azərbaycan” qəzetində dərc etdirdiyi və dəyərli oxucularımızın diqqətinə təqdim edəcəyimiz “Yol təəssüratım. Tiflis” adlı xatirə yazısı da bu qəbildəndir. 1919-cu ilin yanvarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin Versal (Paris) Sülh Konfransında iştirak etmək üçün Fransaya göndərdiyi nümayəndə heyəti tərkibində yola düşən C.Hacıbəyli digər silahdaşları kimi, səfər boyu gənc Cümhuriyyətin tanınılması və təbliği üçün fədakar, faydalı fəaliyyət göstərir, qələmi yerə qoymur.

Bu xatirədən məlum olur ki, Tiflisdən sonra nümayəndə heyətinin üzvləri, o cümlədən C.Hacıbəyli Batuma keçir. Məsələ burasındadır ki, C.Hacıbəyli burada da Batum təəssüratını qələmə alır. Salman Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində ərəb əlifbasında əlyazması saxlanılan həmin xatirənin (fond 649, siyahı 1, iş 65, 9 vərəq) hansısa mətbu orqanda çap olunduğunu güman etmirik. Yaxın vaxtlarda həmin xatirəni də elmi ictimaiyyətə və oxuculara təqdim etmək niyyətindəyik.

Peşəkarlıqla qələmə alınmış “Yol təəssüratım. Tiflis” adlı oçerk bir çox cəhətdən diqqəti çəkir, əhəmiyyətlidir. Bu əsər - səfərin bütün çətinliklərinə, sıxıntılara baxmayaraq,

Ceyhun Hacıbəyli

C.Hacıbəylinin Cümhuriyyətə sonsuz məhəbbətinə və sədaqətinə, daşdığı məsul və tarixi missiyaya bütün gücü ilə xidmət etdiyinə, peşəsinə vurğunluğuna, fədakarlığına dəlalət edir;

- Tiflis mühitinin, dövrün mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərinin, şəhərdə cərəyan edən hadisələrin, insanların əhval-ruhiyyəsinin öyrənilməsi baxımından maraqlı mənbədir;

- erməni xisləti və xəyanətkarlığını ifşa edən daha bir bədii-sənədli nümunədir;

- Qərbin ikibaşlı Qafqaz siyasətinin əsl mahiyyətini, eynəcərliklərini göstərən məxəzdir;

- adını Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə həkk etdirmiş görkəmli ədib, ictimai-siyasi xadim, "Molla Nəsrəddin"çi, istedadlı publisist, Mesxeti türklərinin böyük oğlu Ömər Faiq Nəmanzadənin həyatının daha dəqiq və dərinəndən araşdırılmasına yardım edən sənəddir;

- Cümhuriyyət dövrü mətbuatının, xüsusilə "Azərbaycan" qəzetinin mövzu, dil, üslub, sənətkarlıq məsələlərinin araşdırılmasında dəyərli, diqqətçəkən materialdır;

- C.Hacıbəylinin imzaları ilə bağlı elmi dövriyyədə olan müxtəlif mülahizələrə aydınlıq gətirilməsi baxımından faydalıdır.

“ Bu oçerki təqdim etməzdən öncə vurğulamağa ehtiyac duyuruq ki, C.Hacıbəylinin yaradıcılığı, o cümlədən publisistikası haqqında daha kamil elmi-nəzəri qənaətlər əldə etmək üçün onun irsinin üç mərhələdə araşdırılması məqsədəuyğundur:

- mühacirətdən əvvəlki dövr;
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü;
- mühacirət dövrü.

Bu dövrlərdə qələmə alınan publisistik nümunələrin qəhrəmanları müxtəlif vaxtlarda yaşasalar da, müxtəlif millətləri və fərqli sosial təbəqələri təmsil etsələr də, mövzular, toxunulan problemlər fərqli olsalar da, onları birləşdirən ortaq və ümumi cəhətlər çoxdur: milli mənafeyə, xalqın azadlığına, hərtərəfli tərəqqisinə xidmət, adət-ənənələrə, mənəvi dəyərlərə hörmət...

Ceyhun Hacıbəylinin mühacirətəqədərki publisistikasının məğzini, mahiyyətini, ideyasını, amalını bir sözlə ifadə etmək mümkündür: maarifçilik! Cümhuriyyət dövründə C.Hacıbəyli publisistikası milli dövlət quruculuğuna xidmət edir. Mühacirət dövründə C.Hacıbəyli yaradıcılığı, o cümlədən publisistikası yeni məzmun, mahiyyət, xarakter kəsb edir: Azərbaycanın istiqlalı uğrunda ideoloji mücadilə!

Haqqında söhbət açılan məqalənin orijinalı ilə tanışlıq hörmətli oxucular üçün də maraqlı olar:

Yol təəssüratım. Tiflis...

Gürcüstan cümhuriyyətinin paytaxtı Tiflis şəhərinə daxil olduqda əvvəl Qafqazın əski paytaxtı və sabiq rus hökuməti Qafqaz canişinin məqərrisi [qərarı] olan Tiflis hiss edilirsə də, lakin yavaş-yavaş həmin təəssürat yeni görünən lövhələr və şəkillər sayəsində rəf olub [ortadan qalxıb] gidiyor. Artıq Rusiyadan burada bir əsər qalmadığı görünür. Əski rus jandarması əvəzində zahir, ondan bir qədər "xəfif" görünən cəmaati-xəvassa müfəzzi "narodno qvardeys", öz vətəninin xidmətində zəif şəkili, lakin mətanəti-qəlbiiyyəsi ilə qəvi [güclü] olaraq gözə görünür. Küçələrin hamısında xalq qvardiyası nəfərləri [əsgərləri] nizam və qaidəyi mühafizə ediyolar. Ara-sıra milli qoşun əfradı [fərdləri] müşayiəti altında erməni əsirlərini ora-bura aparırlar.

Erməni-gürcü müharibəsi münasibətilə bura ermənilərinin başları aşağı sallanıbdır. Ermənilərin bu hallarına bər-əks [əksinə] olaraq, müsəlman əhalisi kəməli-təmkin və vüqarla "papaqları gözləri üstə" şəhərin küçələrində asudə gəziyorlar. Bunların böylə bir şəkildə görünüşləri, İslam əhalisinin mehriban və dost bir məmləkətdə yaşamalarına dəlalət ediyor.

Qolovinski prospektdə gəzərkən böylə bir mənzərəyə təsadüf etdim: Gürcü qoşun dəstələri musiqi ilə arkadaşlarından birini darülbəqaya müşayiət ediyolar. Bu dəstənin qarşısına küçənin sağ tərəfindən başqa bir dəstə gəliyor. Burada acarlılar dəstəsi, xalq qvardiya nəfərləri, könüllü müsəlman dəstələri, hamısı müsəllah olaraq kəməli-qaidə və nizam ilə bir nəfər gürcü təbəəsi olan müsəlman cənazəsini təşvi ediyolar. Orada musiqi Şopenin qəmli marşını çəliyor. Burada isə cənazənin qarşısında gedən mollaın uca səslə oxuduğu "lahavləvələ"si bir əməl ilə birləşmiş və həmin əməl yolunda qurbanlar vermiş iki mədəniyyətin asarını [əsərlərini] samilərin [eşidənlərin] qulaqlarına eşitdiriyor.

“ Əvət, bu gün gürcü millətçiləri böylə söylüyorlar: Biz indiyə kimi böylə güman ediyorduk ki, Zaqafqazyada üç qisim millət yaşıyor. Lakin şimdi artıq düşündük ki, bunlar üç deyilmiş, yalnız iki imiş. Şərqdə Azəri türkləri, qərbdə gürcülər. Mavərayi-Qafqaz yalnız bu iki milləti təşkil ediyor.

Qafqaz millətlərinin bir bu qədər bəla və müsibətdən sonra öz hüquqlarını qazanmaq üçün səy və kuşış etdikləri əsnada və böylə imtahan günlərində ölkədə ixtilaf çıxarıb da Rusiyadan ayrılmış Qafqaz məmləkətlərinin istiqlaliyyətə nail olmaq ümidlərini puç etmək fikri ilə bunlar arasında qanlı müharibə salan erməni daşnak məhafilinə qarşı filhəqiqə gürcülər miyanında [arasında] qayət şiddətli bir nifrət vardır ki, həmin nifrət nəinki yalnız biz millətçilər, hətta gürcü sosialistləri tərəfindən dəxi ibraz olunuyor. Demək olar ki, Daşnaklar əleyhinə mövcud olan nifrət, bütün erməni millətinə qarşı nifrətamiz bir hissiyyətə münəcər olmuşdur [bağlanmışdır] və bu nifrət Daşnakların hökumət başında durmağı davam etdiklərindəkə yaşayacaqdır.

“ Erməni nümayəndəsi Gürcüstan parlamanında Gürcüstan ermənilərinin "sədaqətindən" dəm vurduqda gürcülər tərəfindən "bəs Şulaveri xəyanəti necə olsun?" kimi iradlar olunur. Ermənilərə inanan yoxdur.

Bu gün gürcülərin hər bir sinfləri arasında böylə iman vardır ki, ermənilərin bu fəvqəladə və qayət namünasib bir zamanda Qafqazda müharibə salmalarından məqsəd yalnız Qafqazda bir şuriş [qarışıqlıq] yapıb burasını müttəfiqlər

nəzərində yaman qələmə vermək imiş. Başqa bir səbəb görmüylər.

Müttəfiqlərin müdaxiləsi sayəsində qət olmuş [kəsilmiş, bitmiş] erməni-gürcü müharibəsində ümumən kim qazandı, kim qaib etdi? Bu məsələ hələ dürüst bəlli deyildir. Gürcü mətbuatına baxdıqda qaib edənlər ermənilər olmuşlar. Lakin "əhli-xibre"lər böylə söylüyürlər ki, həmin müharibədə mütəzərrir olan [zərər görə] yenə də gürcülər olmuşlar. Artıq tələfatla bir çox əsir vermişlər və nəhayətdə mübahisəli yerlər ingilislər tərəfindən işğal edilmişdir. Bunlar sonra kimə veriləcəyi yəqindir ki, başqa bir mübahisəyə səbəb olacaqdır. Hər halda bir çox tələfat verdikdən sonra üzərlərinə təmayül edən müvəffəqiyyətə ki, bəhrəmənd olmayan gürcülər müharibənin böylə bir nəhayətə varmasından razı qalmamışlardır.

Burada rus ünsürü artıq görünmür gibidir. Hər halda gürcülərin paytaxtı "girdə papaq" süvari həriflərdən masundur. Lakin ingilislər vardır və hər gün buradakı qüvvələrinin artırılması söyleniyor. Bununla belə, ingilislər buraya mehman sifətində gəldikləri və Tiflisdə idarə tamamilə gürcülər əlində olmasına dair sübutlardan biri də onların böyükləri, heyətləri, generalları avtomobillə Gürcüstan cümhuriyyəti ricalihökumətinin [hökumət adamlarının] nəzdinə gəldikləridir. Bunu gördükdə hər bir azərbaycanlının qəlbində müxtəlif hisslər oyaniyor.

Ömər Faiq əfəndi ilə görüşdüm. Tevqifdən [tutulmaqdan] azad olub da hanəişinliyə [ev həbsinə] məhkum olduğunı bəyan etdilər. Mumaileyh [adı keçən şəxs] bu rəsmiyyət üstündən götürülürkən Bakıya gədəcəklərmiş. Ömər Faiq kimi qəyur [geyrətli] bir zətin Bakıya vürudu [gəlməsi], səmərəsiz qalmayıb nadir olan fəal mücahidlərimizin qüvvəsi artmağa inanıyozuz.

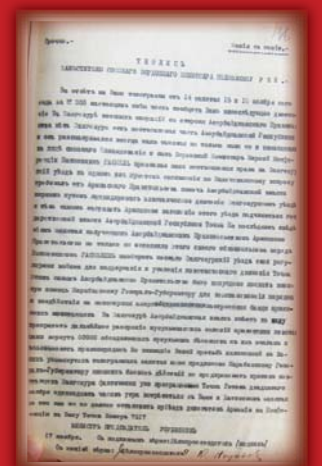
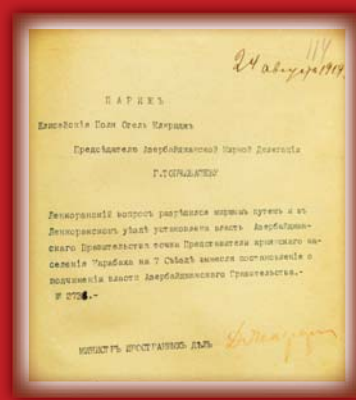
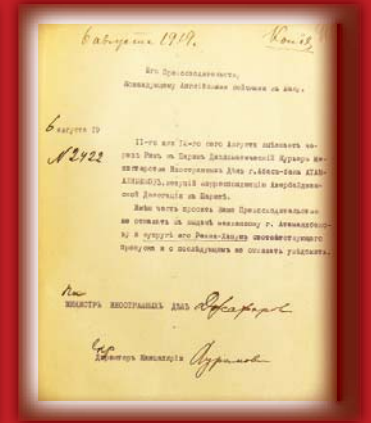
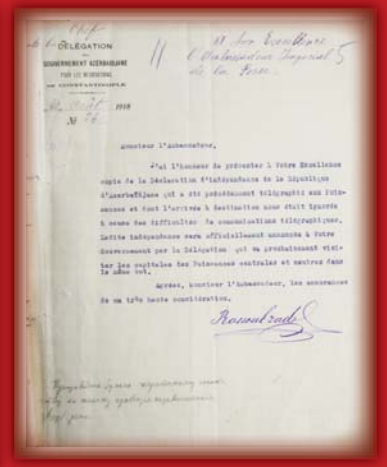
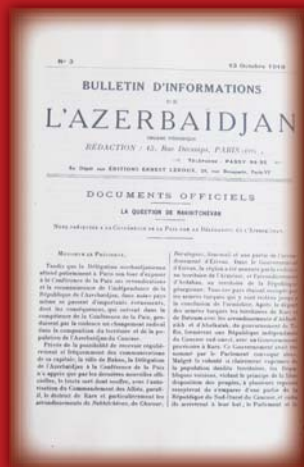
Bu gün siyasi nümayəndəmiz Məhəmməd Yusif Cəfərov tərəfindən müsafir olduq. Burada iki gün qalıb lazımi material cəm etməyə və həm də dağıstanlı arkadaşlarımızı gözləməyə sərf edəcək idik. Lakin eşitdik ki, gürcü heyəti-mürəxxəsəsi bizdən bir gün əvvəl Batuma getmişlər. Bunun üçün yarın Batuma tərəf getməli olduq. ♦

Ceyhun Dağıstani
"Azərbaycan" qəzeti,
№ 98, 28 kanunisani / yanvar 1919

P.S: Yaradıcılığının bütün mərhələlərində Ceyhun Hacıbəylinin publisistikası mövzusunun genişliyi, aktuallığı, toxunulan problemlərin taleyüklürlüyü, tarixi və ədəbi dəyəri baxımından aktuallığı və əhəmiyyəti ilə diqqət mərkəzində olmuş və onlar Azərbaycan bədii-sənədli irsinin, mühacirət ədəbiyyatının ən parlaq və nadir nümunələri sırasında.

Mehdi Gəncəli
dos.dr., Mərmərə Universiteti Türkiyyat Araşdırmaları
Institutunun müdir müavini;
Abid Tahirli
filologiya elmləri doktoru

CÜMHURİYYƏT SƏNƏDLƏRDƏ

QƏLBİNƏ HİCRAN DAMĞASI VURULMUŞ ŞAİR

*Sən bizimsən, bizimsən, durduqca hədəndə can
Yaşa, yaşa, çox yaşa, ey şanlı Azərbaycan!*

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin dilindən səslənən bu misralar ən qanlı sənələrdən, 1937-ci ilin repressiyalarından, dünyanın nəhəng həbsxanasına çevrilmiş Sibir çöllərindən, müharibə illərində 20 milyon insanın qanı ilə suvarılmış Avropa düzənliklərindən, 1953-cü ilin soyuq qışının dondurduğu tundra və tayqadan keçib bu günümüze gəlib çıxmışdır. O sözlər bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olan Azərbaycan Respublikasının hər bir guşəsində eşidilir, çoxumuz bu misraların müəllifinin kim olmasının fərqinə varmadan o səsin, o intonasıyanın seyrinə düşürük, onu and kimi qəbul edirik. Bu misralar 1919-cu ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin birinci ildönümünə həsr olunmuş "Azərbaycan istiqlalı" şeirindən götürülmüşdür. Şeirin müəllifi Gültəkin Əmin Abid Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin lideri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin "istiqlal təşnəsi", "əsl qəhrəman" adlandırdığı və "Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı"nda xüsusi önəm verdiyi şairlərdəndir: "Gültəkinin şeirlərində biz həqiqi, milli-inqilab mübarizəsinin nəşidələrini görürük", - demişdir M.Ə.Rəsulzadə. (M.Ə.Rəsulzadə. Əsrimizin Siyavuşu. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi. Gənclik. Bakı, 1991, s. 81-82)

Əhməd Cəfəroğlunun "Azərbaycan yurd bilgisi" dərgisinin 1932-ci ildə çıxan nömrəsindəki "Azərbaycan ədəbiyyatı-istiqlal

Əmin Abid

mücadiləsi izləri” adlı məqaləsində Gültəkinin şeirlərinin İstanbul əhalisi içərisində geniş yayıldığı qeyd edilmişdir: “Gültəkin bəyin şeirlərinin qüvvət və gücü, deyə bilərəm ki, siyasi mətbuatımızdan daha çox rəğbət görə bilmişdi, ən yaxşı bəzi şeirləri bəstələnib İstanbul əhalisi arasında bu gün tərənnüm edilməkdədir”. (Ə.Cəfəroğlu. Azərbaycan ədəbiyyatında istiqlal mücadiləsi izləri. “Azərbaycan yurd bilgisi” dərgisi, 1932, N 8-9)

“ Gültəkinin “Buzlu cəhənnəm” kitabı 1948-ci ildə İstanbul Kayabal-Göresin mətbəəsində Müsavat Partiyasının katibi Mirzə Bala Məhəmmədzadənin ön sözü ilə çap olunub. “Buzlu cəhənnəm” “mühacirətdə yetişən millətçi azəri şairləri” seriyasından yayınlanan ilk kitab idi. Burada gedən şeirlərin əksəriyyəti vaxtilə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə tərəfindən nəşr olunan “Yeni Kafkasiya” məcmuəsində çap edilmişdi.

Mirzə Bala Məhəmmədzadə kitaba yazdığı ön sözdə də bunu vurğulayır: “Gültəkinin hüriyyət və istiqlal hayqıran şeirləri 1923-1928-ci yıllarında İstanbulda Mehmet Əmin Bəy tərəfindən nəşr olunan “Yeni Kafkasiya” məcmuəsində çıxmışdır. Bəziləri daha o zamanlar rus imperializmi ilə çarpışan əsir millətlər tərəfindən kəndi dillərinə tərcümə edilmiş və bir örnək alınmış bu şeirlər milli Azərbaycan nəşriyyatının səkkizinci olmaq üzərə, 1928-ci ildə İstanbulda çıxan “İstiqlal uğrunda” adlı şeirlər məcmuəsində toplanmışdır”. (Bax. Gültəkin Əmin Abid. Buzlu cəhənnəm. Şeirlər: Bakı, “Günəş” nəşriyyatı, 1999, s.8)

Əslində, 1948-ci ildə çap olunan şeirlər kitabı əvvəlki nəşrlərin təkrarıdır. Şeirlərin əksəriyyətinin sonunda onların yazıldığı tarix göstərilib. 1999-cu ildə Bakıda Əli Şamil tərəfindən nəşr edilmiş kitabda isə təkcə Türkiyədə 1948-ci ildə çıxan kitabdakı şeirlər deyil, həmin kitabdan kənarda qalan, müxtəlif illərdə qəzet və jurnallarda çap olunan, eyni zamanda, AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanan şeirlər də yer alıb. Bir sözlə, kitab tədqiqatçı Əli Şamilin gərgin əməyi nəticəsində ərsəyə gəlib.

Bədii yaradıcılığa çox erkən yaşlarda başlayan Əmin Abidin bir sıra əsərləri 1912-1919-cu illərdə “Kəlniyət”, “Leylək”, “Məzəli”, “Molla Nəsrəddin”, “Sovqat”, “Azərbaycan”, “Məktəb”, “Dirilik”, “Övqafi-nəfisə” məcmuələrində Abid, Abid Mütəllibzadə, Abid Mütəllib oğlu, Abid Alp Mütəllib oğlu imzaları ilə çap olunmuşdur. O, bu dövrdə mətbuatda şeirlə yanaşı, məqalə, hekayə, tərcümə, felyetonlarla da çıxış edirdi. Öz tərcümeyi-halında Türkiyədə çıxan “İnci”, “Syus”, “Sebab”, “Yarın İstanbul”, “Xidməti Ümumiyyə” jurnallarında da şeirlərini çap etdirdiyini bildirmişdir.

Gültəkin Əmin Abidin “Buzlu cəhənnəm” kitabında toplanmış şeirlər istiqlal uğrunda fəryad çəkən qəlbin qəzəb və nifrətinin vulkanı, qaranlığa qarşı bir işıq tufanıdır. Kitabın adına verilmiş “Buzlu cəhənnəm” şeiri yeni hökumətin “Çeka”sının qərarı ilə

Sibirə sürgün edilən insanların, “haqq deyən başların”, “düşmənin soldurduğu” və “damğa vurduğu” qəlblərin acınacaqlı taleyindən bəhs edir. Sibirə müraciətlə başlanan və metafora üzərində qurulan şeirdə müəllif təbiətin sərt üzü fonunda siyasi əqidəsinə görə girova çevrilmiş insanların faciəsini çox ustalıqla verir:

*Sən, ey bu gün yalnız qatilin deyil,
Haqq deyən başın da qəbri olan yer.
Bu solğun dəmətin önündə ayıl,
Ona ölüm vermə, həyat və ruh ver.
Düşün ki, həpsini düşmən soldurmuş
Hicran qəlblərinə bir damğa vurmuş
Onları yollamış bədbəxt bir diyar...*

Lakin bu “buzlu cəhənnəm” – “Sibiriya “Çeka”sı həmin insanların qəlbindəki həyat eşqini, həyat sevgisini dondura bilmir, çünki onlar “istiqlal məbudu”ndan güc-qüvvət alır, onların ürəklərində hüriyyət eşqi, beyinlərində azadlıq havası çağlayır. Onların sabaha inamını heç kəs qıra bilməz:

*Sil göz yaşlarını, dur, bəklə onu,
Hər donduran qışın bahardır sonu.*

Yeri gəlmişkən, bu son misralar sərrastlığı və lakonizmi ilə bir aforizm təəssüratı bağışlayır. Əslində, ümid, inam, həyat eşqi, ölümün içindən sabaha boylana bilmək qüdrəti ədəbiyyatın böyük humanist ideallarını qanadlandıran, onu əbədiyaşar edən başlıca şərtlərdir. Bu, bizim klassik ədəbiyyatımızdan, eyni zamanda, dünyanın ən böyük fikir xəzinələrindən axıb gələn və heç bir zaman qurumayan nəhrin həyatilik fəlsəfəsidir. Yuxarıdakı misralar dahi Nizaminin "Sirlər xəzinəsi"ndəki aşağıdakı beyti ilə üst-üstə düşür:

*Qəmgin olma, qara gündə həyatın bir qanunu var,
Qatı qara buludlardan inci kimi yağış yağar.*

Gültəkin Əmin Abidin "Buzlu cəhənnəm" kitabında toplanmış şeirlərində rus işğalına, əsarətə, millətin istiqlal hüququnun pozulmasına etiraz edilməklə bərabər, intiqama, qisas çağırışı geniş yer almışdır. "Bayrağım və istiqlalım" şeirində şair deyir:

*Qaldıqca ruslarda
diyarım benim
İntiqam olacaqdır
şüarım benim.*

Onu da qeyd edək ki, Gültəkin Əmin Abidin intiqam, qisas deyən şeirləri təkcə mühacirət ədəbiyyatı seriyasından çap olunmuş dərgi və kitabçalarda deyil, onun hələ 1914-cü ildə çap etdirdiyi bədii parçaların da ideya xəttinin əsasını təşkil etmişdir. İnqilabdan əvvəl "Dirilik" jurnalının 5-ci sayında Abid Mütəllibzadə imzası ilə çap olunmuş bir dördlükdə şair cəsarətlə

milləti ayağa qalxaraq intiqam almağa səsləyirdi:

*Yuxlamışdım dün gecə, gördüm deyirlər ki, mənə
Tutmaq istərsən cahanda sən də gər ali məqam,
Qəflət etmə! Qalx ayağa! Düşməni-bidindən
İntiqam al, intiqam al, intiqam al, intiqam!*

Gültəkin Əmin Abidin 1914-1915-ci illərdə yazdığı şeirlərlə 1924-1925-ci illərdə qələmə aldığı şeirlər arasında ideya-məzmun etibarı ilə, demək olar ki, heç bir fərq yoxdur, fərq yalnız şeirlərin hədəfindədir: Çar Rusiyasını burada sovet bolşevizmi əvəzləyib. O, öz dəhşətli əməlləri ilə hətta xalqın etnik-millî kökünü, dini-tarixi əqidəsini dəyişmək istəyən, mənəvi dəyərlərini assimilyasiya edən və bunun üçün zaman-zaman müxtəlif planlar quran çar hökumətindən də irəli gedib. Yeni ideologiyı dünyaya yayanlar Qafqaza təkcə işğalçı kimi deyil, fəlakət, qan, ölüm, "oğul itkisi", "ana fəryadı", sürgün kimi gəlmişlər. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Gültəkin Əmin Abidin heç bir şeiri pessimizmlə, ümitsizliklə, zülmə boyun əyməyə çağırışla bitmir, əksinə, haqqın öz yerini alacağına inam, Qafqazda günəş doğacağına qəti əminliklə sonuclandır. Bu mənada "Bolşevik" şeirinin son misraları ibrətamizdir:

*Coşqun qəlbimizdə böyük əməl var,
Göstərir sənə də zaman, bolşevik.*

Şair "Canavar" şeirində də yeni quruluşun, onun başında duranların vəhşi, yırtıcı xarakterini, irticaçı ideologiyanın məqsəd və məramını allegorik üslubda oxucuya çatdırmağa çalışırdı. Bu "canavar" həriyyəyə, azadlığa, insanlığa düşməndir, o, "kəskin dişləylə vəhşətlər yaradır, qanlı qəzəbini yollara cızır, göylərdə belə, ov axtarır, o, sümüklə, qanlı sərxoş olur". O, yaşıl yamac-lara sığınan bir yavrunu ovlamaq, qanlı dişləri arasında çeynəmək, parçalamaq istəyir. Şeirdə metaforik təəssürat mütəmadi olaraq real mənzərələrlə əvəzlənir:

*Manqalın başında dərd çəkən
qadın*

*Yanında uyuyan yavruya baxdı.
Sasini duydu bir zalım
calladın,
Gözlərindən iki damla yaş
axdı.*

*Canavar!.. Canavar!..
Bu nənə neyçün ağlar?!*

Mühacirət dövrü ədəbiyyatımızın ciddi tədqiqatçılarından olan professor Bədirxan Əhmədli yazır: "Gültəkinin istiqlal şeirinin bir neçəsi birbaşa işğalçılara ünvanlanıb. "Qorxu", "Çeka", "Azəri kommunistinə", "Qızıl rus şairinə", "Canavar", "Kommunizmin "dəha"sına", "Bolşevik", şeirlərində istiqlalçı şairin hiddət və nifrəti, qəzəbi coşur, aşır-daşır. Bu şeirlərin bir də əhəmiyyəti ondadır ki, əgər vətəndə kommunistlər təriflənir, onların şəninə şeirlər qoşulursa, mühacirətdə, əksinə, kommunistlərin və rus imperiyasının iç üzünü açırdı.... Siyasi partiya üzvlərinin ölkədə kütləvi şəkildə həbs olunduğu, Sibirə sürgün edildiyi bir vaxtda poeziyada siyasi mövzulara yer ayrılması, hər şeydən əvvəl, ictimai-siyasi məfkurənin poeziyada yaşaması deməkdir".

“ Gültəkin Əmin Abidin sovet bolşevizminə nifrət və hiddət ifadə edən şeirlərlə bərabər, türklüyü, turançılığı tərənnüm edən xeyli digər əsərləri də vardır. Türklük onun üçün ucalıqdır, qəhrəmanlıq və bütövlükdür, o, türkün “bir qılıncla bir qala almaq” cəsarətini dəyərləndirir. Əmin Abid bəzi şeirlərində “azəri” sözündən istifadə edirsə də, ondan öncə mütləq “ey türk oğlu” epitetini işlədir.

"Qorx" şeirinin son bəndində şair öz milli kimliyini belə təqdim edir:

*Heybatlı əsrlər aşan türkəm mən,
Yataqda ölənə şaşan türkəm mən.
Dünyaya sığmayıb taşan türkəm mən,
Getdikcə böyüyən Turanımdan qorx!*

Ümumiyyətlə, Gültəkin Əmin Abid nifrət və qəzəblə xatırladığı hər bir predmetin qarşısına işıqlı, müqəddəs bir obraz çıxarır: "xəyanətə, zülmə bir yuva olan" Moskvaya qarşı sevimli Bakını, "buzlu cəhənnəm" sayılan Sibiriya qarşı "dağlarında al çiçəklər gülümsəyən" Qafqazı, qanlı bolşevik sovetlərinə qarşı ucu-bucağı bitməyən Turanı qoyur. O Turanı ki, çölləri, səhraları nəhayətsizdir, Qafqazdan başlayıb Urala, oradan uzaq tundralara, Sibiriya çöllərinə, Uzaq Şərqa uzanıb gedir. Bu torpaqlarda türklər digər xalqlarla daim yanaşı, mehriban bir şəraitdə yaşayıblar. Şairin 1925-ci ildə qələmə aldığı "Kafkaz türküsü" şeiri bu mənada diqqətəlayiqdir.

*Tatar, ləzgi, kumık, hinkuş, kabardin
Çerkes, çeçen, acar, gürcü, asetin...
Bizimlədir həpsi, biz də onların.*

"Qızıl rus şairinə" şeirində isə türkün yaşadığı bütün torpaqların zaman-zaman rus əli ilə qan ağladığını, quldur "İstanka Razin"ın

törədiklərinin indi Moskva tərəfindən törədildiyini bildiren şair real tarixi situasiyanı aşağıdakı kimi əks etdirir:

*İştə Sır Dəryanın gəzdiyi diyar...
İştə gözəl İdil min dərdlə ağlar...
İştə Qaf dağının qanlı ətəyi...
İştə Tabrizin o solğun çiçəyi...*

Gültəkin Əmin Abidin elə bir şeiri yoxdur ki, orada istiqlal, hüriyyət bayrağı dalğalanmasın. İstiqlal onun zərif ilham pərisi, yaradıcılıq dühasının təyinedicisi, xarakterinin başlıca əlamətidir. İstiqlal və Azərbaycan onun poeziyasının qoşa qanadıdır. Çox güman ki, 1938-ci ildə güllələnəndə də onun son sözləri Azərbaycan istiqlalı olmuşdur:

*Korkmayız denizdən, fırtınalardan,
Korkmayız nə topdan, nə də mazardan,
Bulundukca nəfəsmiz
İstiqlal deyəcək yüca səsimiz...*

Qırmızı imperiya 70 il ərzində nə qədər çalışdısa, bu səsi boğa bilmədi. Bu səs 1988-ci ildə yenidən meydanlarda eşidildi, millətin iradəsi ilə 1991-ci ildə Azərbaycanın Müstəqillik Aktına çevrildi.

Gültəkin Əmin Abidin şeirləri istər mühacirətdə olan, istərsə də ölkədə qalıb əks cəbhəyə xidmət edən əksər şairlərin yaradıcılığına təsir göstərmişdir. Biz onun obrazlarını, bədii təsvir və ifadə vasitələrini həm sovet dövrünün qüdrətli şairlərinin yaradıcılığında (əlbəttə, öz məqsədlərinə uyğun şəkildə istifadə etməklə), həm də mühacirət ədəbiyyatımızda görürük.

Bu isə başqa bir məqalənin mövzusu. ♦

Rafiq Novruzov
filologiya üzrə elmlər doktoru;
İbrahim Quliyev
filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru

MÜHACİRƏT – TARİXİMİZİN ŞANLI SƏHİFƏSİ

Ramiz Abutalıbov

- Xoş gördük, Ramiz müəllim.
- Xoş gördük.
- Cümhuriyyətin 100 illik yubileyində özünüzü necə hiss edirsiniz?

- Təbii ki, yaş öz sözünü deyir, amma bu müqəddəs bayramı görmək mənə qismət oldusa, Tanrıma minnətdaram.

- Ramiz müəllim, təxminən 100 il öncə Azərbaycan aydınlarının yoxdan bir dövlət qurmaq üçün necə böyük əmək sərf etdiyini həyəcansız seyr etmək mümkün deyil. Bu tarixin ən böyük hissəsi mühacirət tarixidir...

- Mühacirət, xüsusən siyasi mühacirət ağır, ağırlı prosesdir. Ölkən üçün, dövlətin üçün nələrsə etmək istəyirsən, ancaq şərtlər başqadır. Ötən əsrdəki siyasi mühacirətin üzde olan şəxslərinin çoxu ömrünün sonuna qədər sovet imperiyasına qarşı mübarizə aparıb, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası üçün çox çalışıb. Sözsüz, 100 il öncə mühacirət daha çətin idi. Çünki bu insanların özlərini, yaxınlarını, yardım üçün onlara müraciət edən həmvətənləri maddi cəhətdən təmin etmək problemi var idi. İndi "qoca qitə" siyasi mühacirləri yerləşdirir, minimum ehtiyaclar ödəyir, qısa zamanda integrasiya üçün şərait yaradılır, üstəlik bugünkü Avropada iş imkanları genişdir. Bundan başqa, çağdaş dünyada kommunikasiya problemi yoxdur. Ötən əsrdə bu imkanların hansı var idi? Hansısa rəsmi quruma ünvanlanan bir məktuba aylarla, bəzən illərlə cavab gözləyirdilər. Elə şəxsi yazışma-

lara da... Bu baxımdan ötən əsrin mühacirləri çox çətin şərtlər altında yaşayıb, minimum imkanlardan yararlanmaq üçün çox böyük məhrumiyyətlərə dözüblər. Gərginliklər, intriqalar da olub, yanlış anlaşılımlar da... Azərbaycanda münasibətləri yaxşı olmayan insanlar bu ədavəti Avropada da davam etdiriblər. Bu intriqaların əsasında ideoloji fərqlilik dayanır. Məsələn, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə Xosrov bəy Sultanov arasında hər zaman fikir ayrılığı olub. Xosrov bəy "İttihad"çı idi. Klerikal partiyanın üzvü kimi, o, Məhəmməd Əmin Bəyin dünyəvi dəyərlər sisteminə müxalif idi. Siyasi mühacirlər arasında gərginliklər yaşanmasında sovet xüsusi xidmət orqanlarının xüsusi "əməyi" var idi. Onlar yaranan təşkilatlara yol tapır, təfriqə salır, parçalanmalara nail olurdular. Xüsusən ictimai vəzifələrin bölgüsü zamanı siyasi mühacirətin irəli sürdüyü şəxslərə qarşı kampaniyalar aparır, eyni vəzifəyə iddiası olanlara dəstək verməklə qarışıqlıq yaradırdılar. Onların "ovu" da, təbii, şəxsi ambisiyaları güclü olan şəxslər olurdular. Ümumiyyətlə, deyə bilərik ki, siyasi mühacirət Azərbaycandakı münasibətləri Avropaya aparmışdı. Burada partiya mənsubiyyəti, ideoloji düşüncəsi fərqli olanlar Avropada da bir araya gələ bilmirdilər. Əlimərdən bəy Topçubaşının arxivində dediklərimlə bağlı çoxsaylı faktlar var.

- Ümumiyyətlə, Əlimərdən Bəyin arxivinə nələr daxildir?

- Əlimərdən Bəy çox səliqəli bir insan idi. Buradan gedəndə özü ilə çoxlu material aparıb. Məsələn, bütün Rusiya müsəlmanlarına aid nə sənəd olubsa, onları da götürüb. Müsəlman qurultaylarına, onlara hazırlığa dair sənədlər var. Onun yol qeydləri Bakıda arxivdədir. 1918-ci il mart hadisələri ilə bağlı sənədlər, Paris Sülh Konfransı ilə bağlı nümayəndə heyətinin sənədləri də arxivə daxildir. Arxivdə gündəlikləri də var. Onları əllə yazıb, oxumaq çətinidir, onu da hazırlamağı fikirləşirik.

- Onlarla görüşmək və arxivlərini bura gətirmək nə dərəcədə təhlükəli idi?

- Arxivlərin bura gətirilməsində heç bir problem yox idi. Çünki mənim diplomatik pasportum var idi. Gələndə də, gedəndə də yoxlanılmırdım. Amma onlarla görüşmək təhlükəli idi. Mən də çalışırdım ki, bunu gələdim. Amma bir dəfə kiçik bir hadisə oldu: Bakıya

məzuniyyətə gələndə köhnə iş yerim olan Mərkəzi Komitəyə getdim. Orada "KQB"-nin sədri Ziya Yusifzadə qarşıma çıxdı və mənə dedi ki, səndən yazırlar, ehtiyatlı ol. Bu da Parisdə bayaq dediyim dörd kitabımın yazılması ilə bağlı idi. Yəqin, bundan xəbər tutub. Amma biz həmin kitabları gizli buraxırdıq və başqa imza qoyurduq. Öz səfirliyimizə də göndərirdik ki, guya bunlar haradansa gəlib. Amma, görünür, haradansa informasiya sızmışdı. Səfirlikdən MK-ya mənim haqqımda məlumat vermişdilər ki, özünə aid olmayan işlərlə məşğuldur. Ziya Yusifzadə bu haqda çox danışmadı. Mən də başa düşdüm ki, artıq yuxarıda söhbət olunub və öz həllini tapıb. Çünki Mərkəzi Komitənin birinci katibi Heydər Əliyev də əvvəl rəhbərim olduğu üçün mənə tanıyırdı. Ziya Yusifzadə ilə bərabər başqa nazirlər də mənə tanıyırdılar. Odur ki, səfirliyə məsələnin sakitləşməsi barəsində demişdilər.

Amma, təbii ki, müəyyən qorxu vardı. Bu, daxili qorxu idi. O zaman rusların qadağan edilmiş mühacir qəzetini hamı alıb oxuyurdu. Mən də alırdım və həmin qəzetdə Hüseyn Bəy Naxçıvanski qızı Tatyana'nın qırx mərasimi olacağı və kilsədə keçiriləcəyi xəbərini gördüm. Tatyana Naxçıvanski pravoslav idi. Yoldaşıma dedim ki, gedək biz də iştirak edək. Dedi ki, nə danışsan, indi orada "KQB" işçiləri doludur. Amma getdik. Getməyimizin yaxşı cəhəti o oldu ki, orada məşhur Makinskilər – Aleksandr və Kirillə tanış oldum. Aleksandrın əsl adı İsgəndər, Kirilin adı isə Kərim idi. Onlar Paşa bəy Makinskinin övladlarıdır. Amma bir məsələ də var idi, mən onlarla görüşəndən sonra daxili qorxu səbəbindən səhərə qədər yata bilmirdim. Bu cür hadisələr olurdu və bunlar da mənim əsəb sistemimə təsir edirdi.

- Mühacirlərin başına gələn bəzi hadisələri, tarixi faktları ilk dəfə siz üzə çıxarmısınız. Bu qəbildən sizə daha çox təsir edən nə kimi faktlar, hadisələr olub?

- Mənə təsir edəcək konkret hadisəni xatırlamağa çətinlik çəkərdim. Amma o zaman mənə ən çox təsir edən bu idi ki, orada Azərbaycanın tamam ayrı, heç kimin bilmədiyi bir tarixinin olduğunu gördüm. Həqiqətən də, mühacirət Azərbaycan tarixinin tamam ayrı bir sahəsi, şanlı səhifəsidir. Biz Azərbaycan tarixinə aid heç nə tapa bilmirdik. Ona görə də bundan xəbərsiz idik. Amma ilk illərdə Firuz Kazımladəninin Azərbaycan tarixinə dair kitabını, Paris Milli Kitabxanasında Əhməd bəy Ağaoğlunun tələbə vaxtı yazdığı 8 irihəcmli məqaləsini, Ceyhun Hacıbəylinin "Azərbaycan Cümhuriyyəti" kitablarını, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Qasım Qasımladəninin kitablarını oxudum və bunlar mənə bu işi daha çox sevdirdi.

- Ceyhun Hacıbəyli ilə Rəsulzadənin yeni yazışmalarını tapmısınız. Bu yazışmalarda nələr var?

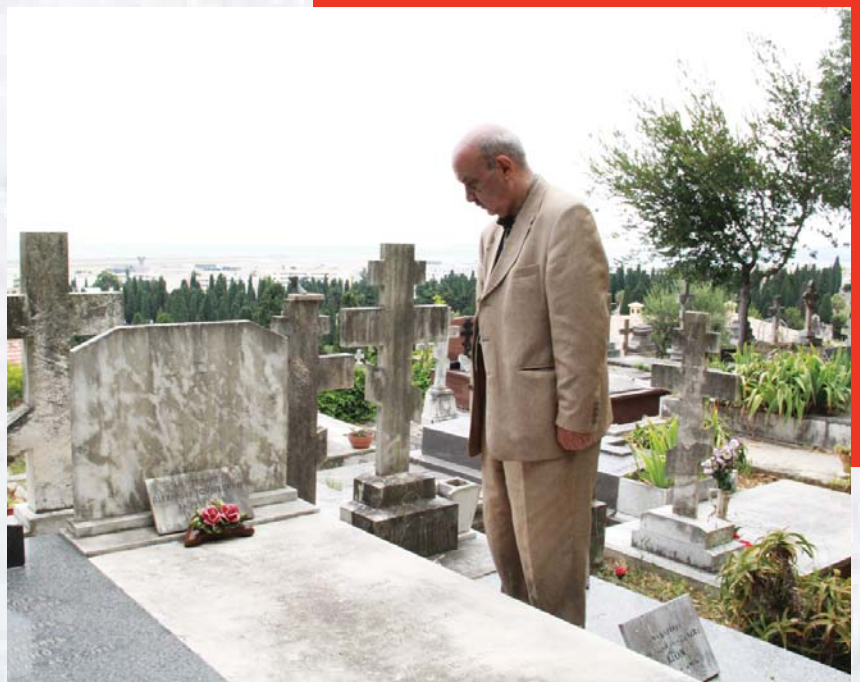
- Əsasən, Azərbaycanın müdafiəsinin kütləvi informasiya vasitələrində necə işıqlandırılmasından söz açılır. Çünki Azərbaycan mühacirətinin rus mühacirəti kimi imkanları yox idi ki, aksiyalar keçirsin. Buna görə də xaricdə əsas vurğu ictimai rəyə vurulurdu. Bolşeviklərə qarşı neqativ ictimai rəy yaratmaq lazım idi ki, onların Azərbaycanı işğal etdiyi bilinsin. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yazır ki: "Ceyhun bəy, yeni bir müəllif tapın. Ancaq ikimiz yazırıq".

Özü də çox vaxt hər ikisi eyni təxəllüslə yazırdılar.

Bundan başqa, bu yazışmalarda ailə haqqında maraqlı məsələlər var. Bizdə nadir sənədlərdən biri də var. Bu, Azərbaycan Milli Mərkəzinin yaranması ilə bağlıdır. Türkiyədə yaşamış mühacirlər 1924-cü ildə bu Mərkəzin yaranmasını bildirir. Amma biz sənəd tapmışıq ki, bu təşkilat 1927-ci ilin fevralında yaranıb. Rəsulzadə yazırdı: "Biz Azərbaycan Milli Mərkəzini yaratdıq".

- Sualımız Rəsulzadənin məzarı ilə bağlı olacaq. AXC-nin 100 illiyində onun məzarı Ankaradan Bakıya gətirilə bilərmə?

- Düzü, mən bunun tərəfdarı deyiləm, Rəsulzadənin məzarının Bakıya gətirilməsinə qarşıyam. Nə Rəsulzadənin, nə Topçubaşının məzarlarını gətirmək lazımdır. Çünki bu yerlər ziyarət yeridir. Mən Parisə gedəndə həm Topçubaşının və digər azərbaycanlıların qəbrinə baş çəkirdim. Ankarada da olanda Rəsulzadənin məzarını ziyarət

edirəm. Mənə elə gəlir ki, buralar ziyarət yeridir. Bu şəxsiyyətlərin ruhlarına toxunmaq olmaz. Bu məzarlar öz yerində qalmalıdır.

Xaricdə Azərbaycanla bağlı çox az nələrsə var. Bu məzarlar da onlardan biridir. Bu yaxınlarda Nitsada Heydər Əliyev Fondunun köməkliyi ilə 3 məzarı bərpa etdik. Azərbaycan generalı Teymur bəy Novruzov, Hüseyn xan Naxçıvanski qızının məzarı bərpa olunub. Bütün bunlar özü də bir növ təbliğatdır. Heydər Əliyev Fondunun bu işləri görməsi çox təqdirəlayiqdir və böyük işdir.

Mən 4 kitab çıxarmışam, bunu öz gücümle edə bilməzdim. 4 kitab sponsor tapmaq çətindir. Amma Heydər Əliyev Fondu çox böyük köməklik etdi.

Sonda onu deyim ki, çox xoşbəxtəm ki, bu günü gəlib gördük. Allah qoysa, az sonra dövlət səviyyəsində tədbirlər keçiriləcək. Allahdan arzum o idi ki, yaşayım və Azərbaycan Cümhuriyyətinin yüz illiyini görəim. ❖

Söhbətləşdi: Tahir Tahirov

AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİ VƏ ÜZEYİR BƏY HACIBƏYLİ

Üzeyir Hacıbəyli

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti barədə düşünərkən ilk növbədə onun yarınmasında, 23 aylıq fəaliyyətində əvəzsiz xidmətləri olan insanlar yada düşür. Belə şəxsiyyətlərdən biri də özünün həmişəyaşar musiqi əsərləri ilə dünyaya pəncərə açan, “Leyli və Məcnun”, “Koroğlu”, “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan” kimi şedevrlərlə cahanşümul şöhrət qazanmış dahi

bəstəkar, Azərbaycan professional musiqisinin banisi, musiqişünas alim, mahir publisist, incə ruhlu dramaturq, pedaqoq, filosof, tarixçi, tərçüməçi, ədəbiyyatşünas, ictimai xadim Üzeyir Bəy Hacıbəyliydir.

Həyatı boyunca doğma Azərbaycanın müstəqilliyini, azadlığını, suverenliyini görmək arzusu ilə yaşayan dahi sənətkar bu möhtəşəm hadisəni hədsiz sevinclə qarşılamışdır. O, kiçik qardaşı Ceyhun bəy Hacıbəylinin baş redaktoru olduğu “Azərbaycan” qəzetində maraqlı yazılarla çıxış edirdi. Ü.Hacıbəyli fərəh dolu həyəcanını gizlətməyərək, 9 dekabr 1918-ci il tarixli “Azərbaycan” qəzetində dərc olunmuş “Təəssürat” başlıqlı reportajında belə yazırdı: “Parlaman imarətinin içində ziynət cümləsindən calibi-diqqət olan şey qiymətli xalılar degil idi. Bəlkə fiatı ucuz, lakin mahiyyəti-milliyə və siyasiyəsi dedikcə baha olan üçrəngli milli bayraqlarımız idi.

Məhəmməd Əmin nitqi-iftitahisində bu üç rəngin: türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək amalı əlamətindən ibarət olduğuna işarə ilə “bu bayraq endirilməz!” - dedikdə bütün məclis ayağa qalxıb əl çala-çala bayraqları salamlarkən təəssürati-fövqəladətədən başımın tükləri biz-biz durdu. Nədənə bu fəqərə dəxi yadıma düşdü ki, görəsən küçədə zirehli avtomobillər olmayıb heç bir nəfər də polis və ya qoşun əhli görünməsə idi, bugünkü günün şərəfinə toxunmaq kimi ədəbsizliyə bir kəsə cürət ola bilərdim!”

Sualına özü belə cavab verir: “Bəncə yox, çünki bu müqəddəs məclisin imarətin dəlik-deşiklərindən boylə dışarıya tərəf nəbən et-

diyi əzəməti-mənəviyyəsinə o dərəcə mütəəssir olardı ki, əli-qolu boşalıb dili də bağlanardı...”

Hər bir cümləsindən xoşbəxtlik qığılcımları parlayan Üzeyir Bəy fikrinin əzəməti gözdən yayınmır. Böyük qələm sahibinin qəlbinin dərinliyindəki səadəti duymamaq mümkün deyil. Sənətkarın içindəki əvəzolunmaz hisslər oxucuya da sirayət edir. Sanki o hadisələri öz gözlərlə görürsən.

Bütün Şərqdə ilk müstəqil dövlət olan Azərbaycanın birinci parlamenti haqqında Ü.Hacıbəyli “Tarixi günümüz” yazısında bunları qeyd edirdi: “... ümidvarıq ki, cavan parlamamız bu ümidimizin hüsuli yolunda var qüvvəsilə çalışacaq və siyasi imtahanını xaricilər ənzari qarşısında parlaq bir surətdə verməklə vətənimizin istiqlal və azadlığına birinci səbəb olacaqdır.

Yaşasın Türk-Azərbaycan Cümhuriyyətinin cavan parlamanı!” (Üzeyir, 7 dekabr 1918-ci il)

“Maraqlıdır ki, dövlətin adını yazarkən Üzeyir Bəy heç bir məqaləsində “xalq” sözü işlətməmişdir. Hər yerdə Azərbaycan Cümhuriyyəti yazmışdır. Nəzərə alsaq ki, Üzeyir Bəy Hacıbəyli “Azərbaycan” qəzeti kimi mötəbər bir mətbu orqanın müxbiri, parlament müxbiri, baş redaktoru olmuşdur, onda bu barədə düşünməyə dəyər.

Azərbaycanımız istiqlaliyyət qazandıqdan sonra Üzeyir Bəy Hacıbəyli var qüvvəsi ilə müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyətini davam etdirirdi. Bir tərəfdən musiqilər yazır, teatr sahəsində çabalar göstərir, elmi işlər üzərində çalışır, ali musiqi ocağı yaratmaq haqqında düşünür, digər tərəfdən də publisistik yaradıcılıqla məşğul olurdu. Gecə-gündüz Azərbaycanın inkişafı, çiçəklənməsi üçün yollar düşünürdü. Məsələn, böyük sənətkarın “Milli marş”ı xüsusi dövlət müsabiqəsindən keçərək müstəqil Azərbaycan istiqlal marşı statusu aldı – rəsmi olaraq Cümhuriyyətin himni oldu. Bundan əlavə, Üzeyir Bəy indiki müstəqil Azərbaycan Respublikasının himni olan “Azərbaycan” marşını yazdı. Eyni zamanda, “Dağıstan” və “Azərbaycan” adlı birləşməli baletlər bəstələdi. 27 fevral 1919-cu il tarixli “Azərbaycan” qəzetinin 124-cü sayında belə bir məlumat dərc olunmuşdur: “Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən digər bir balet rəqsi yazılmışdır ki, bunun da adı “Azərbaycan”dır. Keçən günlərdə yazmış olduğu “Dağıstan” baleti “Ləzginka” sayağında olduğu halda, yeni “Azərbaycan” baleti də “Tərəkmə” səbukundədir. Hər iki oyun səhnə üçün hazırlanmaqdadır”.

O dövrdə böyük sənətkar “Azərbaycan türklərinin musiqisi haqqın-

da" adlı elmi musiqi əsərini yazmış, Cümhuriyyətin birinci ildönümü günü, 28 may 1919-cu ildə "İstiqlal" məcmuəsində dərc etdirmişdir. Bunlarla yanaşı, Zülfüqar bəy və Üzeyir Bəy Hacıbəyli qardaşlarının teatr truppası (1916-cı ildən 1920-ci ilə qədər) müxtəlif opera, operetta, dram əsərləri tamaşaya qoyurdu. Üzeyir Bəy tamaşalarda dirijor kimi çıxış edir, hətta səhnə əsərlərinin baş rejissoru kimi də fəaliyyət göstərirdi. Yəni bu dahi şəxsiyyət hər vaxtlə cavan müstəqil dövlətimizin inkişafına çalışırdı. Hər sahədə öz töhfəsini verirdi.

Güclü qələm sahibi olan Ü.Hacıbəyli ömrü boyu 16-dan çox müxtəlif qəzet və jurnallarda 67 təxəllüs altında yazılar dərc etdirmiş, dörd qəzetə – "Tərəqqi" (1908-1909), "Həqiqət" (1909-1910), "Yeni iqbal" (1915-1916), "Azərbaycan" (1919-1920) kimi mətbu orqanlara redaktorluq etmişdir. Onun publisistik yaradıcılığının ən şərəfli və məhsuldar dövrlərindən biri də məhz 1918-1920-ci illər idi. Çünki Azərbaycan müstəqillik əldə etmiş, əsarətdən qurtarmışdı. Üzeyir Bəy "Bayrağımız sarsılmaz" məqaləsində yazırdı: "... Bayrağımız haqq bayrağıdır. O bir millətin hüquqi - bəşəriyyəsinin harisidir. Bir millət ki, onun da insan kimi yaşamağa haqqı vardır! Bir millət ki, daha əsir olmaq istəmir!

Zülm və əsarətin yoğun zəncirlərini qırıq-qırıq etməyə qadir olmuş bir millətin haqq və hüriyyət bayrağı enməz, sarsılmaz!" (Ü, "Azərbaycan" qəzeti, 8 may 1919-cu il)

Təəssüflər olsun ki, Üzeyir Bəyin 1918-1920-ci illər arasındakı bütün mətbu fəaliyyəti 1991-ci ilə qədər yasaq olundu və dəmir səyflərdə saxlanıldı. Xalqımızın bu yazılardan xəbəri olmadı. Halbuki "Azərbaycan" qəzetində Ü.Hacıbəylinin yüzrlərlə publisistik yazıları dərc olunmuşdu. Bəzən bir nömrədə müxtəlif imzalarla bir neçə yazısı çap edilirdi. Ceyhun bəy Hacıbəyli Fransaya getdikdən sonra (yanvar 1919-cu il) "Azərbaycan" qəzetinin rəhbərliyi də Üzeyir Bəyə tapşırılmışdı. Yəni böyük söz ustası çox məhsuldar işləyirdi.

Üzeyir Bəy Hacıbəylinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründəki yazılarını oxuduqca əvəzsiz publisistin qələminin dürüstlüyünə, kəskinliyinə, qərəzsizliyinə, itiliyinə, hadisələrin düzgün şərhinə, cəsarətinə, eyni zamanda da, səmimiyyətinə, qəlbədən süzülərək gəldiyinə inanırsan və heyran qalırsan. Üzeyir Bəyin yaradıcılığında riyakarlıq, nadürüstlük, gözə kül üfürmək, boğazdan yuxarı deyilmiş fikirlər yoxdur. O, yazılarında yalnız vətənin rifahı, təhlükəsizliyi, xalqının azadlığı, firavanlığı naminə önəmli yollardan bəhs etmiş, bir şərhçi kimi hadisələrin çox düzgün analizini verərək, əngəllərin aradan qaldırılması yollarını da göstərmişdir.

Ü.Hacıbəylinin müraciət etdiyi mövzular müxtəlifliyi ilə seçilir. Məqalələrdən bir neçəsinin adını çəkməklə onların nə qədər geniş dairəyə malik olduğunu görə bilərik. "Nuru Paşa həzrətləri şərəfinə böyük ziyafət", "Mühüm məsələlər", "Partiyalarımıza", "Azərbaycan parlamenti", "Andronikin məsələsi", "Vəzifəmiz nədir?", "İstiqlal və İstiqlal ümidi", "Lənkəran faciəsi", "Düşmənlərimizin fəaliyyəti", "Knyaz Tumanov ilə müsahibə", "Fitnələr qarşısında", "Qarabağ hadisəsi", "Erməni-gürcü münasibəti", "Dərbənd əhvalatı", "Azərbaycan münasibəti", "Ordumuz", "Zaqatala məsələsi", "Dağıstan və biz", "Bir yaş", "Şimalımızın halı", "Rusiya əhvalı", "Qara təhlükə", "İçimizdəki denikinlər", "Məmurlarımız haqqında", "Yeni kabinə təşkilinə dair", "Dördgöz olmalıyıq", "Milliləşmək", "Məmləkətimizin halı nasıl

dır?", "Çörək bahalaşması", "Zaqafqaziya konfransına dair" və s. Bu yazılarda Üzeyir Bəy özünü və xalqı narahat edən, düşündürən siyasi məsələlərdən, istiqlalımız və onun mühafizəsi, əzəli və əbədi düşmənimiz olan ermənilərin fitnə-fəsadı, Qarabağ, Naxçıvan, Zaqatala, Dağıstan məsələləri, Rusiyanın iç üzü, ingilis siyasəti, xalqın həyat tərz, parlamentdə, Nazirlər Kabinetindəki proseslər, ana dilimizin qorunması və başqa bu kimi mövzulardan bəhs etmiş, hadisələri açmış, şərhini vermiş və onların həlmi yollarını göstərmişdir. Bütün bunlar elə ustalıqla reallaşdırılıb ki, oxuduqca o qələmə və qələm sahibinə səcdə edirsən. Onun savadına, fəhminə, erudisiyasına, biliyinin çoxtərəfliyinə heyran qalırsan. Bu yazıları mütaliə etdikcə Üzeyir Bəyin nə qədər təmiz qəlbli, səmimi, riyadan uzaq, xalqına, vətəninə bağlı əsl ziyalı, vətən, xalq sevdalısı olduğunu bir daha anlayırsan. Ən önəmli isə, Ü.Hacıbəyli qələminin bu gün də nə qədər aktual olduğunu görürsən. Məsələn, 1 dekabr 1918-ci il tarixli "Azərbaycan" qəzetində Hacıbəyli Üzeyir imzası ilə dərc edil-

miş "Mühüm məsələlər" məqaləsində qüdrətli qələm ustası yazırdı: "... Biz Azərbaycanı və iki milyondan artıq olan Azərbaycan türklərini Yevropaya və müttəfiq dövlətlərə indidən tanıtdırmalıyıq. Özümüdə məxsus tarixə, gözəl və xüsusi bir ədəbiyyata, sənəyə-nəfisəyə malik olduğumuzu onlara bildirməliyik. Dilimizin firəng dili Yevropada olan kimi, bütün Qafqazda ümumi dil olduğunu, məsələn, bir ləzgi ilə bir ermənin və ya bir malakan ilə bir aysorun bir-biri ilə Türk-Azərbaycan dili ilə danışmağa məcbur olduğunu isbatlamalıyıq. Musiqimizin ümumi Qafqaz millətlərinə zövq və ləzzəti-ruhani verən bir musiqi olduğunu bildirməliyik. Yevropa şairlərindən geri qalmayaq şairlərimizi, müsənniflərimizi, yazıçılarımızı, alimlərimizi bir-bir nişan verməklə xüsusi bir mədəniyyətə malik olduğumuzu ayan və aşkar etməliyik".

Üzeyir Bəy Hacıbəyli məqalə və felyetonlarında xalqı narahat edən bütün məsələlərə aydınlıq gətirməklə yanaşı, erməni-Azərbaycan mövzusunda xüsusi diqqət yetirirdi. Yazılarının çoxunda bu məsələyə toxunan sənətkar daşnakların fitnələrindən, həyasızlığından, onların hətta sadə erməni millətinin başına gətirdikləri bəlalardan bəhs edir, dəf yollarını göstərirdi. "Başlanır", "Eyni müamilə gözləyirik", "Qarabağ hadisəsi", "Kontrast", "Rusiya əhvalı", "Ermənistan və Azərbaycan münasibəti", "Corciən meil" in məqaləsi" və s. publisistik yazılarında

Ü.Hacıbəyli məhz erməni məsələsinə toxunmuşdur. Qüdrətli qələm sahibi “Başlanır” məqaləsində yazırdı: “Özgənin iki gözünü çıxartmaq üçün özünü bir gözünü qurban etmək siyasəti yolunu tutmuş daşnaklardan nəticəsi hər vaxt erməni millətini fəlakətdən fəlakətə salan “müsəlləh üsyan”lardan başqa özgə bir qabiliyyət gözləmək üçün cahil və qafil olmaq lazım gəlir.

Daşnaklar Qarabağ ermənilərini bizə qarşı üsyana dəvət edirlər. Bu üsyanın açıq-açığına qəzetə vasitəsilə elanı daşnakların bihəyalığını sübut edən aşkar dəlillərdən birisidir”. (Hacıbəyli Üzeyir, 13 fevral 1919-cu il)

“Eyni müamələ gözləyirik” məqaləsində isə Üzeyir Bəy belə qeyd edirdi: “Qarabağda “hartu-vurtu” salan və bu hərəkətləri çıxaran bütün Qarabağ erməniləri olmayıb, bəlkə bir dəstə daşnak guruhudur. Qarabağın kənd erməniləri yaxşı bilirlər ki, Azərbaycan hökumətinə tabe olmasalar, müsəlmanlar ilə əlaqələrini kəsməyə məcbur olub, acından ölərlər. Ona görə biz əminik ki, bədbəxt erməni kəndləri bu gün bir dəstə daşnakların xəyanət və şeytanəti qurbanlarıdır, bu gürhi-layəfəlhun erməni millətinin gözünü o qədər qorxudublar ki, bir belə haqsızlıq və zülmərə qarşı ağır açılıb söz deməyə cürətləri yoxdur. Əgər bu xainlər gürhu Qarabağdan tərd və təbid edilirsə və

onların yuvaları dağılırsa, Qarabağ erməniləri asudə nəfəs çəkib, həm acından ölməzlər, həm də öz həmişəki qonşuları ilə mehriban dolanıb, Azərbaycan hökumətinin ədaləti altında və saye-yimərhmət qayəsində kəməli-asudəgi ilə imrari-məişət edərlər”. (Üzeyir Hacıbəyli, 5 may 1919-cu il)

“**Daşnakların iç üzünü göstərən, Tiflisdə ingilis dilində nəşr olunan “Corciən meil” qəzetindəki məqaləyə münasibət bildirən Üzeyir Bəy özünün “Corciən meil”in məqaləsi”ndə yazırdı: “Arzumuz budur ki, bu məqalə Avropa mətbuatına dəxi keçib, daşnak ilanlarına inananları ayıldırıb doğru və həqiqətə qarşı yumulmuş olan gözləri açdırsın və bu yalanlar vasitəsilə nə qədər zəlalət və rəzilət törəndiyini və bunun nəticəsi olaraq nə kibi haqsızlıqlara yol verildiyini Avropa əfkari-ümumiyyəsinə anlatsınlar”.** (H.Ü. 21 oktyabr 1919-cu il)

Uzaqgörən mühərrir, eyni zamanda, şimal qonşumuz olan Rusiyadan gələn təhlükəni də çox aydın sezirdi. Bir neçə məqalə və felyetonunda rusun “dovşana qaç, taziya tut” siyasətini pisləyərək yazırdı ki, “... bizim üçün şimaldan təhlükə mövcud olduğu məlum bir məsələdir. Bunu heç vaxt unutmayıb da var qüvvəmiz ilə çalışmalıyıq ki, bu şimal təhlükəsinin rəddinə qarşı həmişə və hər bir halda hazır olaq. Ona görə mümkün mərtəbə hazırlanmalı və heç bir fədakarlıqdan çəkinməməliyik.

Biz hazır olandan sonra düşməndən qorxumuz yoxdur”. (Ü.H. “Dərbənd əhvalatı”, 26 may 1919-cu il)

Daha sonra “Rusiya əhvalı” məqaləsində Üzeyir Bəy bunları qeyd edirdi: “Bugünkü vəzifəmiz Rusiya işlərinə kənardan baxmaq və Rusiya daxilində vəqə olan hadisələrə qarşı bitərəf qalmaqla bərabər, oradan bizi təhdid edən təhlükələrdən özümüzü qorumaqdır... Təhlükə bolşevik tərəfindənmi və ya Denikin tərəfindən vəqə olacaqmı, bizdən ötrü təfəvüt yoxdur, qorunmaq və hər bir vasitə ilə istiqlalımızı mühafizə etmək, vəssalam”. (Hacıbəyli Üzeyir, 9 oktyabr 1919-cu il)

Siyasi məsələlərə müraciət edərək, məqalələr yazan böyük publisist, eyni zamanda, daxili çatışmazlıqları da nəzərdən kənarda qoymur, xalqın yaşam tərzinə və inkişafına mane olan qüsurlara, məişət məsələlərinə, mənəvi-sosial amillərə – rüşvətxorluğa, hüquq-mühafizə orqanlarının özbaşınalığına, parlamentdəki vəziyyətə, məvəciblərin azlığına və başqa bu kimi problemlərə öz münasibətini bildirirdi. Məsələn, “Bir sual münasibətilə” məqaləsində Ü.Hacıbəyli yazırdı: “Adam öldürmək bir cinayət olduğu kimi, rüşvət almaq dəxi bir cinayətdir... Nifrət və istikrahla qarşılanacaq olan bu adam vəqəən mənəvi bir edama məhkum edilib, cəzai-səzasinə çatacaq və aldığı rüşvət də ona haram olacaqdır”. (Hacıbəyli Üzeyir, 22 oktyabr 1919-cu il)

“Məmurlarımız haqqında” məqaləsində isə Üzeyir Bəy bunları vurğulayırdı: “Vəqəən məmurların rüşvətxorluğu hökumət və məmləkət üçün qorxulu bir vəqəədir... Odu ki, rüşvətxorluq ilə mübarizə qılmaq hökumətin böyük vəzifələrindən biridir”. (Hacıbəyli Üzeyir, 5 sentyabr 1919-cu il)

Hüquq-mühafizə orqanlarında çalışanların vəzifə borclarını anlatmağa çalışan cəsarətli jurnalist “Daxili işlərimizdən” sərlövhəli yazısında belə bəyan edirdi: “Polis böylə bir zənnə idi ki, onun vəzifəsi əhalinin baş və bədənə üzərinə şallaq çəkməkdən və rüşvət almaqdan ibarətdir.

Fəqət azad və müstəqil Azərbaycan hökumətində böylə bir əcəyib vəzifəşünaslığa yol verilməməlidir. Polis əhli öz vəzifəsinin əsl mənasını düürst bilməli və dərk etməlidir. Onun doğrudan-dogruya vəzifəsi əhalinin canını, malını, şərəf və heysiyyətini hər bir təcavüzdən qorumaq və dövlət qanun və qaydalarının cəməət arasında icra edilməsinə çalışmaqdır. Əhali polis məmurlarını qorxu üzündən deyil, onu təcavüzdən qoruyan bir mühafizə, bir qorucu sifətilə layiqi-əhtiram bilməlidir”. (Hacıbəyli Üzeyir, 25 sentyabr 1919-cu il)

Hər zaman xalqın rifahını düşünen, onun yaxşı yaşamasına çalışan Ü.Hacıbəyli öz yazılarında maaşların azlığı məsələlərindən də bəhs edir, millətin maddi vəziyyətinin aşağı olmasına diqqət çəkir, müəllimlərin timsalında bunun dözülməzliyini vurğulayaraq yazırdı:

"Xalq müəllimlərinin məvacibi olan dörd yüz otuz beş manata nəinki külfətdar və ailə sahibi olan bir müəllim, hətta subay adamlar da dolana bilməzlər". (Hacıbəyli Üzeyir, "Əgri yol", 10 aprel 1919-cu il)

Qüdrətli yazar olan Üzeyir Bəy Hacıbəyli bütün bu həyatı vacib problemlərin qaldırılmasının, oxucuların nəzərinə çatdırılmasının, həlli yollarının göstərilməsinin öhdəsindən layiqincə gəlmişdir. Səmimi qəlb ilə vətəninin, xalqının, millətinin özgürlüyünü, bağımsızlığını istəyən böyük ziyalı, dahi sənətkar həm də qürurla aşağıdakıları bəyan etmişdir: "Məmləkətimiz və vətənimiz kəməli-sürətlə bir tərəfdən qüvvət tapıb, bir tərəfdən də tərəqqi edəcək və getdikcə ağ günlərə çatacaqdır". (Ü.Hacıbəyli, "Xatimə", 15 may 1919-cu il)

Böyük arzularla, amallarla yaşayan və müstəqil, azad Azərbaycanın gündəngünə "ağ günlərə" çıxacağına gözləyən dahi sənətkarın ümidləri doğrulmadı. Cəmi 23 ay azadlığın sevincini yaşadı. Və ana vətən rus ordusu tərəfindən işğal olundu. Çox maraqlıdır ki, Üzeyir Bəy bunu hiss edirdi. Elə özünün "Azərbaycan" qəzetinin sonuncu sayında "Surna" adlı felyetonunda da düşüncələrini yazmaqdan çəkinməmişdir. Doğma Azərbaycan 27 aprel 1920-ci ildə rus qoşunları tərəfindən işğal olundu, ondan iki gün əvvəl özünün baş redaktor olduğu "Azərbaycan" qəzetində Ü.Hacıbəyli bunları yazırdı: "Keçən səfər parlamentdə ticarət işlərindən bəhs edərkən məbus əfəndilərimizdən birisi xalı və gəbəyə xammal dedi. Böyük səhvdir. Ondən ötrü ki, xalı və gəbə xammal deyildir! Xammal o şeyə deyirlər ki, ondan bir hazır şey meydana gələ.

... Hətta bunu da deyim ki, Azərbaycanda bolşevik hökuməti qurub, Əliheydər Qarayevi onun başına qoysan, o halda sovet hökuməti "bizə dəyməz" deyər xəyal edənlərə xam xəyal sahibi demək olar, əmma xalı və gəbəyə mütləqən xammal demək olmaz.

... İstəsən lap cəhrəyə də, darağa da, həneyə də, həvəngə də, kirkitə də xammal adı qoy, əmma xalı və gəbəyə xammal deyər bilməzsən. Ondən ötrü ki, rus rusluğunda baqıdır və rus qəlbindəki türklük düşmənciliyi də baqıdır. Binaən əleyh rus generallarından və ya rus mujikindən ələmi-islama kömək olar deyənlərə xam siyasətçi demək olar, əmma xalı və gəbəyə xammal demək olmaz.

Mən demirəm ki, Nikolay hökuməti ilə Lenin hökuməti arasında təfəvüt yoxdur, xeyr! Təfəvüt vardır və o özü də bundan ibarətdir ki, nikolaylar və generallar hökuməti bizə həmişə "isvoloc" deyib atamıza söyərdilər, mujik və raboçi hökuməti məşhur rus söyüşü ilə anamıza söyəcəklər. Pəs bundan demək olmaz ki, xalı və gəbə xam-

malıdır, hər halda bunu söyləyən böyük səhv edir". (Çİ, "Surna", 25 aprel 1920-ci il)

"Azərbaycan" qəzetində son felyetonunu yazan cəsarətli qələm sahibi bununla da son sözünü dedi. Çəkinmədi, qorxmadı, susmadı. Xalqımızı gözləyən təhlükəni bəyan etdi. Və "Azərbaycan" qəzeti bağlandı. Üzeyir Bəyin də "Azərbaycan" qəzetindəki missiyası sona çatdı.

Lakin mübariz, vüqarlı, qürurlu, cəsarətli söz ustası olan Üzeyir Bəy Hacıbəyli ömrünün sonuna kimi Azərbaycan üçün, Azərbaycan xalqı üçün çalışdı. Ölməz əsərləri ilə, bitməz-tükənməz yaradıcı-

lıq irsi ilə ana vətənimizi dünyaya tanıtdı. Bənzərsiz fəhm sahibi olan bu dahi şəxsiyyətin qələmindən çıxan nə varsa, hamısı dahiyanədir. Hər dəfə bu əvəzsiz sənətkar haqqında yazı yazarkən bir daha bunun şahidi oluram – gördüyü işlərin çoxşaxəliliyinə, dərinliyinə varanda heyrlənməmək mümkün deyildir. Bütün bu sahələrə dahiyanə şəkildə yiyələnərək, xalqa xidmətdə bulunmaq isə hər sənətkara nəsisib olmur. Müəyyən sahədə dahi olmaq mümkündür. Lakin məşğul olduğun bütün sahələrdə dahilik nümayiş etdirmək qeyri-adi bir xüsusiyyətdir ki, bunun adı peyğəmbərlikdir!.

ОПЕРА НА МУСУЛЬМАНСКОМЪ ЯЗЫКЪ.
ТЕАТРЪ Г. З. А. ТАГІЕВА.
Въ субботу, 12-го января 1908 года
Оперными артистами театральной сценіи О-ва „Н И Д Ж А Т Ъ“
подъ наблюдениемъ авторовъ и при участіи любителей представлено будетъ пер-
вый разъ на мусульманской сценѣ О П Е Р А
ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУНЪ
въ 5 дѣйств. и 6 картинатъ, переделанная изъ поэмы ФИЗУЛИ и переделан-
ная на музыку братьями У. и Дж. Гаджибековыми.
Восточный оркестръ подъ управленіемъ Курбана. При полихъ обстановкахъ и
новыхъ костюмахъ, сшитыхъ специально для этой оперы.
Для дамъ-мусульманокъ нѣются закрытыя ложи, 1 Цѣна мѣстамъ бенефис.
Начало ровно въ 8½ часовъ вечера.
Билеты заблаговременно продаются въ читальнѣ О-ва „Ниджата“, а въ день
спектакля отъ 10 до 2 и отъ 5 час. до окончанія спектакля.
АНОНСЪ: Въ понедѣльникъ, 14 января пред. будетъ „Г Я В Э“.
Общій расп. А. Вели. Режиссеръ Араблинский.
Въ субботу, 12 января 1908 г.,
въ залахъ Бакинскаго Общественнаго Собранія
состоится

“Bəli, Üzeyir Bəy Hacıbəyli kimi peyğəmbər qüdrətli dühalarımızın səpdikləri azadlıq, müstəqillik toxumları öz bəhrəsini verdi. Yetmiş ildən sonra Azərbaycan yenidən özgürlüyünə qovuşdu. Və bu gün biz böyük sevinc hissi ilə Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 illiyini qeyd edirik.

Sevindirici haldır ki, Üzeyir Bəy Hacıbəylinin vaxtı ilə yazdıqları bu gün müstəqil Azərbaycanın Prezidenti cənab İlham Əliyev və xanımı, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyeva tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Bütün sahələrdə, eləcə də şairlərimizin, yazıçılarımızın, alimlərimizin, bəstəkarlarımızın, elə dahi Üzeyir Bəy Hacıbəylinin özünün və ölməz "Leyli və Məcnun", "Arşın mal alan" əsərlərinin yubileylərinin YUNESKO-da, həmçinin dünya ölkələrində, beynəlxalq səviyyədə keçirilməsi böyük dühanın vəsiyyətlərinə əməl olunduğunu və həyata keçirildiyini bariz şəkildə göstərir. ♦

Səadət Qarabağlı
Üzeyirbəyşünas

SÜLH ELÇİSİ LONDONDA...

1920-ci il yanvarın 21-də bir ildən çox davam edən Paris Sülh Konfransı öz işini rəsmən başa çatdırdı. Konfransın son qərarlarından biri Cənubi Qafqaz respublikalarının müstəqilliyinin de-fakto tanınması idi. Əvvəlcə Gürcüstan və Azərbaycan, bir həftə sonra isə Ermənistan faktiki mövcud olan, idarəçilikləri altındakı ərazilərə real nəzarət edən dövlətlər kimi tanındılar. Sülh konfransının işini yekunlaşdırması ilə bir sıra dünya ölkələrinin taleyinin həll olunduğu siyasi mərkəz kimi Paris də əhəmiyyətini itirirdi. Xüsusilə yeni müstəqil dövlətlər üçün mühüm proseslərin baş verəcəyi yer kimi London ilk plana keçirdi.

Beynəlxalq siyasətdə, ilk növbədə isə iştirakçısı olduğu Paris Sülh Konfransının gedişində anqlosaks mövqeyinin necə böyük önəm daşdığına fərqlənən Ə.Topçubaşov ilk gündən ev sahibləri fransızlarla yanaşı, ingilislər və amerikalılarla da sıx əməkdaşlıq qurmağa çalışmışdı. Parisə gəldiklərinin dördüncü günü – 1919-cu il mayın 13-də Azərbaycan heyətinin üzvləri Ə.Topçubaşov, M.Hacinski və M.Məhərrəmov Böyük Britaniya missiyasının hərbi müşavirini ziyarət edərək Bakıdakı müttəfiq qüvvələrin komandanı general V.Tomsondan aldıkları zəmanət məktubunu ona təqdim etmiş, eyni zamanda, səfir lord Derbi ilə görüşmək niyyətində olduqlarını bildirmişdilər.

Birinci Dünya müharibəsi dövründə Böyük Britaniya hərbi naziri (1916-1918) olmuş lord Edvard Derbi (1865-1948) təcrübəli dövlət adamı kimi yalnız xarici işlər nazirinin birinci müavini lord Hardinqin müvafiq razılıq və təlimatını aldıqdan sonra 1919-cu il mayın 19-da Azərbaycan nümayəndə heyəti üzvlərini qəbul etmişdi. Bu, Cümhuriyyət hökumətinin rəsmi Londonla ilk diplomatik teması, eyni zamanda, sülh konfransı çərçivəsində keçirdiyi ilk yüksək səviyyəli görüşdür. Lord Derbi ilə aparılan danışıqların məqsədi ilk növbədə Britaniya hökumətinin müstəqil Azərbaycana münasibətini aydınlaşdırmaq idi.

“ Sülh konfransının gedişində Ə.Topçubaşov dəfələrlə səfir postunda lord Derbini əvəz etmiş təcrübəli diplomat, Yaxın Şərq üzrə mütəxəssis L.Mallet, Britaniya diplomatik missiyasının Qafqaz məsələləri üzrə ekspertı professor B.Simpson, habelə Parisdəki ingilis səfirliyinin digər məsul əməkdaşları ilə görüşüb ətraflı fikir mübadiləsi aparmışdı.

Azərbaycan və Gürcüstanın dövlət müstəqilliyinin sülh konfransının Ali Şurası tərəfindən de-fakto tanınması ilə bağlı müzakirələrin aparıldığı dövrdə Ə.Topçubaşov nümayəndə heyətinin müşaviri M.Məhərrəmovla birlikdə Böyük Britaniyanın baş naziri D.Lloyd Corc, xarici işlər naziri lord C.Kerzon, hərbi nazir U.Çorçill, Böyük Britaniya Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi marşal H.Vilson, admiral B.Kitti və b. ilə yaranmış ünsiyyət imkanından istifadə edib onlara müstəqil mövcudluğunu təmin etmək baxımından Azərbaycan Cümhuriyyətinin üzləşdiyi hədə və risklər, çətinliklər barədə məlumat vermişdi.

Hələ de-fakto müstəqilliyin tanınmasından əvvəl, Azərbaycan Cümhuriyyəti Nazirlər Şurası sədrinə göndərdiyi 28 noyabr-2 dekabr 1919-cu il tarixli məktubda Əlimərdan Bəy ölkəsinə müəyyən simpatiya ilə yanaşan Londonla etibarlı əlaqələrin qurulmasına və ardıcıl şəkildə davam etdirilməsi məsələsinə toxunaraq yazırdı: “Müstəqil siyasi həyata qabil xalq kimi ingilislərin diqqətini cəlb ediyimizi eşitmək bizə xoşdur. Ona görə də indi Londona getməyin zəruriliyini daha aydın dərk edirik və yaqin ki, çox tezliklə ora yola düşəcəyik. Həm də söhbət yalnız adi səfərdən getmir. Görünür, Londona köçməli olacağıq. Çünki ehtimal ki, rus məsələsi ilə əlaqədar konfrans məhz Londonda keçiriləcəkdir”.

Bu məqsədlə də şəraiti yerində qiymətləndirmək və müəyyən ilkin əlaqələr yaratmaq üçün hələ 1919-cu il dekabrın 15-də nümayəndə heyətinin üzvü Ə.Şeyxülislamov və müşavir M.Mehdiyev Londona ezam olunmuşdular. Ə.Topçubaşov səfər ərəfəsində həmkarlarına geniş təlimat verməklə bir sırada Böyük Britaniya paytaxtında olduqları dövr ərzində də mütəmadi məktublaşmış, fəaliyyətlərinin lazımi məcraya yönəldilməsinə diqqət yetirmişdi. Sülh konfransı Ali Şurasının iclasında Azərbaycan və Gürcüstanın de-fakto tanınmasının təşəbbüskarı kimi Britaniya xarici işlər naziri lord Kerzonun çıxış etməsi bu ölkəyə bəslənən ümidləri daha da artırmışdı. Ortada hələlik ilkin müzakirə səviyyəsində başqa bir layihə – müstəqilliyə aparan yoldakı təhlükələrin dəf olunması naminə İranla birlikdə Bö-

yük Britaniya protektoratını qəbul etmək ideyası da var idi.

Londona yola düşməmişdən əvvəl o, Qacar İranının xarici işlər naziri Firuz Mirzə Nüsrəttüddövlə (1889-1937) və ismaililərin 48-ci imamı, Hindistan müsəlmanlarının lideri, İngiltərədə böyük nüfuz sahibi olan və sonralar Britaniya Gizli Şurasının üzvü seçilən III Ağə xanın (1877-1957) vasitəsi ilə (III Ağə xanın anası Fətəli şah Qacarın nəvəsi idi, onun Azərbaycan heyətinə rəğbətini həm də, yaqin ki, bu amillə izah etmək olardı) öz ölkəsini keçid mərhələsində İngiltərənin maraq dairəsinə daxil etmək üçün müzakirələr aparmışdı.

Lakin bu təşəbbüs uğurla nəticələnməmişdi. Firuz Mirzənin bir qədər obrazlı və üstüörtülü şəkildə Əlimərdan Bəyə bildirdiyinə görə, “ada sakinləri (ingilislər) təşəbbüsə rəğbətə yanaşsalar da, ağ ayıdan (Rusiya) ehtiyat etdiklərinə görə” hər hansı konkret addım atmaq istəməmişdilər.

İstənilən halda Böyük Britaniya beynəlxalq siyasətdə hamının hesablaşdığı güc idi və bu baxımdan rəsmi Bakı da İngiltərə ilə bağlı nümayəndə heyətinin addımlarını dəstəkləyirdi. Xarici işlər naziri Fətəli Xan Xoyski müstəqilliyin tanınmasından sonra Ə.Topçubaşova ünvanladığı 16 yanvar 1920-ci il tarixli məktubunda mövcud mərhələdə xarici siyasət məsələlərində Londona mühüm önəm verməyin vacibliyindən söz açaraq yazırdı: “Hadisələrin indiki gedişindən, Sizin məlumatlardan, habelə mətbuata sızan xəbərlərdən də aydın göründüyü kimi, bundan sonra Avropa siyasətinin mərkəzinə çevriləcək Londonu heç vəchlə diqqətdən yayındırmaq olmaz”.

1920-ci ilin fevralında Əlimərdan Bəyin London səfərini zərurətə çevirən ən başlıca səbəb isə sülh konfransı Ali Şurasının növbəti iclasının Britaniya paytaxtında keçirilməsi idi. İclasda Azərbaycan Cümhuriyyəti üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən “rus məsələsi”nə baxılacaqdı. Başqa bir mühüm problem Batum limanı, Batum və Qars əyalətlərinin gələcək taleyi ilə bağlı idi. Müzakirələr zamanı Azərbaycanın mövqeyini ortaya qoymaq, Britaniya hökuməti ilə bütün səviyyələrdə temas qurmaq və ölkəsi adından rəsmi danışıqlar aparmaq, müvafiq bəyanatlarla çıxış etmək üçün baş nazir N.Usubbəyov və xarici işlər naziri F.Xoyskinin imzası ilə Əlimərdan Bəyə xüsusi mandat verilmişdi.

London Britaniya siyasi və hərbi elitasının aparıcı simaları – baş nazir Lloyd Corc, xarici işlər naziri lord Kerzon, Baş Qərargah rəisi Vilson və b. ilə görüşüb onların diqqətini bir daha Azərbaycan məsələsinə cəlb etmək baxımından bu, Ə.Topçubaşov üçün son dərəcə mühüm əhəmiyyətə malik idi. Dəfələrlə müraciət etməsinə

baxmayaraq, Fransa paytaxtına yalnız sülh konfransının sessiyalarına qatılmaq üçün gələn lord Kerzonla Parisdə ayrıca görüşə bilməməsi onu belə bir görüşün Londonda baş tutması ümidi ilə dumanlı Albiona üz tutmağa ruhlandırır.

Fevralın 24-də həmkarı Ə.Şeyxülislamovla birlikdə Londona gələn Ə.Topçubaşov (nümayəndə heyətinin müşaviri M.Mehdiyev səfəri hazırlamaq məqsədi ilə daha əvvəldən burada idi) ertəsi gün audiensiya xahişi ilə lord Kerzona müraciət etmişdi. İki gün sonra, fevralın 27-də o, nazirin şəxsi katibindən aşağıdakı məzmununda məktub almışdı: "Lord Kerzon Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə Londona gəlməyinizlə bağlı məlumatın və şəxsi görüş istəyi ilə əlaqədar xahişin konfedensial şəkildə əks olunduğu məktubunuza görə Sizə minnətdarlığını bildirir.

Lord Kerzon Londonda bütün vaxtını sülh konfransı ilə bağlı görüşlərdə keçirdiyindən və həddən artıq məşğul olduğundan indiki vaxtda Sizi qəbul edə bilməyəcəyini təəssüf hissi ilə dilə gətirir. Buna görə də öz adından birinci müavini, nazirinin hadisələrə baxışı və əhval-ruhiyyəsi ilə yaxından tanış olan lord Hardinqin Sizi qəbul etməsini məsləhət bilib".

Böyük Britaniya xarici siyasətinin aparıcı simalarından olan lord Çarlz Hardinq (1858-1944) gənclik illərində ölkəsinin İran və Rusiyadakı səfirliklərində çalışmış, 1904-cü ildə Peterburqda səfir olmuşdu. 1907-ci ildə Böyük Britaniyanı ABŞ-da təmsil etmişdi. Aradan beş il keçəndən sonra Hindistanın vitse-kralı təyin edilmişdi. Birinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə yenidən diplomatik işə qayıtmış, "Foreign Office"də əvvəlcə A.Balfurun, sonra isə lord Kerzonun müavini kimi çalışmışdı. Diplomatik karyerasını Böyük Britaniyanın Fransadakı səfiri (1920-1922) kimi başa vurmuşdu. Çox güman ki, "Foreign Office" rəhbərliyi bölgənin problem və xüsusiyyətlərinə müəyyən qədər bələd olan diplomat kimi, Azərbaycan nümayəndəsi ilə görüşüb müzakirələr aparmağı lord Hardinqə həvalə edərək onun keçdiyi yolu və təcrübəsini əsas götürmüşdü.

“Fevralın 28-də lord Hardinqin dəvət məktubunu alan Ə.Topçubaşov bu görüşə nümayəndə heyətinin siyasi məsləhətçisi və tərcüməçisi vəzifəsini daşıyan isveçrəli professor M.Broşe ilə birlikdə getmişdi. Görüş zamanı o, təkidli bir şəkildə Azərbaycan Cümhuriyyətinin üzləşdiyi başlıca problemləri – ordunun təchizatındakı çətinlikləri, general Vilson və admiral Bittinin bu məsələ ilə bağlı vədlərini, Xəzər donanmasının ingilislər tərəfindən könüllü orduya verilmiş gəmilərinin geri qaytarılması, Azərbaycanla Rusiya arasında bufer zona rolunu oynayan Şimali Qafqaz Dağlılar Respublikasının sülh konfransı tərəfindən tanınması və s. kimi məsələləri gündəliyə gətirmişdi.

Qarşılığında isə lord Hardinqin Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin Osmanlı imperiyası ilə hansısa gizli anlaşmaları, Ənvər Paşa və Nuru Paşa kimi ittihadçıların Azərbaycanda gizlədilməsi və s. haqqında ittiham və eyhamlarını dinləməli olmuşdu.

Əsas məqamlarının, heç şübhəsiz, lord Kerzonun diqqətinə çatdı-

Əlimərdan Bəy Topçubaşov

rıldığı görüşün başlıca məqsədi İngiltərəni Azərbaycanla daha yaxından maraqlandırmaq, eyni zamanda, de-yure tanınmaq prosesi ilə bağlı ilkin zəmin hazırlamaq idi. Digər tərəfdən, "Foreign Office" ilk dəfə Azərbaycan haqqında bu ölkənin yüksək səviyyəli dövlət adamından belə geniş və hərtərəfli məlumat almaq imkanı qazanmışdı.

Ə.Topçubaşovun Londonda keçirdiyi digər bir mühüm görüş sülh konfransı Ali Şurasının Ermənistan Respublikasının sərhədlərini müəyyən etmək məqsədi ilə yaratdığı komissiyanın sədri, britaniyalı diplomat Robert Vansittardla (1881-1957) olmuşdu. Komissiya bu məsələ ilə bağlı digər həmsərhəd dövlətin – Gürcüstanın rəyini öyrənsə də, iki dəfə müraciət edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycanın mübahisə doğuran məsələlərə münasibətini aydınlaşdırmaq üçün heç bir təşəbbüs göstərməmişdi. Ona görə də Londonda olmasından istifadə edən Əlimərdan Bəy sülh konfransından yaxşı tanıdığı R.Vansittardla fikir mübadiləsi aparmağı zəruri sayırdı. Belə bir görüşə, həqiqətən də, ciddi ehtiyac var idi. Çünki Vansittard komissiyası Ermənistan ərazisinin digər iki Cənubi Qafqaz respublikasından kiçik olduğunu görüb əhalisi başdan-başa müsəlman türklərdən

ibarət Batum və Qars ərazilərini ermənilərə “hədiyyə etməklə” bağlı planlar cızmaqda idi.

Bu bölgələrin əhalisinin Azərbaycan Cümhuriyyətinin idarəçiliyi altında yaşamaq istəyini, habelə soy-kök ümumiliyini əsas tutan Ə.Topçubaşov ingilis diplomatına kəskin etirazını bildirərək demişdi: “Ermənistanın coğrafi baxımdan Zaqafqaziyada belə kiçik ərazi tutmasının günahkarı biz deyilik. Ermənilərin öz sərhədlərini az qala Aralıq dənizi sahillərinə qədər genişləndirmək niyyətinə düşmələrindən də xəbərimiz var. Lakin indi bu barədə deyil, Batum və Qars əyalətlərinin bizimlə eyni soydan olan yarım milyon əhalisinin Ermənistanın tabeliyinə verilməsi qərarının ədalətsizliyindən danışırıq”.

Maraqlıdır ki, Əlimərdan Bəyin London səfəri antitürk əhval-ruhiyyəli Britaniya mətbuatının Azərbaycana kəskin hücumları ilə eyni vaxta təsadüf etmişdi. Zəngin Paris arxivində saxlanan sənədlərdən də göründüyü kimi, İngiltərənin aparıcı mətbu orqanlarından biri – “Tayms” qəzeti 3 mart 1920-ci il tarixli sayında dərc etdiyi “Britaniya diplomatiyasına rədd cavabı. Azərbaycan müharibə cinayətkarlarını gizlədir” adlı məqaləsində Bakının Nuru Paşa və Xəlil paşa kimi türk generallarını Britaniya ədliyyəsinə təslim etməməsindən söz açılırdı. İngilislərin adıçəkilən hərbcilərlə, xüsusən də Xəlil paşa ilə xüsusi haqq-hesabı var idi. Onun komandanlıq etdiyi 6-cı Osmanlı ordusu 1916-cı ilin aprelində İraqın əl-Kut şəhəri ətrafında Britaniya hərbi qüvvələrini sarsıdıcı məğlubiyyətə uğratmışdı. Şəhərin mühasirəsi zamanı 13 mindən çox ingilis əsgər və zabiti həlak olmuş, ordu komandanı general Tausend əsir götürülmüşdü.

İngilislər Bağdad ətrafında uğradıqları məğlubiyyətin qisasını almaq məqsədilə “hərbi əsirlərlə qeyri-insani rəftar” bəhanəsi altında 1920-ci ilin martında artıq Rusiyada, bolşeviklərin yanında olan və aprel ayında işğalçı XI Qırmızı ordu ilə birlikdə milli hakimiyyəti devirməyə gələn Xəlil paşanı Azərbaycan hökumətindən tələb edirdilər. Qəzetin yazdığına görə, “iki yaxın qohumu Bakıda sığınacaq tapan Ənvər Paşa özü də uzaqda olmamalı idi”. Başqa bir iddia Azərbaycan parlamentində ayrıca fraksiyada birləşən İttihad Partiyasının qatı pantürkizm mövqe tutaraq bu “müharibə canilərini” dəstəkləməsi, ümumiyyətlə, keçmiş xidmətlərinə (Bakının azad edilməsi nəzərdə tutulur) görə Nuru Paşa və Xəlil paşanın Azərbaycan cəmiyyətindəki populyarlığı ilə bağlı idi.

Əlimərdan Bəy elə həmin gün “Tayms”ın redaksiyasına məktub göndərərək irəli sürülən iddiaların əsassızlığını bildirmiş və təkzib verməyi xahiş etmişdi. Eyni zamanda, belə şayiələrin Britaniya paytaxtının siyasi kuluvarlarında çoxdan bəri dövriyyədə olduğunu nəzərə alıb (bu barədə ona ilk dəfə nümayəndə heyətinin Londonda olan müşaviri M.Mehdiyev fevralın 5-də telefon söhbəti zamanı məlumat vermişdi) hökumətin məsələyə rəsmən aydınlıq gətirməsini istəmişdi.

Aparıcı ingilis qəzetində Cümhuriyyətlə bağlı növbəti böhtançı məqalə martın 20-də çap olunmuşdu. “Azərbaycanın iştirakı ilə Türkiyənin Qafqaz intriqaları. Pantürkizm təhlükəsi” adlanan yazıda “Tatar Respublikasının” türkçü və turançı qüvvələrin istəyinə əsasən Osmanlı imperiyası və Türkünstan arasında bufer zona kimi yaradıldığı iddia edilirdi. Başqa bir iddia Azərbaycan ordusunun Kərimov

soyadlı generalı ilə Mustafa Kamal paşanın nəzarətindəki hərbi qüvvələr arasında 1919-cu ilin payızında İstanbulda qarşılıqlı hərbi yardım haqqında imzalanmış gizli müqavilə ilə bağlı idi. İngilislərin xəyal məhsulu olan müqavilənin şərtlərinə görə, guya xarici hərbi müdaxilə zamanı Azərbaycan və Osmanlı dövlətləri bir-birinə silah-sursat və texniki yardım göstərmək barədə razılığa gəlmişdilər.

Ə.Topçubaşov bu yazı ilə də bağlı “Tayms” redaksiyasına təkzib məktubu göndərmişdi. Qəzet bu dəfə onun etirazını tam diqqətsiz qoymamışdı. “Tayms”ın 24 mart tarixli sayında, sadəcə, bir cümlə ilə “Azərbaycan nümayəndəsinin məqalədə irəli sürülən iddialarla razılaşmadığı” bildirilmiş, lakin redaksiya adından verilən qeyddə əvvəlki sərəm iddialar yenidən müdafiə olunmuşdu.

Osmanlı imperiyası Birinci Dünya müharibəsi zamanı Böyük Britaniyanın da sırasında yer aldığı Müttəfiq qüvvələrə qarşı vuruşmuşdu. Öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan Azərbaycan Cümhuriyyətini, ittihadçıları satellit kimi qələmə vermək təkcə həmin mübarizənin mahiyyətini təhrif etmək yox, həm də Azərbaycanı da Osmanlı xanədanına tuşlanan təzyiq və risklərin hədəfinə çevirmək idi. Əlimərdan Bəy ingilis, ümumən Avropa siyasətinin bu məkrli niyyətini yaxşı başa düşür və mümkün üsullarla ona qarşı çıxmağa çalışırdı. Nüfuzlu “Tayms” qəzeti ilə qeyri-bərabər mücadilə də bu-radan irəli gəlmişdi.

“Ə.Topçubaşov Londonda bir aydan çox – 1920-ci il fevralın 25-dən aprelin 1-nə qədər qaldı. Bu müddət ərzində yuxarıda sadalananlarla birlikdə digər mühüm görüşlər də keçirmişdi. Bunların sırasına “Deyli Herald” qəzetinin baş redaktoru Corc Lansberi, Cənubi Qafqazdakı Britaniya yüksək komissarı polkovnik Klod Stoks, Böyük Britaniya Parlamenti İcmalar Palatasının üzvü G.Lansberi və b. ilə qarşılıqlı təmas və fikir mübadilələri daxildir. O, eyni zamanda, Azərbaycan parlamentinin sədri kimi ingilis həmkarını ziyarət etmişdi.

London səfəri zamanı Ə.Topçubaşov siyasi gündəmi dəyişə biləcək mühüm bir təşəbbüsə də imza atmışdı. Paris Sülh Konfransındakı gürcü nümayəndə heyətinin rəhbəri N.Çexidze ilə birlikdə Böyük Britaniya baş naziri Lloyd Corca Azərbaycanla Gürcüstanın bolşevik Rusiyası ilə sülh danışıqları aparmasına vasitəçilik etməsi ilə bağlı təklif belə təşəbbüslərdən idi. Lakin artıq həmin dövrdə ingilislər bolşevik Rusiyası ilə müəyyən əlaqə yaratdıqlarından kiçik dövlətlərin həyatı maraqlarını çox asanlıqla öz maddi mənfəətlərinə qurban vermişdilər.

Cümhuriyyət elçilərinin 1920-ci ildə Londona səfəri, buradakı görüş və danışıqlar Azərbaycan Cümhuriyyətinin xarici siyasətinin bir sıra aparıcı xətləri kimi, Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətlərinin təşəkkülü və ilk təmaslarının da Ə.Topçubaşovun adı ilə bağlı olduğunu söyləməyə əsas verir. ♦

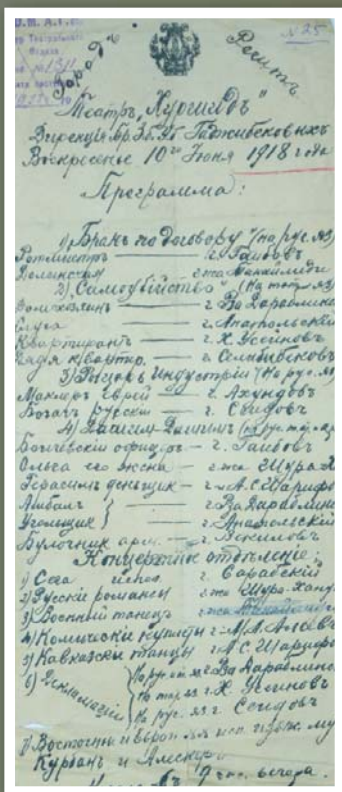
Vilayət Quliyev,
Azərbaycan Respublikasının Macarıstan Respublikasında
fövqəladə və səlahiyyətli səfiri

Cümhuriyyət dövrü teatrı

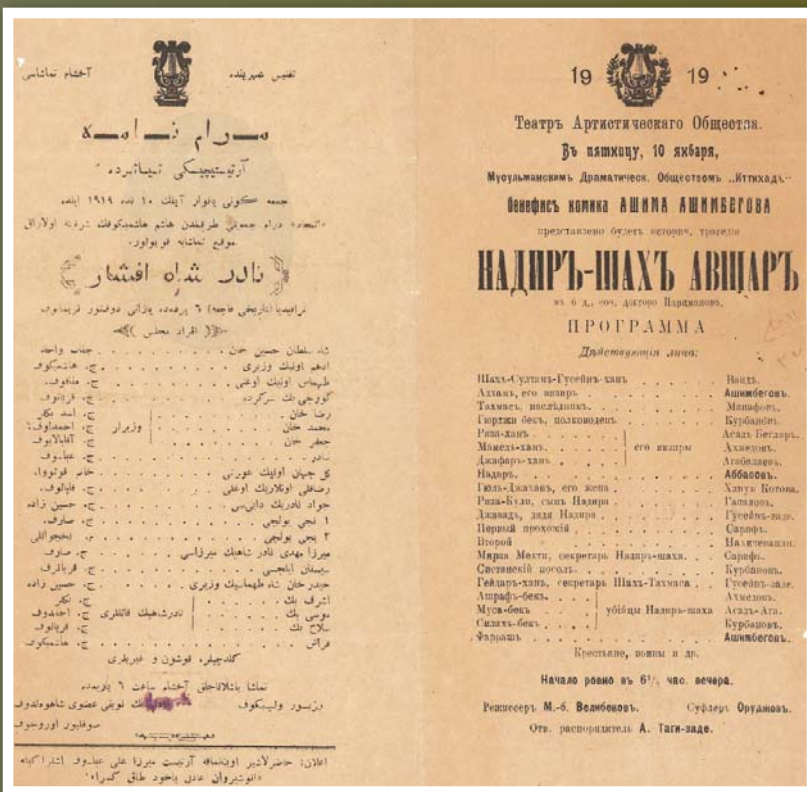
Azərbaycan peşəkar teatrı, bildiyimiz kimi, 1873-cü il martın 10-da Mirzə Fətəli Axundzadənin “Lənkəran xanının vəzir”i komediyasının tamaşası ilə təşəkkül tapıb. Sonralar Həbib bəy Mahmudbəyovun, Cahangir Zeynalovun, Əbdürrəhim bəy Həqverdiyevin, Hüseyn Ərəblinskinin, Sıdqi Ruhullanın, Abbasmirzə Şərifzadənin, Hacıbəyli qardaşlarının (Üzeyir bəy və Zülfüqar bəy, bir qədər Ceyhun bəy də bu dəstədə olub) rəhbərlik etdikləri müxtəlif (“Şirkət”, “Müsəlman artistləri dəstəsi” və s.) truppalar, həmçinin “Nicat”, “Həmiyyət”, “Səfa”, “Müdiriyyət”, “Azərbaycan artistləri ittifaqı” truppaları fəaliyyət göstərmiş, səhnə sənətimizin müəyyən dövrlərini təmsil etmişlər. Azərbaycan milli teatrı institusional mədəniyyətin (dövlət təsisatının mədəniyyət qurumu) faktı kimi 1919-cu ildən fəaliyyətdədir.

1918-ci il 28 mayda elan olunmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bir neçə ay sonra Dövlət teatrosu yaratdı. Dövlət teatrosu əsasən rus opera truppasından ibarət idi. Arada həmin kollektiv dram ta-

maşaları da hazırlayırdı. Daha peşəkar yönümlü Hacıbəyli qardaşları truppasının və digər teatr dəstələrinin aktyorluq qabiliyyətli üzvlərini bir yerə cəm edərək Dövlət teatrosu nəzdində Azərbaycan Dövlət Truppası quruldu. Dram, opera və operetta tamaşalarını bu truppaya oynayırdı. Dövlət teatrı Mayilov teatrı binasında (indiki Opera və Balet Teatrının binası) fəaliyyət göstərirdi. 1918-ci ilin fevralında Tağıyev teatrı binası erməni daşnakları tərəfindən vəhşicəsinə yandırılmışdı. Mayilov teatrında əsasən, bəzən həftənin altı gününü, ancaq rus opera truppası oynayırdı. Teatrın icarədarı (antreprenyoru) Pavel Amiraqo idi. O, sərbəst, istədiyi vaxt, istədiyi səyyar rus truppaları ilə müqavilə bağlayırdı. Azərbaycan opera tamaşaları ayda bir, ya da iki dəfə Mayilov teatrı binasında göstərilirdi. Dram tamaşaları çox az oynanırdı. Onlar da əsasən Mərkəzi fəhlə klubunda (indiki Sabir bəğinin aşağı hissəsindəki klubda), Həşimovun evində yerləşən "Türk ocağı" salonunda (indiki Gənclər meydanı yerləşən mülkdə) və bu kimi yerlərdə təqdim olunurdu.

Xursid teatri. 10.06.1918

N.Nərimanov, "Nadir Şah Əfsar". 10.01.1919

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev.
"Dağılan tifaq". 05.02.1920

C.Cabbarlı. "Bakı muharibəsi".
16.09.1919

M.B. Məhəmmədşadə. Bakı uğrunda
müharibə. 17.09.1919

binada, keçmiş Kolizeyin yerləşdiyi mülkdə "Mali teatr" (rus dramı), rusca "Ulubok" teatrı (indiki Kukla teatrının binasında), "Pelme" ("Pel Mel") rus teatrı (indiki Rus Dram Teatrının binasının yerində), rus truppasından ibarət "Momus" teatrı (indiki Nizami küçəsi 29 sayılı binada), "İntim teatr" (rus truppası) müntəzəm fəaliyyət göstərirdilər.

Sabiq Tağıyev teatrının (indiki Dövlət Musiqili Teatrının binasının yerindəki teatr) təmirinə kimsə maraq göstərmirdi. Azərbaycan dilində dram tamaşaları nadir vaxtlarda (yəni bina Pavel Amirqo cənabları tərəfindən məşğul edilməyəndə) Mayilov teatrında göstərilirdi. Hətta 1920-ci illərdə də belə oldu. Hökumət teatrı yaradıldı (1920-ci ilin 1 iyununda) və oraya rus opera, gürcü dram truppaları da əlavə edildi. Azərbaycan dram truppası yenə müntəzəm tamaşalar oynamaq hüququ qazana bilmədi. Rus operaları üstünlük təşkil edirdilər. 1922-ci il yanvarın 17-də Tağıyev teatrının binası təmir edilib Azərbaycan Opera və dram truppasına verildi. O vaxt

Truppanın adı Mayilov teatrında olsa da, daimi binası yox idi. Buna görə də tamaşalar müntəzəm oynanılmırdı. Həmin dövrdə Bakıda Rus operası, Opera teatrı ilə üzbəüz

bu iki kollektiv bir truppə idi. Opera teatrı rus operasına və digər truppalara (gürcü, pol-yak və s.) qaldı. 1925-ci ildə Opera truppası (operetta ilə birgə) dram truppasından ayrılıb Opera teatrının binasına köçdü. Yalnız bundan sonra bugünkü Akademik Milli Dram Teatrı sərbəst və müntəzəm fəaliyyətə başladı.

Dövlət müəssisəsi elan edilsə də, əksər vaxtlar afişə və məramnamələrdə (proqramlarda) böyük hərflərlə Dövlət Türk Teatrosu (bəzən Hökumət Türk Teatrosu) yazılsa da, sənət ocağının təntənəli açılışı 1919-cu il oktyabrın 24-də oldu. Təntənə dörd gecə davam etdi. Birinci axşam Müsavat Partiyasının nümayəndəsi Rza Zaki Lətifbəyov nitq söylədi və sonra İsa bəy Aşurbəylinin (Aşurbəyov da yazılır – İ.R.) "Azərbaycan" pyesinin tamaşası oynanıldı. Səhərişi "Dəmirçi Gavə" (Şəmsəddin Sami), o biri günlər Cəfər Cabbarlının "Bakı müharibəsi" və Mirzə Bala Məhəmmədşadənin "Bakı uğrunda müharibə" ("Bakı uğrunda müharibə və ya Nuru Paşanın igidliyi" kimi də yazılıb) dramlarının tamaşaları göstərildi.

1919-cu ildə Qulamrza Şərifzadə yenə Azərbaycan Dövlət Teatr Heyətinin müdiri, Zülfüqar Hacıbəyli onun müavini oldu. Dövlət Teatr Heyətinin vəkili Məmmədali Sıdqi, rəssamı Əziz Əzimzadə idilər.

"Azərbaycan" qəzetinin 9 oktyabr tarixli sayında Qulamrza Şərifzadə yazırdı ki, dram və operetta dövlətin olacaq. Buna görə də teatra aktrisa və aktyor dəvət edirdi. Həmin qəzetdə oktyabrın 22-də truppaya qəbul olunanlar bəyanlanır. Siyahının sıra göstəricilərini və adları qəzetin çap etdiyi kimi saxlayıram.

Rejissorlar: Aleksandr İvanov, Abbasmirzə Şərifzadə, növbəti rejissor Sıdqi Ruhulla.

Uilyam Şekspir. "Kral Lir". 19.03.1920

Aktrissalar: Qəmərxanım, Yevaxanım, Aleksandra Olenskaya, Lizi xanım, Leyla xanım, xanım Tanailidi və Məxfurə xanım.

Aktyorlar: Həsən Səbri Abdullazadə, Məhəmmədağa Bağirov, Ələkbər Hüseynzadə, Xəlil Hüseynov, Hüseynağa Hacıbababəyov, Ağasadiq Gəraybəyov, Rza Darablı, Bağır Cabbarzadə, Əlislam Dadaşov, Möhsün Cəfərov, Q.Mahmudov, Mirabdulla Miriyev (Mizinski), Yunis Nərimanov, Hüseynqulu Sarabski, Sidqi Ruhulla, Mir Paşa Sadıqov, Abbasmirzə Şərifov və Hacıbaba Şərifov.

Göründüyü kimi, bir qisim şöhrətli aktyorların, məsələn, Mirzağa Əliyevin, Əbülhəsən Anaplinin, Murad Muradovun... adları truppenin siyahısında yoxdur. Onlar dövlət teatrının tamaşalarında oynasalar da, əsasən hələ ki müstəqil fəaliyyət göstərən "Zülfüqar bəy və Üzeyir Bəy Hacıbəyli qardaşları müdiriyəti"nin dəstəsində çalışırdılar. Hüseyn Ərəblinski mart ayında qətlə yetirilərək rəhmətə getdi. Abbasmirzə Şərifzadə ilə Aleksandr İvanov baş rejissor kürsüsündə tez-tez biri-birini əvəz edirdilər.

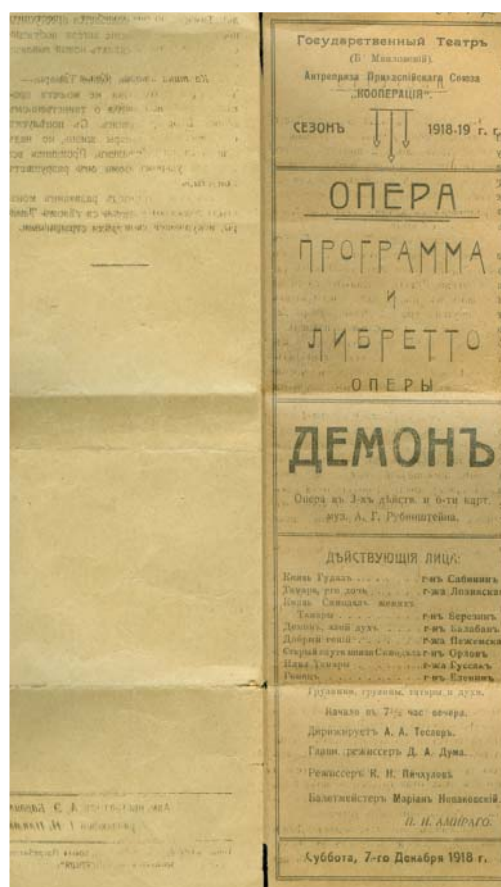
Mayilov teatrı binasına çətinliklə düşə bilən Azərbaycan truppası "Türk ocağı" nəzdində həftədə 2-3 dəfə ucuz qiymətə, müəyyən çətinliklər bahasına tamaşalar oynayırdı. Həftənin digər günlərini "Türk ocağı"nda yəhudi, gürcü, polyak, ukrayn... dillərində tamaşalar göstərilirdi. Burada biletlər nisbətən ucuz qiymətə satılırdı.

Repertuar seçilməsində vahid, yaxud müəyyən məqsəd izləyən tələb-ölçü, prinsip, estetik qayə duyulmurdu. Tamaşalarda an-

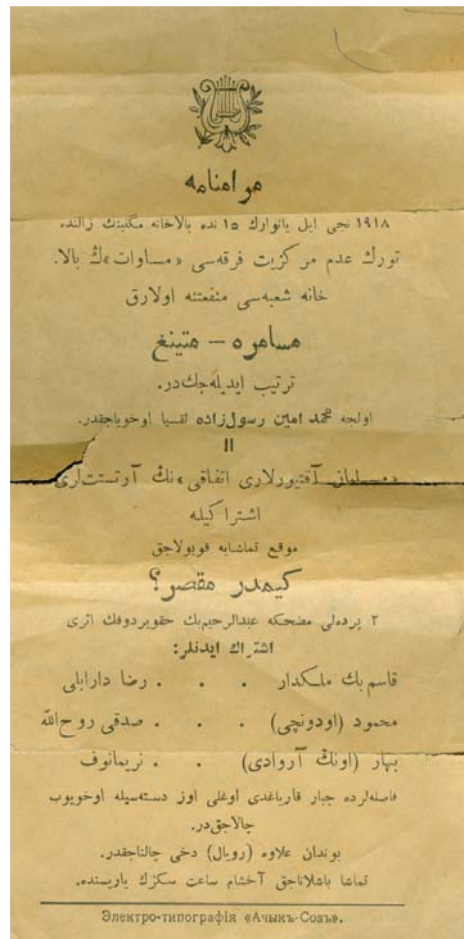
sambl bütövlüyü gözlənilmirdi, aydın aktyor oyun-üslub formasından danışmaq əsassız idi. Truppenin tərkibi istənilən vaxt, istənilən şəkildə dəyişilirdi. Rus, erməni, yunan... millətindən olan aktrissalar azərbaycanca çox pis danışdırlar, ancaq məcburiyyət qarşısında onları truppada saxlayırdılar. Bütün bunlarla yanaşı, vahid kollektiv yaratmaq cəhdi aydın sezilirdi. Truppa Bakıda olan və bu şəhərə gəlib-gedən teatr kollektivlərini kor-koranə təqlid edir, onların ziyanlı təsirlərinə məruz qalır, eyni zamanda, müəyyən peşəkarlıq keyfiyyətləri əxz edir, əsər və rol üzərində işləməyin səmərəli cəhətlərini öyrənməyə çalışırdı.

Ona görə də bugünkü Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrının müntəzəm, peşəkar sənət ocağına məxsus repertuar siyahısını 1919-cu ildən verməyi məqsəduyğun sayıram. Xatırladım ki, 1919-cu ilin payızınadək opera truppası "Zülfüqar bəy və Üzeyir Bəy Hacıbəyli qardaşları müdiriyəti" kimi tamaşalar göstərirdi. Bunlarla paralel, qısa müddət dram aktyorları "Mali teatr" adı ilə kiçik səhnəciklər, intermediyalar, meyxanalar da oynayıb. Onları repertuar planına salmağa lüzum olmadığı üçün mən də bu fikirdən yan keçmişəm.

Oxuculara aydın olsun deyə, bir daha xatırladıram ki, hətta 1920-ci illərin əvvəllərində də müəyyən bir tərtibat (məsələn, otaq və ya meşə) neçə-neçə tamaşada olduğu kimi saxlanılırdı. Tamaşalarda musiqidən komponent kimi deyil, fasilədə əyləncə məqsədilə

Hüseyn Cavid. "İblis". 1918-1919

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev. "Kimdir müqəssir?".
Tamaşa öncəsi Məhəmməd Əmin
Rəsulzadənin məruzəsi

istifadə edilirdi. O da bilavasitə milli üçlük (xanəndə, tar, kaman) olurdu. İyirminci illərin ortalarında isə skripka və royaldan tamaşa gedişatında istifadəyə başlanıldı. Sonralar tədricən çalğı alətlərinin sayı artırıldı. Bununla belə, musiqi özü də hər tamaşada olmurdu.

Bəzən iyirminci illərin əvvəllərinə aid mətbuatdakı yazılardan oxuyuruq ki, filan "tamaşa üçün səhnə makinaçları çox dəhşətli, çox qayıbanə sütun, divar... hazırlayıblar..." Ona görə də hansısa tamaşanın göstəricisində rəssam və bəstəkarın adlarının olmaması təəccüblü görünməsin.

"Əlbəə, butafor və qrim rəssamı" ifadəsi həmin dövrün afişa, elan və məramnamələrində daha çox işlənib. Mən onları, əsasən, ümumiləşdirib "Geyim" kimi vermişəm.

"İrşad" qəzeti 1919-cu ildə yazırdı ki, müsəlman teatrı müəyyən icarədarların mərhəmətindən çox asılıdır. O icarədarlar ki, kefləri istədikləri zaman öz doğma millətlərinə doğma ana dilində tamaşa göstərməyə icazə verirlər.

İyirminci, hətta otuzuncu illərin əvvəllərində, vaxtilə başqa rejissor tərəfindən hazırlanmış tamaşaya bir, bəzən bir neçə il sonra yeni quruluş verən başqa sənətkar köhnə tərtibatdan olduğu kimi, yaxud cüzi dəyişikliklərlə istifadə edib. Belə olan təqdirdə

məramnamələrdə rəssamın adı yazılmayıb.

1919-1920-ci illərdə tez-tez premyeralar oynanılsa da, əksər tamaşalar çox az, hətta bəzən cəmi bir dəfə göstərilib. 1919-cu ilin noyabrından 1920-ci ilin 28 aprelinə kimi (Qırmızı ordunun Azərbaycanı ilhaq etdiyi günə qədər) oynanılan əsas tamaşalar bunlar idi: "Hacı Qara" (Mirzə Fətəli Axundzadə), "Ev tərbiyəsinin bir şəkli" (Nəcəf bəy Vəzirov), "Ölülər" (Cəlil Məmmədquluzadə), "Kimdir müqəssir?", "Bəxtsiz cavan", "Ac həriflər" və "Ağa Məhəmməd şah Qacar" (Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev), "Şamdan bəy" və "Nadir şah Əfşar" (Nəriman Nərimanov), "Bir saatlıq xəlifə" (Abdulla Şaiq), "Ulduz və ya Trablis müharibəsi" və "Ədimə fəthi" (Cəfər Cəbbarlı), "Səyavuş" (Mirzə Rza Vaizzadə. Firdovsinin "Şahnamə" əsərinin motivləri əsasında yazılıb), "Otello", "Kral Lir" (Vilyam Şekspir), "Zorən təbib" (Jan Batist Molyer), "Pulsuzluq" (İvan Turgenev. Tərcümə və təbdil edən Ceyhun Hacıbəyli), "İntiqam" (Namiq Kamal. "Qaplan paşa" və "Gülnehal" kimi də təqdim olunub), "Qəzavat" (Sergey Lanskoj), "Yezid ibn Müaviyyə" (Osmanlı ədibi Curci Zeydanın tarixi romanı əsasında intixab edən Mehdi bəy Hacınski), "Napoleonun ölümü" ("Sankt-Helen cəzirəsində imperator Napoleonun vəfatı", Nadejda Loxmanova). ♦

İlham Rəhimli
professor

Q.Qiriqoriy. "Edam". 16. 06.1918

CƏFƏR CABBARLININ CÜMHURİYYƏT DÖVRÜ YARADICILIĞI

Azərbaycan Cümhuriyyəti yaranışı ilə ədəbi-mədəni mühitə sövqi-təbii canlanma, ilıq bir bahar nəsimi gətirdi. Uzun onilliklər Rusiya imperializminin boyunduruğu altında əzilən, alçaldılan insanlar milli dövlətin təsisindən qürur hissi keçirir, fəxarət duyurdular. Özünü büruzə verən ən kiçik yeniliklər cəmiyyətdə məhəbbətlə böyük hadisə kimi qarşılanırdı. Milli istiqlal ideyalarının tərənnümü ön plana keçirdi...

H.Z.Tağıyev Teatrının binası, "İsmailiyyə" və digər mədəniyyət ocaqları 1918-ci il mart soyqırımı zamanı erməni-daşnak və bolşevik hərbi hissələri tərəfindən yandırılıb viran edildiyi üçün tamaşalar indiki Opera və Balet Teatrında, bəzən isə "Türk ocağı"nın salonunda (indiki Konstitusiya Məhkəməsinin binası) göstərilirdi. Bakıda Dövlət Türk Teatrosunun yaradılması bu sahədəki pərakəndəliyə rəsmi səviyyədə düzən verdi. İsa bəy Aşurbəyovun "Azərbaycan", Namiq Kamalın "Vətən, yaxud Osmanlı müharibəsi", Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin "Ağa Məhəmməd şah Qacar", "Pəri Cadu", Nəriman Nərimanovun "Nadir şah Əfşar", "Şamdan bəy", Cəlil Məmmədquluzadənin "Ölülər", Nəcəf bəy Vəzirovun "Müsibəti Fəxrəddin", Mirzə Bala Məhəmmədzadənin "Bakı uğrunda müharibə", Vilyam Şekspirin "Otello" əsərləri ilə yanaşı, gənc dramaturq Cəfər Cabbarlının da "Ədirnə fəthi", "Ulduz və ya Trablis müharibəsi", "Bakı müharibəsi" pyesləri oynanılır, tamaşaçıların diqqətini özünə cəkirdi.

"Ulduz" və "Ədirnə fəthi" müstəqil səhnə əsərləri olsalar da, aralarında süjet və obraz əlaqələri var idi. Həm tarixi, həm də bədii-kompozisiya aspektindən yanaşsaq, belə qənaətə gəlmək olar ki, "Ulduz" "Ədirnə fəthi"nin əvvəli, birinci hissəsidir. Hər iki əsərdə Xəlil obrazına diqqət yetirsək, görərik ki, "Ulduz"da valideynlərini itirdiyinə eyham vuran bu gəncin ailə sirri "Ədirnə fəthi"ndə açılır, çözələnir, faciəvi məqamlar zirvəsinə yüksəlir.

"Ulduz" bitkin kompozisiyaya malik səhnə əsəridir. Müəllif pyesin remarkasında "Ulduz"u "beş pərdəli bir faciə" adlandırmışdır. Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (inv. 4238,s.v.43) mühafizə olunan, 75 səhifəlik bir ümumi dəftərə köçürülmüş "Ulduz"un ərəb əlifbası ilə yazıya alınmış yeganə nüsxəsi avtoqraf deyildir. Əsərin sonuncu səhifəsində bu barədə yığcam məlumat xarakterli qeyddə göstərilirdi: "Yazdı: Parlament mühafizə ambulatoriyasının feldşeri Əliheydər Ağabalayev. 10 noyabr 1919-cu ildə".

Məlum olduğu kimi, Cəfər Cabbarlı Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə parlamentdə stenoqrafçı vəzifəsində işləyirdi və Əliheydər Ağabalayevi də burada iş yoldaşı və teatr həvəskarı kimi tanıyırdı.

Cəfər Cabbarlı

"Ulduz" 1918-ci ilin martından 1923-cü ilədək dəfələrlə Azərbaycan səhnəsində tamaşaya qoyulsa da, əsərin əlyazma nüsxələri aktorlar arasında yayılsa da, bu günümüze gəlib çatan yeganə nüsxə Ə.Ağabalayevə məxsusdur.

Əsərin mövzusu Trablis torpaqları uğrunda gedən İtaliya-Türkiyə müharibəsi və bu fonda cərəyan edən bir məhəbbət macərasından götürülmüşdür. Müharibənin ağır, amansız və sərt şəraitində daha qabarıq üzə çıxan xəyanət, namərdlik, mənəvi pozğunluq üçün C.Cabbarlı ləyaqət, nəciblik, sədaqət, dostluq kimi bəşəri, sönməz duyğuları sözdə və əməldə təcəssüm etdirən Ramiz, Ulduz, Şəmsə, Əbdülrəhman kimi surətlərin simasında saf, mətin xarakterlər silsiləsi yaratmışdır.

"Ulduz" kimi "Ədirnə fəthi"nin də bizə gəlib çatan əlyazması müəllifə məxsus deyildir. Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanılan nüsxənin titul səhifəsində yazılıb: "Şu Ədirnə nam kitabçanı köçürtdüm. Şu kitabça yadigar olaraq mehriban Əlili (Məmməd Əlili nəzərdə

tutulur – A.R.) dostumun xatirindən fəramuş olursa, şu kitaba baxıb da mən acizi yad etməklə belə təhsin etmiş bulur.

Bağı – Əbdulla Günəşli. Yazıldı 9.11.24” (C.Cabbarlı. Ədirnə fəthi. M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Arxiv-20. Q-36, 964, fond-16, s.v. - 14).

1924-cü ildə surəti köçürülən və “ÇeKa” əməkdaşlarının təqib və axtarışlarına baxmayaraq, etibarlı yerdə qorunub saxlanan “Ədirnə fəthi”nə, yaxşı ki, “Bakı müharibəsi”nin itkin aqibəti qismət olmamışdır.

Görkəmli tənqidçi Kazımoğlu (Seyid Hüseyn – A.R.) “Ədirnə fəthi”nin elmi təhlilinə və səhnə təcəssümünə irihəcmli silsilə məqalələr həsr edib. O, tamaşanın uğurlu və qüsurlu tərəflərinə diqqət yetirərək yazırdı: “Ədirnə fəthi”ndə gənc mühərririn müvəffəqiyyəti tamaşaçı-larını məşğul edə bilmək məziyyətidir. Bir mühərrir üçün bu, böyük müvəffəqiyyətdir. Zira bir kərə qarelərin fikrini, diqqətini kəndinə cəlb edə bilsən, ondan sonra onları istədiyin nöqtəyə aparıb çıxara bilərsən. “Ədirnə fəthi”nin mucab bəhs olan mənfi cəhətlərinə baxma-yaraq, oyuna tamaşaçıları məşğul edə biliyordu. Onları məşğul edən əsərin şairənə bir tərzdə və füsunkaranə bir şivədə yazıldığı degildi, bəlkə, intixab edilən həyəcanlı anlar idi. Tamaşaçılar bunları hər za-man maraqla təqib ediyordular” (Kazımoğlu. Ədirnə fəthi (Açıq tənqid), “Azərbaycan” qəz., 1919, 18 avqust, № 254).

Bakı şəhərinin qurtuluşundan və Nuru Paşanın qəhrəmanlığından bəhs edən “Bakı müharibəsi” əsəri C.Cabbarlının bir il öncə rəsmi dövlət ziyafətində verdiyi sözün əməli nəticəsi kimi meydana çıxmışdı. “Bəsirət” qəzeti bu səhnə əsəri haqqında çap etdiyi bildirişində yazırdı: “Azərbaycan Dövlət Teatrosunda zilhüccənin 20-si, sentyabrın 16-da Bakı türk səhnəsi aktyorlarının iştirakı ilə, artist Abbas Mirzə Şərifzadənin təhti-idarəsində Azərbaycanımızın paytaxtı Bakı şəhərində mart hadisəyi-ələmiyyəindən sonra düşmənlər əlində qalıb sonradan qəhrəman türk ordusu tərəfindən mühasirə edilib xilas olmasının bir illiyi münasibəti ilə gənc şair və mühərrirlərimizdən Cəfər Cabbarzadənin yeni yazmış olduğu “Bakı müharibəsi” draması mövqeyi-tamaşaya qo-yulacaqdır (5 pərdədə, 7 şəkildə).

Həmin faciədə Bakı şəhərində mart hadisəyi-ələmiyyəindən sonra müsəlmanlara edilən zülm göstəriləcəkdir. Faciədə iştirak edəcəklər: Nuru Paşa, Mürsəl Paşa, Məhəmməd Tofiq bəy. Nuru Paşanın cəbhədə olması və Bakıya hü-cum planı yapılması göstəriləcəkdir. Bu faciədə Bakının mart hadisəyi-ələmiyyəindən ta xi-las olana qədər nə günlər gördüyü müfəssəl surətdə göstəriləcəkdir” (“Bəsirət” qəzeti, Bakı, 1919, 13 sentyabr, N 246).

Cüzi üslubi düzəliş və ixtisarlari istis-na etməklə eyni məzmunlu elanın “Tarixi dramlar” rubrikası altında “Zəhmət sədası” qəzetinin 1919-cu il 14 sentyabr tarixli 11-ci sayında da öz əksini tapması məlumatın mətbuata bir mərkəzdən – Dövlət Teatrosundan göndərilməsi qənaəti yaradır.

Bakıda Qurtuluş bayramından bir gün sonra, sentyabrın 16-da milli ordumuzun Osmanlı məhəmmədciləri ilə birgə düşmənlər üzərində tarixi qələbəsinin 1 illiyinə həsr edilmiş Cəfər Cabbarlının “Bakı

müharibəsi” dramı tamaşaya qoyuldu. Nuru Paşanın qəhrəman, xilaskar, tədbirli gene-ral obrazı kimi uğurlu alındığı mətbuatda öz əksini tapıb.

“Bakı müharibəsi” – onun müəllifinin şəxsiyyət bütövlüyündən, sözündə və işində dəqiqliyindən, operativliyindən, mərdanəliyindən və alicənablığından soraq verən, vaxtında qələmə alınmış dəyərli səhnə əsəridir.

“Bakı müharibəsi” – Azərbaycanın XX əsrin əvvəllərində ən ağır, ziddiyyətli dövrünü bədii çalarda və dramatik tonda özündə əks etdirən tarixidir.

“Bakı müharibəsi” – zalım və qatil erməni hərbi bandalarına, onlara arxa, dayaq duran rus bolşevizminə qarşı amansız mübarizə aparan Nuru Paşaya, Mürsəl Paşaya, Məhəmməd Tofiq bəyə minnətdarlıq çələngidir.

“Bakı müharibəsi” – Azərbaycanın azadlığı, müstəqilliyi, bütövlüyü uğrunda rəşadət və qəhrəmanlıq göstərərək şəhid olmuş qardaş türk məhəmmədcilərinin şərəfinə ucaldılmış ilk bədii abidədir.

Və nəhayət, “Bakı müharibəsi” – əzəli və əbədi qardaş Türkiyə xal-qının yaxın keçmişinə istedadlı gənc dramaturq Cəfər Cabbarlının həsr etdiyi trilogiyanın “Ulduz” və “Ədirnə fəthi” pyeslərindən sonra üçüncü dəyərli hissəsidir.

Əslində, məzmun və mahiyyət etibarilə bir-biri ilə sıx bağlı olan “Ulduz”, “Ədirnə fəthi” və “Bakı müharibəsi” gənc dramaturqun Azərbaycanda və Türkiyədə cərəyan edən hərbi-siyasi hadisələrə ədəbi-bədii məcrada yaradıcı münasibətidir.

Bu üç irihəcmli səhnə əsərinin hər zaman anlaşıqla keçməsində

Sağdan sola Nuru Paşa, atası və qardaşı Ənvər Paşa

mövzuya tamaşaçı təşnəliyi ilə paralel, pyeslərin bədii məziyyətləri, orijinal rejissor yaradıcılığı, yüksək aktyor peşəkarlığı da mühüm rol oynayırdı. Dramaturqun yaxın dostuna çevrilən aktyor və rejissorlar donorlar kimi sözə ruh, əsərə nəfəs, can və qan verənlər idilər. Cəmiyyətin aydınları, bəsirət sahibləri, tərəqqipərvər insan-ları tərəfindən müsbət qiymətləndirilən teatr xadimləri, xüsusilə istedadlı aktyorlar, çox təəssüf ki, kütlük və nadanlıq terrorunun,

vulqar mənəviyyat irticasının torundan, tələsindən, qəfil gülləsindən etibarlı siğortalanamışdılar. Cəfər Cabbarlı XX yüzilin əvvəllərində kimsəsiz çocuğa bənzətdiyi Azərbaycan teatrının üzlaşdığı məşəqqətləri, məhrumiyyətləri, yaşadığı qaranlıq mühiti realist düşüncə tərzilə belə təsvir edirdi: “O, əsrlərdən bəri yatmış və yenidən göz açmağa başlamış bir xalqın mühitində qanunsuz doğulmuş bir uşaq idi. Kimsə ona baxmaq, əl vermək istəmədi. Bütün əski mühit ona qarşı silahlanmış, onu əzmək, yox etmək istəyirdi. Çünki o, bütün əski qanun və qaydaların xilafına olaraq doğulmuşdu... İrəlindən üzünə daşlar yağırı. Bunları atanlar kimlər idi?... Mollalar, əsrlərdən bəri yuxuya dalıb, namazdan başqa bir şey bilməyən, görməyən hacılar, məşədilər və bütün əski, çürümüş şəriət mühiti idi. Onlar bu çocuğu məhv etmək istəyirdilər. Çünki bu uşaq şəriətə müxalif olaraq doğulmuşdu, bədi. Onun atası mühitimizdə xoruz bənini eşidib, birinci baş qaldıran tək-tük ziyalılar, Mirzə Fətəllilər, Nəcəf bəylər, Haqverdiyevlər, anası isə kəbənsiz nikahla evə soxulan Avropa mədəniyyəti idi. Odur ki, bütün bu donmuş, kiflənməmiş, paslanmış əski şəriət dünyası bu çocuğu daşqalaq edirdi” (Cabbarlı C.Q. Ədirnə fəthi. Bakı, “Elm”, 1996, s. 258-259. Tərtib edən A.Rüstəmli).

İşığa, yeniliyə müqavimət göstərən, kiflənməmiş, paslanmış əski dünyanın təhrikilə ilk atılan ən böyük qara daş Mirzə Fətəllilərin, Nəcəf bəylərin, Haqverdiyevlərin əziz və kimsəsiz çocuğuna – Azərbaycan teatrına və onun ən müqəddir xadiminə dəydi. Zərbə ağır və sarsıdıcı oldu. 1919-cu ilin mart ayının 4-də Bakının ÇAXCovaya küçəsindəki 121 saylı evdə Əbdülxalıq Hacı Əbdülkərim oğlunun xəyanətkarlıqla atdığı atəş “Zülfüqar bəy və Üzeyir Bəy Hacıbəyli qardaşları müdriyyəti” aktyor truppasının baş rejissoru, faciəvi obrazlar ustası, peşəkar və istedadlı aktyor Hüseyn Ərəblinskiyə qaynar və parlaq səhnə fəaliyyətinə faciəli surətdə əbədi olaraq son qoydu.

Azərbaycan teatrını ləyaqətlə təmsil etdiyi, yaşatdığı üçün onu xəyanətlə qətlə yetirdilər. Cabbarlı yazırdı ki, “qarşıdan bir cəlladın sapından atılan amansız bir daş Ərəblinskiyə bu uşaqdan (teatrdan-A.R.) ayırdı”.

Hadisənin ailə-məişət zəminində baş verdiyi xüsusi vurğulanısa da, Azərbaycan cəmiyyətində birmənalı qarşılanmadı. Sənət fədasinə atılan gülləni ictimai-siyasi təlatümlərin məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirənlər də oldu, Azərbaycanın demokratik seçiminə, mədəni-mənəvi istiqamətdəki siyasətinə qarşı atılan xəbərdarlıq atəşi kimi dəyərləndirənlər də. İlk bəyanat verənlərdən biri görkəmli incəsənət xadimi, bəstəkar Zülfüqar bəy Hacıbəyli sənətkarın istedadını və milli mədəniyyətin tərəqqisində rolunu yüksək qiymətləndirərək onun xəyanətkarlığına qətlə yetirilməsini “Hacıbəyli qardaşları müdriyyəti”nə və bütövlükdə müsəlman səhnəsinə böyük zərbə adlandırdı. Böyük sənətkarını son mənzilə yola salmaq üçün martın 7-də axın-axın “Təzə Pir” məscidində toplaşan ziyalılar, sənət adamları, tələbə-gənclər, müxtəlif zümrələrin nümayəndələri qarşısında təsirli nitq söyləyən “Müsavat” Firqəsinin və Parlament fraksiyasının rəhbəri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə mərhumun yaradıcılığını yüksək dəyərləndirdi. “Çox da böyük olmayan Azərbaycan-türk ziyalı ailəsinin payına düşən ağır itkiyə” göynəyən nətiq dedi: “... Ərəblinski səhnədə çıxışları ilə xalqı azadlıq, müstəqillik ideyası ruhunda tərbiyə edirdi və onun fəaliyyətinin, mübarizəsinin ən bariz nəticələrindən biri – Müstəqil Azərbaycandır. Azadlıq, müstəqillik əsgər süngüsü ilə yox,

ədəbiyyatla, incəsənətlə qazanılır” (“Azərbaycan” qəzeti (rus dilində), Bakı, 1919, 8 mart).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yaradanlardan birinin, milli öndərin və siyasi liderin bu fikirləri Hüseyn Ərəblinski sənətinə, ədəbiyyatımıza və incəsənətimizə verilən yüksək qiymətdir. Faciənin miqyasını, itkinin ağırlığını, ziyalının cəmiyyətdəki rolunu, teatrın mədəni-mənəvi sahədəki çəkisini, sanbalını təsəvvür etmək üçün bu tarixi-siyasi düşüncələrin əhəmiyyəti danılmaz və böyükdür.

Bənzərsiz bəstəkar, müsəlman Şərqində ilk operanın müəllifi Üzeyir Bəy Hacıbəylinin sabiq baş rejissor və müqəddir aktyor Hüseyn Ərəblinski haqqında söylədikləri daha təsirli və ibrətamiz oldu: “Ey tamaşaçılar! Zülm və sitəm səhnəsi üzərində yıxılmış olan bu qanlı bədən... Nadirin, Ağca Məhəmməd şah Qacarın qətlini təmsil edən diri – ölü deyildir. Bu, Hüseyn Ərəblinskiyə öz faciəyi-həyatını axan qanı və yıxılmış canı ilə təsvir edən nəşidir ki, son rolunu öz ömrünün faciəsində axıncı dəfə oynamaqla sizə həqiqi bir faciə tamaşası göstərib də əlvida edir... Lakin nəhaq yerə əl çəlməyin. Bu bədən təkrar durmaz. Durub da sizin alqışlarınıza qarşı qana bulaşmış başını əyməz” (Mizrab (Ü.Hacıbəyli), “Hüseyn Ərəblinski iki gün əvvəl sağ idi”. “Ovraqı-nəfəsi” jur., Bakı, 1919, mart, №1).

Matəm mərasimində ziyalılar, tələbə-gənclər arasında Cəfər Cabbarlı da ürək ağrısı və təəssüf hissi ilə iştirak edirdi. O, Hüseyn Ərəblinski sənətinin vurğunu, böyük aktyorun çoxsaylı pərəstişkarlarından biri idi. Doğrudur, Hüseyn Ərəblinski onun tamaşaya qoyulan əsərlərində nə aktyor, nə də rejissor kimi iştirak etməmişdi. Lakin gənc Cəfər mütəmadi olaraq Ərəblinski yaradıcılığını izləyir, tamaşalarına baxmağa böyük həvəs göstərirdi. O, Hüseyn Ərəblinskiyə yaratdığı zəngin obrazlar qalereyasında Otello (V.Şekspir, “Otello”), Frans Moor (F.Şiller, “Qaçaq”) surətlərinin ifasına məftun idi. Ehtimal ki, bu məftunluğun nəticəsi olaraq Cabbarlı “Aydın” əsərini yaradarkən baş qəhrəmanın ifası üçün Hüseyn Ərəblinskiyə nəzərdə tutmuş, təəssüf ki, pyes böyük sənətkarın qətindən 3 gün sonra, martın 7-də tamamlanmış və müəllif 3 il bu drama səhnə həyatı verməyə əli gəlməmişdi. Müasirlərinin xatirələrindən məlum olur ki, Hüseyn Ərəblinski sənətinin cazibəsindən çıxıb bilməyən C.Cabbarlı bir müddət aktyor olmaq arzusuna da düşübmiş. Görkəmli səhnə ustası, Xalq artisti Sıdqi Ruhulla yazırdı: “Cəfər Cabbarlı teatrımızın sadıq dostu və xeyirxahı olmuşdur. O, teatru çox sevirdi. Ən gənc artistlərə belə hörmət və məhəbbətlə yanaşardı. Bir dəfə mənə demişdi: “Ərəblinski kimi mahir aktyor olacağımı bilsəydim, elə bu sənətin dalınca gedərdim”. Cəfər vaxtının çoxunu aktyorlarla keçirərdi” (Ruhulla Sıdqi. C.Cabbarlı haqqında xatirə. // “Səhnədən keçən yollar”, Bakı, Yazıcı, 1983, 280 s.).

Hüseyn Ərəblinskiyə dəfn mərasimində Nəcəf bəy Vəzirov, Abbas Mirzə Şərifzadə, Əliheydər Qarayev, Kazım Ziya, Hacıqası Abbasov, Salman Mümtaz və b. ilə bərabər tələbə-gənclər adından Cəfər Cabbarlı da çıxış edir. O, təhsil aldığı “Politeknik məktəbin müəllimləri”nin təmsilçisi kimi nitq söylədikdən sonra təzəcə yazdığı “Hüseyn Ərəblinskiyə təşəyyü cənazəsində oxunan novhə” şeirini hüznü və sirayətədir bir səslə ucadan mərasim iştirakçılığına çatdırır:

Möhtərəm, ey sevgili yoldaşımız mərhum Hüseyn!
Çox çəkib cövrü-cəfa qardaşımız məzlum Nüseyn!
Zillət içrə etdin abad səhneyi-millimizi,
Xəbə-qəflətdən oyatdın milləti-küllimizi.

...Xalq unutmaz xadimin, ey millətin dilarəsi,
Millətin ruhunda yer açmış şu qurşun yarəsi...

Cəfər Cabbarlının böyük səhnə ustasına həsr etdiyi "Hüseyn Ərəblinskinin təşəyyü cənazəsində oxunan novhə" şeirini ilk dəfə ədəbi ictimaiyyətə tanınmış jurnalist, cəfəkeş teatr tədqiqatçısı Qulam Məmmədlinin təqdim etdiyi qədirşünaslıqla yada salmaq yerinə düşərdi. H.Ərəblinskinin qatilini böyük nifrət və hiddətlə cəllad adlandıran, böyük səhnə xadiminin ölümünü bütün Azərbaycan xalqı üçün bir faciə hesab edən, onun aldığı qurşun yarasının millətin ruhunda izlər buraxdığını kədərlə söyləyən Cəfər Cabbarlı səhnə ustasının teatrımız qarşısında tarixi xidmətlərini ayrıca qeyd edirdi.

Bəlkə də, bu böyük faciənin nəticəsidir ki, gənc dramaturq "Aydın" əsərindən sonra üç il pyes yazmadı. Və o, "Oqtay Eloğlu" ilə Hüseyn Ərəblinskinin mühitini, taleyini, mübarizəsini, düşüncələrini səhnəyə gətirdi. "Belə" sözünün düzgün tələffüzünü Tamara-ya başa salan Oqtay – rejissor Oqtay Eloğludur, F.Şillərin "Qaçqlar" əsərində Frans Moor obrazını yaradan Oqtay – aktyor Oqtay Eloğludur və hər iki amp-luada Oqtay Eloğlunun prototipi faciəvi qəhrəmanlar ustası və faciəli hadisə qurbanı Hüseyn Ərəblinski-dir. Cəfər Cabbarlı uzaqgörənliklə vurğulayırdı ki, "millətin ruhunda yer açmış şu qurşun yarəsi" qaysaq bağlayacaq, otelloları, frans moorları, nadir şahları, ağaməhəmməd şah qacarları "yaşadaraq öldürən, öldürərək yaşadan, sevrək parçalayan, parçalayaraq sevən" Ərəblinskilərin yarımçıq qalmış həyat yollarını sənət və həqiqət axtarışında olan Eloğlular büdrəmələrə, çətinlik və məşəqqətlərə baxmayaraq, inamla davam etdirəcəklər.

Cümhuriyyət dövrünün ədəbi-mədəni mühitində fitri istedadı ilə tənən, fəal və coşqun yaradıcılığı ilə ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən, dövlət quruculuğu prosesinə yaxından köməklik göstərən gənc Cabbarlı həqiqi vətənpərvər, istiqlal ideyalarına sadıq milli ruhlu türkçü idi. Ədəbi yarışlara və müsabiqələrə biganə qalmayan sənətkar zaman-zaman müxtəlif mövzularda qələmini sınaşırdı. Onun müxtəlif illərdə "Qurtuluş", "Tuti" məcmuələrinin müsabiqələrində iştirakı və uğur qazanması deyilənlərə bariz nümunədir. Cabbarlı məlumatlı idi ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin rəsmi dövlət atributları olan üçrəngli bayrağı təsdiqlənəndən sonra (1918, 9 noyabr) gerbinin və himninin hazırlanması və ictimai müzakirəsi aşkar şəraitdə, müsabiqə yolu

ilə həyata keçiriləcəkdir. Onun 1919-cu ilin ilk günündən bədii yaradıcılığında, xüsusilə poeziyasında vətənpərvərlik ruhu, ölkəyə, onun əsrarəngiz təbiətinə, zəngin sərvətinə və nemətinə, milli dövlətinə, azadlıq və istiqlal ideyalarına sevgisi güclü, tükənməz və təkrarsızdır. "Azərbaycan" qəzetinin 1 kanuni-sani (yanvar) 1919-cu il sayında çap etdirdiyi "Sevimli ölkəm" şeirini müəllif çox ehtimal ki, müsabiqədə iştirak etmək məqsədilə milli himnimizə mətn kimi yazıb. Müəllifin sovet dövründə nəşr edilən kitablarında "Ölkəm" sərlövhəsi ilə verilən və əsassız redaktələrə məruz qalan əsərində "unudulan" bəndlərdən biri də belədir:

"Yanar dağ"larında yalov coşarmış,
Ona tapınmaya ellər qoşarmış,
Bir çağ varmış, ölkəm azad
yaşarmış,
Bu yollarda izləri var ölkəmin.

Cəfər Cabbarlı. 1920

Cəfər Cabbarlı "Bir çağ varmış, ölkəm azad yaşarmış" deyəndə, şübhəsiz ki, Azərbaycanın dövlət olaraq azad və müstəqil yaşadığı Səfəvilər dövrünə və ya daha qədim zamanlara işarə edir, "Bu yollarda (hüriyyət və istiqlal yollarında - A.R.) izləri var ölkəmin" fikrini vurğulamaqla bədxahların bədbin fikirlərinə rəğmən xalqımızın tarixi təkamül prosesində qazandığı ənənə və təcrübələrdən gənc Cümhuriyyətimizin faydalanaraq dövlət quruculuğu yollarında inamla addımlayacağına əminliyini bildirirdi.

Azərbaycanda milli romansın yaradıcısı, istedadlı bəstəkar Asəf Zeynallının (1909-1932) sonralar C.Cabbarlının mətni əsasında bəstələdiyi, sevilə-sevilə ifa olunan, dildən-dilə düşən, populyarlaşan, rəsmi məclislərdə, dövlət tədbirlərində himn kimi dinlənən

"Ölkəm" romansının mətninin nəşr tarixi, əslində, milli himnlər üçün elan edilməmiş müsabiqənin "start" tarixinə çevrildi. Cümhuriyyətin ildönümü, istiqlal bayramı ərəfəsində vətənpərvərlik hissləri aşılان, milli mənlük şüurunun oyanışına təkan verən, bayram əhvali-ruhiyyəli mühit yaradan milli marşların, nəğmələrin sayı artırdı. Bu sahədə "Hacıbəyli qardaşları müdriyyəti" (1916) adı ilə mədəniyyət sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin əsasını, bünövrəsini qoyan Zülfüqar bəy və Üzeyir Bəy Hacıbəyli qardaşlarının təşəbbüsləri və uğurlu addımları təqdirəlayiq və əhəmiyyətli idi. Onlar istiqlal işığında yaranan, gənc cümhuriyyətin istiqlal məfkurəsini ruhunda, düşüncəsində əks etdirən, milli-mənəvi dəyərlərə dayanıqlı nəğmə mətnləri arayıb, gənc və istedadlı şairlərə sifarişlər verir, ürəklərinə yatan şeirlərə marşlar bəstələyirdilər.

Nəşr etdiyi maraqlı materialları və operativliyi ilə diqqəti cəlb edən

“Ovraqi-nəfisə” (nəfis vərəqlər – A.R.) jurnalı 1919-cu il may nömrəsində “Məşhur bəstəkar və musiqişünas Zülfüqar bəy Hacıbəyli cənabları tərəfindən 28 mayisdə, Azərbaycan istiqlalı bayramı günündə oxunmaq üçün yazılmış təzə “Milli marş”ı oxucularına çatdırırdı. Marşın mətni haqqında qeyd edirdi ki, şeir “Azərbaycanın gənc şairlərindən Xədicə Xanımın ilk dəfə olaraq yazdığı və “Ovraqi-nəfisə”yə hədiyyə etdiyi tərəneyi-vətənpərvəranəsidir”. Altı beytdən ibarət olan “təraneyi-vətənpərvəranə” mövzuya yanaşma, qabardılma faktorlarının sanbalı və miqyası baxımından gənc yazarlara örnək ola biləcək bədii nümunədir:

MİLLİ MARŞ

Biz bir millətiz – dinimiz qəvi,
Özümüz islam, adımız cəli.
Canımızı din yolunda fəda edəriz,
Vətən, millət, namus üçün qanlar tökəriz.
Şanlıyız, şanlıyız – elimiz Turan,
Vətənimiz isə – Azərbaycan.

“Ovraqi-nəfisə” jurnalı yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirərək 5-ci sayında şair, jurnalist Əlabbas Müznibin “Bu ölkə” rədifli şerini Üzeyir Bəy Hacıbəylinin bəstəsində himn niyyəti ilə oxuculara təqdim edir:

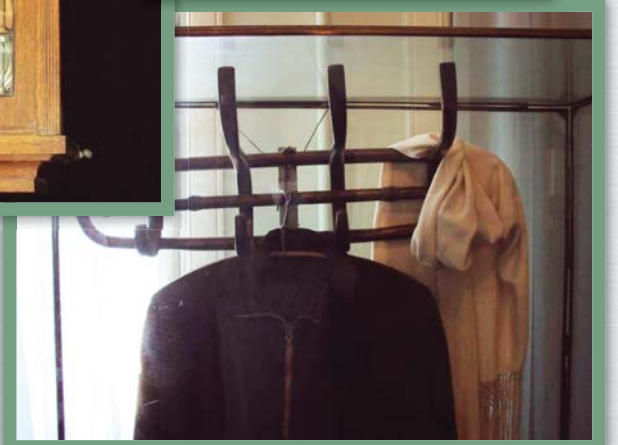
Məbudumuz üç boyalı bayrağı,
Kəbəmizdir hər bir ovuc toprağı,
Sevməz bu yer hər xaini, alçağı,
Doğruların asarıdır bu ölkə.

İstiqlal bayramının birinci ildönümünü layiqincə qarşılamaq üçün ziyalıların, sənət adamlarının üzərinə daha məsuliyyətli vəzifələr düşürdü. Dövlətin bayramını xalqın bayramına çevirmək üçün cəmiyyətdəki bütün zümərə və təbəqələri ümummilli tədbirə cəlb etmək zərurəti qarşıda dururdu. İctimai sifarişə həssas yanaşan bəstəkarlarımız vətənpərvərlik ruhunda bir sıra gözəl musiqi əsərləri yaratmışlar.

İstiqlalın ildönümü ərəfəsində Cəfər Cabbarlının bu günədək mətni tam çap olunmayan iki şeiri şərqiyə çevrilərək dillər əzbəri idi. Milliyyətçilik və vətənsəvərlik ruhunda yazılmış “Türk sağ ikən...” və “Yaşasın Azərbaycan” şeirlərini milli himn yaradıcılığı istiqamətində irəliyə atılmış uğurlu addımlar da hesab etmək olar. Şeirin bəhrələndiyi ideoloji qaynaqları, mənəvi rüşələri doğru dəyərləndirən Mirzə Bala nümunələri müəllifin dünyagörüşünün, düşüncələr aləminin bədii təzahürü kimi təqdim edir. O yazır: “Cəfərin hüriyyətçiliyi və milliyətçiliyi türk hüriyyətçiliyi və milliyətçiliyi idi. Yurdçuluq onun nəzərində türk millətinin geopolitik durumundan doğuyordu. Azərbaycan yurdçuluğu Cəfərdə türk milliyətçiliyi deməkdir.

Cəfər intişar etməmiş, fəqət yolda, dərstdə, işdə daima təkrar etdiyi şeirində deyir ki:

Türk sağ ikən yurduna əl vurulmaz,
Ölsə də zəncir daşmaz, qul olmaz.
Ölkə bənim, vatan bənim, yurt bənim,
İkən arş irəli, arş irəli askerim.

Gedərim, asker olub
Yurduma xidmet ederim ben,
Qurban ollam vatana,
Onu candan severim.

Cəfər az zamanda ağızdan-ağıza yayılan bu şeirində gül-bülbül, yanaq-buxaq şairlərinin gənclikdə ərlik və igidlik duyğularını öldürən qəzəllərinə qarşı üsyan ediyordu” (Mirza-Bala. Cafer Cabarlı: Vefatının 3-cü yıl dönümü münasebetilə. Berlin, “Kurtuluş” aylık mecmua, 1938, Son kanun (yanvar) №39, səh.17-19).

Mirzə Balanın fikrinə, “Yaşasın Azərbaycan” şeirinin mətni və musiqisi də Cəfər Cabbarlıya məxsusdur. O, əvvəlki fikirlərini şəxələndirərək və davam etdirərək dostunun vəfatının 3-cü ildönümü münasibətilə yazdığı məqalədə qeyd edirdi: “Cəfər qəhrəmanlıq, yurdseverlik, milliyətçilik təlqin edən sözlərlə birlikdə, motivi də kendisinə aid olan digər bir şarkısında diyordu ki:

Kafkasyanın dumanlı dağlarında,
Oynaşarak koşuyor.
Dört bir yana aşıyor,
Azərbaycan askeri.
Od yurdunun hüduqların düşmənlərdən
Sarsılmadan koruyor,
Aslan kibi ölüyor,
Azərbaycan askeri.
Arş irəli, arş irəli Azərbaycan.
Marş irəli, marş irəli
Yaşasın Azərbaycan!

Cəfərin oynaq, şaqraq, şən və coşqun bir motiv üzərinə söylənmiş və genə qeyri mətbu bulunan bu şarkısında milliyətçiliklə yurdçuluq, Azərbaycançılıqla Kafkasiyaçılıq mükəmməl bir surətdə telif edilmişdir” (Mirza-Bala. Cafer Cabbarlı: Vəfatının 3-cü yıl dönümü münasebetilə. Berlin, “Kurtuluş” aylık mecmua, 1938, Son kanun (yanvar) №39, səh. 20).

Müstəqil dövlətin atributlarından biri olan milli bayrağa və onun rəmzlərinə həsr olunan şeirlər tədbirlərdə, mərasimlərdə xüsusi populyarlıq qazanır, sevilə-sevilə oxunur və təbliğ olunurdu. Əhməd Cavadın “Milli bayrağımıza”, Cəfər Cabbarlının “Sevdiyim”, “Azərbaycan bayrağına”, Əbdülxaliq Cənnətinin “Bayraq”, “Sancaq”, “Bayrağımız”, Davudun “Azərbaycan bayrağı”, eləcə də Mir Mahmud Nurinin, Bədrəddin Seyidzadənin, Əbdürrəhman Dainin və b. şairlərin eyni mövzulu şeirləri milli dövləti və onun rəmzlərini qürur, ictimaiyyətə sayan vətənpərvər gənclərin dilində sevgi nəğmələri, məhəbbət təranələri idi.

Altun köksün hilal-yıldız işıqları öpünca,
Zirvəsindən Şah dağının gündoğuşu diniyor,
Rəhməllahi gözəlliklər tanrısı tək pək incə,
Bir siyaqla könüllərə hey salamlar söyləyor,
O yerlərdə qardaşları, dostları var pək sevir,
Yaşıl donlu, mavi gözlü, al yanaqlı sevdiğim.

“Altun köksü hilal-yıldız”lı sevimli milli bayrağın “yaşıl donlu, mavi gözlü, al duvaqlı” poetik portreti cəmiyyətdə oxşanmaqdan, əzizlənməkdən daha çox mahiyyət və məna çözümünə, rəmzlərin açımına, türk oğlunun, Turan ellərinin keçdiyi tarixi qərinələrə işıq salmaq zərurətinə ehtiyac duyulduğu müşahidə olunurdu. C.Cabbarlı “Azərbaycan bayrağına” həsr etdiyi ikinci şeirində ona ünvanlanan haqlı, məzmunlu və gərəkli suallara cavab arayırdı. Mənalandırmaların bir qismi tarixi həqiqətlərə söykənsə də, bəzi yozumlar müəllifə məxsusdur.

C.Cabbarlı AXC parlamentariləri arasında.
3-cü cərgə soldan 3-cü Mirzə Bala Məhəmmədzadə,
4-cü Cəfər Cabbarlı

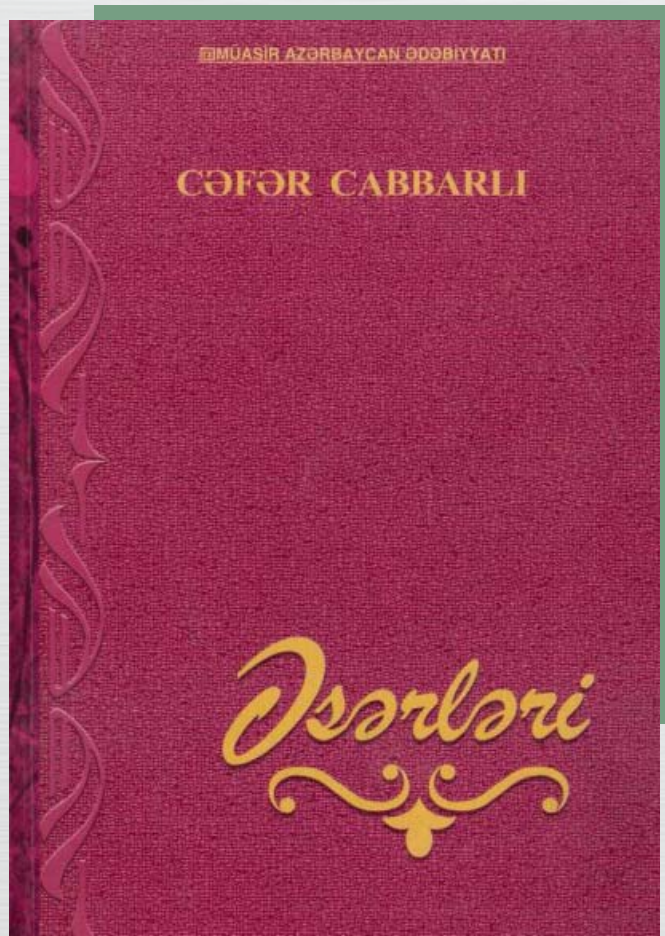
Gənc və istedadlı sənətkarımız Cəfər Cabbarlının Azərbaycanın milli bayrağına həsr etdiyi ilk şeiri “Sevdiyim” adlanır. Milyonların sevdidi, başı üzərində dalğalandıqca qürur hissi yaşadığı, könüllərə sevinc paylayan, zirvələrdə işıq saçmaq, Turan ellərini qucmaq istəyən bayrağın rənglərini müəllif sevə-sevə vəsf edir, onun qədim və böyük bir xalqın “gözəlliklər tanrısı tək” müqəddəs və əziz olduğunu vurğulayırdı.

Buraxınız seyr edayim, düşünəyim, oxşayayım,
Şu sevimli üç boyalı, üç mənalı bayrağı.
Mələklərin qanadımı üzərimə kölgə salan?
Nə imiş bu? Aman Allah! Od yurdunun yaprağı!

Bu ay, yıldız, boyaların qurultayı nə dimək?
Bizcə böylə söyləmək!
Bu gög boya gög moğoldan qalmış bir türk nişanı,

Bir türk oğlu olmalı.
Yaşıl boya islamlığın sarsılmayan imanı,
yürəklərə dolmalı.
Şu al boya azadlığın, təcəddüdün fərmanı,
mədəniyyət bulmalı.
Səkkiz uclu şu yulduz da səkkiz hərflə – “Od yurdu”!
Əsarətin gecəsindən fürsət bulmuş quş kibi
səhərlərə uçmuşdur.
Şu hilal da türk bilgisi, düzgün sevgi nişanı
yurdumuzu qucmuşdur.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin bu dövlət atributuna saysız-hesabsız şeirlər, nəğmələr həsr olunsa da, üç boyalı, ay və səkkiz guşə ulduzlu milli bayrağın simvolika açımını ilk dəfə poeziyaya gətirən Cəfər Cabbarlıdır. Onun “Azərbaycan bayrağına” şeiri milli rəmzlərimizin ilk poetik

əlifba dərsliyidir. Milli ruhlu Azərbaycan gəncliyinin maariflənməsində, ictimai şüurun oyanışında C.Cabbarlının poetik irsinin əhəmiyyəti dənilməzdir. “Sevimli ölkəm”, “Sevdiyim”, “Azərbaycan bayrağına” şeirləri mövzusu, ideya istiqaməti, fonematik səslər sistemi, musiqiyə uyurluğu etibarilə milli himnin yaranması prosesində təməl, mərhələ missiyasını daşıyan layiqli sənət nümunələridir.

C.Cabbarlının 1920-ci il fevral-aprel aylarında yazıb çap etdirdiyi poetik nümunələrdə bədbin ruhlu misralar, kədərli, qəm-qüssəli fikir

və duyğular, həsrət və intizar notlu düşüncələr üstünlük təşkil edir. Həssas qəlbli şair türk siyasi düşüncəsinin qaynar nöqtəsi sayılan Məclisi-Məbusanda gördüklərinə, duyduqlarına biganə qala bilmir, demokratik cümhuriyyətin, milli istiqlalın başı üzərində dolaşan qara buludların cəmiyyətə, mühitə gətirdiyi bürküdən darıxır, boğulur, Molla Vəli Vidadidən, Molla Pənah Vəqifdən üzü bəri Azərbaycan poeziyasında obrazlaşan, rəmzləşən durnalar vasitəsilə türk dünyasına, Turan ellərinə salam göndərir... dözülməz həsrətin, ağırlı-acılı intizarın təsəvvürə gətirilməsi mümkünsüz olan ağır nəticələrindən yazırdı.

Baykalda görsəniz ördək izləri,
Unutmayın tapşırıdığım sözləri;
And verirəm, durnalarım sizləri,
Turan ellərinə salam söyləyin.

İntizar gözlərdən Xəzər doğuldu,
Həsrət yürəgimiz yanar tağ oldu,
Dillərimiz Turan dəyə yoruldu,
Turan ellərinə salam söyləyin.

Müəllif “Turan ellərinə salam söyləyin” rədifli “Salam” şeirini “qardaşım” adlandırdığı yaxın dostu, həmkarı, alovlu türkçü, fədakar istiqlalçı, gənc dramaturq, istedadlı jurnalist və ictimai-siyasi xadim Mirzə Bala Məhəmmədzadəyə töhfə etmişdi. Doğrudur, şeir yazılanda və çap olunanda M.B.Məhəmmədzadə hələ vətəndən uzaqlarda, mühacirətdə yaşamırdı. Bu hadisə üç il sonra baş verməli idi. Lakin şairin üz tutduğu dostuna ürəyindən keçənləri qərribə bir həssaslıq, hiss və həyəcanla açması, real duyğulara əsaslanan telepatik düşüncə tərzinin, öncəgörmənin bariz təzahüratından xəbər verirdi.

Azadlığına və müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycan Cümhuriyyətinin Turan ellərindən, dostlarından-doğmalarından ayrı salındığı, təkləndiyi, yalnız qaldığı, azəri türklərinin “intizar çəkən gözlərindən Xəzər doğulduğu, həsrətli ürəklərin Yanardağ olduğu, dillərimizin Turan dəyə yorulduğu” günlərdə, anlarda şair haray çəkir, nalə qoparır, “tapşırıdığım sözləri” unutmamağı rica edir, müqəddəs və möhtəşəm tarixi dəyərlərə, soy-kök eyniliyinə güvənib, sığınıb soyuqluğa son qoymağa, birliyə, bütövlüyə, vəhdətə çağırır. “Salam” şeiri Cümhuriyyəti canı-qanı, diş-dırnağı ilə quranlara, istiqlalı fədakar mübarizələri ilə əldə edənlərə təhlükənin yaxınlaşdığını bildiren ilk bədii xəbərdarlıq məktubudur. “Salam” şeiri xatırlanmasını, yada salınmasını istəyən xalqın milli Cümhuriyyətinin yaranışında “göydən enmiş xilaskar bir mələk kimi tələqqi etdiyi” Nuru Paşalara, Mürsəl Paşalara, qardaş Türkiyəyə istiqlalın qürub çağı, fırtınasını “SOS” mesajı idi.

Milli müstəqilliyin və azadlığın taleyindən nigarənciliyin, narahatçılığın daha qabarıq sindromları özünü Cəfər Cabbarlının “Dün o gözlərdə” və “Yaşamaq” şeirlərində də büruzə verirdi. İlk baxışdan aşıqın vəfasız sevgilisindən “umu-küsü” görüntüsü yaradan bədii lövhələr, əslində, daha dərin qatları özündə birləşdirən ictimai xarakter daşıyır. Şairin “Dün o gözlərdə” gördükləri uzaq xəyali təsəvvürlərin ilhamla yaradılmış cazibədar mənzərəsi deyildir. Çiçək qızartısı kimi yanaqları boyayan, gülüşlərdən pərvazlanan, baxışlarda titrəyən – bununla da sadə və məsum kəsləri asanlıqla inandıran saxta səmimiyyətin solğun parıltısı idi. “Dün o gözlər...” bütün varlığı ilə sevdiyini inandıra bilməmişdi.

Dün o gözlərdə inləyən sevgi,
O baxışlarda titrəyən xülya,
Gülüşündən uçan səmimiyyət,
Varlığından gülümsəyən sevdə,
Ruhi sar-sar əsirin eylərdi.
Utanıb dün çiçək kibi qızaran,
Şu yanaqlar bəharə bənzərdi.

İstiqlalın təsdiqinə, milli dövlətin uğurlarına sevindiyni bildirən, vətəninə və millətinə sevgilərini Məclisi-Məbusanın mötəbər tribunasından dönə-dönə bəyan edən, əslində isə ciddi məsələlərdə sürüşkən və yaygın mövqe tutan sosialistlərin, hümmətçilərin və ittihadçıların saxta, aldadıcı səmimiyyətini parlamentdə onlarla üz-üzə dayanan stenoqrafçı yaxşı görürdü. Xəzrinin vətən üzərindən əsməsi ilə milli layaqət hissindən uzaqların şimala əyilməsi, "səmimiyyətin yoxa çıxması, riyayə çevrilməsi, hər şeyin havaya sovrulması" fərdlər üçün olduğundan daha çox millət üçün acınacaqlı və faciəvidir.

Şimdi hər şey havaya savruldu,
Böyüdün, bir qədər də oldun şən.
Dillə "sevdim" diyorsan imdi, fəqət.
Dinməmiş gözlərindən anladığım...
Əşq yox, zövq yox, yetər! Get, get!...
Nərdədir gördüyüm səmimiyyət?!
Niyə yavrum riyayə çevrildi?!

Nəzərə alınsa ki, 1 aprel 1920-ci il – şeirin çap tarixi Nəsimi Bəy Yusifbəyli Kabinetinin istefa günü ilə üst-üstə düşür və qırmızı riyaya meyilli qüvvələr növbəti Nazirlər Kabinetinin təşkilinə bir daha imkan verməmiş, hakimiyyəti bolşeviklərə təslim etməyə nail olmuşlar, onda şairin siyasi "yavrlara" üz tutaraq yanğılı-yanğılı sorduğu "Dün o gözlərdə inliyə sevgi... Niyə yavrum riyayə çevrildi?!" misralarının ictimai mahiyyəti tam aydınlığı ilə üzə çıxır.

Şairin eyni ictimai-siyasi əhvali-ruhiyyəni mayasında və mahiyyətində davam etdirən, yaşadan "Yaşamaq" şeiri müəllifin Məclisi-Məbusan müəssisələrinin çoxundan daha mübariz, uzaqgörən olduğunu, fikir və düşüncələrini ictimai auditoriyaya daha aydın, sərbəst və cəsarətlə çatdırmağı bacardığını təsdiqləyir. Əsər Cümhuriyyətin süqutundan bir həftə əvvəl, aprelin 20-də, "Qurtuluş" jurnalının ikinci sayında işıq üzü görmüşdü. Hələ hərbi təcavüzə, istilaya, süquta, məğlubiyyətə bir həftə qalırdı. Hələ ümumi düşmənlərə, istiqlal əleyhdarlarına qarşı vətən oğullarının birləşmək şansı var idi. Lakin "milli" solların solaxay addımları gənc Cümhuriyyətin uçuruma yuvarlanma tempini sürətləndirirdi. Həyatını, taleyini Azərbaycanın müstəqilliyi ilə əbədi bağlayan insanlar üçün azadlıq itkisi ömrə bərabər idi. Millətin mühüm, tələpəli məqamlarında, ekstremal vəziyyətdə zəruri qərarlar qəbul etməli olan millət vəkillərinin məzar sükutu yaratması, onlardan nicat gözləyənləri "vərəmli bir gecənin iz-tirablarına" qər qətməsi şairi həyəcanlandırır, "göz yaşlarında inlə"dir.

Gözümdə büsbütün aləm məzara bənzərkən,
Uçar qaranlıq üfüqlərdə bir qanadlı ziya.
Könül xərabəsi göz yaşlarında inlərkən,
Gülər dumanlı fəzalarda bir mələksima.

Uçar... uçar... uzaşar sadə bir
gülümsəyərək,
Aşar üfüqləri, varlıq xiyalı boynunda.
İtər... gedər... genə ruhum, axan şu yıldız tək,
Vərəmli bir gecə təm iztirabı qoynunda.

Sönər... susar... qara bir yoxluğun soyuq nəfəsi,
Zavallı fikrimi sarsıb da dondurar... yatırır.
Sonunda bir qocaman bayquşun zəhərli səsi
Sönük xiyalimə min dürlü sorğular gətirir.

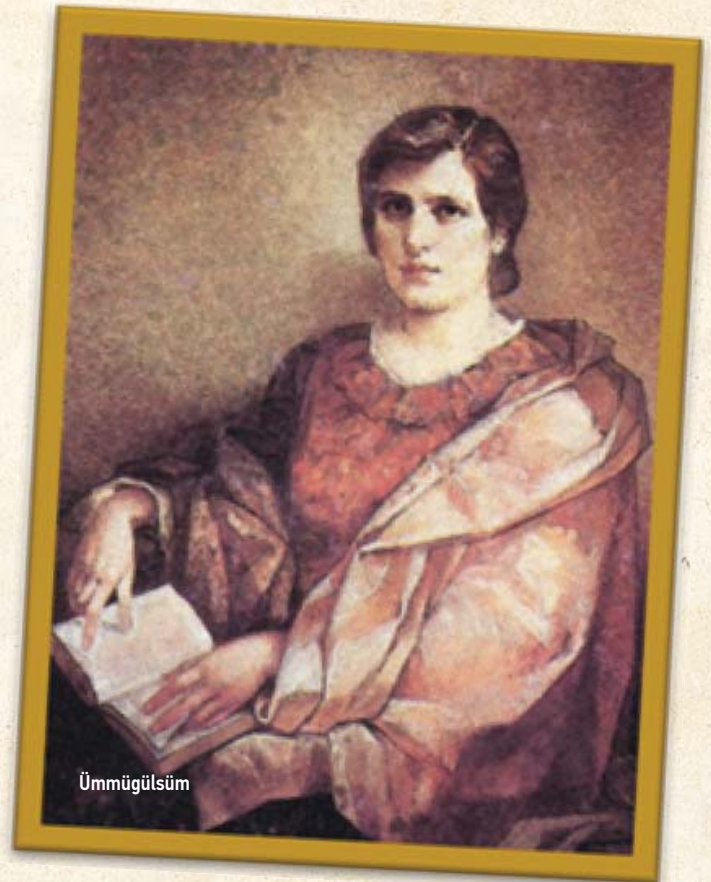
Cəfər Cabbarlı poeziyasının üstün keyfiyyət göstəricilərindən biri də səmimi, həssas duyğularla cıllanmış fikirlərin zamanı qabaqlamasıdır. Təqdim olunan poetik nümunənin son beytini faktlara istinadən müəllif öncəgörməsinin təsdiqi kimi də qiymətləndirmək olar. "Yaşamaq" şeirinin çapından düz yeddi gün sonra, aprelin 27-də Azərbaycan Məclisi-Məbusanının sonuncu fəvqəladə gecə (?) iclası başlanır. Hökumətin bolşeviklərə təslim edilməsi təklifindən narazı qalan müsavətlərə cavab olaraq sosialistlərin sırasından müəllifin öncə gördüyü "qocaman bayquşun zəhərli səsi" eşidilir: "Bu təklifdən qorxmaq lazım deyil. Demək olar ki, burada təhlükəli bir şey də yoxdur. Deyək ki, təklif edən türk qardaşımız deyil, Poqos və ya başqa bir adamdır. Nə deyə bilərsiniz? Onlar indi deyir: "Sür dəyəyə", biz də gərək sürək" (Azərbaycan Parlamentinin təcili fəvqəladə axşam iclası (27 aprel 1920-ci il). "Elm" qəzeti, Bakı, 1991, 11 may, №19-20. Akad. Z.Bünyadovun təqdimatı ilə).

Hər bir vətənpərvərin, millətsevərin xəyalına "... min dürlü sorğular gətir"ən bu izahatın, cavabın gülüncüyündən əlavə, adında və soyadında "ağa" sözü gəzdirən, lakin ağayanaqlıqdan uzaq məclisi-məbusan müəssisəsinin, parlament üzvünün, firqə rəhbərinin yaltaqlıqla yoğrulmuş sayıqlamalarında bolşevik bosslar və poqoslar qarşısında qul, nökr psixologiyasının açıq etirafı təəccüb doğurmaya bilmir. Özlərini millətinin "ağa"sı hesab edənlər, özgələrə nökrçilik xidmətlərini sədaqətlə yerinə yetirdi, poqosların "Sür dəyəyə" işarəsi ilə beynəlxalq aləmdə "de-fakto" tanınan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini uçuruma apardılar, dəyəyə sürüklədilər. İstiqlalçı düşərgəyə qardaş qanının tökülməsinə yol verməmək naminə zorun, şər qüvvələrin, qırmızı terrorun qarşısından geri çəkildi, demokratiyaya sədaqətin qurbanlarına çevrildi. Yurdsevər Azərbaycan türkləri üçün 1920-ci il aprelin 27-dən 28-nə keçən gecə qatı zülmətin çuğladığı "vərəmli bir gecə" (C.Cabbarlı) idi. Qədim və zəngin mədəniyyətə malik bir xalqın taleyi, Şərqi ilk demokratik Cümhuriyyəti bir gecənin içində qaranlığa, yalana, riyaya bürünən bir boşluğa yuvarlandı. "Qırmızı qaranlıqlar" dövrü ədəbi-mədəni mühitə təsirsiz ötürmədi.

Cümhuriyyət dövrü çılğın, təlatümlü ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni prosesləri ilə Azərbaycan xalqının tarixində və taleyində olduğu kimi, Cəfər Cabbarlının da həyatında və yaradıcılığında mühüm rol oynamış, unudulmaz izlər buraxmışdır. ❖

Asif Rüstəmli
filologiya üzrə elmlər doktoru,
ADMIU-nun professoru

İŞIQLI ÖMÜRLƏR

Ümmügülüm

2018-ci ildə xalqımız ölkəmizin tarixində mühüm bir mərhələ olan böyük bir hadisənin – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik ildönümünü qarşılamağa hazırlaşır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti bu yubileyin layiqli qeyd olunması üçün ötən ilin may ayında sərəncam imzalamışdır.

Bu dövrü andıqca tarixi şəxsiyyətlər, siyasi xadimlərlə yanaşı, o dövrün ədəbiyyatını yaradan, baş verən hadisələri əsərlərində əks etdirən, bu hadisələrə münasibətini bildirən və sonrakı nəsillərdə o dövr haqqında təsəvvür formalaşdırmağa yardım edən yazarları yada salmağı da özümüzə borc bilirik.

... Elə isə Ümmügülüm xanımdan başlayaq. Rəsulzadələr nəslindən olan və taleyini Sadıqzadələr ailəsinə bağlayan bu xanım özünün 44 illik həyatının həm xoşbəxt, həm də acınacaqlı məqamları ilə, həm qəlb oxşayan incə ruhlu şeirləri ilə, həm də vətənpərvərlik mövzusunda olan qəti inamlı, çağırış mövzulu şeirləri ilə diqqəti cəlb edir.

1918-ci ildə :

*Ey türk, sən ey qəhraman, igid oğlu türklərin,
Şanlı, ulu babanın öyüdünü unutma!
Sən də yürü o yolu, ad çıxarsın əsgərin,
Ulular ardınca get, başqa bir yolu tutma!...*

yazan Ümmügülüm 1920-ci ildə kədərli bu misraları sanki haykırır:

*Sən Bayrağım! O yüksək şanlarınla enərkən,
Mavi göyə bir duman gəldiyini sezdim mən.
Qoynundakı ağ nurlu ay-yıldızım sönərkən,
Üzərimə doğacaq günəşlərdən bezdim mən...*

Kim idi Ümmügülüm xanım? Ümmügülüm ilk növbədə bir xanım idi. Azərbaycan xanımı. Zərif görünüşü ilə, xoş təbiəti ilə, qonaqpərvərliyi ilə özünü insanlara sevdirdi, hamının rəğbətini qazana bilirdi. Gözəl əl qabiliyyəti olan, evdarlıqda məharəti olan bir qadın idi. Ən əsası – gözəl ana idi. Daim uşaqlarını düşünən – fərqi yoxdu evdə, Bayıl türməsində, uzaq Mordva torpağında –

düşüncəsində ailəsi, uşaqları, onlara qayğı ilk yeri tuturdu.

Ümmügülüm xanım sevən bir xanım idi. Həyat yoldaşı Seyid Hüseynin xəyalı onu heç vaxt tərk etmədi. Bayıl türməsindən evə göndərdiyi məktublarında əsas sualı Seyid Hüseyn haqqında olurdu, daim ondan bir xəbər almağı arzulayırdı.

“Ümmügülüm gözəl şairə idi. Hələ 9 yaşından yaradıcılığa başlamış bu xanımın şeirləri mətbuatda dərc olunur, oxucuların diqqətini cəlb edirdi. Seyid Hüseynlə tanışlığına səbəb də elə bu yazılar idi. Mətbuat sahəsində çalışan Seyid Hüseynə bu şeirlərin müəllifinə bir rəğbət yaranır. Tanışlıqları üçün vasitəçiliyi Hüseyn Cavid edir, elçilik məsuliyyəti də Cavid əfəndinin öhdəsinə düşür. 1920-ci ildə Azərbaycanın bolşevik ordusu tərəfindən işğal olunması şairəyə çox təsir göstərir. Bu təsir altında “Yurdumun qəhrəmanlarına”, “Bayrağım enərkən”, “Hicran” və s. adlı şeirlərini yazır.

1937-ci ilin məşum küləkləri Sadıqzadələr ailəsinin də qapısını döyür. Həmin ilin yayında Seyid Hüseyni, payızında isə Ümmügülümü həbs edirlər. 1938-ci ilin baharında onu uzaq Mordvaya – Temlaqa sürgün edirlər. Ağır sürgün illəri, dəhşətli soyuqlar, qohum-əqrəbasının, sevimli həyat yoldaşının taleyi haqqında heç bir məlumatın olmaması şairənin səhhətinə, əlbəttə ki, çox pis təsir göstərir. Dözülməz yaşayış şəraiti, ağır iş rejimi bu zərif qadını əlillik dərəcəsinə gətirib çıxarır. O vaxt əlilləri sürgündən tez buraxırdılar. Lakin yenə də onun bəxti gətirmir, bir il də sürgündə qalan Ümmügülüm, nəhayət, azad edilir. 1944-cü ildə o, Vətənə qayıdır. Uşaqlarına qovuşur. Təəssüf ki, bu səadət uzun sürmür. Bütün sürgün illərində gecə-gündüz uşaqlarına, ailəsinə qovuşmaq arzusu ilə yaşayan Ümmügülümün evə qayıdan kimi ilk işi oğlu Cığatayın yorğanını açıb düzəltmək olur. Bu, doğma ocağın həsrətini ovutmaq üçün gördüyü ilk iş idi. Onun cəmi 3 gün Bakıda qalmaq ixtiyarı vardı. Amma müddəti 1 aya kimi uzada bilir. Sonra Şamaxıya yola düşür. Qızı Qumral da onunla gedir. Lakin Şamaxıda çox az qalır. Sentyabrın 20-də dünyasını dəyişir. Qızı Qumral çox gənc olduğu, həm də el adətlərinə görə dəfn mərasimində qadınların iştirakı yasaqlandığı üçün o, anasının harda dəfn edildiyini bilmir. Beləliklə, Ümmügülümün məzarı itmiş olur. İllər sonra, 1998-ci ildə Ümmügülümün gəlini, Oqtay Sadıqzadənin ömür-gün yoldaşı E.Şaxtaxtinskaya rəhmətə gedir. Onun rəfiqəsi, Pirqulu rəsədxanasının işçisi Lətifə xanım da hüzr məclisində imiş.

“Ümmügülümün naməlum məzarından söhbət düşəndə Lətifə xanım bu işdə kömək göstərəcəyinə söz verir. Həqiqətən də, axtarışlar müsbət nəticələrə, lakin onu Bakıya köçürməzlər; Ümmügülüm xanımın qəbri Şamaxının Şahxəndan qəbiristanlığındadır. Ümmügülüm xanımın arxivdə qorunan sənədlərinə əsaslanaraq bildirilir ki, 200-dən artıq şeiri, bir poeması və bir pyesi var. Mərhum şairənin “Qala xatirələri” adlı gündəliyi də bizlərə miras qalıb.

Bu gündəlik Bayıl türməsində yaşamış 13 günü əks etdirir. Cəmi 13 gününü! Halbuki Ümmügülüm xanım burada 1937-nin noyabrından 1938-ci ilin aprelinə qədər qalmışdı. Və öz qədərini özü kimi 36 nəfər məhkum qadınla bölüşmüşdü. Lakin elə 13 gün həmin qadınların kamerada keçirdiyi məşəqqətli günlər haqqında tam təsəvvür yaradır. Müşfiqin gözəl Dilbərinin psixoloji durumu-nun pozulması, günlərlə övladları ilə görüş həsrətiylə yaşamaq və görüş günü yaxınlaşanda bu görüşün baş tutmaması, antisanitar şərait, kobud rəftar və s. və i. Qadın üçün bu dəhşəti yaşamaq, bütün bunlara dözmək, bu yükü çəkmək hansı ölçülərə sığar?! Həmin gündəliyi və qalada yazılmış bir neçə şeiri Ümmügülüm xanım çirkli paltarlarla bir yerdə evdəkilərə ötürə bilmişdi.

O, əsərləri bir kitab halında çap olunmağa layiq bir yazardır. Onlar özlərindən sonra layiqli övladlar qoyub gediblər. Hər iki valideynindən ayrı düşmüş bu uşaqlar həm təhsillərini davam etdirmiş, həm dolanışığı üçün öz zəhmətkeşlikləri və istedadları sayəsində pul qazanmış, həm də analarının sürgündən daha tez qurtulması üçün çalışmışlar. Çox təəssüf ki, şairənin böyük oğlu Oqtay anası ilə görüşə bilmir, əsgərlikdən onun vəfatından sonra evə qayıdır.

Övladları bütün çətinliklərə baxmadan həyatlarını davam etdirib, yaşayıb-yaradıblar. Böyük oğlu Oqtay Sadıqzadə Azərbaycanın Xalq rəssamıdır. Toğrul Sadıqzadə isə Əməkdar İncəsənət xadimidir. Qızı Qumral Sadıqzadə yazıçı-filoloq idi, valideynlərinin həyatını, ailə faciələrini işıqlandıran 3 kitab yazıb: 2 hissədən ibarət “Son mənzili Xəzər oldu” və “Mənim nəkam qardaşım”. Bu kitabda Sadıqzadələr ailəsinin fəlakətləri ilə yanaşı, bir çox digər maraqlı məlumatlar da əksini tapıb. Bu kitablar bizi həmin dövrün ab-havası ilə, elm-təhsilin inkişafı yolunda fəallıq göstərən, xalqın maariflənməsi üçün ömürlərini məşələ çevirən insanlarla tanış edir. Kitablarda sanki bir ensiklopediya kimi bir çox məqamlardan xəbər verir.

Sadıqzadələr ailəsinin ortancıl oğlu Cığatay isə çətin həyat şəraiti ilə görə vərəm xəstəliyinə tutulmuş və Ümmügülüm xanımın vəfatından sonra 24 yaşında dünyasını dəyişmişdir. Anasına çox bağlı olan bu gənc öz qeydlərində yazırdı: “Mənim üçün payız martın 22-də, qış isə sentyabrın 20-də girir”. Sentyabrın 20-si Ümmügülüm xanımın vəfatı günü idi.

Düşünürük ki, Seyid Hüseyn və Ümmügülüm xanımın, onların ailəsinin həyatı və yaradıcılığı nəsillər üçün nümunədir. Biz daim bu şəcərənin, onların simasında bütün repressiya qurbanlarının xatirəsini yad etməli, ruhları qarşısında baş əyməliyik. ❖

Sevil Əhmədova

F.Köçərli adına RUK məlumat-bibliografiya şöbəsinin müdiri

ŞƏFİQƏ ƏFƏNDİZADƏ

Azərbaycan xalqının çar Rusiyasına qarşı milli azadlıq mübarizəsi nəticəsində 1918-ci ilin 28 may tarixində yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublika olmaqla yanaşı, bəzi məsələlərdə hətta bir sıra qabaqcıl ölkələrin də öncülü kimi tarixin yaddaşına həkk edilmişdir. Həmin məsələlərdən biri qadınlara kişilərlə bərabər seçki hüququnun verilməsidir. Müsavat Partiyasının hələ 26-31 oktyabr 1917-ci ildə keçirilən qurultayında qəbul edilmiş yeni proqramının birinci hissəsində, 13-cü bənddə qeyd olunurdu ki, parlamentə və digər qurumlara seçkilər “ümumi, bərabər, birbaşa, gizli və mütənasib səsvermə yolu ilə keçiriləcək”. 14-cü bənddə isə “cinsindən, milliyyətindən və dinindən asılı olmayaraq”, 20 yaşına çatmış bütün vətəndaşların seçkilərdə iştirak edə biləcəyi bildirilirdi.

Qadınlara seçki hüquqlarının verilməsi istiqamətində Azərbaycanın milli rəhbərləri və maarifpərvərlərinin fəaliyyətləri Azərbaycan qadınının seçki hüquqlarının “Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında” Əsasnamədə yer alması ilə nəticələndi. Belə ki, AXC Parlamentinin 1919-cu il iyulun 21-də qəbul etdiyi Əsasnamədə bildirilirdi ki, “Müəssislər Məclisi əhali tərəfindən cinsindən asılı olmayaraq və bərabər seçki hüququ əsasında, birbaşa və gizli səsvermə vasitəsilə, mütənasib nümayəndəlik əsasları təmin edilərək seçilən üzvlərdən ibarətdir” və seçkilərdə “səsvermə gününədək 20 yaşı bitmiş hər iki cinsdən olan respublika vətəndaşları iştirak hüququna malikdirlər”.

“Parlamentin bu qərarı Azərbaycan qadınlarının həyatında böyük dönüş yaratdı. Seçki hüququ əldə etmiş Azərbaycan qadını həm də ilk dəfə dövlət idarəetmə aparatında vəzifə sahibi oldu. Təkcə Parlament dəftərxanasının işçilərindən 6-sı qadın idi. Dəftərxana müdirinin köməkçisi vəzifəsinə isə Azərbaycan ictimai fikrinə, Azərbaycan qadınının maariflənməsinə və azadlıq mübarizəsinə öz dəyərli töhfələrini vermiş, Zaqafqaziyada ilk Azərbaycan dili müəlliməsi, ilk Azərbaycan qadın jurnalisti və publisisti Şəfiqə xanım Əfəndizadə təyin edildi.

Şəfiqə Əfəndizadə 1883-cü il mart ayının 19-da Gürcüstanın Ahısqa uyezdində, Axalsix rayonunun Azqur kəndində tanınmış pedaqoq Məhəmməd Əmin Hafiz Şeyxzadənin ailəsində anadan olmuşdu. İlk təhsilini evdə alan Şəfiqə xanım özü də atasının yolu ilə gedərək, müəllimlik peşəsini seçir. 1900-cü il 11 dekabr tarixində ona Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsi tərəfindən tatar (Azərbaycan) dili və şəriət müəlliməsi attestatı və III Aleksandrovski Kişi Gimnaziyası tərəfindən eyni ixtisasın şəhadətnaməsi verilmiş və 1901-ci ildə Şəfiqə xanım Hacı

Zeynalabdin Tağıyevin təsis etdiyi Aleksandriyski rus-müsəlman qızlar məktəbində Azərbaycan dili fənninin tədrisinə başlamışdır.

Ailə vəziyyəti ilə əlaqədar 1907-1909-cu illərdə işinə ara vermiş Şəfiqə xanım 1909-1911-ci illərdə I rus-tatar, 1911-1918-ci illərdə isə II rus-tatar qadın məktəbində Azərbaycan dili müəllimi kimi çalışır.

Pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, Şəfiqə xanım dövrü mətbuatda da fəal iştirak edir. Fəaliyyətinə “Şərqi-Rus” qəzetinin 16 aprel 1903-cü il tarixli 7-ci sayında nəşr olunmuş “Maarifpərvər rüfətli Məhəmməd Ağə Saxtaxtinski hüzuri-alilərinə” adlı yazısı ilə qədəm qoymuş ziyalı xanım “Həyat”, “İrşad”, “İqbal”, “Yeni İqbal”, “Açıq söz”, “Azərbaycan” qəzetləri, “Dəbistan”, “Dirilik”, “Məktəb” jurnallarında da öz ictimai-siyasi, ədəbi-bədii yazıları ilə çıxış edir. Bu yazılarında dövrün ictimai-siyasi həyatında baş verən mühüm hadisələrə toxunur, qadın hüquqsuzluğu və savadsızlığından, bu savadsızlıq üzündən millətin gələcəyində baş verə biləcək fəlakətlərdən, qaçqın problemindən, uşaq təlim və tərbiyəsindən, məktəb həyatından və s. mühüm məsələlərdən bəhs etməklə kifayətlənmir, problemlərin aradan qaldırılması yollarını arayıaraq, dövrün ziyalılarını və maarifpərvərlərini birliyə, həmrəyliyə, köməyə səsləyir.

1918-ci il qanlı mart hadisələrindən sonra Bakıdakı vəziyyətə dözə bilməyən Şəfiqə xanım avqust ayının sonlarında şəhəri tərk edir və öz ailəsi ilə birgə doğma yurdu Ahısqaya üz tutur. Ahısqada vəziyyətin daha da ağırlığına görə oradan Türkiyəyə – İstanbula yollanır.

Bu səfər Ş.Əfəndizadə üçün çox üzücü olur, ailəsinin iki üzvünü – həyat yoldaşını və sevimli bacısını itirir. Bakı şəhər İdarəsinin Məktəb Komissiyasının sədrinə ünvanladığı 22 aprel 1919-cu il tarixli 1253 sayılı məktubunda özü bu barədə belə yazır: “... bir həftədən sonra doğma kəndimizə – Axalsix uyezdinin Azqur kəndinə yetişdik ki, burada mənim yuxarıda adını çəkdiyim, Ticarət məktəbinin müəllimi olan həyat yoldaşım vəbadan öldü. Azqurda iki ay qaldıqdan sonra orada başlanan iğtişaşlar nəticəsində Konstantinopola getdik, burada mənim müəllimə olan gənc bacım Səidə xanım vəfat etdi...”.

Həmin məktubdan bir neçə gün sonra, may ayının 1-də “Azərbaycan” qəzetinin 170-ci sayında Şəfiqə xanımın “Yol əsnasında gördüklərim” adlı məqaləsi çap olunur. İstanbulda qadın həyatından, maarif yolunda atılan böyük addımlardan, əldə olunan uğurlardan, xeyriyyə cəmiyyətlərinin qadınların maariflənməsi, müxtəlif sənətlərə yiyələnməsi üçün gördükləri işlərdən bəhs edən bu mətin, qeyrətli qadın səfəri zamanı başına gələn əhvalatları ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmağı vacib saymır, millətin problemini öz problemindən, dərindən, itkilərindən üstün tutur, Ahısqa türk xalqının, islam ümmətinin başına gələnlərdən bəhs edir və bu fəlakətlərə ictimaiyyətin, dövlətin susmasına etiraz edir: “Təəccüb burasıdır ki, iki aydan bəri davam edən bu qan ocağını bir düşünən, çarəsinə qalan yoxdur! Görənlər söylüyoirlər ki, zavallı kəndlilər iki ay bundan əvvəl itirmiş oldu-

Şəfiqə Əfəndizadə

ğ u çocuğunu hala daha bulamıyor, ah və nalə ilə dağları-daşları gəzib, kimi uşaqlarını, kimi ana-bacısını arayırmış... Əgər Axisqanın halı bir müddət də böylə qalırsa, insan adına heç kimsə qalmaz".

Həmin məqalədə yazdığına görə, Şəfiqə xanım Türkiyədə olarkən Azərbaycan nümayəndə heyəti İstanbula gəlir və onlardan Bakıda vəziyyətin düzəlməsi xəbərini eşidirlər. Bu xəbərdən çox sevinən Ş.Əfəndizadə geri dönmək istəyir, lakin problemlərlə üzləşir: "Artıq dərəcədə şad olmaqla bərabər Bakıya gəlmək istədik, fəqət bu dəfə ingilislərdən izin almaq lazım idi. Cənab Əlimərdan Bəy Topçubaşov bizə azərbaycanlı olduğumuza dair bir vəsiqə verdi. O vəsiqəni ingilislərə verdik! Onlar bu vəsiqəyə qənaət etməyib bizdən pasportumuzu aldılar. Və bir çox suallar daha qeyd edib, 15 frank da para aldılar. Cavabını on gündən sonra verəcəklərini söylədilər. Bunların on gün dedikləri tam 44 gün çəkdi".

Nəhayət, 1919-cu ilin aprelində Bakıya dönməyə müvəffəq olan Şəfiqə xanım yenə bir jurnalist kimi fəaliyyətini davam etdirir. Əsasən "Azərbaycan" qəzeti ilə əməkdaşlıq qura-raq Azərbaycanın digər ziyalı, maarifpərvər qadınları kimi dövlətin verdiyi hüquqlardan, yaratdığı imkanlardan istifadə ilə cəhalətin, savadsızlığın aradan qaldırılması, ölkə əhalisinin maariflənməsi yolunda fəal iştirak edir və öz məqalələrində vətəndaşları yeni hökuməti dəstəkləməyə – hər işdə, hər çətinlikdə onların yanında olmağa, əl-ələ verib işıqlı gələcəyin təmini yollarında çalışmağa səsləyir.

"Azərbaycan" qəzetinin 15 may 1919-cu il tarixli 181-ci sayında nəşr olunmuş "İslamların, türklərin hər dürlü təaliləri qadınların tərfi-i-səviyyəsinə vəabəstədir" adlı məqaləsində o, müstəqil Azərbaycanı yeni bünövrəsi qoyulan bir binaya bənzədir və hər kəsi bu təməlin möhkəmləndirilməsinə səsləyir: "Əgər gələcəkdə möhkəm bir binaya, əsaslı bir təşkilata, möhkəm bir hökumətə sahib olmaq istərsək, onun təməlinin möhkəm olmasına cümləmiz əl birliliylə, dil birliliylə, yürək birliliylə çalışmalıyıq. Həm də nəsil? Yılmaz, bıqmaz, usanmaz bir həvəslə...". Şəfiqə xanım bunun məsuliyyətinin yalnız dövlət məmurlarının, vəzifə sahiblərinin boynunda olması fikr ilə razılaşmır, Azərbaycanın sabit gələcəyə sahiblənməsində hər bir vətəndaşın rolunun vacibliyini düşünür: "Hər kəs, hər ziruh çalışmalı, yalnız erkək deyil, qadınlar da çalışmalı, yalnız qadınlar deyil, uşaqlar da çalışmalı".

Şəfiqə xanım qadın savadsızlığının, qadınların ictimai həyatdan uzaq qalmasının zərərindən bəhs edir və millətin çəkdiyi əzabların çoxunun məhz bundan qaynaqlandığını vurğulayır. Yeni yaranmış hökumətin əbədlilik qazanması, millətin möhkəm, mətin olması, tərəqqi etməsi üçün ilk öncə qadın həyatında islahatların aparılmasının vacibliyini bildirir: "Qadınlarımızın həyatını islah etməliyik ki, onlar da uşaqları, uşaqlar da böyüdüklərində hökumət və millət halını islah etsinlər... Qadınları yetişdirəlim, tarixə, zəmanəyə, ictimaya hazırlayalım ki, hökumətimizin qəvi və mətinliyi üçün zükürən və ünasən əl birliliylə, dil birliliylə, yürək birliliylə çalışalım".

"Azərbaycan" qəzetinin Cümhuriyyətin ildönümünə həsr olunmuş 190-cı sayında dövrün görkəmli ictimai-siyasi, dini xadimləri – Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Nəsim Bəy Yusifbəyli, Üzeyir Hacıbəyli, Şeyxülislam Molla Ağə Ağəlizadə, Xəlil İbrahim, Fərhad Ağazadə, Əli Abbas Müznib ilə yanaşı Şəfiqə xanımın da məqaləsinin yer alması Azərbaycan qadını üçün çox qürurverici bir hadisə və mübariz, vətənpərvər xanımın ictimai-siyasi elita yanında böyük hörmət və etimad sahibi olmasının bariz göstəricisidir. "Təşkilatın qadınlara təsiri" adlı həmin məqaləsində qadınların tərəqqisinin bir dövlətin, millətin tərəqqisi üçün mühüm

amillərdən olduğunu vurğulayan Şəfiqə Əfəndizadə Azərbaycan qadınının maariflənməsində, yüksəlməsində, gələcəyi və səadətində Azərbaycan hökumətinin rolundan bəhs edir: "Bu gün bizi yaşadacaq, əvvəlkindən daha iyi yaşadacaq ancaq Azərbaycan və Azərbaycan hökuməti olacaqdır. Gələcək ümidimiz Azərbaycanın fəal müdafiə'lərinədir. Əgər onlar əzm və niyyətlərində müstəqim olursalar, biz də millətimiz, insaniyyətimiz, varlığımızda öyləcə müstəqim və mətin oluruq".

Qadınları ərleri, qardaşları, oğulları ilə birgə müstəqil Azərbaycan dövlətinin tərəqqisinə, müdafiəsinə səsləyən Şəfiqə xanım dövlət xadimlərinin, millət fədailərinin gördüyü işləri çox yüksək qiymətləndirir: "İştə bu gün Azərbaycan istiqlalının bir sənəsi oldu. Erkəklərimiz kəndi hissələrinə düşən vəzifələrini fədakarənə bir surətdə ifa etməkdədirlər.

Saat kibi düzgün, vaxtı-vaxtında, həm də eyni sürətlə kəndi öhdələrinə mühəvvel olunan işlərə çalışırlar. Həmd olsun, səy və qeyrətləri həbaya getmədi. İştə bu gün səylərinin səmərəsi meydana".

Həqiqətən də, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz dövrü üçün mütərəqqi hesab edilən bir çox dövlət təsisatlarının yaradılmasında, eləcə də Azərbaycan qadınının cəhalət, hüquqsuzluq, təəssüb əsarətindən çıxması yolunda böyük addımlar atmış, uğurlar qazanmışdı. 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etmiş müasir Azərbaycan Respublikası bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi varisi kimi onun amal və məqsədlərini yaşadır, dövlət quruculuğu, hərbi quruculuq, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil və digər sahələrdə həyata keçirdiyi işlərlə Azərbaycan dövlətini bölgənin ən güclülərindən birinə çevirməyə müvəffəq olub və bu istiqamətdə də öz yolunu davam edəcəkdir.

Prezident İlham Əliyevin Nazirlər Kabinetinin iclasında çıxışı bu fikrin təsdiqidir: "Yüz il bundan əvvəl müsəlman aləmində ilk dəfə olaraq demokratik respublika yaradılmışdır. Biz fəxr edirik ki, bu respublikanı Azərbaycan xalqı yaradıb və bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirib ki, Azərbaycan xalqı böyük xalqdır, istedadlı xalqdır, azad xalqdır... Azərbaycan o ölkələrdəndir ki, hələ yüz il bundan əvvəl ən ülvə demokratiya dəyərləri nəinki bəyan edib, öz praktiki fəaliyyətində onları təmin edib. Bugünkü Azərbaycan, müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir. Biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün demokratik ənənələrinə sadıq və bu ənənələri yaşadıq". ♦

Şəhla A.Abdullayeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər

Arxivinin əməkdaşı

TABLOLARDA YAŞAYAN CÜMHURİYYƏT TARİXİ

1918-ci il mayın 28-də elan olunaraq cəmi 23 ay ömür sürən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə bir çox işlər yerinə yetirilmişdir. Bu, Azərbaycan xalqının çar Rusiyasına qarşı milli azadlıq mübarizəsi nəticəsində, Birinci Dünya müharibəsi dövründə Şimali Azərbaycanda yaranmış müstəqil dövlət və müsəlman Şərqində ilk parlament respublikası idi. Paytaxtı əvvəlcə Gəncə, sonra Bakı şəhəri olmuşdur. Dövlət hakimiyyəti üç qoldan ibarət idi: Azərbaycan

parlament, hökumət, məhkəmə hakimiyyəti. Dövlət parlamentin qəbul etdiyi qanun və qərarlar əsasında idarə edilirdi. Parlamentdə Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün xalqlar, o cümlədən azsaylı xalqlar da öz deputatları ilə təmsil olunmuşdular. İcra hakimiyyəti hökumətə məxsus idi. Hökumət isə parlament qarşısında cavabdehlik daşıyırdı.

“**AXC hökuməti 1918-ci il mayın 28-dən iyunun 16-dək Tiflisdə, iyunun 16-dan sentyabrın 25-dək Gəncədə, sentyabrın 25-dən 1920-ci il aprelin 27-dək Bakıda fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Paris Sülh Konfransının qərarına əsasən, müstəqil dövlət kimi tanınmışdı.**

Dünyanın bir çox ölkələri ilə səfirlik və nümayəndəliklər səviyyəsində diplomatik münasibətlər yaradılmış, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr, sazişlər bağlanmışdı. AXC müstəqil məhkəmə sisteminin yaradılması sahəsində də mühüm tədbirlər həyata keçirmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci il aprelin 27-də beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozan RSFSR-in hərbi müdaxiləsi nəticəsində aradan qaldırıldı. Şimali Azərbaycan rus-bolşevik qoşunları tərəfindən işğal edildi və yenidən Rusiyaya tabe olundu. 1991-ci ildə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının dağılması nəticəsində Azərbaycan xalqı dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdi. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi.

Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra təsviri sənətin bütün sahələrində fəaliyyət göstərən sənətkarlar Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyət göstərmiş bütün tarixi şəxsiyyətlərin

C.Dadaşov. "Məhəmməd Əmin Rəzulladə"

obrazlarını canlandırmaq sahəsində böyük işlər görməyə başladılar. Təsviri sənətin rəngkarlıq, qrafika və heykəltəraşlıq sahəsində Cümhuriyyətin yaradıcıları olan siyasi xadimlərin, mədəniyyət xadimləri və generalların obrazları canlandırıldı. Bu sahədə bir çox xalq rəssamları yorulmaq bilmədən dəyərli işlər yerinə yetirdilər. Onlardan biri də həyatının çox hissəsi sürgünlərdə keçən və valideynləri Cümhuriyyətin yaranmasında böyük işlər görmüş Xalq rəssamı Oqtay Sadiqzadədir. Oqtay Sadiqzadə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcısı Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin portretini kresloda oturan tərzdə əlində kitab təsvir etmişdir. O, atası Seyid Hüseynəndən eşitmişdi ki, Rəsulzadə xalqına sadıq bir ziyalı dövlət xadimi olmuşdur. Beləliklə, Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik qazandıqdan sonra Cümhuriyyət memarının portretini yaratmaq qərarına gəlir. Xalq rəssamı əsərinin qəhrəmanını Xalq Cümhuriyyətini qurduğu yaş dövründə təsvir edib. Siyasi xadimin mənalı baxışları irəli – üçrəngli bayrağıma tərəf yönəlmişdir. Bu bayraq, azadlıq və istiqlal uğrunda ölənə qədər mübarizə aparan bir Azərbaycan oğlunun ümidləri hər zaman alışı-yanır. Bu tərz rəssam onun baxışlarından sezməyə müvəffəq olmuşdur. Doğrudan da, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin yaratdığı Xalq Cümhuriyyətinin varisi olan müstəqil Azərbaycan Respublikası bu gün öz azadlığı ilə dünyada tanınan ölkələr sırasında dayanır və tanınır.

Azərbaycan rəngkarlığında bir çox rəssamlar Xalq Cümhuriyyəti dövrünün siyasi, mədəni və hərbi xadimlərinin obrazlarını yaratmışlar. Onların arasında T. Ağababəyev, E. Məmmədov, A. Məmmədov, B. Yusibov, C. Həməzəyev və digərlərinin yaratdığı əsərləri qeyd etmək olar.

“Xalq rəssamı Tofiq Ağababəyev öz düşüncəli halını, varlığına hakim kəsilən problemlərin bədii həll axtarıqlarını kətan üzərində məharətlə işləmişdir. Belə xüsusiyyətləri özündə əks etdirən əsərlərdən biri də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə müdafiə nazirinin müavini olmuş general Əliağa Şıxlinski portretidir.

“General Əliağa Şıxlinski” portret obrazında rəssamın təqdim etdiyi şux, həm iddialı, həm də pozitiv daxili aləmin bədii tərənnümü ilə qarşılaşırıq. Bu şuxluğun daha da önə çəkilməsində əsas nüans kimi arxa fonun nöqtə və ləkələrlə yerinə yetirilmiş qırmızı çaları xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Fonla kəskin təzad təşkil edən obrazın hərbi geyiminin həm rəng həlli, həm ciddiyyəti əsərdə ekspressiya yaradaraq diqqət cəlb etməsinə şərait yaradır. İkidüyməli uzun pencəyin bir qədər açıq rəngi, qızılı-sarı saçaqlı poqonlar, medal və ordenlərin parıltılı tərənnümü bu təzadlı münasibəti göstərir. Rəssam əlində ağ əlcəklərini tutmuş generalın simasında vəzifəsinin, yaşam tərzinin tələbindən irəli gələrək dərin ciddiyyəti, kəskinliyi deyil, onun daxilindən gələn mənəvi xarakterini, gündəlik gərginliyin altında gizlənmiş xoş auranın xüsusi bədii ifadələrini canlandırmışdır.

Rəssam Arif Məmmədovun “Cümhuriyyət xadimlərinin Gəncədə qarşılınması” (2006) əsərində Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli Xan Xoyski və digər silahdaşlarının Gəncə sakinləri tərəfindən təmtəraqlı qarşılınması səhnəsi öz əksini tapıb.

1918-ci ilin təzadlı hadisələri digər rəssamların da yaradıcılığında yer alıb. Bu mənada Ceyhun Həməzəyevin “Cümhuriyyət” (2009)

əsrinin də adını çəkmək olar. Ötən əsrin əvvəllərində yaşanan hadisələrə müxtəlif müəllif münasibətlərində onların zamanında hifz etdiyi mənəvi-ruhi dəyərləri gələcəyə daşımaq istəyi duyulur. Əgər hər bir sənət əsrinin həm də müxtəlif nəsilər arasında zəngin dəyər daşıyıcısı olan qırılmaz “mənəvi zəncir” yaradılmasına xidmətini nəzərə alsaq, Azərbaycan təsviri sənətinin müasir yaradıcılarının bu yolda uğurlu addımlar atdığını söyləmək mümkündür. Onların zamanında əvəzolunmaz xilaskarlıq nümunəsi göstərmiş türk hərbiçilərinə bədii-tarixi münasibəti də bunu təsdiqləyir.

Dünyadan vaxtsız köçən rəssam Ceyhun Həmzəyev 2009-cu ildə diplom işini “Cümhuriyyət” adlandırmış və onların tarixi fəaliyyətlərinə həsr etmişdir. Ceyhun Həmzəyevin Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaradılması tarixini özündə əks etdirən əsərində iriölçülü kompozisiyada yeni elan olunmuş milli hökumətin Gəncədə keçirilən iclası təsvirlənib. Yaşıl rəngli masa ətrafında ölkənin müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan insanlar görüntüyə gətirilib. Bir qədər aralıda isə masaətrafı qızğın mükəlliməyə qulaq kəsilən, yeni hökumətə bağlı adamların təsviri verilmişdir. Üfüqi kompozisiyanın uzunluğu boyu, demək olar ki, yarıya bölünmüş

Əlimərdan Bəy Topçubaşov və b.) ifadəli görüntüsünü yaratmışdır. Ayaq üstə dayanmış Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin çıxışına masa ətrafına toplaşmış əqidə dostlarının maraq dolusu qulaq kəsilmələri

gənc rəssam tərəfindən çox cəlbedici təqdim olunur. Onların bir-birindən fərqli oturuş və baxışlarında ümumi durumun, doğrudan da, çətinliyi duyulur. Kompozisiyanın yuxarı hissəsinin kifayət qədər işıqlı və sakit rəngində isə əmin-amanlıq tutumu, rus-bolşevik əsarətindən xilas olan məmləkətin bundan sonra öz taleyini özü həll edə biləcəyinə bir bədii işarə mövcuddur. Bizcə, özündə şərəfli tarixi keçmişimizi yaşadan bu əsər məntiqi və dəqiq kompozisiyasına, eləcə də yığcam rəng həllinə görə təhsil ocağı çərçivəsini aşdığını sərgiləməkdədir.

Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Əməkdar incəsənət xadimi Ziyadxan Əliyev qeyd edir ki, “heç şübhəsiz, gənc rəssam Ceyhun Həmzəyev üçün Cümhuriyyət kompozisiyasının inandırıcılığına nail olmaq heç də asan başa

gəlməmişdir. Bunun üçün o, ilk növbədə Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasının, həmin əlamətdar Gəncə toplantısının tarixi ilə, iclas iştirakçılarının ömür yolu ilə tanış olub. Onun Gəncəyə gedib həmin iclasın keçirildiyi yerlə tanışlığı da təsvirin real və inandırıcı biçimdə təqdimatında az rol oynamayıb”. (4. S. 23)

Gənc rəssam Bəxtiyar Yusufov 2006-cı ildə bakalavr təhsilini bitirmək üçün diplom işini həmin dövrün hadisələrinə həsr edib və “Qafqaz İslam Ordusu (Nuru Paşa)” adlandırılıb. 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə köməyimizə gəlmiş Nuru Paşanın dəstəsi bizi erməni qırğınından və təcavüzündən qorumuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri ölkənin müdafiəsinin və ərazi bütövlüyünün təmini idi.

görməində aşağı hissə mənə-məzmun tutumunun əsas daşıyıcısı, yuxarı isə ona köməkçi qismindədir. Aşağı hissədə əsas fiqurların rəng baxımından yaxınlıq təşkil edən geyimləri ətrafına toplaşdıqları masanın yaşıl çaları ilə həmahənglik təşkil edir, bu nisbi soyuqluğu pozan yalnız mizlərin qırmızı-zoğalı çalarlı görkəmidir.

Gənc rəssamın kompozisiyasında məntiqi rəng həlli sayəsində süjetin duyulması qabarıqlığı əldə olunmuşdur. Belə ki, aşağı hissədə iclasın baş tutduğu salonun döşəməsini tünd rənglərlə təqdim edən və yuxarıya doğru təcridən onun işıqlanmasına nail olan rəssam kompozisiyanın üfüqi xəttini təşkil edən hissəsində Milli Şura və hökumət nümayəndələrinin dialoq şəklində (Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli Xan Xoyski, Nəsim Bəy Yusifbəyli, Həsən Bəy Ağayev,

Belə bir vəziyyətdə Azərbaycan hökuməti hərbi yardım üçün Osmanlı dövlətinə müraciət etdi. Nəticədə, soyqırımına məruz qalmış Azərbaycan xalqının köməyinə gəlmiş türk hərbi hissələri ilə milli tərkibli qoşun hissələri əsasında Qafqaz İslam Ordusu yaradıldı və Nuru Paşa onun komandanı oldu. Türkiyə və Azərbaycan hərbi qüvvələrinin birgə mübarizəsi nəticəsində bilavasitə Nuru Paşanın komandanlığı altında 1918-ci ilin iyun-avqust aylarında Gəncə ermənilərinin tərk-silah edilməsi həyata keçirildi.

Qaraməryəm döyüşü, Kürdəmir döyüşü, Ağsu döyüşü, Şamaxı döyüşü, Salyan döyüşü uğurla başa çatdırıldı. Birinci Qafqaz Qırımı Korpusu və ingilis hərbi qüvvələri tərəfindən himayə olunan "Sentrokaspi diktaturası"nın qoşunlarına sarsıdıcı zərbə endirildi. 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı şəhəri azad edilərək müstəqil Azərbaycan dövlətinin paytaxtına çevrildi. Rəssam tablonun mərkəzində at belində məğrur duruşlu Nuru Paşanı və onun ətrafında əllərində türk bayrağı tutmuş silahdaşlarının təsvirlərini vermişdir. Bu əsərlərdə müəllif qarşısına böyük sərkərdə Nuru Paşanın işğalçılara qarşı apardığı mübarizəni tərənnüm etmək məqsədi qoyub. Tarixi janrdə yerinə yetirilən diplom işi müdafiə iştirakçıları tərəfindən yüksək qiymətləndirilərək əla qiymətə layiq görülmüşdür.

Magistr işində gənc rəssam Bəxtiyar Yusifov yenə də tarixi janrdə əsər hazırlamaq qərarı verir. Və "artilleriya allahı" adlandırılan general Əliağa Şıxlinski obrazını yaradır. Rəssam generalın həyat və fəaliyyətini ətraflı öyrəndikdən sonra onun məhz döyüş meydanında təsvirinə nail olur. Böyük tablonun mərkəzində generalın məğrur duruşlu obrazı canlandırılıb. Əliağa Şıxlinski öz ordusuna müxtəlif təlimatlar verir. Onun qarşısında dayanan zabitlər diqqətlə generalı dinləyirlər. Arxa planda döyüş səhnəsi əks olunub, ağır artilleriya toplarının düzülüşü, onların yanında dayanan ordunun dinamik hərəkətləri öz əksini tapıb. Bütün döyüşlərdən qalib çıxan azərbaycanlı generalın məhz qazandığı nailiyyətlər fonunda təsviri əsərin uğurlu tərəfidir. Bu gün də dünyada öz hərbi bilik və bacarığına görə tanınan general Əliağa Şıxlinski daim xatırlanır. Onun artilleriya sahəsindəki kəşfləri bütün dünya hərbi tarixində uğurla istifadə olunur. Əliağa Şıxlinski artilleriya nəzəriyyəsinə yeniliklər ("Şıxlinski üçbucağı", "Şıxlinski formulu") gətirmişdir.

Gəncəli fırça ustası rəssam Faiq Abdullayevin çəkdiyi "Nuru Paşanın Gəncədə qarşılanması" (2015) tablosunda adından da göründüyü kimi, cəsur hərbi qədim şəhərin küçələrindən birində təsvir olunub. Müəllifin təqdimatında xilaskar ordunu qarşılayan şəhər əhalisi ilə görüş duyğulandırıcı çalarlarla zəngindir. At belində onu qarşılamağa çıxan əli qırmızı bayraqlı insanların çöhrələrinə hopmuş nikbinlikdə baş verənlərin gəncələrin böyük sevincinə səbəb olduğunu görmək mümkündür. Nuru Paşanın arxasındakı qədim memarlıq tikilisinin,

səhərdəki azman Gəncə çinarının buludları dağdan mavi səma ilə qovuşğunun bədii təqdimatı əsəri monumentallığa bələməklə, kifayət qədər cəlbedici və duyğulandırıcı görünməsinə şərtləndirmişdir. Əsər tamamlanandan sonra Türkiyənin Gəncədəki konsulluğuna hədiyyə olunmuşdur.

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Əməkdar incəsənət xadimi Ziyadxan Əliyev qeyd edir ki, "gəncəli rəssam Faiq Abdullayevin Nuru Paşa obrazına müraciət etməsi bu vaxta qədər onunla bağlı bir məsələnin aydınlaşmasına da kömək etmişdir. Əsər üzərində işləyərkən məlum olmuşdur ki, Faiq Abdullayevin mənbə kimi istifadə etdiyi fotonun məşhur sərkərdəyə heç bir dəxli yoxdur. Bu məsələdə rəssamın heç bir günahı yox idi. Çünki o vaxta qədər bütün Türkiyə və Azərbaycan mənbələrində Nuru Paşa məhz

bu şəkillə təqdim olunurdu. Əslində isə həmin foto Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gəlmiş digər bir zabitiyə – Cəmil Cahid Toydəmirə məxsus idi. Portretin tamamlanmasından sonra Gəncədə səfərdə olan bir Türkiyə hərbiçisinin işə qarışmasından sonra Ankaradan – Nuru Paşanın qızının arxivindən onun orijinal fotosu əldə olunmuşdur. Bundan sonra rəssam yenidən qəhrəmanın obrazı üzərində işləmiş və onun əsərdəki Cəmil Cahid cizgilərini yenisi ilə əvəzləmişdir". (4. S. 12)

Qrafika sahəsində Xalq rəssamı Arif Hüseynovun "Əsrlər-nəsillər" müsabiqə-sərgisinə təqdim etdiyi bir neçə əsər Azərbaycan Demokratik Respublikasının generallarına həsr olunmuşdur. "Generallar" silsiləsinə Əliağa Şıxlinski, Səməd Mehmandarov, Cümşüd Naxçıvanski və başqalarının obrazları daxildir. Ağ-qara cizgilərlə işlənmiş bu portretlər görməyə adət etdiyimiz forma-biçimdən fərqlənir. Belə ki, oval daxilində işlənmiş portretlər təsvir olunanların dövrünü və fəaliyyət dairəsini özündə əks etdirən təsvirlərlə əhatələnib.

A.Məmmədov. "Cümhuriyyət xadimlərinin Gəncədə qarşılamaşı".
2006. Kətan, yağlı boya. Şəxsi kolleksiya

Azərbaycan heykəltəraşlığında Xalq Cümhuriyyətinin bir çox silahdaşlarının obrazları yaradılıb. Bunlardan Xalq rəssamı Xanlar Əhmədovun "Səməd Bəy Mehmandarov" (2011), "Əliağa Şıxlinski" (2011), Əməkdar rəssam Arif Qaziyevin "Nuru Paşa", Cavanşir Dadaşovun "Məhəmməd Əmin Rəzulladə" heykəlini, Xalq rəssamı Natiq Əliyevin "Memar Zivər bəy Əhmədbəyov" heykəlini və s. göstərmək olar.

Xanlar Əhmədovun son illərdə Azərbaycan tarixinin ən önəmli hadisələrinə və şəxsiyyətlərinə bədii münasibətinin ifadəsi olan əsərlərində obrazlılıq kifayət qədər duyulduğundan onların bədii təsir gücü də qabarıqdır. Bunu onun iki məşhur Azərbaycan generalına həsr etdiyi kompozisiyalar da təsdiqləyir. Əvvəllər çar ordusunda xidmət edən və general-mayor rütbəsinə yüksələn Səməd Bəy Mehmandarov Azərbaycanda Demokratik Respublika elan olunanda onun müdafiə naziri vəzifəsində çalışmışdı. Heykəltəraş Səməd Bəy Mehmandarovu hərbi geyimdə – kətildə oturmuş vəziyyətdə təsvir edib. Ancaq onun ətrafına diqqətli baxışından hiss olunur ki, mövcud durumdan narahatdır. Qənaətimizcə, bu da təbiidir. Çünki respublikanın mövcudluğu dövründə qazanılmış müstəqillik dəfələrlə itirilmək təhlükəsi ilə qarşılaşmışdı və hər dəfə yaranan vəziyyətdən çıxış yolunun tapılmasında ölkənin müdafiə nazirinin məsuliyyəti çox böyük

idi. Onun dizlərinə tapınan qollarının qətiyyətli vəziyyətində məkrli niyyətlərin bu dəfə də dəf ediləcəyinə inam duyulur. Bu mənada heykəltəraşın Səməd Bəyin obrazı üçün tapdığı çoxmənalı duruşu təbii hesab etmək olar. Müəllifin heykəlin ümumi plastik tutumuna verdiyi bir qədər ümumiləşdirilməyə meyilli gerçəkçi-real şərh də obrazın inandırıcı və duyğulandırıcı qəbulunda böyük önəm kəsb edir, desək, yanlışdır (1. s.66).

Heykəltəraş məşhurluq baxımından S.Mehmandarovdan geri qalmayan digər hərbiçimiz Əliağa Şıxlinski-nin heykəlinə isə fərqli kompozisiya həllindən istifadə etmişdir. Onun zahirən görünən əlaməti görkəmli hərbi xadimin, artilleriya generalının ayaq üstə təqdimatıdır. Ənənəvi hərbi geyimdə təsvir olunmuş Əliağa Şıxlinski-nin əllərini arxasına qoyaraq, ciddi baxışlarını irəli yönəltməsi döyüş meydanında baş verənləri qayğıkeşliklə izlədiyini nümayiş etdirir. Nikolay ordusunda "artilleriya allahı" adı qazanan generalın əmin duruşunda düşmənlə həlledici döyüşdə də qələbə qazanılacağına inam böyükdür. Bu əsərdə də bədii ümumiləşdirmə ilə real şərhə qoşulaşdırən Xanlar Əhmədov heykəlin bütünlükdə monumentallığını şərtləndirən plastik tutumun əldə edilməsinə nail olmuşdur.

Arif Qaziyevin, sözün əsl mənasında, sənətkarlığı ilə vətənpərvərliyinin vəhdətinin ifadəsi olan "Nuru Paşa" (2014) əsərində Azərbaycan tarixində ölçüyəgəlməz

dərəcədə rolu olan Türkiyə hərbiçisinin obrazı yaradılıb. Əslində, 1918-ci ildə minlərlə azərbaycanlıni genosiddən xilas edən, paytaxt Bakını daşnak-bolşevik işğalından azad edən Nuru Paşa obrazına müraciəti çox təqdirəlayiqdir.

Türk sərkərdəsinin əməllərinə müvafiq qürurlu obrazını yaratmaq məqsədilə heykəltəraş onu at üzərində təsvir edib. Atın və onun üstündə oturmuş Nuru Paşanın nisbətən sakit durumundan hiss olunur ki, düşmən üzərinə hazırlanan növbəti həmlə ərəfəsindədir. Hərəkətdə olan atın başını sakitcə sağa döndərməsində, əlini qılıncının üstünə qoymuş hərbiçinin isə sola diqqətli baxışında hər an gərginləşə biləcək vəziyyətdən nəticə çıxarmaq istəyi duyulur. Müəllifin təqdimatında düşmənlə mübarizədə ad çıxarmış Nuru

Paşanın özünə inamlı duruşunda və tamaşaçıda bu inamı yara-dan ifadəli siluetin əldə olunmasında yüksək icra sənətkarlığının əlamətləri qabarıq görünür. Bütün əsərlərində olduğu kimi, bu kompozisiyasında da Arif Qaziyev yumşaq yapma manerasına üstünlük verməklə, ümumi plastik tutumun aydınlığına və təsirliliyinə nail olduğunu bir daha sərgiləyib. Onun hazırda Türkiyə Respublika-sının Bakıdakı səfirliyinin həyatindəki büstü (2012) də Arif Qaziyev tərəfindən hazırlanmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan təsviri sənətində Xalq Cümhuriyyətinin ya-radıcılarının obrazları yetərinə olmasa da, kifayət qədər öz əksini tapıb. Yetişən gənc yaradıcı nəslin nümayəndələri tarixdə istiqlal uğrunda həyatlarından keçmiş Cümhuriyyət fədailərinin şəraflərinə yeni əsərlər yaradacaqlar. ♦

Samir Sadıqov
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının
"İncəsənət tarixi" kafedrasının dosenti
E-mail: Samir_qismetoglu@mail.ru

Ədəbiyyat:

1. Ağasoy-Səfərova H. Müstəqillik dövründə Azərbaycan dəzgah heykəltəraşlığı: sənət. üzrə fəls. d-ru elmi dər. al. üçün təq. ed. Dis. – Bakı, 2015.
2. Quliyev Rafiq. Azərbaycan təsviri sənətində tarix və şəxsiyyət. Bakı, 2013. S. 218.
3. Əliyev Z. Ceyhun Həməzəyev. Sönmüş ocağın işıqları – Bakı: Letterpress, 2013, 80 s.
4. Əliyev Z. Gəncəli rəssamın Nuru Paşa sevgisi. Mədəniyyət. 2017. 15 sentyabr. S. 12.
5. Sadıqov S. Gənc rəssam Bəxtiyarın rənglər aləmi. // "Paritet" qəzeti 2012, 15-16 mart. S. 12.

Резюме

В статье дается информация о произведениях живописи, в которых нашли отражение образы общественно-политических и культурных деятелей, а также генералов Азербайджанской Народной Республики. Этой тематике были посвящены работы Т.Агабабаева, Э.Мамедова, А.Мамедова, Б.Юсифова, Дж. Гамзаева и др. Эта тема была затронута и в скульптурных произведениях, среди которых следует выделить работы Народного художника Ханлара Ахмедова "Самед Бек Мехмандаров" (2011), "Алиага Шихлинский" (2011), заслуженного художника Арифа Казиева "Нуру Паша", Джахангира Дадашева "Мамед Амин Расулзаде", Народного художника Натика Алиева "Архитектор Зивер Бек Ахмедбеков" и др. Таким образом, в творчестве художников Азербайджана тема отображения выдающихся деятелей Азербайджанской Демократической Республики нашла свое отражение. Представители нового поколения художников и сегодня создают произведения, посвященные известным деятелям Демократической Республики, отдавшим свою жизнь за независимость родины.

Ключевые слова: народ, Республика, изобразительный, графика, живопись, скульптура, образ.

Summary

In this article is given the information about paintings in which the images of public and political benefactors and cultural figures have found their reflection. Also here we can see the images of generals of Azerbaijan People's Republic. To this theme T. Agababayev's, E. Mammadov's, A. Mammadov's, B. Yusifov's, Dj. Hamzayev's and others works are dedicated. This theme we can also see in sculptural works of such famous sculptors as People's Artist of Azerbaijan Khanlar Ahmadov, "Samadbay Me-hmandarov" (2011), "Aliaga Shikhlinskiy" (2011), Honoured Artist Arif Qaziyev's "Nuru Pasha", Dj. Dadashov's "Mammad Amin Rasulzadeh", People's Artist Natiq Aliyev's "Architect Zivar bay Ahmadbayov" and others. That is the images of famous benefactors of Azerbaijan People's Republic have found their reflection in the works of well known Azerbaijan artists. The young artists of modern generation also create works devoted to famous benefactors of Peoples Republic who sacrificed the lives for the independency of their motherland.

Key words: people, Republic, fine arts, graphic arts, sculpture, image.

HEYKƏLTƏRAŞ TALEYİ

Zeynalabdin Əliyev

Azərbaycan parlamentinin 1919-cu ilin 1 sentyabrında 100 azərbaycanlı gəncin hökumət hesabına xarici ölkələrin nüfuzlu təhsil ocaqlarına göndərilməsi barəsində qəbul etdiyi qərar, heç şübhəsiz, yenidən müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün sahələrini yüksəkixtisaslı mütəxəssislərlə təmin etmək istəyindən irəli gəlmişdi. Xalq Maarif Komissarlığına ayrılan 7 milyon manat da M.Ə.Rəsulzadənin sədrliyi ilə yaradılan münsiflər heyətinin seçdiyi və Almaniya (49 nəfər), Fransa (27 nəfər), Türkiyə (6 nəfər), İtaliya (4 nəfər), İngiltərə (1 nəfər) və Rusiyada (13 nəfər) oxuyacaq 100 tələbənin (mənbələrdə bu rəqəm 102 də göstərilir) təhsil haqqına sərf olunmalı idi.

1920-ci ilin 14 yanvarında Bakıdan xüsusi vəqonda təntənəli şəkildə xaricə yola salınan gənclər artıq fevralın 11-də Parisdə idilər. Gənclərin burada olan və Paris Sülh Konfransında işti-

rak edən Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə görüşündən sonra onlar seçdikləri ixtisasa yiyələnmək arzusu ilə Avropanın müxtəlif şəhərlərinə yola düşdülər. Cəmiyi iki ay yarımından sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin XI Ordu tərəfindən işğalı şirin arzularla yaşayan gənclərin gələcək taleyini cavabı bilinməyən suallara bələdi. Yeni hökumətdə yer alan və xalqın gələcəyini düşünən N.Nərimanovun davamlı söylərindən sonra sovet hökuməti həmin gənclərin təhsil haqqını öz üzərinə götürməyə qərar versə də, 1922-ci ildə onun Moskvaya yeni işə keçirilməsindən sonra Avropada təhsil alan tələbələrə münasibət yenidən dəyişdi. O vaxt sonralar bütün SSRİ-ni bürüyəcək dəhşətli repressiya dalğası mövcud olmasa da, artıq iyirminci illərdə ilk işartıları görünməkdə idi. Elə xaricdə oxuyan gənclərin kommunist rejiminə nə qədər sədaqətli olub-olmaması məsələsinin gündəliyə gətirilməsi də dolayısı ilə təzyiq sayıla bilərdi. Qərrib ölkələrdə maddi sıxıntılarla baş-başa qalan bu tələbələrin əksəriyyətinin təhsildən uzaqlaşmış bir qarın çörəyə möhtac qalmaları, bunun üçün ən ağır işləri görməyə məcbur olmaları, həbsxanaya düşmələri, ən nəhayət, çətinliklərə dözməyərək intihar etmələri də baş verənlərin acı nəticələri idi.

“ Bu qədər məhrumiyyətlərə sinə gərrib təhsillərini başa vuranların vətənə qayıtdığı halda repressiya qurbanına çevrilmələri isə kommunist-bolşevik rejiminin xalqına xeyir vermək arzusu ilə yaşayanlara verdiyi “dəyər”in göstəricisi sayılmalıdır. Işıqlı arzuları doğma vətən torpağından çox-çox uzaqlarda ağılasıqmaz çətinliklərə tuş gələn həmin gənclərdən biri də İtaliyaya heykəltəraşlıq peşəsinə yiyələnməyə yollanan Zeynalabdin Əliyev olmuşdur...

Öncədən deyək ki, Zeynalabdin Hacıağa bəy oğlu (1894-1950-ci illər) Əliyev Avropaya göndərilən gənclərin sırasında olmasaydı belə, onun adı Azərbaycan tarixində yaşayacaqdı. Bunu şərtləndirən səbəb onun hələ Bakıda ikən Cümhuriyyətin ilk

dövlət atributlarının yaradılması üçün elan olunmuş müsabiqədə iştirakı, müstəqillik dövrünün ilk medallarının və poçt markalarının müəllifi olması idi...

Əgər onun üzərindən sirr qatı hələ də götürülməyən bioqrafiasına nəzər salsaq, onda gələcək heykəltəraşın 1894-cü ilin 24 aprelində Bakıda tacir Kərbəlayı Hacıağa bəy Əliyevin ailəsində anadan olduğunu öyrənərik. Uşaqlıqdan incəsənətə olan marağını rəsm çəkməklə yanaşı, həm də ağacoyma və heykəltəraşlıq sahəsində göstərən Zeynalabdin 1915-ci ildə realni məktəbi bitirəndən sonra atasının təkidi ilə elə həmin ildə Moskva Kom-

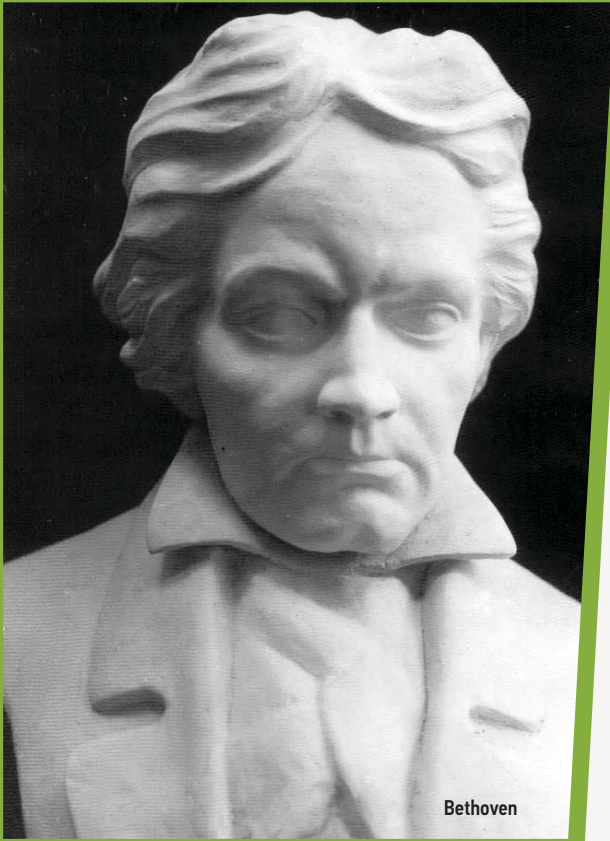
vəzifəsində fəaliyyətə başlaması ona həm də rəssamlıq və heykəltəraşlıqla məşğul olmağa imkan verir. Elə nazirlikdəki fəaliyyətinin ilk dövrlərində Zeynalabdin Əliyev müstəqillik qazanmış dövlətin milli atributların hazırlanması ilə əlaqədar elan etdiyi müsabiqələrin iştirakçısı olur. Bu mənada, onun müxtəlif dövlət atributlarının yaradılmasına xüsusi önəm verən AXC-nin Dövlət gerbinin və gerbli möhürün yaradılması üçün 23 mart 1919-cu ildə elan etdiyi müsabiqədə və medalların, eləcə də poçt markalarının yaradılmasında iştirakını qeyd etmək lazımdır. Dövlət bayrağının eskizi o vaxtlar 9 noyabr 1918-ci ildə AXC-nin

Emalatxanada

mersiya İnstitutuna qəbul olunur. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması xəbərini sevinclə qarşılayan Zeynalabdin Bakıya qayıtmağa qərar verir. Kiçik yaşlarından incəsənət sahəsində fəaliyyətə meyilli olan gənc atasının etirazına baxmayaraq, geriye dönür. Doğma şəhərə qayıdışından sonra Poçt və Teleqraf Nazirliyində xüsusi tapşırıqlar üzrə baş mütəxəssis

Nazirlər Şurası tərəfindən təsdiq olunsada, gerbin qəbulunun 28 may 1920-ci ildə elan olunacağı qərara alınmışdı. Amma cəmi 23 ay yaşayan yeni hökumət kommunist-bolşevik ordusu tərəfindən devrildikdən sonra gerb məsələsi də gündəlikdən çıxdı. Odur ki, həmin vaxtdan bu günə kimi yekunlaşmayan müsabiqənin "nəticələri" ictimaiyyət arasında müxtəlif cür yo-

zulmaqdadır. Bəzi tədqiqatçılar Zeynalabdin Əliyevin milli gerbin müəllifi olduğunu bildirsələr də, “Odlu yurd” jurnalında (1930-cu il, aprel) ilk dəfə M.Ə.Rəsulzadə tərəfindən ictimailəşdirilən gerbin eskizinin müəllifi kimi abxaz əsilli knyaz A.Şervəşidze göstərilmişdi. Bu məqalədə o da bildirilirdi ki, həmin gerb müsabiqənin yekunu elan olunmamışdan bir ay əvvəl – aprel ayında artıq parlament binasında asılmışdı...

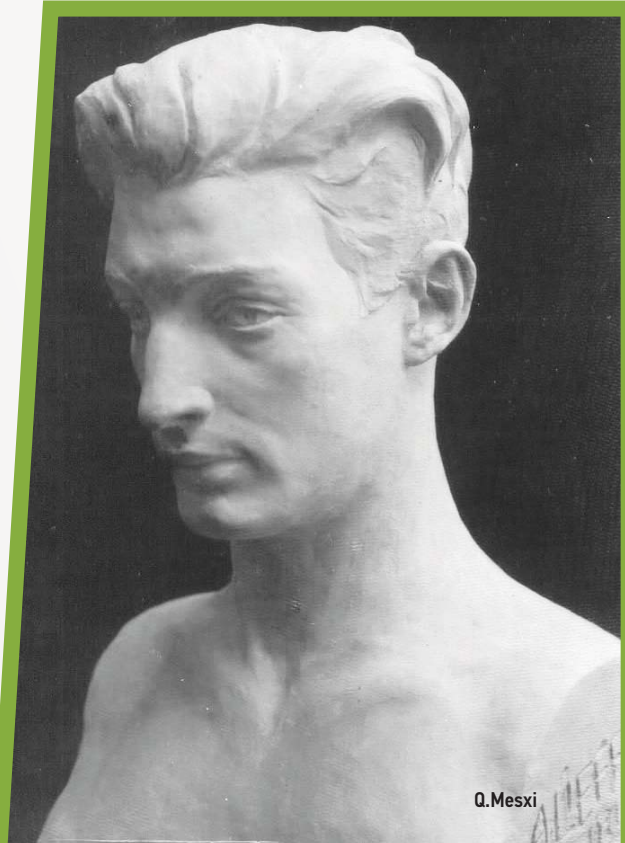
Gerb məsələsi bir qədər müəmmalı olsa da, Zeynalabdinin Azərbaycan Parlamentinin açılışına həsr olunmuş medalın və AXC dövrünün ilk markalarının müəllifi olması birmənalıdır. Bürüncdən hazırlanmış döş və xatirə medalının əsas üzündə parlament binasının bir qədər qabarıq təqdim olunmuş görünüşü, kənarlarında parlayan günəşin fonunda müstəqil Azərbaycan parlamentinin yaranmasını rəmzi tutumda ifadə edən, pərvaz çıxıntısından asılmış bayraq təsvir olunmuşdur. Medalın əks tərəfində baş verən hadisənin vaxtı – 7 dekabr 1918-ci il yazılmış, səkkizguşəli ulduzun və ayparanın təsviri dairəvi formada lalələrlə əhatələnmişdir. Diametri 3 sm olan döş medalının çəkisi 8,1, xatirə medalının çəkisi isə 12,3 qram idi.

Tədqiqatçılar 1919-cu ilin 20 oktyabrında buraxılmış ilk poçt markalarının eskizlərinin Zeynalabdin Əliyev tərəfindən hazırlandığı qənaətinə gəlirlər. Dəyəri 10, 20, 40 və 60 qəpik, 1, 2, 5, 10, 25 və 50 manat olan markaların üzərində müxtəlif təsvirlər vardır. Əlində üçrəngli bayraq tutmuş əsgər, Şirvanşahlar sarayı, Atəşgah və əli oraqlı biçincinin rəngli qrafik təsvirləri həmin markaların bədii tərtibatını təşkil edir. Bütün markaların üzərində Azərbaycan və fransız dillərində “Azərbaycan

Cümhuriyyəti” sözləri yazılmışdır...

1919-cu ildə AXC parlamenti 100 gənci Avropaya təhsil almağa göndərməyə qərar verəndə həmin siyahıda yer almaq istəyənlərin sırasında Zeynalabdin Əliyevin adını görməyi, yəqin ki, təbii saymaq olar. Onun Təhsil nazirinin adına yazdığı ərizəsində Avropanın iki təhsil ocağından birində oxumaq arzusu bildirilir. Bunlar Frankfurt-Mayn şəhərindəki Siyasi-İqtisadi Akademiya və heykəltəraşlıq-memarlıq üzrə təhsil ala biləcəyi İtaliyanın Roma və yaxud Toskano şəhərlərinin ali məktəbləri idi. Seçim məsələsinə çox ciddi yanaşan münisflər heyəti onun İtaliyanın Peruca şəhərinə göndərilməsinə qərar verir. Həm Zeynalabdinin, həm də Avropanın digər ölkələrində milli hökumət hesabına təhsil almağa göndərilmiş azərbaycanlı tələbələrin AXC-nin süqutundan sonra hansı vəziyyətə düşdükleri izahatsız da məlumdur.

“Zeynalabdinin Parisdə yaşayan Ceyhun bəy Hacıbəyliyə yazdığı üç məktubundan onun maddi sıxıntılar içində ömür sürdüyünü duymaq o qədər də çətin deyildir. Bununla belə, o, heç nədən “xalq düşməni” elan olunmamaq üçün geri qayıtmamağa qərar verir, təhsilini başa vurmaq arzusu ilə çalışır və 1923-cü ildə Perucada yerləşən “Accademia di Belle Arti”ni “heykəltəraşlıq professoru” diplomu ilə bitirir.

Təhsildən sonra o, çox qısa bir müddətdə tanınmış heykəltəraşlardan birinə çevrilir və məşhurlaşır. Onun sifarişləri durmadan artır və İtaliyada öz fərdi sərgisini də təşkil edir. Azərbaycanlı heykəltəraşa öz portretinin hazırlanmasını sifariş verənlərin sırasında tanınmış opera müğənnisi və rejissoru Siqizmund Zalevski də var. Əvvəllər Sankt-Peterburq İmperator Teatrında, sonra isə məşhur “La Skala” Teatrında çalışan sənətkarın portretini Zeynalabdin Əliyev naturadan işləmişdir. C.Hacıbəylinin arxivində saxlanılan bir fotoda onun heykəltəraşın emalatxanasında baş tutan yaradıcılıq prosesində iştirak etdiyini görmək mümkündür. Bədii həllində realist-gerçəkçi yapma üsuluna üstünlük verilən bu portretdə opera müğənnisinin çox inandırıcı obrazı yaradılmışdır. Plastikanın axıcılığına üstünlük verən müəllif bununla da yaradıcı insanın zahiri statikliyinin daxili mənəvi zənginlik üzərində zəmin tapdığına tamaşaçısını inandırır...

Onun 1920-ci illərdə işlədiyi digər bir portret isə dünya şöhrətli alman bəstəkarı Lüdviq van Beethovenə həsr olunmuşdur. Dahi musiqini gənclik çağında – həyatının təzadlı hadisələrlə dolu dövründə təsvir edən heykəltəraş gənc bəstəkarın özünə qapılmış durumunda, naməlum istiqamətə zillənmiş baxışlarında yaradıcı qayğılarını mənəvi sarsıntılar burulğanında həll etməyə məhkum görkəmli şəxsiyyətin psixoloji yaşantılara bələnmiş durumunu yaddaqalan tutumda bədiiləşdirməyə nail olmuşdur. Burada da müəllifin realist-gerçəkçi sənət estetikasına tapınması dahi sənətkarın obrazını səciyyələndirə biləcək xüsusiyyətlərini təsirli formada göstərməyə imkan vermişdir...

Real bədii şərhin hakim olduğu “Tələbə Q.Mesxinin portreti” əsərində də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk professional heykəltəraşının zəngin bədii ənənələrə malik İtaliya plastika sənətinə bələdçiliyi duyulur. Yumşaq-incə yapma üslubu ilə, həm də geniş bədii ümumiləşdirmələrə nail olan tişə ustası obrazının duyğulandırıcı cəlbəciliyini əldə etmişdir...

Tədqiqatçılar Tükiyədə nəşr olunan “Azərbaycan Yurd

S.Zalevski

Bilgisi” toplusunda işıq üzü görən “Azərbaycanın gözəl abidələri haqqında” (1934, müəllifi heykəltəraş Zeynal A. Saray) və “Azərbaycanlı Zərdüştün məbədlərinin tarixi” (1954, müəllifi Zeynal Akkoç) məqalələrinin də Zeynalabdin Əliyev tərəfindən yazıldığı qənaətdədirlər. Onlar illüstrasiyalarla müşayiət olunan bu yazılarda müəllifin Azərbaycan memarlığının inciləri barəsində qənaətlərinin professionallığı ilə diqqət çəkdiyini bildirirlər.

Sovet dönməində (Mövsüm Əliyev) və müstəqillik illərində (Ədalət Tahirzadə, Mübariz Süleymanlı, Zaur Əlizadə, Nigar Abutalıbova) Zeynalabdin Əliyevin həyat və yaradıcılığı barəsində respublika mətbuatında yer almış yazılarda (bu yazının hazırlanmasında da həmin məlumatların bəziləndən istifadə olunub) məlumatların bir o qədər zəngin olmaması, ilk növbədə, onun Bakı ilə əlaqəsinin yoxluğu ilə izah oluna bilər. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, onun İtaliyadakı çətin vəziyyəti və gələcək planları barəsində əsasən C.Hacıbəyliyə yazdığı məktublardan məlumat almaq mümkündür. Bu məktublara istinad etsək, onda onun təhsildən sonra ABŞ, Braziliya, Türkiyə və s. ölkələrdə fəaliyyət göstərdiyini ehtimal etmək olar... ❖

Ziyadxan Əliyev
Əməkdar incəsənət xadimi,
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİNİN GƏNCLƏR SİYASƏTİ

Hər bir cəmiyyətin siyasi, mədəni, iqtisadi tərəqqisi ən dinamik təbəqə olan gəncliyin siyasi fəallığından, onun sosial-psixoloji vəziyyətindən bilavasitə asılıdır. Gənclər bütün dövrlərdə tarixi proseslərin gedişinə güclü təsir göstərən mühüm sosial qüvvə olmuşlar.

Sovet dövründə rəsmi təbliğat Azərbaycanda müstəqil milli gənclər hərəkatının mövcud olmadığını, gənclərin siyasi fəaliyyətə qatılmasını yalnız bolşevik partiyasının adı ilə bağlayaraq, əslində, Azərbaycan gəncliyinin müstəqil fəaliyyətə qadir olmadığını sübut etməyə cəhd göstərirdi. Lakin “Dövlət gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 iyul 1999-cu il tarixli fərmanında da qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan gənclərinin təşkilatlanaraq ümummilli problemlərin həlli uğrunda mübarizəyə başlaması XIX əsrin sonlarına təsadüf edir. Bu dövrdə bütün dünyada gedən ictimai-siyasi proseslər Azərbaycanda da gənclər hərəkatının ümumi strategiyası və ideologiyasının formalaşmasına təkan verərək gəncliyin həyatında dərin iz buraxmışdır. Azərbaycanda yaranmış yeni tipli məktəb, demokratik mətbuat və dünyəvi teatr gənclərin milli-siyasi şüurunun inkişafında müstəsna rol oynamışdır (12). Hələ 1902-ci ildə “Müsəlman gənclər hərəkatı” ətrafında birləşən Azərbaycan gəncliyi sonralar Rusiya imperiyasının və Sovet İttifaqının tərkibində olmaqla mövcud geosiyasi məkanın tələbləri çərçivəsində fəaliyyət göstərərək böyük inkişaf yolu keçmişdir.

1917-ci ilin mart-iyun ayları ərzində, yəni Rusiyadakı fevral burjuva-demokratik inqilabından sonra Bakıda, Tiflisdə, İrəvanda, Naxçıvanda, Cənubi Qafqazın və Azərbaycanın digər bölgələrində azərbaycanlı gənclərin və tələbələrin müxtəlif təşkilatları və dərnəkləri yaradılmışdı. Həmin gənclər təşkilatları arasında 1917-ci ilin aprelində Bakıda yaradılmış “İttifaqi mütəllibman” (tələbələr ittifaqi) öz nüfuzuna, əhatə dairəsinə və mütəşəkkilliyinə görə xüsusilə fərqlənirdi. Müsəlman Milli Komitəsinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən bu təşkilatda Azərbaycan gənclərinin, tələbələrinin ən qabaqcıl nümayəndələri toplanmışdılar. 1917-ci il mayın 5-7-si “İttifaqi mütəllibman”ın təşkilatçılığı ilə Qafqaz müsəlman tələbələrinin I qurultayı oldu. Qurultayda Azərbaycan gənclərinin əsas vəzifələrini özündə ehtiva edən proqram qəbul edildi, təşkilatın rəhbər orqanları formalaşdırıldı (23, 1917-ci il, 7, 11, 24 may). 4 bölmədən ibarət bu proqramda maarif, cari siyasi vəziyyət, müsəlman tələbə qızları arasında iş, gənclərin vəziyyəti ilə bağlı vəzifələr öz əksini tapmışdı. İlk dəfə olaraq məhz bu qurultayda azərbaycanlı qızlar öz

problemləri haqqında danışmaq üçün ictimai tribuna əldə etdilər. Təşkilatın rəhbərliyinə Hüseyn Mamayev, Piri Əfəndizadə, Həmid Məhəmmədov və Əbdül Vahab Məhəmmədov seçilmişdilər (23, 1917, 24 iyul; 1, 1917, 17 iyun).

Azərbaycan gənclər hərəkatı tarixində ilk nömrəsi 1917-ci il mayın 6-da çıxmış “İttifaq-i mütəllibmin” qəzeti də mühüm hadisə oldu. Qəzetin baş redaktoru V.Mahmudzadə, müdiri isə Ə.Əbdülzadə idi. Qəzetin yazarları arasında gənclər hərəkatının görkəmli liderləri Əbdül Vahab Məhəmmədov (Yurdsever), Mirzə Bala Məhəmmədov, Xəlil İbrahimov (İbrahim) və başqaları var idi. Sonralar, 1917-ci il oktyabrın 17-də nəşrə başlayan “Gənclər sədası” qəzeti “İttifaq-i mütəllibmin” qəzetinin gənclər arasında milli vətənpərvərlik ideyalarının yayılması istiqamətində məqsəd və məramlarını davam etdirən bir orqana çevrildi. Qəzetin əsas məqsədi gəncləri “türk və müsəlman ruhunda, türk xalqına və islama sədaqət ruhunda tərbiyə etmək”dən ibarət idi. Qəzetin fikrincə, “türk gəncliyi öz mədəni mis-siyasını yalnız öz xalqını hədsiz dərəcədə sevməklə, onun tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini öyrənməklə, elmə yiyələnməklə yerinə yetirə bilərdi” (22, 1917, 13 (26) oktyabr).

1917-ci il, 1918-ci ilin əvvəllərində azərbaycanlı gənclər mədəni-maarif sahəsində geniş təşkilatçılıq, təbliğatçılıq işi aparırdılar. Onlar müxtəlif bölgələrdə məktəblərin və kursların təşkilində, təhsilin milliləşdirilməsində, müxtəlif xeriyə tədbirlərinin keçirilməsində fəal iştirak edirdilər. Milli siyasi partiya və təşkilatların üzvlərinin, milli hərəkatın liderlərinin əksəriyyəti gənc nəsəyə mənsub idilər ki, onlar az müddət keçdikdən sonra müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradılması və inkişafı kimi şərəfli missiyanı öz üzərlərinə götürəcəkdilər.

Siyasi proseslərin sonrakı gedişi, azərbaycanlıların soyqırımı, bolşevik-daşnak Bakı Soveti, Sentrokaspi qaragüruhunun antiazərbaycan fəaliyyəti bütün milli siyasi təşkilatlar kimi, gənclər təşkilatlarının fəaliyyətinə də mənfi təsir göstərdi. Görkəmli ictimai xadim və jurnalist M.B.Məhəmmədov mart qırğınları ərəfəsində “Açıq söz” qəzetinin 15 mart 1918-ci il tarixli nömrəsində “Azərbaycan çağırıyor” adlı məqaləsində gənclərə müraciət edərək yazırdı: Ey gənc türklər! Bu gün Kəbəyi-müqəddəsiniz olan vətəninizi azad ediniz. Vətən yolunda can verməyən, milli muxtariyyəti yolunda varından keçməyən bir millət yaşamaq istəməmək deməkdir (1, 1918, 15 mart). Bu qırğınlar ərəfəsində qəzet səhifələrində dəfələrlə “Birlik”, “İttifaq”, “Həmrəylik” çağırışları edilsə də, müdhiş

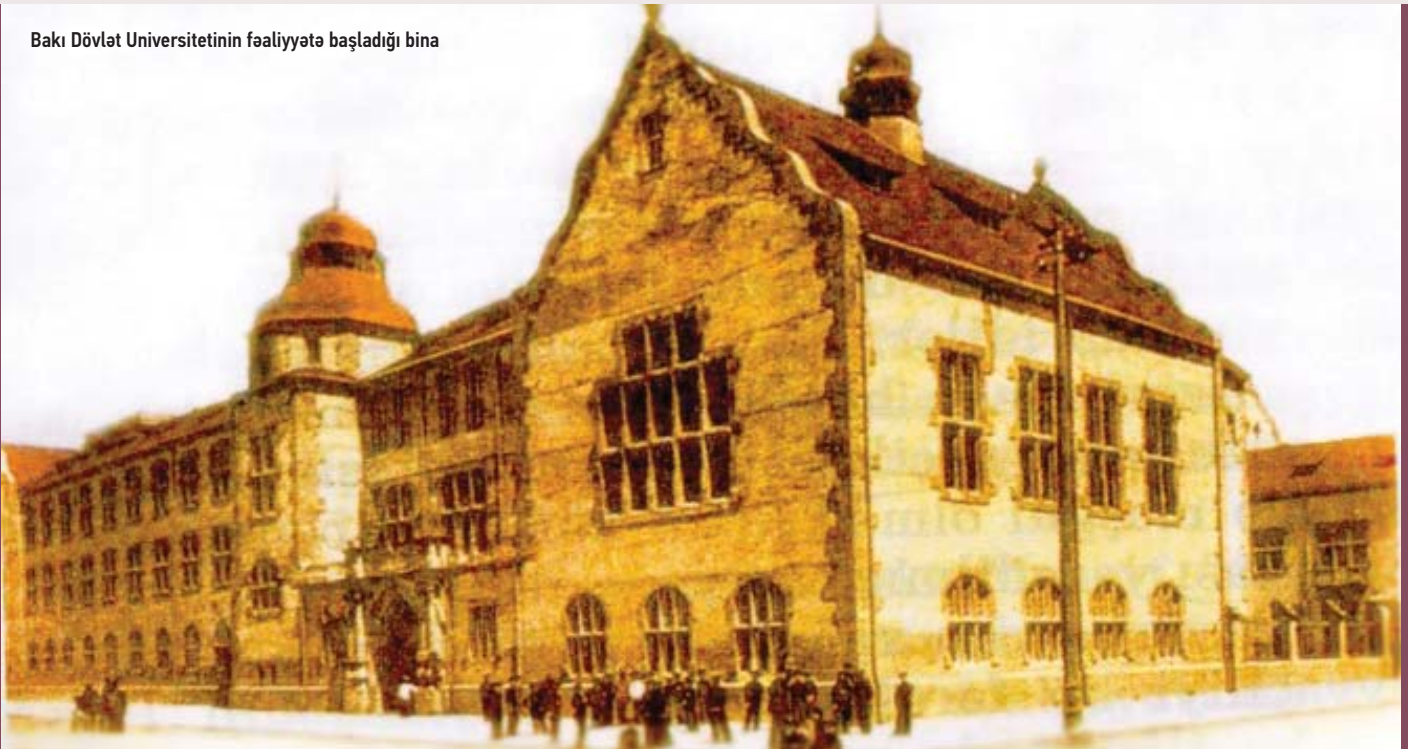
faciənin qarşısını almaqda, milləti səfərbər etməkdə onların heç bir faydası olmadı. Yalnız 1918-ci ilin payızında Azərbaycanın paytaxtı düşmənlərdən azad edildikdən sonra gənclər hərəkətində yeni dövr başlandı. Müsəlman Tələbələri İttifaqı da öz fəaliyyətini yenidən bərpa etdi. Təşkilat Azərbaycan gənclərinin mənafeyini ifadə edən bir mərkəzə çevrildi.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması müxtəlif sosial təbəqələrin sosial-siyasi coşğunluğuna, ictimai fəallığının artmasına gətirib çıxardı. Azərbaycan gəncliyi respublikada formalaşmaqda olan azad fəaliyyət mühitindən, demokratik şəraitdən bəhrələnməklə milli dövlət quruculuğu prosesində, ictimai-mədəni həyatda daha yaxından iştirak etmək imkanı qazandı.

1919-cu il yanvarın əvvəllərində Qafqaz Müsəlman Tələbələrinin (İttifaqının) Mərkəzi Komitəsi bütün müsəlman tələbələrə müraciət edərək onları təşkilatlanmağa, mədəni-maarif sahəsində

Ancaq qurultay müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranmasından sonra keçirildiyindən rəsmi sənədlərə əsasən, birinci sayılır. Qurultayda Azərbaycanın bütün regionlarının nümayəndələri iştirak edirdilər. Qurultayın ən mühüm məqamlarından biri Azərbaycan gənclərinin onları narahat edən ən mühüm ictimai-siyasi problemlərə öz münasibətlərini bildirmələri oldu. Azərbaycan tələbə-gəncləri qonşu Qafqaz respublikalarında müsəlman türklərin vəziyyəti, xüsusən Ermənistanda onlara qarşı yeridilən ayrı-seçkilik siyasəti ilə bağlı məsələni müzakirə edərək Ermənistan hökumətinin Azərbaycan türklərinə qarşı soyqırımı siyasətinə və buna imkan yaradan Avropa dövlətlərinin ikiüzlü siyasətinə qarşı qəti etirazlarını bildirmiş, bütün dünya ictimaiyyətinə və mətbuat orqanlarına müraciətlə öz soydaşlarına qarşı yeridilən ədalətsizlik və vəhşiliklərə nifrətlərini bildirməyi tələb etmişdilər (18, 1919, 4, 8 iyul). Qurultayda Denikin təhlükəsinin Azərbaycanın müstəqilliyi üçün ciddi

Bakı Dövlət Universitetinin fəaliyyətə başladığı bina

fəaliyyətlərini genişləndirməyə, dövlət quruculuğunda daha yaxından iştirak etməyə çağırırdı (18, 1919, 12 yanvar). Həmin dövrdən etibarən Qafqaz Müsəlman Tələbələri İttifaqı Azərbaycan Tələbələri İttifaqı adı altında fəaliyyət göstərməyə başladı. İttifaqın Mərkəzi Komitəsi tələbə və şagirdlərin problemlərinin həlli ilə bağlı Azərbaycan hökuməti ilə sıx əlaqə saxlayırdı.

1919-cu ilin iyununda keçirilmiş Azərbaycan tələbə gənclərinin I qurultayı gənclərin milli dövlət quruculuğunda iştirakının genişlənməsində, onların fəallığının artırılmasında mühüm rol oynadı. (1917-ci ilin mayında keçirilmiş Qafqaz Müsəlman mütəəllimlərinin qurultayı sayca birinci olduğundan bu qurultay, əslində, Azərbaycan tələbə gənclərinin II qurultayı hesab edilməlidir.

di faktor olduğu nəzərə alınaraq etiraz bəyanatı da qəbul edilmişdi. Antanta qoşunları komandanlığının Denikini himayə edən siyasətini qəzəblə qarşılayan Azərbaycan gəncləri Cümhuriyyət hökumətindən və parlamentindən "istiqlaliyyətimizin müdafiə və mühafizə yoluna bütün təşəbbüsləri icra etməyi" tələb etmiş və bildirmişlər ki, "bu yolda Qafqaziya türk və islam mütəəllimləri bütün gənc qüvvələrini hökuməti cümhuriyyətimizə təqdim edirlər" (2, 1919, 3 iyun).

1919-cu ilin fevralında Azərbaycan tələbələrinin MK-sı Antanta qoşunlarının Bakıdakı baş komandanı general Tomsona müraciət edərək azərbaycanlı tələbələrin xaricdə təhsillərini başa çatdırmaları üçün kömək göstərməsini xahiş etmiş, İngiltərədə oxumaq istəyən tələbələrin oraya göndərilməsi imkanları ilə maraqlanmışdı

(18, 1919, 4 fevral).

Azərbaycan hökumətinin qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biri yüksək ixtisaslı milli AXCların hazırlanması idi. Bu məqsədlə qısa müddət ərzində ən zəruri addımlar atılmış, müxtəlif bölgələrdə pedaqoji kurslar təşkil edilmiş, Bakı Dövlət Universiteti fəaliyyətə başlamış, 100 nəfər azərbaycanlı tələbənin xarici ölkələrdə təhsil almaq üçün göndərilməsi barədə xüsusi qərar verilmişdi. Sonuncu məsələ hələ 1919-cu ilin yayında həm hökumət və parlament dairələrində, həm də geniş ictimaiyyət arasında müzakirə olunurdu. Bu məsələ həm də azərbaycanlı gəncləri çox düşündürürdü. 1919-cu il iyulun 4-də Azərbaycan Tələbələriniin Mərkəzi Komitəsi 102 nəfərin iştirakı ilə tələbələrin xaricə göndərilməsi ilə bağlı məsələni geniş müzakirə etdi. "Azərbaycanlı gənclərin yerli orta təhsil məktəblərində lazımi səviyyədə təhsil ala bilmədiklərini", "Azərbaycanda ziyalı qüvvələrin, xüsusən ali texniki təhsilli adamların az olduğunu, lakin böyük təbii sərvətləri olan ölkənin texniki təhsilli şəxslərə böyük ehtiyacını nəzərə alan", gənclərin xaricə texniki təhsil almaq üçün göndərilməsini ən zəruri məsələlərdən biri hesab edən MK Azərbaycan hökumətinə müraciət edərək ondan bu məsələnin təcili həlli üçün zəruri addımlar atmağı xahiş edirdi (18, 1919, 6 iyul). 1919-cu il iyulun 5-də parlamentdə əmək nazirinin iştirakı ilə həm tələbələrin öz təhsillərini davam etdirmək, həm də onların xaricdə təhsil almaq məsələsi geniş müzakirə olundu. Ümumiyyətlə, bu sahədə Azərbaycan Tələbələriniin Mərkəzi Komitəsi ilə hökumət arasında sıx əməkdaşlıq yaranmışdı. Xaricdə təhsil almaq üçün göndiriləcək tələbələrin seçilməsi üçün M.Ə.Rəsulzadənin sədrliyi ilə yaradılmış komissiyaya tələbə gənclərin nümayəndəsi də daxil edilmişdi.

MK-nın Azərbaycan hökumətinə tələbələrin təhsil müddətində hərbi xidmətdən azad edilməsi ilə bağlı müraciəti də olmuşdu. Hökumət 1919-cu il 23 iyun tarixli iclasında bu məsələni müzakirə edərək bütün təhsil alan tələbə və şagirdlərin çağırışdan azad edilmələri, hərbi xidmətdə olan tələbələrin geri çağırılmaları haqqında qərar qəbul etmişdi (18, 1919, 6 iyul).

Azərbaycan Cümhuriyyətində gənclərin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsi üçün mühüm işlər görülürdü. Bu istiqamətdə həm dövlət orqanları, həm də müxtəlif ictimai təşkilatlar birgə fəaliyyət göstərirdilər. Gənclərin milli şüurunun dirçəlməsində "Səda", "Nəşri-maarif", "Nicat", "Türk ocağı", "Ədəbi yurd", "Müsəlman ədibləri cəmiyyəti", "Yaşıl qələm" və s. cəmiyyət və dərnəklərin rolu böyük idi.

1918-1920-ci illərdə uşaq və gənclər üçün nəzərdə tutulan bir sıra nəşrlər, o cümlədən "Gənclər sədəsi", "Əfkari mütəəllim", "Mədəniyyət", "Övraqi-nəfisə", "Məktəb", "Gənclər yurdu" (Tiflis), "Cavanlar şurası" (İrəvan), "Gələcək", eləcə də rus dilində solyönlü "Молодой рабочий", "Рабочая молодежь" "Юный социалист", "Молодой пролетариат" kimi qəzetlər işıq üzü görmüşdü. "Azərbaycan", "Азербайджан", "İstiqlal", "Bəsirət", "Gənclər sədəsi", "Наш путь" qəzetlərində milli tərbiyə, hərbi vətənpərvərlik mövzusunda materiallar dərc edilirdi, gənclərin həyatı ilə bağlı xüsusi rubrikalar yaradılmışdı. Cümhuriyyətdə dövrü mətbuatın inkişafında da gənclərin xidmətləri böyük idi. Müxtəlif ideya istiqamətli qəzetlərdə

gənc jurnalist və ədiblər – Y.V.Çəmənəminli, S.Hüseyn, X.İbrahim, Ə.Buzovnalı, Ə.Cavad, Ə.Razi, M.B.Məhəmmədzadə, Ə.Həmid, R.Vəkilov və başqalarının publisist yazıları müntəzəm çap edilirdi. "Azərbaycan", "Азербайджан", "İstiqlal" qəzetlərinin redaktorları Ü.Hacıbəyli, C.Hacıbəyli, Ş.B.Rüstəmbəyli, X.İbrahim də gənc nəslin nümayəndələri idilər.

Gənclər Cümhuriyyətin mədəni həyatında yaxından iştirak edirdilər. Azərbaycanın müxtəlif qəzalarında gənclərin iştirakı ilə maarif cəmiyyətləri yaradılmış, milli tarixin, ədəbiyyatın, mədəniyyətin təbliği məqsədilə müxtəlif gecələr, müsəmirələr təşkil edilmişdi. Azərbaycanda ədəbiyyatın, incəsənətin inkişafında gənc qüvvələrin əməyi böyük idi. Ə.Cavad, C.Cabbarlı, Əli Yusif Rain, Əmin Abid, M.B.Məhəmmədzadə, Əli Şövqi, X.İbrahim və başqaları milli dövlətçiliyin möhkəmlənməsində öz qələmlərinin gücündən məharətlə istifadə edirdilər.

Hacıbəyli qardaşlarının teatr truppası əsasən gənc aktyorlardan ibarət idi. Gəncədə, Naxçıvanda, Şuşada, Şamaxıda gənclərin iştirakı ilə həvəskar dram dərnəkləri təşkil edilmişdi. Teatrların repertuarında klassik əsərlərlə yanaşı, gənc C.Cabbarlının, M.B.Məhəmmədzadənin, X.İbrahimin əsərləri də xüsusi yer tuturdu.

Cümhuriyyət dövründə Bakıda Gənclər evi, Xalq Universiteti fəaliyyət göstərirdi, yoxsul tələbə və şagirdlərə kömək məqsədilə müxtəlif xeyriyyə tədbirləri təşkil edilirdi.

Gənclər hərəkatının inkişafında "Azərbaycan Tələbələri İttifaqı", "Şagird Tələbələri Şurası", "Qurtuluş" təşkilatlarının fəaliyyəti böyük idi. Onların iclasları müntəzəm olaraq keçirilirdi, fəaliyyəti barədə qəzetlərdə məlumatlar verildirdi.

Azərbaycanda hətta müstəqilliyimiz əleyhinə mübarizə aparan siyasi təşkilatların təsiri altında olan gənclər təşkilatlarının (Beynəlmiləlçi fəhlə gənclər ittifaqı, eser gənclər təşkilatı, erməni şagird klubu, erməni "Miatsum" tələbə ittifaqı və s.) fəaliyyəti üçün bütün demokratik şərait mövcud idi.

Gənclər hərəkatının mühüm əlamətlərindən biri təkcə Bakıda deyil, Cümhuriyyətin digər bölgələrində də gənclər təşkilatlarının yaradılması idi. Bu baxımdan Gəncədə Mütəəllimlər İttifaqının, İrəvanda Cavanlar Şurasının, Lənkəran Mütəəllimlər Şurasının fəaliyyəti səciyyəvidir. Gəncədə yaradılmış təşkilatın əsas məqsədi gənclər arasında Azərbaycan tarixini, mədəniyyətini təbliğ etmək, yoxsul tələbələrə yardım göstərmək idi.

Bakı Dövlət Universitetinin tələbələri ölkənin mədəni və ictimai həyatında fəal iştirak edirdilər. Universitet tələbə və müəllimlərinin iştirakı ilə müxtəlif dərnəklər və cəmiyyətlər fəaliyyət göstərirdi. Tarix-filologiya fakültəsində İslam Şərqini, türk xalqlarının tarixini öyrənən cəmiyyət təşkil edilmişdi. 1919-cu ilin sonunda universitet tələbələriniin qarşılıqlı yardım cəmiyyəti yaradılmışdı. Tələbələr əhali arasında mədəni-kültəvi iş aparır, xeyriyyə gecələri təşkil edirdilər (18, 1919, 15 noyabr, 1920, 7 fevral, 1 mart, 22, 1920, 5 mart).

Universitetdə azərbaycanlı tələbələrin xüsusi təşkilatı da yaranmışdı. 1919-cu il dekabrın 5-də yaradılmış bu təşkilata Əli Rza Atayev, M.Haşimov, Z.Pepinov, Ə.Ağayev, Z.Hacıhəsənskaya və b. daxil idilər (18, 1919, 11 dekabr). Ermənilərin Dağlıq Qarabağa hücumu zamanı təbib tələbələrdən ibarət xüsusi qrup təşkil edilərək Qaraba-

ğa göndərilmiş və yaralı əsgərlərə tibbi yardım göstərməyə başlamışdı (18, 1919, 11 dekabr). Universitetdə siyasi partiyaların özəkləri də fəaliyyət göstərirdi. Müsavat Partiyasının özəyinə Əli Səbri Qasımov, Əli Rza Ağayev, Ə.V.Məmmədov, Sosial Demokrat Partiyası tələbə fraksiyasına Z.Repinov, M.Haşimov, Ə.Sultanov, Bolşeviklər partiyasının tələbə özəyinə Müzəffər Nağıyev rəhbərlik edirdilər (18, 1919, 11, 26, 31 dekabr; 21, s.56).

Ş.B.Rüstəmbəyovun, M.Vəkilovun, N.Nərimanbəyovun, Ə.A.Şeyxülislamovun, R.Vəkilovun, Ə.Pepinovun, Ə.Əminovun, F.Xoyskinin nazir və deputat kimi fəaliyyət göstərdikləri zaman heç 30

yaşları tamam olmamışdı. Cümhuriyyət liderləri M.Ə.Rəsulzadənin, M.Y.Cəfərovun, B.X.Cavanşirin yaşları 30-35 civarında idi.

Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə tələbə-gənclər hərəkatı özünün yeni yüksəliş dövrünə qədəm qoydu. Gənclər təşkilatlarının yaranması prosesi güclənmiş, fəaliyyət üçün demokratik şərait formalaşmışdı. Gənclər Cümhuriyyətin ictimai-siyasi, mədəni həyatında yaxından iştirak etməklə, milli dövlətçiliyin, maarif və mədəniyyətin inkişafına öz töhfələrin verdilər. Azərbaycan gəncliyinin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsi istiqamətində mühüm addımlar atıldı. ♦

Kamran İsmayılov

AMEA Tarix İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Ədəbiyyat:

1. "Açıq söz" qəzeti, 1917-1918-ci illər.
2. "Azərbaycan" qəzeti, 1918-1920-ci illər.
3. Azərbaycan Cümhuriyyəti. 1918-1920. Bakı, Elm, 1998.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. 2 cildə. Bakı, Elm, 2004.
5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (Ədəbiyyat, dil, mədəniyyət qurucu-luğu). Bakı, Elm, 1998.
6. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. Parlament. 2 cildə. Bakı, Elm, 1998.
7. ARDA, f. 15.
8. ARDA, f.51.
9. ARDA, f.894.
10. ARDA, f.895.
11. Azərbaycan tarixi. 7 cildə. VII cild. Bakı, 2001.
12. Dövlət Gənclər Siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti-nin 29 iyul 1999-cu il tarixli fərmanı. "Azərbaycan" qəzeti,

1999, 30 iyul.

13. "İttifaq-i-mütəəllimin" qəzeti, 1917.

14. "Gənclər sədəsi" qəzeti.

15. Məmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı, Elm, 1992.

16. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, Elm, 1990.

17. Адрес календарь Азербайджанской Республики на 1920, Баку, 1919.

18. "Азербайджан" (газ.), 1918-1920.

19. Азербайджанская Демократическая Республика. Законодательные акты. Баку, 1998.

20. Азербайджанская Республика. 1918-1920. Документы и материалы. Баку, Элм, 1998.

21. Атакишиев А. История Азербайджанского Государственного Университета, Баку, 1989.

22. "Искра" (газ.), 1919-1920.

23. "Каспий" (газ.), 1917-1918.

24. "Наш путь" (газ.), 1919.

Резюме

В статье анализируется развитие молодежного движения в период первой Азербайджанской Республики, раскрываются формы участия молодежи в строительстве национальной государственности общественной, политической и культурной жизни республики, обобщаются опыт и политика правительства АР по работе с молодежью. С образованием Азербайджанской Республики молодежное движение Азербайджана вступило на новый этап своего развития. Возникло множество организаций и кружков молодежи, претендующих на роль выразителя ее интересов. В статье приводится множество фактов, подтверждающих многогранную деятельность азербайджанской молодежи в 1917-1920 гг., ее заслуги в укреплении государственной независимости, развитии культуры и просвещения.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, молодежное движение, молодежная политика

Summary

In the article analyzed youth movement in the period of Azerbaijan Democratic Republic. Explored forms of the youth participation in the national state building, social, political and cultural life of the Republic; summarized the experience and the ADR government policy concerning the youth issues. With the establishment of Republic the Azerbaijani youth movement started its new stage of development. Many facts in the article confirm many-sided activities of the Azerbaijani youth in the period of 1917-1920, its contribution to strengthening of the state independence, development of culture and education.

Key words: Azerbaijan Democratic Republic, youth movement, youth policy.

CÜMHURİYYƏTİMİZİN ƏKS-SƏDASI

Müsaibimiz Özbəkistandakı Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru Samir Abbasovdur.

- Samir müəllim, bildiyiniz kimi, Prezident İlham Əliyevin müvafiq sərəncamına əsasən 2018-ci ilin ölkəmizdə “Cümhuriyyət ili” elan edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycanla yanaşı, dünyanın bir sıra ölkələrində çoxsaylı tədbirlər keçirilir. Mədəniyyətimizi Orta Asiyada təbliğ edən Özbəkistandakı Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi bu istiqamətdə hansı işləri, tədbirləri həyata keçirir?

- Özbəkistandakı Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2010-cu il 27 sentyabr tarixində Özbəkistana səfəri zamanı açılib. Mədəniyyətimizin Özbəkistanda fəal təbliği və təşviqi ilə məşğuluq. Əlbəttə, sözügedən sərəncamın icrası məqsədilə Mədəniyyət Mərkəzimizin Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazir-

liyi tərəfindən 2018-ci il üzrə təsdiq olunmuş iş planının ilk bölməsi Xalq Cümhuriyyətinə həsr olunmuş tədbirlərdir.

İlk tədbir kimi, Özbəkistan Sənət və Mədəniyyət İnstitutunda “Azərbaycan Mədəniyyəti günü” keçirilib və bununla əlaqədar bütöv bir gün Azərbaycan mədəniyyətinə həsr edilib.

“Azərbaycan Mədəniyyəti günü” çərçivəsində institutda korifey bəstəkar Qara Qarayevin adını daşıyan Azərbaycan Mədəniyyəti və İncəsənəti Mərkəzinin açılışı olub. Mərkəz qardaş ölkədə Azərbaycan mədəniyyətini, musiqi sənətini geniş təbliğ edəcək və xalqlarımız arasında dostluq körpüsü rolunu oynayacaqdır. Qeyd edək ki, Mərkəzdə mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə dair açıq dərslər keçiriləcək, tələbələr üçün Azərbaycan bədii filmləri, milli mədəniyyətimiz, musiqimizə dair görüşlər və tədbirlər reallaşdırılacaqdır.

“Azərbaycan Mədəniyyəti günü” çərçivəsində Özbəkistan Sənət və Mədəniyyət İnstitutu ilə əməkdaşlığa dair Memorandum da imzaladıq. Memoranduma əsasən, tərəflər mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə dair əməkdaşlıq edəcək, ölkələr arasında təcrübə mübadiləsini həyata keçirəcəklər.

“Azərbaycan Mədəniyyəti günü”nin rəsmi açılış mərasimində çıxış edənlər zəngin dövlətçilik ənənələrimizdən, Azərbaycan

Cümhuriyyətinin xalqın istiqlal ideyalarının yaşadılmasında rolundan danışılar.

Tədbirlərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə dair sənədli ekran əsəri, milli mədəni irsimiz, habelə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində və digər işğal olunmuş torpaqlarında tarixi abidələrə dair sənədli film nümayiş etdirilib.

Bədii hissədə Özbəkistanın Mədəniyyət və Sənət İnstitutunun tələbələri Qarabağın milli geyimlərini nümayiş etdiriblər. Qeyd edək ki, Qarabağ şikəstəsinin sədaları altında nümayiş etdirilən geyimlər Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin kolleksiyasına aiddir.

- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təbliği, bu barədə özbək yeniyetmə və gənclərin məlumatlandırılması, habelə onların xalqımızın istiqlal ideyalarına, həyata keçirilən islahatlara münasibətləri hansı səviyyədədir?

- Əlbəttə, xalqımızın istiqlal ideyaları, dövlətçilik ənənələri sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərin dünyaya çatdırılması olduqca vacib məsələlərdəndir.

Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi bu il özbək yeniyetmələri və gəncləri arasında “Şərqi ilk parlayan ulduzu – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100” adlı esse yazı müsabiqəsi elan edib. Esse yazıda əsasən 23 ay mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əldə etdiyi uğurlar, Azərbaycanın dövlətçilik və müstəqillik tarixində

oynadığı müstəsna rol, həyata keçirilən böyük islahatlar və bu Cümhuriyyətin gələcəkdəki müasir Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun inkişafına təsiri və s. əsas mövzu olaraq müəyyənləşdirilib.

Esse yazıda xüsusilə 100 il əvvəl Cümhuriyyətin elan edilməsi, onun Azərbaycan xalqının milli azadlıq mübarizəsinin qanunauyğun nəticəsi kimi dərin tarixi köklərə malik milli dövlətçilik ənənələrinin davamı olaraq əks etdirilməsi, Cümhuriyyətin xalqımızın milli özünüdərk, öz müqəddəratını təyin etməyə qadirliyini əyani şəkildə bütün dünyaya nümayiş etdirdiyinin faktlarla göstərilməsi əsas şərt kimi qoyuldu. Müsabiqəyə cari ilin may ayının 20-də yekun vurulmuşdu, qaliblər Mədəniyyət Mərkəzinin xüsusi mükafatları və fəxri diplomları ilə təltif olundular. Ən yaxşı esse mükafatına layiq görülməyi yazı Mədəniyyət Mərkəzinin Azərbaycan tarixi muzeyindəki Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə aid guşəyə yerləşdirildi və daimi sərgilənəcəkdir.

Cari ilin iyun ayında Bakıda keçiriləcək Azərbaycan Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusunun 100 illiyinə həsr olunmuş elmi simpoziumda Özbəkistanın aparıcı universitetlərinin rəhbərlərinin iştirakı məsələlərini də müzakirə etmişik. Sözügedən tədbirdə Özbəkistanın nüfuzlu universitetlərinin rektorlarının iştirakının təşkili məsələsi Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən həyata keçiriləcəkdir.

Qeyd edim ki, mütəmadi olaraq il ərzində Mədəniyyət Mərkəzimiz tərəfindən paytaxt Daşkənddə, habelə regionlarda keçirilən bütün tədbirlərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, onun ideyaları, xalqımızın istiqlal yolunda əldə etdiyi nailiyyətlər geniş təbliğ olunur.

- Bu günə qədər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə bağlı ən yaddaqalan layihə sizcə hansıdır?

- Özbəkistanın Respublika Sarayı – Türküstanda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi münasibəti ilə möhtəşəm Dostluq konsertinin təşkilinə xüsusi hazırlaşmışdı. Hesab edirəm ki, bu, çox möhtəşəm və maraqlı bir bədii tədbir oldu.

Konsert proqramında Özbəkistanın dünya şöhrətli musiqi qrupu – gənclərdən ibarət Simfonik orkestri, dirijor – Özbəkistanın Əməkdar artisti Kamoləddin Urumbayev və Azərbaycanın Əməkdar artisti, 2017-ci il “Şərqi təranələri” Beynəlxalq Musiqi Festivalının qran-pri mükafatçısı, tanınmış tarzən Sahib Paşazadə çıxış ediblər.

Proqram bizim tərəfimizdən tərtib olunmuşdu və konsert proqramında Azərbaycanın və dünya musiqisinin inciləri sayılan Üzeyir Hacıbəylinin, Qara Qarayevin, Fikrət Əmirovun, Vəlif Adıgözəlovun, Fərhad Bədəlbəylinin əsərləri ifa olundu. “Koroğlu” uvertürası ilə başlanan konsertdə “Alban rapsodiyası”, “Min bir gecə”, “Sarı gəlin”, “Çahargah rapsodiyası”, “Qərənfil”, “Şuşa” və başqa əsərlər səsləndirildi. Mən buradan Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinə öz təşəkkürümü bildirirəm. Sözügedən əsərlərin not yazılarının əldə olunması və azərbaycanlı tanınmış tarzən Sahib Paşazadənin iştirakında bizə dəstək göstərildi.

Türküstan Sarayında keçirilən konsert proqramında Özbəkistan səhnəsinin tanınmış ulduzları – Nəsimə Abdullayeva, Masuma Bol-tabaeva, Erkin Ramazanov kimi sənətçilərin orkestr ilə ifaları zəngin təəssürat doğurdu.

Konsertə maraq çox böyük idi. Tədbirdə qardaş ölkənin dövlət və hökumət nümayəndələri, elm, mədəniyyət, xadimləri, ictimaiyyət nümayəndələri, səfirlər, diplomatlar, jurnalistlər, yerli azərbaycanlıların iştirakı ona əlavə dəyər qazandırmışdı.

Bundan başqa, Türküstan Sarayının geniş giriş foyesində “Şərqi ilk parlayan ulduzu – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100” adlı sərgi, habelə zəngin mədəniyyətimizə dair ekspozisiya da böyük maraqla qarşılandı. Sərgidə Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən ölkəmizin tarixini, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini, mədəniyyətimizi, adət-ənənələrimizi əks etdirən müxtəlif guşələr, kompozisiyalar qurulmuş, maraqlı suvenirlər nümayiş etdirilmiş, milli geyimlərimiz nümayiş etdirilmiş, habelə milli rəqs qruplarının rəqləri olmuşdur.

- Samir müəllim, bildiyiniz kimi, nəşr layihələri də təbliğat işində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Özbək dilində Azərbaycan Cümhuriyyəti haqqında hansı nəşr layihələrini planlaşdırırsınız?

– Təbii ki, qeyd olunan tədbirlərlə yanaşı, biz özbək dilində kitabların çapına xüsusi önəm veririk. Artıq Özbəkistanda hər iki dil üzrə xüsusi tərcüməçilər komandası formalaşıb və hər il Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin sifarişi ilə çoxsaylı nəşrlər özbək dilinə tərcümə olunaraq Daşkənddə çap olunur.

Biz bu il azərbaycanlı şair, yazıçı və dramaturq, ədəbiyyatımızda romantizm ədəbi cərəyanının əsas nümayəndəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün tanınmış mütəfəkkiri Hüseyn Cavidin əsərlərinin özbək dilinə tərcüməsini başa çatdırdıq və yaxın günlərdə layihəməzlə Daşkənddə Hüseyn Cavidin “Seçilmiş əsərləri” özbək dilində işıq üzü görəcəkdir.

Bu işdə, əlbəttə, AZƏRTAC da bizə təşkilati dəstək göstərib.

Bununla yanaşı, fevral ayında Özbəkistanda səfərdə olan Bakı Dövlət Universitetinin türkologiya kafedrasının müdiri, professor Ramiz Əskərlə görüşümüzdə razılaşdıq ki, bu ilin “Xalq Cümhuriyyəti ili” elan edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin növbəti layihəsi ilə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü və müstəqil Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı nəşrin özbək dilinə tərcüməsi və kitab şəklində Daşkənddə çapını həyata keçirək. Bildiyimiz

kimi, Ramiz Əskər “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü ədəbiyyatı” kitabının müəllifidir.

Mədəniyyət Mərkəzimizin növbəti layihəsi üzrə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 100 illiyi münasibətilə “Azərbaycan-Özbək, Özbək-Azərbaycan” lüğətinin hazırlanmasına start vermişik. Artıq bu istiqamətdə azərbaycanlı və özbək mütəxəssislərlə birgə iş aparılır. Ümid edirəm ki, ilin sonunda tarixdə ilk dəfə olaraq bu layihəni də dövlətimizin dəstəyi sayəsində həyata keçirəcəyik.

- Mətbuat cəmiyyətin güzgüsüdür. Müasir dövrdə ən böyük təbliğat vasitələrindən olan mətbuatda – Özbəkistan mətbuatında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təbliği istiqamətində hansı işlər gedir?

– 2013-cü ildən Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi ulu öndər Heydər Əliyevin 90 illik yubileyi ilə əlaqədar hər il Özbəkistan mətbuatı, jurnalistləri arasında Azərbaycan haqqında “İlin ən yaxşı məqaləsi” müsabiqəsini keçirir. Qeyd edim ki, məqalə müsabiqəsindən öncə özbək mətbuatında Azərbaycan haqqında çox az sayda yazı verildirdi.

Müsabiqə elan olunduqdan sonra hər il ölkəmiz haqqında 250-dən artıq məqalə işıq üzü gördü.

Bu il Mədəniyyət Mərkəzi olaraq elan etdiyimiz müsabiqənin 3 nominasiyasından biri “Первая Демократическая Республика в Мусульманском мире – Азербайджанская Демократическая Республика – 100” adlı nominasiyadır. Artıq bu mövzuda heyli məqalələr dərc olunur və işlər uğurla davam etdirilir.

Planlarımız çoxdur. İnanıram ki, dövlətlərimizin uğurlu siyasəti ilə qarşımıza qoyduğumuz məqsədlərə nail olacağıq, dostluğumuz və əməkdaşlığımız istiqamətində yeni-yeni nailiyyətlər əldə edəcəyik. ❖

Zöhrə Əliyeva

“АДР–ОДНА ИЗ ЯРКИХ СТРАНИЦ ЛЕТОПИСИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НАШЕГО НАРОДА”

Гейдар Алиев, из речи на торжественном заседании, посвященном 80-летию Азербайджанской Демократической Республики.

Президент Азербайджана господин Ильхам Алиев 16 мая 2017 года подписал Распоряжение “О 100-летнем юбилее Азербайджанской Демократической Республики”, где четко сказано о значении АДР в политической истории XX века. В республике широко отмечается эта знаменательная дата.

В истории каждого народа есть незабываемые и величественные страницы, события и даты огромной исторической важности. Для азербайджанского поколения новейшего времени историческими стали рубежи XIX–XX и XX–XXI веков. Именно в эти судьбоносные периоды Азербайджан, приобретя государственную независимость, сумел занять достойное место в мировом сообществе. Азербайджанская Демократическая

Республика, юбилей которой впервые за 70 с лишним лет (1998 г.) отмечался на государственном уровне, “стала в XX веке историческим этапом в жизни азербайджанского народа и заложила фундамент будущего, независимости, свободы, суверенитета нашего народа” (общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев). История Азербайджанской Демократической Республики, несмотря на узость ее хронологических рамок, таит в себе еще много неисследованных пластов. Она представляет собою уникальный исторический феномен, заключающийся в выборе на заре XX столетия на Востоке, с присущими ему деспотизмом и монархизмом демократической формы правления. Именно в этот период закладывались основы и развивались демократические традиции в Азербайджане.

Члены Азербайджанского Парламента (в середине) – Председатель Кабинета Министров Ф.Х.Хойский и заместитель председателя Парламента Гасан Бек Агаев

“Будущие поколения дадут высокую оценку деятельности Азербайджанской Демократической Республики”. За сравнительно короткий период существования АДР сумела достичь огромных результатов. Заново прочесть сегодня скрытые от народа страницы его исторического прошлого, довести до современников благороднейшие порывы, деяния его лучших сынов является кровным долгом каждого историка, политика, каждого гражданина. Историки, исследователи, политические обозреватели, деятели литературы, культурологи проводят большую исследовательскую работу для изучения вопросов, связанных с созданием и деятельностью Азербайджанской Демократической Республики.

Читателю будет небезынтересно знать, в каких политических условиях была провозглашена АДР, какие события предшествовали ее созданию.

...В феврале 1917 года Российская империя рухнула под ударами революционной бури. В обстановке разложения, хаоса и анархии началась активизация национально-демократических сил во всей бывшей царской России и ее национальных окраинах. События в Азербайджане развивались по нарастающей, время безотлагательно требовало решения неотложных задач, удовлетворения вековых чаяний народа о свободе и справедливости. Пробуждалась вся азербайджанская нация. “Безусловно, для этого созрели и необходимые условия”.

В эти дни представители азербайджанской общественности с большой ответственностью заявляли на митингах о том, что “первейшая задача наша — удержать эту долгожданную свободу... Нет теперь партий, нет теперь национальностей, нет теперь споров” (Каспий, 1917. 18 марта). Эти слова были истинным подтверждением планетарного мышления азербайджанских политических деятелей, интеллигенции, оказавшей большое влияние на пробуждение и развитие национального самосознания народа.

Идеалом азербайджанского национального движения была демократическая республика на территориально-федеративных началах. Для воплощения в жизнь традиций мировой демократии были созданы мусульманские национальные комитеты.

Выступая на первом съезде партии “Мусават”, состоявшемся 26-31 октября 1917 года в Баку, Фатали Хан Хойский сказал: “В силу различных причин я не вступил ни в какую партию, но работал со всеми ими. Это дает мне возможность беспристрастно анализировать деятельность каждой партии. Сегодня перед лицом съезда должен признать, что заслуги “Мусават”а перед Азербайджаном чрезвычайно велики”.

Приход к власти большевиков в России в октябре 1917 года и провозглашение Советской власти в Баку радикально изменили политическую ситуацию. Каждый час приближал азербайджанский народ к тому долгожданному дню—28 мая 1918 года. “Крах русского царизма, октябрьская революция в России и напряженная обстановка после нее..., напряженная деятельность политических сил на Южном Кавказе, в Закавказье – все

это вместе обеспечило благоприятные условия для образования Азербайджанской Демократической Республики”.

11 ноября 1917 года в Тифлисе был создан Закавказский комиссариат, власть которого распространялась на все Закавказье, кроме Баку. Здесь власть монополизировал Бакинский совет. В Закавказский комиссариат вошли Ф.Х.Хойский, М.Ю.Джафаров и Х.Хасмамедов.

Стремительно приблизилось создание АДР образование Закавказского сейма, куда вошли представители национально-демократических движений, пришедшие к политическому соглашению. (Закавказский сейм. Стенографический отчет. Тифлис, 1918). Азербайджанская фракция Заксейма состояла из 44 депутатов, лидером фракции был М.Э. Расулзаде. Попытки Закавказского сейма установить контроль над регионом вызывали растущее беспокойство Бакинского совета. В Баку складывалась весьма активная оппозиция диктаторским устремлениям Шаумяна (городская Дума, управа). Руководство Бакинского совета стало вынашивать планы установления полного господства сначала в Баку, а затем на всей территории Азербайджана. В городе складывалась политическая ситуация для установления большевистско-дашнакской диктатуры. К началу 1918 г. сложился симбиоз двух политических доктрин, главным препятствием для которых стали азербайджанские национальные организации. Армянские политические силы переходили к претворению в жизнь одного из самых человеконенавистнических актов – геноциду мирного мусульманского населения.

Баку и его окрестности оказались безоружными. Однако в такой обстановке не были разоружены многотысячные армянские части, находящиеся в городе.

29 марта 1918 года (по новому стилю) на пароходе “Эвелина” были обезоружены офицеры и солдаты Мусульманской дивизии, которые собирались отплыть в Ленкорань. Это вызвало справедливые протесты населения в городе Баку.

Провокационный обстрел конного отряда Красной армии на Николаевской улице (ныне улица Истиглалият) послужил поводом для начала крупномасштабной военной операции с целью истребления мирного населения города. “Мы шли сознательно на это”, – отмечал позже Шаумян.

“Военная попытка монополизации власти в Баку в марте 1918 года завершилась в силу явного превосходства армяно-большевистских сил, физическим истреблением мирного мусульманского населения под большевистским камуфляжем. Истреблялись “не мусаватисты, а мусульмане вообще...” (“Жизнь национальностей”. 1919. 16 июля).

Город, в котором вся власть оказалась в руках Шаумяна и его окружения был фактически беззащитным. В городе начался беспредел, творимый армянскими шовинистами. Армянские руководители цинично заявляли о том, что “народ армянский желает войны с мусульманами...” (АПДУДПАР, ф.277, оп.2, д.16, л. 11). Человеконенавистнические планы армян продолжались в

Шамахе, Губе, Гейчае, Сальянах, Лянкяране, Кюрдамире и других населенных пунктах Азербайджана (ГААР, ф. 1061, оп. 1, д. 96, л.32).

“Геноцид нашего народа, совершенный армянами в марте 1918 года, нанес нам большие удары”. Однако, победа, оказавшись “пирровой”, обернулась впоследствии поражением как для армян, так и для большевиков.

События в Тифлисе, где продолжал работу Заксейм, развивались так: 22 апреля 1918 года Закавказье было провозглашено независимой федеративной республикой. В составе Закавказского правительства было 5 министров-азербайджанцев.

26 мая 1918 года Закавказский сейм, просуществовав 3 месяца, собрался на свое последнее заседание и объявил о самороспуске (об истечении срока своих полномочий).

Для обсуждения политического положения 27 мая состоялось чрезвычайное заседание азербайджанских депутатов бывшего сейма. В этот же день был создан Временный Национальный Совет Азербайджана в составе 44 депутатов бывшего сейма. Председателем его стал М.Э.Расулзаде.

28 мая, собравшись в Тифлисе во дворце наместника на свое уже второе заседание Национальный Совет Азербайджана после длительных прений и обсуждений в 20.10 часов вечера в результате поименного голосования провозгласил “Акт о независимости Азербайджана”, состоящий из 6 пунктов.

Азербайджан был провозглашен независимым государством. На этом историческом заседании участвовал

Г.Б.Агаев, Ф.Х.Хойский, Х.Хасмамедов, Н.Усуббеков, М.Г.Сеидов, А.Шейхулысламов, С.М.Ганизаде, Дж.Ахундов и др. Председателем Национального Совета Азербайджана был избран М.Э.Расулзаде, находившийся тогда на Батумской конференции. Его заместителями стали Г.Б. Агаев и М.Г. Сеидов. Два человека (С.М. Ганиев и Дж.Ахундов) воздержались от голосования.

Молодое Азербайджанское государство столкнулось с неисчислимыми проблемами. Оно существовало в крайне сложной и весьма неблагоприятной международной обстановке: первая мировая война, гражданская война в России, военная интервенция. Все это, безусловно, создавало неблагоприятный фон дня укрепления и развития основ государственности и демократии.

Провозглашение АДР стало величайшим событием в жизни азербайджанского народа, апофеозом деятельности национальных политических сил. Национальный Совет избрал председателем Кабинета министров Ф.Хойского и поручил ему сформировать правительство Азербайджанской Демократической Республики.

Состав первого (28 мая – 17 июня 1918 г.) азербайджанского правительства, сформированного беспартийным Хойским (он в первом правительстве был также и министром внутренних дел) был коалиционным: 9 министров представляли 4 партии.

Через два дня, 30 мая 1918 года Ф.Х.Хойский разослал в 20 основных центров мира (Стамбул, Берлин, Вена, Париж, Лондон, Рим, Вашингтон и др.) радиogramму о создании Азербайджан-

Лидеры партии “Мусават”. Слева сидят А.Кязимзаде, М.Э.Расулзаде. Слева стоят М.Б. Мамедзаде, 3-ий Али Азер Текин, 4-ый Абиал Муниш

ской Демократической Республики.

В июне Временное правительство Азербайджана переехало из Тифлиса в Гянджу. Фатали Хан Хойский предоставил дом своего отца для его заседаний.

Под руководством Ф.Х.Хойского Временное правительство 4 июня 1918 года в Батуми заключило с Турцией договор о мире и дружбе, который подписали М.Э.Расулзаде и М.Г.Гаджинский.

События разворачивались сложно и противоречиво. 16 июня Национальный Совет и I правительство переехали в Гянджу – временную столицу Азербайджана. Здесь находилась турецкая военная миссия (генерал Нуру Паша, Энвер Паша), прибывшая в город, согласно договора о мире и дружбе, заключенного между Турцией и АДР 4 июня 1918 г. Учитывая предложение турков об изменении состава правительства (с целью уменьшения в нем представителей левых партий) 17 июня на заседании Национального Совета был распущен I и создан II Кабинет также под председательством Ф.Х.Хойского (он в этом кабинете был и министром юстиции) из 12 министров и 1 уполномоченного по военным делам (19 июня — 7 декабря 1918 г.). В составе этого кабинета в октябре 1918 г. произошли некоторые кадровые изменения.

Важным событием стало постановление правительства от 27 июня 1918 года “О государственном языке”. Постановлением Правительства от 24 июня 1918 г. был принят государственный флаг — красный с изображением белого полумесяца и белой звезды.

Гянджинский период деятельности АДР является одним из сложных этапов становления и развития нашей государственности. Необходимо было отразить поход вооруженных сил Бакинского совета на Гянджу.

В Баку шла ожесточенная борьба за власть. После падения Бакинской коммуны и ареста членов Баксовнаркома (комиссаров) к власти пришло марионеточное дашнако-правоэсеровское-меньшевистское правительство “Диктатуры Центрокаспия”. Это правительство было у власти всего 45 дней.

“ Главной задачей, стоявшей в это время перед правительством АДР, было освобождение Баку. Несмотря на упорное сопротивление дашнакских и большевистских формирований, 15 сентября 1918 года объединенными усилиями азербайджанской и турецкой армий Баку был освобожден.

23 сентября правительство переехало в Баку. На первых порах большинство министров и председатель правительства работали в комнатах отеля “Метрополь” (ныне Музей Азербайджанской литературы им. Низами). Каждый день с 12 до 14 часов в 31-й комнате отеля председатель правительства Фатали Хан Хойский принимал граждан.

Особую роль сыграл Ф.Х.Хойский и возглавляемый им кабинет в утверждении государственных атрибутов Азербайджанской Республики. После доклада Фатали Хана о национальном флаге, был утвержден трехцветный флаг с белой восьмиконеч-

Али Бек Гусейнзаде. Один из авторов проекта трехцветного флага АДР

ной звездой и белым полумесяцем, а также выпущена в обращение национальная валюта. Правительство также стало инициатором проведения аграрной реформы.

Патриархи АДР, представители национально-демократического движения “за короткий срок проделали в Гяндже большую работу и только 17 сентября 1918 года прибыли в столицу Азербайджана Баку”. Так, в сентябре 1918 г. окончательно потерпели крах попытки установления армянского политического господства в Баку и Бакинской губернии. Столица Азербайджана была освобождена от марионеточного правительства “Диктатуры Центрокаспия”. В Баку переехало, находящееся с июня по 16 сентября в г.Гяндже, правительство АДР и Национальный Совет. Согласно постановлению, прибыв в Баку, Азербайджанское правительство восстановило деятельность почти всех национальных, политических и общественных организаций, запрещенных Баксовнаркомом (Бакинской Коммуной) и Бакинским советом.

В своем заявлении от 2 декабря 1918 года военный представитель стран Антанты в Баку генерал Томсон подчеркнул, что коалиционное правительство, созданное под руководством Хана Хойского – единственная законная власть в Азербайджане. Он охарактеризовал Фатали Хана как “одного из самых способных людей в Баку” и выразил премьер-министру свое глубокое уважение. Действительно, Ф.Х.Хойский руководил правительством в самый сложный и трудный период его деятельности, сумел создать все министерства, исполнительный аппарат по существу на пустом месте, сумел добиться признания в мире Азербайджана в качестве независимого, самостоятельного демократического государства.

12 ноября 1918 года в правительственном органе – газете “Азербайджан” было опубликовано сообщение о решении правительства по созыву парламента, который состоял бы из представителей всех слоев населения и национальных меньшинств, “дабы он мог явиться выразителем воли всего народа”. Утверждение 19 ноября 1918 года Национальным Советом Азербайджана “Закона об образовании Азербайджанского парламента” явилось ярким подтверждением этого. В законе устанавливалось, что “парламент как законодательный орган должен представлять все население страны и выражать волю всего народа”. Азербайджанский Национальный Совет вел переговоры с Национальными Советами, политическими партиями, общественными организациями, проявляя исключительную терпимость, высокую политическую культуру, стремление к компромиссам. Все это свидетельствовало о подлинном демократизме и общечеловеческом мышлении лидеров азербайджанского национально-демократического движения, их истинной приверженности идеалам демократии и мировым ценностям.

Парламент АДР явился той трибуной, где воплощались принципы демократизма, народовластия, плюрализма. Первый в истории Азербайджана парламент открылся 7 декабря 1918 года в Баку в том самом здании, где сегодня находится Рукописный фонд НАНА (ул.Николаевская – ныне Истиглалят).

Председателем Парламента был единогласно избран Алимардан Бек Топчибашев, находившийся тогда в Стамбуле в качестве полномочного представителя республики. Товарищем (заместителем) председателя был избран Гасан Бек Агаев, который на длительное время и стал фактическим главой Азербайджанского парламента.

Первое заседание Азербайджанского парламента открыл председатель Национального Совета Азербайджана М.Э.Расулзаде.

Выступив на этом заседании парламента Ф.Х.Хойский с волнением обратился к депутатам с такими словами: “Уважаемые члены парламента Азербайджана! Сегодня такой великий, дорогой и торжественный день, о котором мы, азербайджанцы, и не могли мечтать. Сегодня день обретения нами национального суверенитета. Правительство уполномочило меня поздравить всех вас с этим праздником. Правительство, будучи вам подотчетно, обязано информировать вас о своей деятельности и условиях, в которых оно работает”.

Формирование нового Кабинета министров вновь было поручено Ф.Х.Хойскому. 26 декабря 1918 года Хойский как председатель правительства (он же министр иностранных дел) представил парламенту новое правительство АДР (22 декабря 1918 – 14 апреля 1919).

Парламент и Правительство уделяли пристальное внимание нуждам военного ведомства. За время деятельности парламента с 7 декабря 1918 г. по 27 апреля 1920 г. на его заседаниях было обсуждено 9 законопроектов, представленных Военным министерством, касающихся различных сторон военного строительства в республике.

По данным Адрес-календаря на 1920 год, Азербайджан-

ский парламент состоял из 96 членов, в нем было 11 фракций: фракция “Мусават” и беспартийных (38 чел.), фракция “Иттихад” (13 чел.), фракция “Эхрар” (5 чел.), фракция социалистов (13 чел.), беспартийные (3 чел.), внепартийные (4 чел.), левый беспартийный (1 чел.), фракция “Славяно-русского общества” (4 чел.), фракция “Национальных меньшинств” (4 чел.), армянская фракция (5 чел.), фракция “Дашнакцутюн” (6 чел.). В Парламенте были представлены все нации, проживающие в Азербайджане. Армянские политические организации, саботировавшие начало его работы, тем не менее весьма пристально следили за его деятельностью, при этом они заявляли, что “армяне никогда не станут членами парламента, полностью исполняющего желания и чаяния мусульманского населения”. Однако в конце января – феврале 1919 года армянские политические партии и общественные организации коренным образом меняют свою тактику, стремясь как можно полнее выразить интересы Иреванской ка-

Насиб Бек Усуббеков – один из создателей АДР, выдающийся политический и государственный деятель, Председатель IV и V Кабинета Министров

марилы внутри Азербайджана, они внедряются в государственнo-политические структуры АДР.

Впервые армянские депутаты появились в Азербайджанском парламенте 18 февраля 1919 года. Заместитель председателя Парламента Гасан Бек Агаев официально представил их Парламенту. Все армянские депутаты демонстративно заняли левые скамьи, что, очевидно, должно было означать их приверженность к ультранационалистическим идеям.

Парламент стал высшим законодательным органом республики, на его заседания выносились доклады главы правительства АДР о формировании кабинета и утверждались важнейшие

документы: законы, нормативные акты, обращения и составы правительства.

Правительство и Парламент АДР сумели добиться некоторых успехов и во внешней политике. Глубоко показательно чрезвычайное заседание Парламента от 27 июня 1919 года, на котором было ратифицировано военно-оборонительное соглашение между АДР и Республикой Грузия, заключенное 16 июня в Тифлисе. Члены Парламента восторженно заявляли, что этот день становится началом новой эры в жизни закавказских республик, они отмечали выдающееся значение объединения закавказской демократии в деле борьбы за свою независимость.

Несмотря на все эти трудные по исторической значимости свершения, Ф.Х.Хойский, руководивший тремя кабинетами, 14 марта 1919 года подал в отставку. Позже он был назначен на пост министра иностранных дел в составе правительственного кабинета, сформированного Н.Усуб Бековым (23 декабря 1920 года).

С приходом Ф.Х.Хойского Министерство иностранных дел АДР превратилось в бурлящий центр азербайджанской дипломатии.

“ 11 января 1920 года на Парижской мирной конференции странами Антанты была де-факто признана независимость Азербайджана. Председателем азербайджанской делегации на Парижской мирной конференции был А.М.Топчибашев. Правительство Азербайджана подготовило по этому поводу меморандум: “Правительство и народ Азербайджанской Республики с глубоким удовлетворением встретили факт признания де-факто европейскими державами независимости азербайджанского народа и принятия его тем самым в число членов международного сообщества” (ГААР, ф.970, оп.3, д.1, л. 1-2) Политические представительства республики действовали во Франции, Иране, Дагестане, Грузии и других странах. Были учреждены дипломатические миссии АДР в государствах Западной Европы и Америки.

В Баку находились следующие иностранные миссии: Англии (ул.Кладбищенская – Гасана Сеидбейли), Бельгии (ул.Горчаковская – Г.З.Тагиева), Греции (ул.Гоголевская – Гоголя), Грузии (ул.Полицейская – Ю.Мамедалиева), Дании (ул.Биржевая – Уз.Гаджибекова), Италии (ул.Красноводская – Самеда Вургун), Литвы (ул.Позеновская – Бр.Джафаровых), Персии (ул.Губернская – Низами), Польши (ул.Полицейская – Ю.Мамедалиева), США (ул.Красноводская – Самеда Вургун), Украины (ул.Николаевская – Истиглалият), Финляндии (ул.Балаханская – Физули), Франции (ул.Водовозная – ак.Г. Абдуллаева), Швейцарии (ул. Биржевая – Уз.Гаджибекова), Швеции (ул.Персидской и Губернской – М.Мухтарова-Низами).

Сведения о нашей стране, будучи переведены на английский, французский, русский, немецкий и другие языки, распространялись по дипломатическим каналам по всему миру.

Через 23 месяца после обнародования Декларации неза-

висимости и через три месяца после признания де-факто на международной арене Азербайджанская Республика была оккупирована войсками большевистской России.

АДР жила и действовала в сложной исторической и геополитической обстановке. “Азербайджан благодаря своему геостратегическому значению, природным богатствам, особенно нефтяным месторождениям, привлекал интересы многих государств мира. Силы, окружающие Азербайджан, находящиеся внутри Азербайджана, принадлежащие к разным национальностям, совсем не желали независимости нашей страны”.

Реальная угроза суверенитета и территориальной целостности молодой республики с севера (генерал Деникин) и с юго-запада (дашнакская Армения) требовали принятия действенных мер по защите национальных интересов азербайджанского народа. Вместе с тем, военная доктрина Азербайджанской Республики носила оборонительный характер.

Одним из серьезных препятствий на пути укрепления Азербайджанской государственности на самом ответственном, историческом рубиконе — в 1918 - 1920 гг., стала неприкрытая ничем, циничная и бесчеловечная экспансионистская политика захвата и аннексии исконно азербайджанских территорий со стороны дашнакской Армении. На протяжении всего XX столетия различные по масштабу и характеру проявления дашнакской территориальной экспансии в Азербайджане имели свою закономерную перманентность “... в 1918, 1919, 1920 годах Азербайджанская Демократическая Республика столкнулась с Карабахской проблемой”. Агрессия дашнакской Армении началась сразу же после ее провозглашения — летом 1918 года. Правящие круги Армянской Республики в перечень территориальных претензий к Азербайджану включили южную часть Гянджинской губернии, Карабах, Зангезур, Нахчыван. Началась “агрессия Армения против нашей республики с целью захвата части территории Азербайджана”. Воплощать эту бредовую боевую программу в жизнь должны были “...дашнакские эмиссары, прибывающие извне”, заявлял А.Микоян в ноябре 1918 года, а также армяне призывного возраста, способные носить оружие. Армяне настоятельно требовали введения армянского управления в населенных армянами частях Карабаха, однако на деле все было иначе, экспансионистские устремления армян были распространены на гораздо большую территорию, иллюзорно именуемую ими “Великая Армения”. Ценою больших усилий удавалось тогда сохранить нашу территориальную целостность.

На рубеже 1919-1920 гг. положение АДР серьезно ухудшилось. Это, с одной стороны, обуславливалось политикой Советской России к данному региону, геополитическим соперничеством за регион великих держав, с другой же, тем, что “внутри Азербайджана шли очень противоречивые процессы. Отдельные партии в парламенте конкурировали между собой, вели борьбу за власть. Безусловно, это ослабляло деятельность демократической республики”.

В результате межпартийных разногласий V кабинет подал в отставку, 1 апреля 1920 года Парламент поручил М.Г.Гаджинскому сформировать новый кабинет АДР, чего сде-

вать ему не удалось.

В этих условиях активизировались коммунисты Азербайджана. Подготовка к перевороту шла активно. А.Микоян о положении в Азербайджане информировал так: "... у нас уже имеются военные опорные базы в разных уголках Азербайджана... Мы усиливаем работу в Карабахе..."

"Азербайджанская Демократическая Республика действовала в тяжелых условиях, под давлением мощных внешних сил и сил, выступивших против независимости Азербайджана внутри страны..."

27 апреля 1920 года днем части XI Красной армии перешли азербайджанскую границу. В тот же день в 12 часов дня Азербайджанскому парламенту был предъявлен ультиматум о сдаче власти большевикам.

В 20.45 минут вечера Азербайджанский парламент под председательством М.Ю.Джафарова при секретаре Рза Беке Карашарлы собрался на чрезвычайное экстренное вечернее заседание. М.Э. Расулзаде выступил с предложением о проведении открытого заседания парламента: "...предлагаю двери парламента не закрывать для нации и без ее ведома не при-

нимать постановление", - заявил он. С докладами выступили М.Г.Гаджинский, Самед Ага Агамалыоглы, А.Сафикюрдский, К.Карабеков, М.Э.Расулзаде, Ганиев, Кардашев, А.Ашуров, М.Махмудов.

С целью недопущения кровопролития и жертв среди мирного населения Азербайджанский парламент в 23.00 вечера принял постановление о сдаче власти азербайджанским коммунистам при 7 условиях. Главным условием было сохранение независимости Азербайджана. Постановление подписали Председатель Парламента М.Ю.Джафаров и директор канцелярии Векилов. В 23.20 ночи Ганизаде заседание Парламента объявил закрытым.

“ В чрезвычайно сложной и противоречивой обстановке Парламент АДР на своем последнем заседании, передав власть Азревкому, прекратил существование. Однако при этом “некоторые лидеры демократической республики считали, что взятый ими курс будет продолжен..., что новое правительство сохранит независимость Азербайджана”.

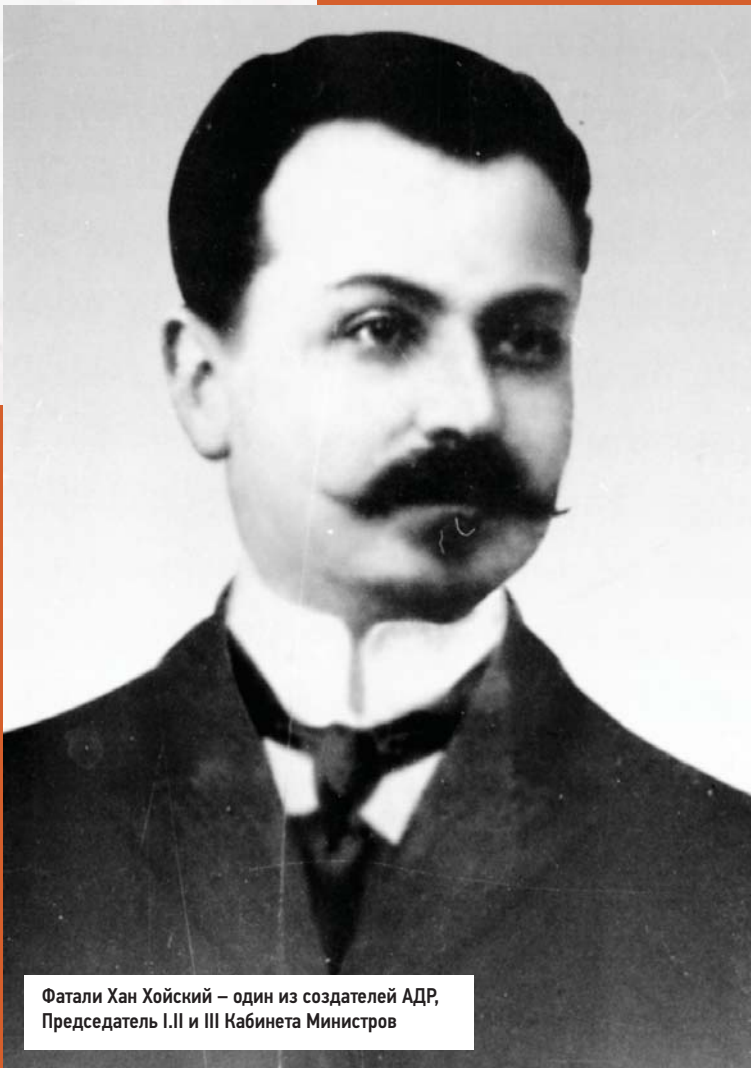
30 апреля 1920 года военный министр АДР, генерал артиллерии С. Мехмандаров своим приказом сдал свои полномочия, передав свою должность вновь назначенному Советской властью военному и морскому комиссару Чингизу Ильдриму.

История распорядилась так, что АДР просуществовала всего 23 месяца.

Основатели и выдающиеся деятели независимого государства были вынуждены покинуть Родину, многие из них были репрессированы или убиты. Насиб Бек Усуббеков был убит бандитами в Кюрдамирском уезде в мае 1920 года. Во время антисоветского восстания в Карабахе убили Фиридун Бека Кочарли. За участие в Гянджинском восстании в мае 1920 года был арестован и расстрелян Худадат Бек Рафибейли.

Вместе с несколькими сподвижниками Фатали Хан Хойский уехал в Тифлис. Наемные убийцы скрупулезно выслеживали их. 19 июня 1920 года выдающиеся сыны Азербайджана, видные общественные и политические деятели Фатали Хан Хойский и Халил Бек Хасмамедов на Иреванской Площади Тифлиса, проходя мимо нынешнего Театра оперы и балета им. Палиашвили были обстреляны армянскими террористами — эрзерумцами Арамом Эркаяном и Мисагом Григорьяном. В результате вооруженного нападения Х.Хасмамедов был ранен, а Фатали Хан Хойский убит. 19 июля 1920 года Гасан Бек Агаев также был убит наемным убийцей в Тифлисе.

В 30-х годах был репрессирован Худадат Бек Мелик-Асланов, который умер в заключении. По политическим мотивам был осужден и Джамо Бек Гаджинский, который погиб в заключении. Нариман Бек

Фатали Хан Хойский – один из создателей АДР, Председатель I,II и III Кабинета Министров

Нариманбеков был репрессирован в 1937 году. Неоднократно подвергался гонениям Рагим Бек Векилов, который покончил жизнь самоубийством. В 1941 году был репрессирован Гамид Бек Шахтахтинский, который умер в заключении.

Мамед Эмин Расулзаде, Мирза Бала Мамедзаде, Алимардан Бек Топчибашев, Халил Бек Хасмамедов, А.Шейхульисламов, Шафи Бек Рустамбеков, Хосров Бек Султанов, Г.Ахундзаде, Бехбут Хан Джаваншир, М.Векилов, А.Агаев, Адиль Хан Зиядханов, Джейхун Гаджибеков и многие другие были также вынуждены покинуть Азербайджан.

Анализ общественно-политических процессов периода 1918–1920 гг. закономерно наталкивает на проведение исторических аналогий с современностью. Как мудро отметил общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев, пережитый нами период с 1991 года “в определенном смысле похож на 1918–1920 гг.”, с другой стороны, необходимость проведения исторических аналогий связана и с тем, что “Азербайджанское государство, независимая Азербайджанская Республика, является преемницей демократической республики, созданной в 1918 году”.

Каковы же эти аналогии и параллели? Как в 1917 году развал Российской империи активизировал происки армянского экспансионизма и национализма, с одной стороны, и мощный подъем национально-демократического движения, с другой стороны, так и первые симптомы распада Советского Союза импульсировали активизацию народного движения в Азербайджане, выступающего за независимость с одной стороны, и деятельность армянских реакционных сил по отторжению Нагорного Карабаха от Азербайджана, с другой. Как в 1918–1920 гг. приобретение Азербайджаном государственной независимости было омрачено агрессией дашнакской Армении в Карабахе, Зангезуре, Нахчыване, так, начиная с 1991 года процесс становления и развития современной Азербайджанской государственности протекал на фоне расширения армянского экспансионизма, поглотившего около 20% территории Азербайджанской Республики. “Самой тяжелой, самой трудной проблемой является агрессия Армении против Азербайджана и ее тяжелые последствия”.

“ Вместе с тем, важно отметить, что в Азербайджане были обеспечены права и свободы граждан без различия национальной, религиозной принадлежности. Это еще и еще раз подтверждало демократическую сущность государства, провозглашенного отцами-создателями АДР.

Да, это был феномен, ведь на Востоке в начале XX века господствовали лишь монархические, военно-феодальные режимы, а основатели АДР построили государство гражданского согласия и мира, подлинно демократическое, светское, унитарное государство, государство, избегающее насилия. “Создание Азербайджанской Демократической Республики восстановило утраченную некогда независимость..., заложило фундамент

впервые в истории нашего народа на основе демократических принципов независимого Азербайджанского государства, правительства”.

Азербайджан совершил огромный шаг вперед, превратившись в демократическую республику парламентского типа и в этом деле на долю азербайджанских тюрок выпала большая ответственность, так как именно они составляли большинство населения.

Образование АДР – первого на Востоке демократического государства явилось закономерной материализацией всего предыдущего развития общественно-политической мысли, генерируемой в Азербайджане малочисленной, но вобравшей в себя весь теоретический и практический опыт формирования демократических систем и парламентаризма на Западе и в России, прогрессивно мыслящей азербайджанской интеллигенцией, которая “своим интеллектуальным потенциалом, заботой о своем народе, верностью ему служила процессам, происходящим в XX веке в Азербайджане...”. Именно они несли на себе священную миссию доведения всего народа до высот цивилизованного развития его государственности. Они действительно проявили гражданское мужество, действительно продемонстрировали своему народу, нации образцы великого героизма. “Создатели демократической республики... имеют великие заслуги перед азербайджанским народом”.

“Народ, вкусивший плоды свободной жизни, не пойдет по дороге к темному прошлому”, — эти слова о независимости Азербайджана, высказанные 100 лет назад Гасан Бекком Агаевым не теряют своей актуальности и сегодня, они стали девизом Азербайджанской Республики — правопреемницы АДР.

“Хорошая политика не отличается от хорошей морали” — это древнее как мир изречение стало принципом деятельности азербайджанской национальной интеллигенции, лидеров и основателей АДР. Жизнь подтверждает правильность и жизнеспособность их идей, мыслей, решений и порывов. Гуманизация всей общественно-политической жизни сегодня стала азбукой человечества. Отцы азербайджанской демократии еще на заре XX столетия осознали и придерживались принципа уважения прав человека, соблюдения равноправных и взаимовыгодных отношений между государствами, недопущения применения силы, уважения территориальной целостности государства. Сегодня рельефно подтверждается жизнеспособность их идей и помыслов.

Лятифа Мамедова,
доктор философии по историческим наукам, доцент

Примечание:

В тексте выделены положения из выступления общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева в связи с 80-летним юбилеем АДР.

“ADR IS ONE OF THE BRIGHTEST PAGES OF THE STATESMANSHIP IN THE ANNALS OF OUR NATION”

Heydar Aliyev, the extracts from his speech at the ceremonial meeting, dedicated to the 80th anniversary of the Azerbaijan Democratic Republic.

The President of Azerbaijan İlham Aliyev signed the Decree dated 16 May 2017 “About the 100th anniversary of the Azerbaijan Democratic Republic”, where the significance of the ADR in the political history of the 20th century is distinctly stated. This important date is broadly celebrated in our country.

Each nation’s history is distinguished by unforgettable and remarkable events and dates of great historical importance. Turns of XIX-XX and XX-XXI centuries have become historical ones for the Azerbaijani generation of the newest age. Especially, during those crucial times, Azerbaijan succeeded to get its rightful place in the world community by acquiring its independence as a state. The Azerbaijan Democratic Republic, who celebrated its anniversary at the state level for more than 70 years (1998), **“has become a historical phase in the life of the Azerbaijani people in the 20th century and laid the basis for the future, independence, freedom, and sovereignty of our nation” (Heydar Aliyev, the national leader of the Azerbaijan)**. Despite of its narrow chronological frame, the history of the Azerbaijan Democratic Republic, holds many unexplored layers in itself. It represents a unique historical phenomenon of how the democratic form of governance was chosen in the Orient on the cusp of the 20th century, while despotism and monarchism was peculiar to this region. Foundations were laid and democratic traditions in Azerbaijan were developed namely at that time.

“The future generations will highly appreciate the activities of the Azerbaijan Democratic Republic”. The ADR has managed to achieve tremendous results considering its comparatively short period of existence. Thus, at the present time it is a duty of each historian, political commentator, and citizen to re-open previously hidden pages of the history of our nation, and to inform contemporaries about the noblest impulses and activities conducted by its best sons. Now historians, researchers, political analysts, literary figures, culture experts conduct major researches aiming to study issues related to the establishment and activities of the Azerbaijan Democratic Republic.

It could be interesting for a reader to learn about the political conditions under which the ADR was proclaimed and about the

events evolved prior to its establishment.

The Russian empire has collapsed under the strikes of a revolutionary storm in February, 1917. National and democratic forces has activated all over the former Tsarist Russia and in its national regions under conditions of decline, chaos and anarchy.

The whole Azerbaijani nation started to wake up. **“There is no doubt that all the necessary conditions now exist”**.

“On those days the leaders of the Azerbaijani public have declared with full responsibility that “our priority is to retain the freedom we have been waiting for so long... Parties, ethnicities, disputes are not important when the freedom is on stake (Kaspiy newspaper, dated 18th of March, 1917). These words were the evidence of the global thinking of Azerbaijani politicians, intellectuals, who greatly initiated awakening and development of national consciousness of our people.

After Bolsheviks took power in Russia in October, 1917 and declared the Soviet power in Baku the political situation drastically changed. Every hour was taking the Azerbaijani nation closer to the long-awaited date of 28th of May, 1918.

The Trans-Caucasus (Southern Caucasus) did not recognize the power of Bolsheviks (the Soviet power). Trans-Caucasian Commissariat, who enjoyed power all over Trans-Caucasus, except Baku, was established on the 11th of November, 1917 in Tbilisi. The Baku Soviet monopolized the power in Baku. F.K.Khoyski, M.Y.Jafarov and H.Khasmammadov became members of the Trans-Caucasian Commissariat holding high positions.

The establishment of the Trans-Caucasian (South Caucasian) Seim, which included the representatives of national-democratic movements, who reached political understanding, has intensified the process of establishment of the ADR. (Trans-Caucasian Seim. Stenographic report. Tiflis, 1918). There were 44 deputies in Azerbaijani group within the Trans-Caucasian Seim, and M.A.Rasulzade was the leader of the group. The attempts of the Trans-Caucasian Seim to establish its control over the region caused growing anxiety of Baku Soviet. Active opposition to Shaumyan’s dictatorial aspirations (Municipal дума, Council) was getting stronger in Baku. The leadership of the Baku Soviet was planning to establish its full

power first in Baku and then throughout the territory of the whole Azerbaijan. The political situation favorable for the establishment of joint Bolshevik -Dashnak dictatorships then emerged in the city. By the beginning of 1918 a symbiosis of two political doctrines was formed, and they considered the Azerbaijan national organizations as their main obstacle. The Armenian political forces started to implement one of the most inhumane acts, the genocide against the peaceful Muslim population.

Thousands of Armenian detachments, located in the city, were armed.

On the 29th of March, 1918, officers and soldiers of the Muslim Division, who planned to sail to Lenkeran on the "Evelina" steamship, were disarmed. This caused strong protests among the population of Baku.

Provocative shooting of the Red army's cavalry detachment on the Nikolayev street (presently Istiglaliyyat) was used as a motive for starting a large-scale military operation aiming to exterminate peaceful population of the city. Later Shaumyan noted that "We acted consciously to achieve this goal.

Military attempt to monopolize power in Baku in March, 1918 turned into physical extirpation of the peaceful Muslim population due to clear preponderance of Armenian-Bolshevik forces acting under Bolshevik camouflage. "Moslems in general were exterminated, not only Musavatists" ("Life of nationalities" newspaper dated the 16th of July, 1919). The city, controlled by Shaumyan and his team, actually was left without any protection. Crimes in the situation of absolute lawlessness, committed by Armenian chauvinists, started in the city. The Armenian leaders cynically declared that "the Armenian nation wishes war with Moslems...". Misanthropic plans of Armenians spread over Shemakha, Guba, Goychay, Salyan, Lenkeran, Kurdamir and other communities in Azerbaijan.

"The genocide of our nation, committed by Armenians in March 1918, inflicted heavy losses on us". However, the victory, turned out to be "Pyrrhic" one, changed afterwards to defeat, both for Armenians and Bolsheviks.

The events in Tiflis, where Trans-Caucasian Seim continued its work, evolved in the following way: the Trans-Caucasus was proclaimed as an Independent Federative Republic on the 22nd of April, 1918. Trans-Caucasian government included 5 Azerbaijani ministers.

The Trans-Caucasian Seim has managed to stand only 3 months and then convened its last session on the 26th of May, 1918 and declared its dissolution (and expiration of its powers).

Azerbaijani deputies of the former Seim held an extraordinary session on the 27th of May to discuss the situation. The Temporary National Council of Azerbaijan consisting of 44 deputies of the former Seim was established on the same day. M.E. Rasolzade was elected its chairman.

On its second session, convened in the governor's palace in Tiflis on the 28th of May, the National Council of Azerbaijan after long debates, discussions, and individual voting, proclaimed at 20.10 the "Act on the independence of Azerbaijan" consisting of 6 points.

Azerbaijan was proclaimed an independent state. G.B.Agayev, F.K.Khoyski, H.Khasmammadov, N.Usubbeyov, M.H.Seyidov, A.Sheikhulislamov, S.M.Hanizade and others have participated at this historical session. M.E.Rasolzade, who at that time was participating at the Batumi conference, was elected as the chairman of the National Council of Azerbaijan. G.B. Agayev and M.H.Seyidov were elected his deputies. Two persons (S.M.Hanyiev and J. Akhundov) abstained from voting.

The young Azerbaijan state faced uncountable problems. It lived through extremely difficult and highly hostile international climate: the First World War, Civil war in Russia, military intervention. All these factors definitely created unfavorable background for strengthening and development of statesmanship and democratic foundation.

Declaration of the ADR has become the greatest event in the life of our nation. The National Council elected F.K.Khoyski a chairman of the Cabinet of Ministers and entrusted him to form the government of the Azerbaijan Democratic Republic.

The first Azerbaijani government (the 28th of May – the 17th of June, 1918) was formed by F.K.Khoyski, who was not a member of any party. He also acted as a Minister of Internal Affairs in the first government. It was a coalitional government: 9 ministers represented 4 parties.

After two days, on the 30th of May, 1918 F.K.Khoyski sent out a radiogram about the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic to 20 leading world centers (Istanbul, Berlin, Vienna, Paris, London, Rome, Washington etc.) .

Temporary Azerbaijani government moved from Tiflis to Ganja in June. Fatali Khan Khoyski made his father's house available for the session.

Events unfolded in a complex and contradictory way. On the 16th of June the National Council and the first government moved to Ganja, to the temporary capital of Azerbaijan. The Turkish military mission headed by general Nuru Pasha and Enver Pasha has arrived to the city and settled there in accordance with the peace and friendship agreement, concluded between Turkey and the ADR on the 4th June, 1918. The first Cabinet was dissolved and the second one established also under F.K.Khoyski's chairmanship (at the same time he was the Minister of Justice in the Cabinet) consisting of 12 ministers and 1 plenipotentiary representative for military affairs (Jun 19, 1918 - Dec 7, 1918) .

The governmental act "On the State language" dated the 27th of June, 1918 became an important event.

The period of ADR's activity in Ganja was one of the most difficult phases in formation and development of our statesmanship. It had to repel the attacks to Ganja by the armed forces controlled by the Baku Soviet.

The fierce struggle for power was taking place in Baku. Following the fall of Baku Commune and the arrest of members of Baksovnar-kom (commissars) the puppet Dashnak Right Socialist Revolutionary Menshevik government of the "Central Caspian Dictatorship" took power. It stayed in power only for 45 days.

The main purpose of the ADR government at that time was to liberate Baku. Despite on stubborn resistance performed by Dashnak and Bolshevik formations, Baku was liberated on the 15th September, 1918.

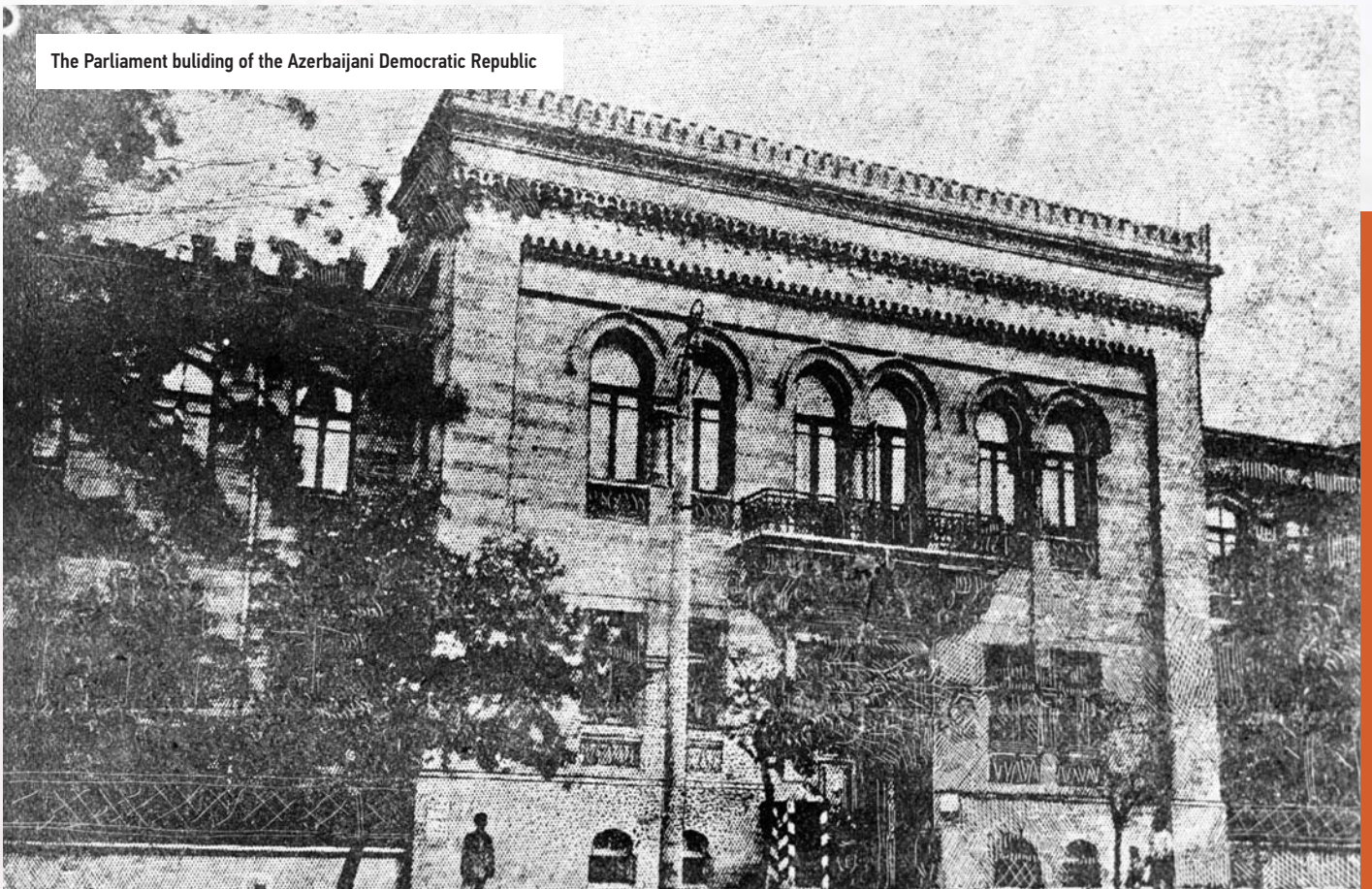
The government moved to Baku on the 23rd of September. At the beginning most of the ministers and the head of the government worked in "Metropol" hotel (presently the Nizami Museum of the Azerbaijani Literature). Every day Fətəli Xan Xoyski, the head of the government, received visitors from 12.00 till 14.00 in the room of the hotel no. 31.

The ADR patriarchs, representatives of national-democratic movement **"for the short term executed significant volume of work in Ganja and arrived to Azerbaijani capital Baku only on**

people in Baku" and expressed his deep respect to the prime minister. Indeed, F.K.Khoisky headed the government during the very complicated and hard periods of its activity, he managed to establish all ministries, executive apparatus actually from scratch. He has managed to obtain international recognition of Azerbaijan as an independent, autonomous and democratic state.

The information about governmental order was published in the official governmental newspaper "Azerbaijan" on the 12th of November, 1918 stating that the parliament consisting of representatives of all social groups and national minorities will be created "with the aim to voice the will of the whole nation". The adoption by the Azerbaijan National Council of "the Law on formation of the Azerbaijan parliament" dated the 19th of November, 1918 obviously

The Parliament buliding of the Azerbaijani Democratic Republic

the 17th of September, 1918". Thus, attempts to establish the Armenian political rule in Baku and its province eventually failed in September, 1918. The Azerbaijani capital was liberated from puppet government called "Central Caspian Dictatorship". The ADR government and the National Council moved to Baku after being located in Ganja from June till the 16th of September.

The military representative of the Entente countries to Baku, general Thomson underlined in his statement dated the 2nd of December, 1918, that the coalitional government established under the leadership of Khan Khoisky is the only legitimate power in Azerbaijan. He characterized Fətəli Xan, as "one of the most capable

proved that. The law stated: "as a legislature body, the parliament shall represent the whole population of the country and shall express the whole nation's will". The Azerbaijan National Council conducted negotiations with National Councils, political parties, public organizations, performing exclusive tolerance, high political culture, and readiness to make compromises. All these facts demonstrated genuine democracy and global thinking of leaders of the Azerbaijani national and democratic movement, their true adherence to the ideals of democracy and global values.

The ADR Parliament was the tribune where principles of democracy, people's power, pluralism were embodied. The first parliament

Alimardan Bey Topchubashov – speaker of the Parliament of ADR

in the history of Azerbaijan started its activity on the 7th of December, 1918 in Baku in the same building, where presently the Fund of Manuscripts of the National Academy of Sciences of Azerbaijan is located (Nikolaevskaya str., nowadays Istiqlaliyat str.).

Alimardan Bay Topchibashev, who was visiting Istanbul at that time as a plenipotentiary representative of the Republic, was unanimously elected the chairman of the Parliament. Hasan Bay Agayev was elected the Vice chairman and actually headed the Azerbaijani parliament for quite a long time.

The first session of the Azerbaijan parliament was opened by M.E.Rasulzade, the chairman of the Azerbaijan National Council.

F.H.Khoyski was entrusted for the second time to form a new Cabinet of Ministers. On the 26th of December, 1918, Khoyski, in the capacity of the chairman of the government (and at the same time the Minister of Foreign Affairs) presented a new ADR government to the parliament (December 22, 1918 – April 14, 1919).

According to the official directory for 1920, the Azerbaijani parliament had 96 members and consisted of 11 political groups.

All ethnic groups inhabiting Azerbaijan were represented in the Parliament. Although the Armenian political organizations sabotaged its work at the beginning, nevertheless, they paid close attention to its activities, and at the same time they declared that “the Armenians will never become members of the parliament, solely executing wishes and expectations of the Muslim population”. How-

ever by the end of the January and at the beginning of the February, 1919 the Armenian political parties and public organizations cardinally changed their tactics, and in order to express interests of Irevan camarilla within Azerbaijan more as much as possible, they penetrated into governmental and political mechanism of the ADR. For the first time the Armenian deputies entered the Azerbaijani parliament on the 18th February, 1919.

The parliament has become the supreme legislative body of the Republic; at its sessions it discussed reports submitted by the head of the ADR government about the formation of the office and adopted very important documents such as laws, regulatory acts, appeals and structure of the governmental bodies.

The independence of Azerbaijan was de facto recognized by the Entente countries on the 11th of January, 1920 at the Paris Peace Conference. The Azerbaijani delegation at the Paris peace conference was headed by A.M.Topchibashev. The Azerbaijani government prepared a memorandum on this occasion stating that “the Government and the nation of the Azerbaijani Republic was de facto recognized by the European governments and therefore, was accepted as a member of the international community” (GAAR, p.970, , 3,ad.1, l. 1-2). The political representative offices of the Republic functioned in France, Iran, Dagestan, Georgia and other countries. Diplomatic missions of the ADR were established in West European and American states.

The information about our state was translated into English, French, Russian, German and other languages and was distributed through diplomatic channels all over the world.

But after 23 months from the date when the Independence Declaration was promulgation and after three months of de facto recognition by the international community the Azerbaijani Republic was occupied by the Russian Bolshevik troops.

The ADR existed and acted in complex historical and geopolitical situation. **“Azerbaijan, due to its geostrategic significance, natural wealth and especially oil fields, has attracted interests of many states. Different powers from outside of Azerbaijan and those within Azerbaijan did not want our country to be independent at all”.**

Actual threat to the sovereignty and territorial integrity of the young Republic from the north (General Denikin) and from the South-West (Dashnakruled Armenia) made it necessary to undertake effective measures in order to protect national interests of people of Azerbaijan. However, the military doctrine of the Azerbaijan Republic was of defensive.

Open, cynical and inhuman expansionist policy aiming to occupy and annex ancestral Azerbaijani territories executed by the Dashnak ruled Armenia turned to be one of the serious obstacles impeding the process of strengthening of the Azerbaijani statesmanship during the most critical historical periods from 1918 to 1920. The ruling

circles of the Armenian Republic included the Southern part of Ganja province, Garabagh, Zangezur, Nakhichevan into the list of territorial claims to Azerbaijan. **The Armenian aggression against our Republic aiming to occupy several parts of the Azerbaijani territory started**". In November, 1918 A.Mikoyan declared that this crazy military program must be implemented by the "...Dashnak emissaries from outside" together with Armenians liable for military duty.

At the turn of 1919-1920, the condition of the ADR seriously worsened. On one hand it was caused by the policy of the Soviet Russia, and the geopolitical competition of great powers in general in this region, and on the other hand by the "contradictory processes within Azerbaijan. Some parties competed with each other in the parliament, fighting for power. These factors have definitely weakened functionality of the democratic Republic".

Azerbaijani communists have gained momentum under these conditions and reparation for coup d'état went actively. A.Mikoyan informed on the situation in Azerbaijan in this words: "... We already have military bases of support in different parts of Azerbaijan...". We are strengthening our activities in Garabagh...".

The units of the 11th Red army crossed the Azerbaijan border on the 27th of April, 1920, in the afternoon. The ultimatum to the Azerbaijan parliament to transfer its power to Bolsheviks was issued on the same day, at 12 o'clock.

The head of the Azerbaijani parliament M.Y. Jafarov and the secretary Rza Bay Karasharly called the extraordinary evening session at 20.45. Mr. M.E.Rasulzade proposed to hold an open session of the parliament, stating the following: "... I am proposing not to close doors of the parliament for the nation and not to adopt resolution without their knowledge".

In order to prevent bloodshed and deaths of civilians the Azerbaijani parliament at 23.00 has adopted the resolution on the transfer of power to the Azerbaijani communists but under 7 conditions. The main condition was to maintain the independence of Azerbaijan. The resolution was signed by the Chairman of the Parliament Jafarov and the director of the office Vekilov. At 23.20 Hanizade has declared closing of the Parliamentary session.

The ADR Parliament hold its last session and transferred power to the Azerbaijani Revolutionary Committee (Azrevkom) under extremely difficult and contradictory circumstances and ceased to exist. However, **"some leaders of democratic Republic presumed, that the course taken by them will be continued..., and a new government will maintain the independence of Azerbaijan"**.

It was the imperative dictated by the history and the ADR has survived only for 23 months.

Founders and outstanding figures of the independent state were forced to leave their Motherland, many of them were subjected to repressions or killed. Fatali Khan Khoyski left for Tiflis accompanied by some associates. Hired assassins scrupulously traced them down. On the 19th June, 1920 great sons of Azerbaijan, prominent public and politic figures Fatali Khan Khoyski and Khalil Bay Khasmammadov were shot to death by the Armenian terrorists from Erzurum Aram Erkayan and Misag Grigoryan, when victims were

crossing Irevan square in Tiflis (nowadays Paliashvili Opera and Ballet Theatre). As a result of the armed attack K. Khasmammadov was wounded and Fatali Khan Khoyski was killed. Hasan Bay Agayev was also killed in Tiflis on the 19th July, 1920 by a hired assassin.

Khudadat Bay Melik-Aslanov was also subjected to repression in 1930's and died in prison. Jamo Bey Hajinski was convicted on political grounds and died in prison. Nariman Bay Narimanbeyov was subjected to repression in 1937. Rahim Bay Vakilov was repeatedly exposed to persecutions and committed suicide. Hamid Bay Shakhtakhtinskiy was subjected to repression in 1941 and died in prison.

Mammad Amin Rasulzade, Mirza Bala Mammadzade, Alimardan Bay Topchibashev, Khalil Bay Khasmammadov, A.Sheikhulislamov, Shafi Bay Rustambayov, Khosrov Bay Sultanov, G.Akhundzade, Behbut Khan Javanshir, M.Vakilov, A.Agayev, Adil Khan ZiyadKhanov, Jeykhun Hajibayov and many others were forced to leave Azerbaijan.

The establishment of the ADR, the first democratic state in the Orient, was a logical materialization of all previous development of political and social ideas generated in Azerbaijan by the small number of progressively thinking Azerbaijani intellectuals, who embodied the whole theoretic and practical experience of formation of the democratic systems and parliamentarism in the West and in Russia. With their **"intellectual potential, love and loyalty to their nation, they intensified processes, taking place in 20th century in Azerbaijan"**. It was them who undertook a sacred mission to lead the whole nation helping it to develop highest levels of civilized statesmanship. They performed civil courage, demonstrated examples of great heroism. **"Founders of the democratic Republic... have great services to the Azerbaijan nation"**.

The aphorism "Good policy does not differ from a good morality", which is as old as the world, was the fundamental idea of all activities performed by the Azerbaijani national intellectuals, leaders and founders of the ADR. The life itself confirms truthfulness and lifelines of their idea, thoughts, decisions and aspirations. Humanization of the whole political and social life has become the alphabet of mankind nowadays. Even at dawn of the 20th century, the fathers of the Azerbaijan democracy have realized and adhered to principles of human rights which envisage equal and mutually beneficial relations between states, rejection of the use of force, respect of territorial integrity of states. Lifelines of their ideas and intentions is absolutely proved. ♦

Latifa Mammadova,
Chairman of Azerbaijan Committee of
UNESCO program "Information for all",
Doctor of philosophy on historical sciences, assistant professor

The note:
Provisions from the speech of the national leader of the Azerbaijan Heydar Aliyev on occasion of the 80th anniversary of the ADR.

100 İLLİK TARİXİMİZİ TURİZMLƏ TANIDAQ

AXC Şərqdə ilk parlament dövlətinin fəaliyyətində sosial və iqtisadi yönüm diqqət mərkəzində olan xüsusi sahələrdən idi. Cümhuriyyətin iqtisadi və siyasi platforması bütün vətəndaşların həqiqi hüquq bərabərliyini bərqərar edərək, demokratik bir cəmiyyət qurmağı nəzərdə tuturdu.

Həmin dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı yalnız ikiqütblü idi: neft və aqrar sektor. Kənd təsərrüfatı və neft sənayesi o vaxt iqtisadiyyatın əsas özülünü və ölkə əhalisinin 76 faizinin fəaliyyət və dolanışığı mənbəyini təşkil edirdi.

Lakin Cümhuriyyət hökuməti qısa bir zamanda dünyanın bir sıra

ölkələri, o cümlədən 1918-ci il iyunun 4-də Türkiyə, 1919-cu il mayın 23-də İran, daha sonra İngiltərə, ABŞ, Fransa, İtaliya, Gürcüstan, Ermənistan, Dağıstan, Orta Asiya dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmağa nail olmuşdu. Bəzi dövlətlərlə ticarət müqaviləsi bağlanmış, bəziləri ilə isə şifahi razılıq əldə edilmişdi. Bütün mənfi təsirlərə baxmayaraq, Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərliyi ölkədə iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşması, sosial problemlərin həlli istiqamətində ciddi addımlar atmağa cəhd edirdi, müxtəlif sosial proqramların həyata keçirilməsini planlaşdırırdı.

Həyata keçirilən islahatlar deməyə əsas verir ki, Cümhuriyyət hökuməti yaşasaydı, ölkədə iqtisadiyyatın mühüm qolu olan turizmin inkişafına da nail olacaqdı.

Müstəqil Azərbaycanın müstəqil turizm siyasəti var

Çox sevindirici haldır ki, bu vacib və əhəmiyyətli sahənin inkişafı Cümhuriyyətin varisi olan müstəqil Azərbaycanın iqtisadi siyasətində geyri-neft sektoru üzrə prioritet istiqamət elan olundu.

Müstəqillik qazandığımız vaxtdan ötən müddətdə məqsədyönlü

dövlət siyasəti nəticəsində ölkəmiz bu sahədə böyük nailiyyətlər əldə edib. Nailiyyətlərin əsasında Azərbaycanın zəngin mədəniyyətinin, təbii gözəlliklərinin, turizm imkanlarının xaricdə tanınması, hər fürsətdən istifadə edib respublikamıza gələn xarici turistlərin sayının artmasına nail olmaq durur. Bütün bunların nəticəsidir ki, Azərbaycan yeni bir turizm istiqaməti kimi artıq bütün dünyada tanınır. Ölkəmizə gələn turistlərin sayı ildən-ilə artır. Həm Bakıda, həm regionlarda infrastruktur təkmilləşdirilir. Yeni yollar çəkilir, mövcud yollar bərpa edilir. Həyata keçirilən infrastruktur layihələrinin reallaşması nəticəsində bölgələrdə müasir kurort və yerləşdirmə obyektləri yaradılır. Ölkəmizdə turizm infrastrukturunun müasir standartlara uyğunlaşdırılması, mövcud turizm məhsullarının təkmilləşdirilməsi, yeni məhsulun yaradılması turizmin perspektiv inkişafına imkan verir. Və bütün bunlara görə, təbii ki, müstəqilliyimizə və onun əsası olan Cümhuriyyətimizə borcluyuq.

Cümhuriyyətin 100 yaşı ilə əlaqədar ölkə prezidentinin sərəncamına əsasən müxtəlif tədbirlər reallaşdırılır, layihələr həyata keçirilir.

Turizm istiqamətində də yüzilliklə bağlı müəyyən tədbirlərin keçirilməsi planlaşdırılır.

Bu il 8-ci Şairlər Günü Cümhuriyyətə həsr olunacaq

“Millennium Tourism and Congress” şirkətinin və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin birgə təşkilatçılığı ilə mayın 29-da Gürcüstanın paytaxtı Tbilisidə M.F.Axundzadənin ev muzeyində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100-cü ildönümünə həsr olunan tədbir keçiriləcək. Daha sonra Zəlimxan Yaqubun xatirəsinə həsr olunmuş 8-ci Şairlər Günü münasibətilə bir neçə günlük infotura start veriləcək.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin mətbuat katibi Xəyal Rzanın dediyinə görə, tədbirə Türkiyənin tanınmış ədəbiyyat və sənət adamlarından, jurnalistlərdən ibarət 20-yə yaxın qonaq qatılacaq. Ölkəmizdə də 2018 Hərəkəti üzvlərinin bir qismi tədbirin iştirakçıları arasında olacaq. Sonra tədbir iştirakçıları Azərbaycana gələcəklər. Infotur çərçivəsində mayın 30-da Şamaxıda Fikrət Sadığın, 31-də Gəncədə Nigar Rəfibəylinin, iyunun 1-də Şəmkirdə Əhməd Cavadın, iyunun 2-də Tovuzda Mikayıl Azaflının, iyunun 4-də Sumqayıtda Əli Kərimin, iyunun 6-da Bakıda Qabilin, 7-də Beyləqanda Mücirəddin Beyləqaninin, iyunun 8-də Şabrandada Xaqani Şirvaninin xatirəsinə həsr olunmuş tədbirlər keçiriləcək: “Bu il 8-ci Şairlər Günü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100-cü ildönümünə ithaf ediləcək. Həmin münasibətlə 8 ildə ilk dəfə Şairlər Günü tədbirlərində Türk Dünyasının, o cümlədən Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Türkiyənin tanınmış şairlərinin də həyat və yaradıcılığı haqqında məlumatlar veriləcək. Bununla yanaşı, Türkiyə Elmi və Ədəbi Əsər Sahiblərinin Məslək Birliyi (İLESAM),

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Azərbaycan Milli Kitabxanası, Türkiyə Milli Kitabxanası, Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi, Türkiyə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşkilatçılığı, TİKA-nın təşkilati dəstəyi ilə 15 min kitab Azərbaycana gətirilir və Şairlər Gününü təşkil edəcəyimiz bölgələrdə bu kitabların bir qismi paylanacaq”.

Turizm tədbirləri həm daxilə, həm xaricdə Cümhuriyyəti təbliğ edəcək

Azərbaycan Turizm Assosiasiyası (AZTA) da Cümhuriyyətlə bağlı müxtəlif layihələr nəzərdə tutub. Qurumun İdarə Heyəti sədrinin müşaviri Müzəffər Ağakərimovun dediyinə görə, tədbirlərin il ərzində keçirilməsi nəzərdə tutulur: “Bizim dünyanın 5 ölkəsində nümayəndəliklərimiz fəaliyyət göstərir. Bunlar Malayziya, BƏƏ, Türkiyə, Rusiya və Hindistandır. Hindistandakı nümayəndəliyimiz yeni yaradılıb. Bu nümayəndəliklərimiz vasitəsilə Cümhuriyyətimizin 100 illiyi ilə bağlı həmin ölkələrdə müxtəlif təbliğat işləri aparırıq. Azərbaycanın Şərqdə ilk demokratik respublika olması barədə məlumat veririk”.

Assosiasiya rəsmisi deyir ki, bir neçə gündən sonra Şanxayda AZTA-nın dəstəyi ilə geniş bir sərgi açılacaq. Qurumun orada da nümayəndəliyini açmaq niyyətimiz var. Sərgidə təkcə Azərbaycanın turizm potensialı barədə deyil, eyni zamanda, Cümhuriyyət tariximizlə bağlı reklam-məlumat məhsulları nümayiş etdiriləcək. Sərgidə Azərbaycanın bu günə gəlib çatmasında, ikinci dəfə müstəqillik qazanmasında o tarixin rolu barədə məlumatlar öz əksini tapacaq: “Üçüncü bir tərəfdən, bilirsiniz ki, AZTA ekskursiya bələdçiləri hazırlamaq üçün kurslar təşkil edir. Artıq bu kurslarda üçüncü məzunlarımızı buraxmışıq. Onların ekskursiya zamanı turistləri Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyəti haqqında məlumatlandırması barədə xüsusi təbliğat aparırıq. Belə maarifçiliyin təkcə 100 illik daxilində deyil, hər zaman reallaşdırılması tövsiyə edilir. Bunun üçün biz onlara həmin tarix haqqında ətraflı məlumatların əks olunduğu xüsusi mətnlər də hazırlayıb vermişik. Çünki ekskursiya bələdçiləri ən gözəl təbliğat vasitələridir. Onlar ölkənin təbliğində, təşviqində, mədəniyyəti, tarixi haqqında məlumatların dünyaya çatdırılmasında çox mühüm rol oynayırlar”.

“Babaların zəfər yolu” ilə infotur...

AZTA daha bir layihəni Azərbaycan Sağlamlıq və Termal Turizmə Dəstək Assosiasiyası və Kənd Yaşıl Turizmi Assosiasiyası ilə birlikdə həyata keçirmək niyyətindədir. Hər üç qurum bir yerdə infotur təşkil etməyi planlaşdırır. Infotur ölkəmizin şimal-qərb rayonlarını əhatə edəcək. “Babaların zəfər yolu” adlı bu layihədə iştirak etmək üçün Azərbaycan turizmçiləri Türkiyədəki həmkarlarını da dəvət etmək niyyətindədirlər. Müzəffər Ağakərimov deyir ki, Azərbaycanda ermənilərin törətdikləri qırğınların qarşısını almaq üçün Türk qoşunları da məhz həmin istiqamətdə hərəkət ediblər: “Bilirsiniz ki, Azərbaycan və Türkiyə arasında “Babaların Tarixi Zəfər və Şəhadət Yolu” adlı Qafqaz regionu ölkələrini əhatə edəcək beynəlxalq turizm marşrutunun təşkili qərara alınıb. Bizim yaradacağımız infotur da təxminən bu marşrutu əhatə edəcək, amma Azərbaycan daxilində”.

Bundan əlavə, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti ilə AZTA birlikdə geniş bir konfrans düzənləməyi də planlaşdırır. ♦

Fəxriyyə Abdullayeva

17th Azerbaijan International

TRAVEL & TOURISM FAIR

5-7 APRIL 2018
BAKU EXPO CENTER

Whole World.
One Exhibition.

ufi
Approved
Event

**“AİTF” nüfuzlu sərgilər sırasında:
Təəssüratlar, təqdimatlar və nəticələr...**

Bu il Bakıda 17-ci dəfə baş tutan “AİTF” beynəlxalq turizm və səyahətlər sərgisi ölkəmizin turizm potensialının tanıtılmasında hər zamanki kimi xüsusi rol oynadı.

“Öncə onu qeyd edək ki, aprelin 5-dən 7-dək Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin fəal dəstəyi ilə keçirilən “AİTF” sərgisinin təşkilatçısı “Iteca Caspian” və onun Böyük Britaniyalı tərəfdaşı “ITE Group” şirkətidir. Sərgi həmçinin bu tədbirdə daim iştirak edən Azərbaycan Turizm Assosiasiyası (“AZTA”) tərəfindən dəstəklənir. Ümumdünya Turizm Təşkilatı (“UNWTO”) və Asiya-Sakit Okean Turizm Assosiasiyası (“PATA”) da “AİTF” sərgisinə dəstək göstərən beynəlxalq təşkilatlar arasında yer alır.

“AİTF” sərgisinin nüfuzunu artıran cəhətlərdən biri hər il buranı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyevanın ziyarət etməsidir. Ənənə 2018-ci ildə də pozulmadı. Bu dəfə prezident və xanımı ilə bərabər Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva da sərgiyə böyük maraq göstərdi.

“Sərginin açılışı maraqlı məqamlarla yadda qaldı. Mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəs Qarayev AİTF sərgisinin 17 ildir turizm sənayesi üzrə beynəlxalq görüş platformasına çevrildiyini bildirdi. Nazir öz nitqində ölkəmizdə turizm sənayesinin dinamik inkişafından, son illər bu istiqamətdə görülən işlərdən, dövlət başçısı tərəfindən qəbul olunan qərarlardan və əldə olunan nəticələri toplaşanlara xatırlatdı.

Qeyd etdi ki, ötən il ölkəmizə gələn turistlərin sayında 20 faiz artım müşahidə edilib. 2018-ci ilin ilk üç ayında isə Azərbaycana gələn turistlərin sayında 12,5 faiz artım qeydə alınıb.

Budəfəki sərgini fərqləndirən hadisə tədbirdə Dünya Turizm Təşkilatının yeni seçilmiş baş katibi Zurab Pololikaşvilinin ilk dəfə iştirakı oldu. Yeni baş katib bildirdi ki, 2017-ci il Azərbaycan turizm sektorunun inkişafı üçün çox gözəl il olub: “Keçən ilki artıma görə Azərbaycan hökumətini təbrik edirəm. Mən görürəm ki, sərgidə iştirak edən ölkələrin sayının artması Azərbaycana olan marağı daha bariz ifadə edir. Düşünürəm ki, bu sektorun inkişafı üçün qadınlara və gənclərə imkan yaradılması vacib məsələlərdən

birdir. Yeni texnologiyaların tətbiqi bu sahənin daha da irəli getməsinə gətirib çıxaracaq. Beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər Azərbaycana daha çox turist cəlb edəcək və qonaqlar Bakının necə gözəl şəhər olduğunu öz gözləri ilə görəcəklər”.

Sərginin rəsmi açılış mərasimindən sonra biz də ekspozisiya sahəsinə ekskursiya edərək bilki sərginin yenilikləri ilə tanış olduq.

QARABAĞ STENDİ – SƏRGİNİN PRIORİTETİ

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Azərbaycan Turizm Assosiasiyası (AZTA) sərgidə ayrıca stendlə iştirak edirdi.

AZTA-nın stendi həm ölkəmizdə, həm də xaricdə turizm üzrə geniş təklifləri əks etdirirdi. Sərgidə İsmayilli, Lənkəran, Masallı, Şəki, Xaçmaz və Sumqayıt regional mədəniyyət və turizm idarələrinin stendləri qurulmuşdu. Qarabağın mədəni-tarixi irsi də burada ayrıca nümayiş olunurdu.

Artıq ikinci ildir ki, “ASAN Viza” - elektron viza portalı da sərgiyə öz stendi ilə qatılmışdı. Bu stend vasitəsilə Azərbaycanda elektron vizanın alınmasının bütün incəlikləri və üstünlüklərini öyrənmək mümkündür. Bakının tarixi mərkəzi olan qədim İçərişəhərdə turizmin inkişaf imkanları isə Nazirlər Kabineti nəzdində “İçərişəhər” Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsi tərəfindən nümayiş etdirilirdi.

KASTAMONU, İZMİR VƏ BİR DƏ QARA DƏNİZ ŞƏHƏRLƏRİ...

Yerli turizm qurumlarımızın təqdimatları ilə qısa tanışlıqdan sonra qonaqlarımızın ekspozisiya sahəsinə baş çəkirik.

“Qonşu qonşuya baxar, canını oda yaxar” prinsipi ilə öncə yaxın qonşularımız olan qardaş Türkiyə və Gürcüstanın stendlarına yaxınlaşırıq. AİTF sərgisinin fəal iştirakçılarından olan Türkiyənin bu dəfə tədbirə 16 təşkilatı və xeyli sayda sənətçisi təşrif buyurmuşdu. Sərgidə TÜRKSÖY tərəfindən 2018-ci il üçün “Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan olunan Kastamonu şəhəri və Qara dəniz şəhərləri önə çıxarılmışdı.

Türkiyə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi isə bu ilki sərgiyə yeni bir dizayn quruluşlu milli stendi, rəqəmsal yeniliklər, eləcə də sənət fəaliyyətləri ilə qatılmışdı. Osmanlı və müasir türk üslubunda xəttatlıq və ebru sənəti ustası Bekir Uslu, Türkiyənin məşhur təsbeh ustası Hüseyn Çelik, miniatürçü Müjgan İşler, Bursa ipək toxuması ustası və Uludağ Universitetinin müəllimi Sevgi Yüksel Uzunöz kimi usta və sənətgilər tədbirə xüsusi rəng qatırdılar.

Türkiyənin 8500 illik tarixə malik, Efes, Məryəm Ana kimi qədim məkanların ünvanı, Homerin vətəni, termal turizmin mərkəzi sayılan İzmir şəhərini sərgidə İzmir Şəhər Valiliyi təmsil edirdi. Türkiyənin Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə birlikdə iştirak edən qurum İzmir şəhəri, bu tanınmış şəhərin

mədəniyyəti, təbiəti, ticarət marşrutları və turizm məhsullarının təqdimatçısı idi.

İstanbul, Ankara və Bursadan sonra İzmir Türkiyənin inkişaf etmiş sənaye şəhəridir, habelə turizm və ticarət baxımından iqtisadi cəhətdən cəlbedicidir: “AİTF” sərgisində ikinci iştirakları oldu. Ötən il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti zati-aliləri İlham Əliyevlə görüş və Bakıdan İzmirə gedən sərfəli reyslərin açılmasının zəruriliyi haqda söhbət açdıq. Bu, turizmin daha da inkişaf etdirilməsi üzrə ümumi məqsədə xidmət edən, şəhərlərimizi birləşdirən körpü rolunu oynayacaq.

“BİZİM ÜÇÜN “AİTF” SƏRGİSİNDƏ İŞTİRAK ÇOX VACİBDİR”

Gürcüstan da sərgiyə həm rəsmi, həm də özəl turizm qurumları səviyyəsində qatılmışdı. Bu ölkənin məşhur kurort məkanlarının və turizm mərkəzlərinin təqdim edildiyi stendə də marketing üzrə onlar üçün “AİTF” sərgisində iştirakın çox vacib olduğunu: “Buna görə də hər il Bakıya gəlirik. Sərgi istirahət, yerli mentalitet və milli sərvətlərin üstünlüklərini əks etdirmək, eləcə də gastronomik maraqla yanaşı, işgüzar turizm perspektivlərini də genişləndirmək iqtidarındadır. Bu sərgi regionun ən mühüm tədbirlərindən biri olduğuna görə hesab edirik ki, çox geniş əlaqələr qura bilərik”.

Dağıstan Respublikası Turizm və Milli Bədii Sənətlər Nazirliyinin nümayəndələri də yüksək təşkilatçılıq səviyyəsi sayəsində sərgidə

təcrübə, informasiya mübadiləsi, ziyarətçilər və digər ölkələrin nümayəndələri ilə görüşlər üçün böyük imkanlar yaradıldığını dedilər Sərginin ilk iş günündən sonra qeyd edə bilərik ki, bizim təkliflər turoperatorlarla yanaşı, ayrı-ayrı şəxsləri də maraqlandırır.

Məşhur termal mərkəzləri ilə bütün dünyanın diqqət mərkəzində olan Çexiya Respublikasının "CzechTourism" şirkətinin direktoru Alena Kudilkova bildirdi ki, mükəmməl təşkil olunmuş "AİTF" sərgisi sayı və diapazonu daim artan iştirakçı və ziyarətçiləri ilə sənaye peşəkarlarının etibarlı görüş yerinə çevrilib. "CzechTourism" şirkəti "AİTF" sərgisinin daimi iştirakçısıdır: "Biz hər il öz işgüzar tərəfdaşlarımız, eləcə də müştərilərimizin müsbət rəylərindən həvəslənərək daha çox nəticə əldə etmək üçün bu tədbirə gəlirik".

Sərgidə yalnız turizm şirkətlərinin, agentliklərin deyil həm də bu sahəyə bütün qohum sahələrin stendləri var idi. Təbii ki, bunların arasında maraqlı nəşrlər xüsusi yer tuturdu. Misal olaraq Mədəniyyət Nazirliyinin təsisçisi olduğu "Mədəniyyət.AZ" jurnalı da ayrıca stenddə təmsil olunurdu.

Zöhrə Əliyeva, "Mədəniyyət.AZ" jurnalının baş redaktoru:

– "Mədəniyyət.AZ" jurnalı Azərbaycanda mədəni həyatın müxtəlifliyinə həsr olunub. Dərgidə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində orijinal materiallar dərc edilir. Biz hər il bu nəşri "AİTF" sərgisi çərçivəsində öz stendimizdə təqdim edirik. Sərgi bütün fəaliyyət sahələri – turizm, incəsənət, mədəniyyət, KİV və digər sahələr üçün son dərəcə faydalıdır. Bizim üçün belə tədbirlər, sadəcə,

bir tapıntıdır, çünki burada nəşrlərimiz üçün ilham ala və yeni mövzular tapa bilərik. Cəmiyyətlə, abunəçilər ilə əlaqəni itirməmək və zamanın nəbzini tutmaq üçün daim informasiya məkanında olmaq çox vacibdir.

Jurnalımız daim inkişaf edir, dərgimizin bütün oxucu kateqoriyaları üçün cəlbediciliyinə çalışırıq. Buna görə də sərgidə əsas vəzifəmiz turizm agentliklərinə, hotellərə və sərmayədarlara onların reklam məhsullarının effektiv şəkildə yayılması üzrə "Mədəniyyət.AZ" jurnalının geniş imkanlarını nümayiş etdirməkdir. Jurnal artıq populyardır, geniş abunə bazası, AMEA-nın və Mədəniyyət Nazirliyinin əməkdaşları da daxil olmaqla mötəbər oxucu auditoriyası var.

Həmçinin qeyd edim ki, "Mədəniyyət.AZ" jurnalı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Rəyasət Heyətinin qərarı ilə "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərci üçün tövsiyə olunan elmi dövrü nəşrlər siyahısı"na daxildir. Elmi dərəcə iddiasındakı hər kəs öz əsərlərini bizim dərgidə dərc etdirməyə maraqlıdır.

Müşahidələrimizə əsasən gəldiyimiz qənaət isə o oldu ki, doğrudan da, hər bir sərgi təmsil etdiyi sahənin inkişaf güzgüsüdür. "AİTF" də ildən-ilə özünə marağı və cəlbediciliyi artıraraq dünyanın nüfuzlu turizm sərgiləri sırasındakı yer almağa daha da yaxınlaşır. ♦

Fəxriyyə Abdullayeva,
Azər Əlihüseynov

Bizdən yazırlar**Əziz oxucularımız!**

Vaxtaşırı Azərbaycanın mədəniyyəti və turizmi haqqında beynəlxalq dərgilərdə işıq üzü görən məqalələrlə sizləri tanış edirik. Bu dəfə Polşada dərc olunan "Gazetka" dərgisində hər il Bakı Beynəlxalq Turizm Filmləri Festivalının dəvəti ilə Bakıya gələn Aleksandr Zukovskiy "Baku – big surprise" adlı məqaləsində öz təəssüratlarını oxucularla bölüşüb. Biz də ənənəmizə sadıq qalıb bu dərgidə çap olunan beş materialdan birinci məqalənin orijinalını diqqətinizə çatdırırıq. O yazır:

"Təyyarə ilə səhər tezdən Bakıya endik, hava limanının təmizliyi, gözəlliyi və müasirliyi bizi heyran etdi. İnanılmaz səmimi, ünsiyyətli bələdçimizlə hotel istiqamətində qarşılaşdığımız göydələnlər, nəhəng tikililər və geniş yollar çox möhtəşəm idi. Gözəl 4 ulduz "Winter Park Hotel"-in üst mərtəbəsindən seyr etdiyimiz dənizin fonunda böyük və kiçik evləri, hündür binaları, məscidləri, küçələri ilə Bakının gözəl mənzərəsi yaddaşımdan uzun illər silinməyəcək.

Azərbaycan hökuməti mədəniyyət və turizmə istiqamətlənib. Bu, hər addımda hiss edilir. Turistlərin təhlükəsizliyinə, komfortuna, rahatlığına xüsusi diqqət yetirilir. Azərbaycan xalqının qonaqpərvərliyi, milli mətbəxi və çay dəstgahı xüsusilə xoşumuza gəldi".

BAKU - BIG SURPRISE

It started with an innocent e-mail invitation to attend the Baku International Tourism Film Festival. Should I go or not? The Baku Jury were enchanted with the Łęknica Park film. The first thought that came to my mind after reading the invitation were: Oh my! me? I can't believe it! Well, but life is full of surprises, so why not take advantage of such a distinction? I packed my suitcase. My wife Ela came with me because it was impossible for her not to come on this journey. Three flight changes, Asia, and again questions: what will Baku be like? Our famous writer, Stefan Żeromski, once wrote about it's charm. What can we expect there? We landed in very early morning and at once we got a huge shock! What an airport! what a port! how clean, how beautiful, how modern. Here we met our guardian, Azad. Unbelievably open, hospitable and responsible for us, he treated us with stories about Azerbaijan on the way to the hotel. While we were traveling to the hotel which was in the center of Baku, I was asking myself: what would this hotel be like? A pension, small hotel, somewhere near the cultural center? How wrong I was. We were going into Baku, oh my words! Skyscrapers, huge buildings, wide roadways, everything as painted. We were accommodated in a beautiful four star Winter Park Hotel. What a surprise, glass, aluminum, high standards and friendly service. Breakfast on the top floor of a skyscraper, and I was speechless. The orange sun was rising, Baku was emerging from darkness, every part appeared; the silhouette of skyscrapers, huge buildings, the

sea in the background, and in front of me a network of streets, large and smaller houses, mosques and a never-before-seen range of colours in different sandy tones. Instead of breakfasting, I looked, hypnotized, out of the window. This beautiful picture will be with me to the very end of my days. In our free time, we walked around the city to feel the pulse, and get a taste of this metropolis. We walked towards the sea on elegant streets decorated with amazing architecture, tall apartment blocks, small shops, everything here was new, unrecognizable, interesting and beautiful. Closer to the sea, we were surprised by great

boulevards, beautiful greenery and spaces that are difficult to find in Europe. We felt safe there, tasting the local cuisine in small bars, bakeries and pastry shops, and believe me, all that was something to try!

Baku is divided into three parts, a beautifully restored old town set around a city consisting of huge, richly decorated apartment blocks, wide alleys, pedestrian streets, exclusive brand stores, a whole lot of restaurants, well solved and designed underground passages facilitating hiking. We also saw other parts of a completely modern city with glass skyscrapers, well integrated solutions and architectural shapes, cultural centers and museums. Baku focuses on culture and tourism; it can be seen at every step, from the hospitality of individual residents, to extensive architectural and cultural projects, with attention being drawn to tourist

safety and comfort. Hospitality is another nice surprise. During these few days in Baku, the organizers fashioned a culinary adventure with tastings of the famous Azerbaijan Tea, served in a very dignified manner, through to trying the range of local cuisine, light and healthy. What stuck most in my mind was the spaciousness, the architectural momentum, Baku's view from the hotel's terrace and Imam's morning singing, resounding from the tower of the mosque at sunrise. For the taste of tea and sweet preserves. We came home with Azerbaijan tea and a set of special glasses. Now, in winter evenings with friends, we return to Baku, drinking tea, just like its inhabitants do.

I want to return! ❖

Alexander Żukowski

Hazırladı: İ.Fətəliyev

➔ Bizi burada izləyin

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi

- ▶ heydar-aliyev-foundation.org
- ▶ heydaraliyevcenter.az
- ▶ mct.gov.az
- ▶ bakuforum.az
- ▶ virtualkarabakh.az
- ▶ bakubookfair.com
- ▶ azdrama.az
- ▶ azerbaijan.travel
- ▶ azerbaijanfilm.az
- ▶ nizamicinema.az
- ▶ museumcenter.az
- ▶ nationalmuseum.az
- ▶ azgallery.az

Mədəniyyət.AZ
jurnali

Aitf

Mədəniyyət

AZƏRBAYCAN MİLLİ İNCƏSƏNƏT MUZEYİ

- ▶ azercarpetmuseum.az
- ▶ gobustan-rockart.az
- ▶ yanardag.az
- ▶ shahdag.az
- ▶ gomap.az
- ▶ anl.az
- ▶ filarmoniya.az
- ▶ pantomima.az
- ▶ kuklateatri.az
- ▶ aduf.az
- ▶ tyuz.az
- ▶ but.az
- ▶ tob.az

▶ www.medeniyyet.info ◀

NƏSİMAN YAQUBLU

CÜMHURİYYƏT
QURUCULARI

BAKİ – 2018

www.medeniyyet.info